

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ І ФІЛОСОФІЇ

Михайло Цюрупа

**ПОЛЕМОЛОГІЯ.
ВОЄННОЗНАВСТВО:
ДИНАМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ
ВІЙНИ**

Монографія

**КИЇВ
МІЛЕНІУМ
2025**

УДК 355:316.48:32:141.7(477)"1871/20"

Ц 98

*Рекомендовано до видання Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
Протокол №5 від 30 жовтня 2024 р.*

Рецензенти:

Чорний .В.С – доктор філософських наук, професор, професор кафедри військово-гуманітарних дисциплін Військового інституту телекомунікацій імені Героїв Крут

Кривега Л.В. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи Запорізького державного університету;

Глебова Н.В. – доктор соціологічних наук, професор, проректор Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Цюрупа М.В. Полемологія. Воєннознавство: динамічна соціологія війни. Монографія. 2-ге вид. доп. Київ. МІЛЕНІУМ. 2025. 244 с.

ISBN 978-966-8063-82-3

Видання базується на концепції «динамічної соціології», що прагне звільнитися від ідеологічних впливів та воєнно-технічної деталізації, з метою створення наукового знання про війну, складового елементу соціо-гуманітарного дискурсу збройної боротьби країн.

Особливу увагу приділено сучасним трансформаціям війни, яка, за визначенням К. Клаузевіца, є «справжнім хамелеоном». Розглянуто феномени «гібридної війни», «війни нового покоління», «Роху-війн», а також збройних конфліктів без офіційного політико-правового статусу та нелегітимних «спецоперацій». Матеріали монографії у 7 розділах спрямовані на концептуалізацію сучасних воєн як феномену, що охоплює весь соціум, де акторами виступають індивіди, соціальні групи, етноси, держави та їх коаліції.

Монографія створена на допомогу студентам педагогічних спеціальностей, військових кафедр, учням старших класів, які вивчають предмет «Захист України», аспірантам, усіх, хто досліджує актуальні питання актуальної воєнної політики та соціальних основ захисту нашої країни від російської агресії та авторитарних загроз її посібників.

ISBN 978-966-972-8063-82-3

© Цюрупа М.В., 2025

ЗМІСТ

ВСТУПНІ РЕЧЕННЯ ПРО ВІЙНУ та «ОЗБРОЄНИЙ МИР»	5
I. НОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТАРОГО ЯК ВІЙНА КОМПЕНДИУМУ ЗНАНЬ ПРО ВІЙНУ	8
1.1. До проблеми інституювання "Полемології - Воєнознавства" в системі фахової підготовки	8
1.1.2. Множина («пастиш») спроб пояснення війн. «Ідоли» пізнання війни та їх подолання	17
1.2. Міфологічні, сакральні та буденні уявлення війни – перехід до наукового дискурсу пояснення	21
1.3 Алгоритм утворення полемологічного знання. Начерк методологічних засад науки про війну	27
II. СИНКРЕТИЧНА (ОБ'ЄДНУВАЛЬНА) ХАРАКТЕРИСТИКА МІНЛИВОЇ ПРИРОДИ СТАРИХ ТА «НОВИХ» ВОЄН	32
2.1. Війна у абстрактному поза історичному вимірі	32
2.2 Війна як онтологічне явище, перманентна трагедія світової історії	50
2.3. Емпіричний матеріал осмислення війн. Складнощі раціонального сприйняття суворих реалій війни	62
III. СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО «ЖИТТЯ» ВІЙНИ	70
3.1. Війна: діалектика соціально-політичної та воєнно-технічної сторін	71
3.2. Зміна домінуючих факторів природи класичних воєн	98
3.3 «Гібридна війна» - воєнно-політичний замітник прямих дій чи прелюдія повномасштабної війни?	101
3.4. Озброєний мир як реальність ХХІ століття проти ідеалів «вічного миру». Культура справедливого миру	105
IV. ЛЮДИНА та СПІЛЬНОТИ НА ВІЙНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЮЧИХ АКТОРІВ	118
ВСТУП. Множина концептів «людина воююча та мирна	118
4.1 Людина у ситуації війни на різних соціальних позиціях	132
4.2. Військова еліта	156
4.3. Жіноцтво України на війні за свободу Батьківщини: від гендерної рівності до входження у воєнно	167
4.4. Офіцерський корпус: проблеми підготовки кадрів та вишколу офіцерів запасу	174
4.5. Досвід системи підготовки офіцерських кадрів у країнах Європи	178

V.ОРГАНІЗАЦІЙНО - СТРУКТУРНІ СТОРОНИ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ: АРМІЯ, СИЛОВІ ОРГАНИ, ПАРАМІЛІТАРНІ ОБ'ЄДНАННЯ	182
5.1. Збройна організація держави, легітимні армії держави, приватні військові кампанії	182
5.2. Збройні інституції громадянського суспільства: синергія єдності із збройними силами держави	189
5.3. Небезпеки претензій армії на домінанту у політичному житті та необхідність демократичного контролю	195
V. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА – ВОЄННА БЕЗПЕКА КРАЇНИ ТА ЛЮДИНИ	204
6.1. Національна безпека країн на фундаменті воєнної безпеки під новими загрозами	204
6.2.Моделі воєнної безпеки сучасної України: критерії вибору ефективності моделі та засобів її реалізації	207
VII. ВІЙНА у ФОРМАХ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ	215
7.1.1. Правовий аспект російської агресії проти України: нехтування правом війни та миру	215
7.1.2. Правова термінологія військового часу	228
7.2. Етика військовослужбовця. Бойова мораль захисника Батьківщини	230
7.3. Гуманітарні виміри людини і суспільства у збройній боротьбі	234
VIII. ПРИКІНЦЕВІ ПРИМІТКИ. ЛЮДИНА НА ВІЙНІ: ВЕЛИЧ ДУХУ І БЕЗМЕЖНІСТЬ НАДІЇ ЖИТТЯ	236
СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ прямого посилання	238
ДОДАТОК 1 Програма «БАЗОВОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ»: смисл та призначення	241

ВСТУПНІ РЕЧЕННЯ ПРО ВІЙНУ та «ОЗБРОЄНИЙ МИР»

Для відповіді на над важливе питання, про яке нагадав Дж. Орвелл у книзі-спогадах «Данина Каталонії», коли його самого запитували обивателі Барселони, віддаленої від фронту боротьби у м'ятежній Іспанії: «Коли ж закінчиться війна та настане мир?», спочатку звернемось до критики концепту «кінця історії» Фр. Фукуями.

Він та інші політичні філософи постмодерну «розкручували» тези «кінця історії», «кінця філософії», смисл яких у тому, що нічого нового людство після майже 6 тисяч років записаної та переданої усно історії вже не побачить, все, мовляв, було, тому епохи послідовності раніше не бачених подій, як зрештою й висловлених ідей, завершилась.

З точки зору виникнення війн ХХІ століття, збройних конфліктів всередині країн з цим не можна погодитись, історія продовжується, а війни виникають у нових «модусах та порядках» (термінологія Джордано Бруно) при тому, що «класичні війни» залишились у минулому.

Дійсно, увійшли у небуття не тільки норми оголошення та завершення війн, згадка про «інститут війни» замішена благозвучними назвами «наведення конституційного ладу» (Чечня), «спецоперація» (Україна), «збройний конфлікт певної інтенсивності» (Іран-Ізраїль) тощо. В світі з'явилися нові війни, у яких беруть участь «дитячі армії», приватні військові кампанії (ПВК), що конкурують з легітимними арміями і між собою. Війни ведуться «зброєю нового покоління» та разом із тим залишилась інваріантна насильницька природа їх, розкрити прояви, тенденції, екзистенційні загрози є завдання такої спеціальної галузі знання як полемологія.

Термін походить від словосполучення грецької «полемос» - війна та «логос», серед багатьох значень є «Розділ динамічної соціології про війну» (Гастон Бутуль). У інформаційному полі агресивного сусіда сформована декілька визначень. почасти не наукові, а ідеологізовані. Це не дивно, навіть римське напучення «Бажаєш миру – готуйся до війни» перекручене на «...готуй війну» (Воєнний енциклопедичний словник, 2003).

Маємо намір українську полемологію, яка має традицію давніше за європейську з виданням «Воєнноснавство. Короткий огляд начальних основ» (Київ, 1871, рос. мовою) включити у рамки «нової філософії освіти», де будуть поєднані (синтезовані) наукова та ідейно-політична сторони, адже не можна бути байдужим спостерігачем того що відбувається у реальному, не віртуальному світі. Ми є учасники і свідки трьох воєн на нашій землі:

- вітчизняна війна України по захисту суверенітету і незалежності;
- російська війна на знищення українства як такого (від народних депутатів до десятків тисяч патріотів) – людей, культури, економіки;
- ‘proxy war’ з боку союзників Московії, зокрема, Китаю, Північної Кореї, Ірану.

Цей синтез воєн являється небаченим явищем новітньої історії, де варварська жорстокість російських агресорів та найманців з інших країн зіштовхнулась з опором цивілізованого ведення оборонної війни українцями, а диктаторські милітаризовані режими зазнали політично-правовий і моральний спротив демократичного світу.

Розуміння природи, сутності, форм прояву сучасних воєн, уроки минулих, передбачення майбутніх має бути включено у освітній процес на всіх рівнях. Тим більше, що російсько-українська війна ще не завершена «примусом Московії до миру».

Визнання війни у моральному плані «злочином за своїм визначенням», як кваліфікують її спеціалісти з міжнародного права, нічого не додає до необхідності створення системи загальних знань про її природу, логіку виникнення та існування, про закономірності зміни проявів у різні історичні часи щоб зрозуміти негативні моральні й соціальні наслідки.

Можна допустити визнання війни проявом свавільності та віднести її до суб’єктивної та ірраціональної події, яка згідно міфологічних переказів, залежала від волі богів, наділі від примх монархів, сьогодні від безрозсудних рішень одіозних лідерів. Але й цьому випадку діюча у миролюбному напрямку спільнота має чинити спротив всьому, що принципово загрожує існуванню людства.

Війна безперервно змінює форми своєї дії, як «справжній хамелеон» (К. Клаузевіц) змінює зовнішнє забарвлення, проте природа соціальної війни залишається незмінною. Крім того, необхідно мати на увазі відмінність між війнами минулого (історичними) та новітніми, сутність яких ще не розкрита.

Хоча потяг до осмислення війн минулого демонічною силою нависає над сучасними аналітиками, вказує директор воєнної академії Австралії Мік Раєн, прориви у квантових обчисленнях, інформаційних технологіях, змаганнях людського розуму із «мережевими генераторами текстів і зображень» (так званим ШІ), надшвидкісні ракети та міні-дрони, біодосконалення можуть змінити раніше прогнозований підсумок війни.

Критичне та динамічне мислення дозволять виконувати нові когнітивні завдання конфліктної епохи, зокрема, вплив штучного інтелекту на планування та ведення збройної боротьби, зміни бойової поведінки людини у зв'язку із появою автоматизованих та роботизованих бойових систем, вікові, розумові, етнонаціональні, гендерні зміни у складі воюючих сьогодні в Україні. Навіть бажаний мир буде виглядати скоріше за все «озброєним» та містити у собі зародки нової війни.

Це самий необхідний мінімум обґрунтування положення про необхідність створення системи знань у доступній формі для всіх, адже й війна торкається ВСІХ.

Робота над книгою тривала впродовж всіх 1000 днів війни, текст подано в авторській редакції з неминучими огріхами стилістичного та мовного ґатибу, всі зауваження сприймаю з вдячністю : mvz999@ukr.net

РОЗДІЛ I

НОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТАРОГО ЯК ВІЙНА КОМПЕНДИУМУ ЗНАНЬ ПРО ВІЙНУ

1.1. До проблеми інституювання "Полемології" в системі фахової підготовки....5-14

Звертаючись до невідкладного завдання *необхідних змін* спрямованості, змісту, всього характеру освіти в Україні за умов воєнного стану та вже передбачено ще тривалого періоду відсічі російської агресії, повернення наших земель і людей, ми зобов'язані виходити із небезпек глобальної конкуренції світових центрів сили, всередині якої опинилась наша держава.

Конфліктогенний характер епохи посилили роль воєнної безпеки держав і громадян, як заявив Головуючий на засіданні Генеральної асамблеї ООН 22 вересня 2024 р., Організація не має важелів і засобів примусити Московію виконати вимоги права миру, міжнародного права безпеки.

Ці обставини вимагають мислити глобально та діяти локально. На перший план виходить спротив смертельній небезпеці українства від наслідків російської безжалісної агресії, яку визнали і у ЄС не можливою зупинити дипломатичним шляхом.

У розвідках безпекового середовища життя українства з'ясовується, що ми жили, працювали і вчилися в світі приниженому соціальним насильством, але без відчуття актуальних небезпек нам самим. Хоча як передбачив німецький офіцер-вояк, герой оповідання «Дойче реквієм» письменника-філософа Х.-Л. Борхеса: «тепер у світ приходить доба, яка не знає пощади, ми її викували..» [1].

Гірка примітка: воєнно-політичне керівництво впродовж трьох десятиріч років нехтувало станом низького рівня воєнної безпеки молодії України, знекровлювала Збройні сили продажем нового озброєння та «надлишкового майна» за кордон, сприяла падінню іміджу військової служби, покладалась на сумнівні угоди-гарантії з російською державою «готовності до війни».

Натомість дослідники союзників Заходу небезпідставно стверджували, що слід жити з «відчуттям терміновості небезпечних змін безпекового середовища», діяти рішуче для зміцнення військової потуги України.

Південний сусід Московії підступний, аморальний, без гуманітарно-правових обмежень своїх нищій дій: розправи із політичними опонентами (Б. Немцов, О. Навальний), утиск прав громадян на вільне висловлювання думки щодо війни, безцільне руйнування лікарень та церков України та вбивства невинних вояків, полонених, спортсменів, діячів культури, дітей, не чим не можуть виправдані, це "безжалісний період" російських дій нового століття.

З початком російсько-української війни прогножуються «катастрофічні зміни» безпекового середовища Європи та Азії. Головний редактор журналу США генерал Марк Міллі вказав лише на «загальні контури небезпек, деталі вкриті туманом», бо глобальна конкуренція та швидкий розвиток технологій війни підсилюють виклики мирному життю.

Попередній небезпечний період життя планети також знав загрози оголошеної війни "анти тероризму з тероризмом", веденою США продовж 20 років, 50 -ти річні перманентні громадянські війни Колумбії, збройних акцій у Палестині, партизанських повстань шіїтів на півдні Іраку та хуситів у Ємені, загострень арабсько-ізраїльського збройного конфлікту, який переріс у 360 денну війну (?) та інших. Ті мали якісь політично-правові пояснення як засади, наразі російська агресія, окрім ненависті до українства, амбіцій Кремля та претензій на світове лідерство, нічим не можуть пояснені.

Нам слід виходити із тисячолітньої, так би мовити, «звичаєвої», практики держав вирішувати глибокі конфлікти силою, принаймні загрозою використання сили, яка нерідко переходить у збройні дії. Під час візиту Сі Цзіньпіна у Москву квітня 2023 р. лицемірно заявлялось щодо необхідності зважати на принципи міжнародного права та Статут ООН. Гірка іронія зустрічі у тому, що ці країни, постійні члени Ради Безпеки, своїми ж діями розпалюють пожежу війни, яка замислилась росіянами «триденною».

Щоправда після провалу швидкої «спецоперації», росіяни відчують загрозу вже собі, не погоджуються на Мирний план Президента України, рішення Саміту миру 2024 р., на противагу проекту справедливого миру висувається сумнівна ідея «Глобального півдня», протилежного ідейного спрямування нашим союзним центрам сили, ще й заохочують інші країни.

Це "загальний фон", на якому вимальовується важливість осмислення небезпек нових різновидів збройного насильства, які загрожують нам українцям, на науковому, філософсько-світоглядному та педагогічному (виховному) рівнях. Для освітян постало важливе завдання чинити всебічний спротив російській навалі, з акцентом на синтезі військової та спеціальної цивільної освіти, які складуть основу наукового дискурсу «війн нового покоління».

Слід також дати відсіч «псевдо інтелектуальному» виклику «новому варварству» з Московії, проявленого зі сторони політичних «заправил» для викладачів, які вже знову переписали історію своїх засвоєвань для студентів. Мовою наших союзників, необхідно забезпечити «інтелектуальну перевагу над ворогом».

Останні декілька століть позначались згідно з притаманним акцентом суспільного життя: XVIII було століттям фізики, XIX – електрики, а XX – епохою атома. Нове століття, гіркоту якого прийшлося

відчути, залишається загадкою, можливо, буде «електронно-цифровим суспільством», або епохою «штучного розуму, заміни думання людини».

Однак у ньому є відбиття вад старих епох – невсучасного насильства на глобальному, на регіональному, навіть на побутовому рівні. Прийшов час вважати двадцять перше століття початком епохи *кардинального вирішення проблем війни та миру, безпеки людини і суспільства*.

Є два простих слова, але складні явища позначені ними – "війна" та "мир". Переміна станів війни та миру, на стан довоєнний чи після воєнний, здійснювали глибокий вплив на розум, волю і світосприйняття людей.

У письменників-філософів світового рівня ідеї роману Л. Толстого «Війна і мир» замінюються твором «Мир у війні» Мігеля Унамуро, тоді «Війною між націями» Раймона Арона, зрештою, у Єлвіна Тоффлера ідея війни дійшла до «Війни та антивійни», але природа її залишилась «справжнім хамелеоном» (К. Клаузевіц). Мир стає схожим на примару та приховану війну всіх проти всіх, як і попереджав Платон, також літератор і філософ.

Тому таким природним є потяг людини до розумових вправ, щоб так чи інакше осмислити, розкрити природу, сутність, роль в житті прийдешніх поколінь збройної боротьби та тенденцій передвоєнного «мирного «періоду та наступного «пост воєнного» часу.

Це бажання притаманне не тільки науковцям. На засіданні «Круглого столу» «Меморалізація російсько-української війни» Укрінформу у квітні 2024 р. знамено відзначено, що й на третій рік війни залишається «недостатнє наукове вивчення війни» в нашому суспільстві.

Навіть новітні спроби пояснення війни віддалені від наукових поглядів: «Основна природа війни та її принципи – зіткнення волі, сила, тертя, туман війни і центри тяжіння», пише генерал Філіп Лавін, Верховний головнокомандувач Об'єднаними Збройними Силами НАТО (переклад з рос. тексту часопису JFQ # 111).

Недалеко пішли і вітчизняні автори – «претенденти» на філософію війни (Г.Ситник, 2023. К. КНУ ім. Тараса Шевченка) з дивним ствердженням «глобалізації війни», яка, напрооти, завжди конкретно-історична. У ній є протиборчі сторони з визначеною військовою потугою та силою своїх армій, ПВК, окремих особистостей.

Щодо розрекламованих робіт авторів конфліктологічного напрямку та політичних психологів, то їх пояснення війни ніцими войовничими почуттями агресорів привабливо для обивателів, але не відповідає соціально-політичній обумовленості природи збройних зіткнень держав та їх коаліцій.

Футурологічна примітка: перед нападом на Україну найбільш проникливі аналітики виявили: нарощення воєнної могутності Московії та

КНР у космічному та кіберпросторі, мілітаризацію Китаю Південно-Китайського моря, підриє зусиль об'єднання демократичних сил Латинської Америки та Карибському регіоні, альтернативні дії росії та Китаю по боротьбі з придушенням тероризму у Африці, підтримка країн-ізоїв у Середній Азії, Ірану та Афганістану тощо. Отже, йшлося про загальну мілітаристську атмосферу «грози війни» та конкретні підготовчі дії.

Наукова традиція розробки проблем війни і миру бере початок з творів Стародавнього Сходу Сунь Біна (Сунь Цзи), китайських авторів "Стратегем", з робіт античних мислителів Геракліта, Платона, Демокрита, Марка Аврелія, Геродота, Рената Флавія і продовжується у класичних роботах К. Клаузевіца "Про війну", А. Тойнбі «Війна та цивілізація», А. Снесарева «Філософія війни» у недавньому минулому.

Допоки не створено всеохоплюючої науки чи системи знань, які можна було б використати у навчальному процесі сучасних фахівців, про війну, як і про «озброєний» мир, та навряд чи вони можуть постати найближчим часом у формі завершеного наукового проекту. У високо поважного мислителя 21 століття С. Хопкіна була видана книга «Теорія про все» (укр.. мовою перекладена 2021 р.), де, однак, не містились соціальні знання щодо конфліктогенності суспільства.

У цьому виданні ми маємо намір представити необхідну **сукупність знань на науковому рівні (компендіум) про війну.**

Частину наведеної фрази «Про війну» ми запозичили із назви твору Карла Клаузевіца, який недолугі перекладачі назвали «Природа війни», але та у німецького воєнного теоретика є «справжній хамелеон», війну у кожному випадку слід визначати окремо, бо природа її є запитанням?

Річ у тім, що війна та інші форми організованого збройного насильства виростають із глибин соціуму, починаючи від економічних підвалин воєнної організації держави, пронизують пласти людського буття, ініціюють мілітарний епос, літературу, батальний живопис військової культури, возвеличують бойову мораль, а не гуманізм та чесноти мирного життя. Безперечно, вони, крім того, звернені до запалу психології ненависті і навіть до неоднозначних релігійних настанов воякам.

Релігійні війни не залишились у минулому, вони реактивувались, а на прикладі раніше прихованої стратегічної боротьби Ізраїлю та Ірану перейшли у фазу відкритого безкомпромісного збройного протиборства. Їх політичне та дипломатичне врегулювання залежить від релігійних лідерів та догматів і традицій віри у свою правоту.

Примітка із галузі релігійної догматики: у Першій книзі Буття заявлено, що не тільки народ Ізраїлів Богом обраний та буде великий, але й після вигнання Авраамом своєї наложниці з Єгипту разом із сином Ізмаїлом, Бог не дав їм загинути від голодної смерті та запевнив Агару: «Устань, підійми хлопця, і рукою держи його, бо великим народом зроблю Я його» (21.18). Тобто, це визнання обох сторін конфлікту Старим заповітом як «великих народів».

Саме тому, що питання війни і миру включені у духовну діяльність на всіх рівнях, починаючи з буденного розуміння війни як стихійного лиха, безглузлого взаємного кровопролиття (обопільна підлість - вказував Є.-М.Ремарк), з вірою у справедливу війну і завершуючи логічно стрункими доведенням її появи, обумовленою «соціальною динамікою», то справжній науковий проект нелегко однозначно та остаточно вирішити.

Продовжують циркулювати ідеї висхідного соціального розвитку через етапи збройної боротьби, проходження періодів підготовки до них ("озброєного миру"), переживання післявоєнного миру та нової війни.

У такому розмаїтті думок, ідей, концепцій, доктрин та закликів до війни чи миру молодій людині нелегко розібратись: навіть студенти Кембриджу та Гарварду поділились на два непримиренних табори стосовно моральної оцінки збройних акцій 3-х чи більше сторін ізраїльсько-палестинського конфлікту (370 денної війни). За даними агенції «Al Jazeera» тертя виникло між керівництвом університетів та урядовими структурами, демонстрації студентів привели до відставки ректорів та сутичок насильницького характеру.

На превеликий жаль, у моральному відношенні та подив явно агресивний, не спровокований напад Московії (гаранта безпеки) на свого «молодшого брата» із схожою релігійною догматикою та культом не викликав однастайного засудження у росіян.

Тільки вивіренні наукові знання щодо війни, позбавлені ідейно-мілітаристських нашарувань та належне патріотичне, морально-політичне підґрунтя для розуміння безпеки держави, місця людини в ній мають бути включені і у фахову підготовку студентів.

Важливим здобутком людства попередніх тисячоліть було визнання зв'язку війни та політики (К. Клаузевіц), політики та економіки (Платон, Демокрит, Маркс), війни та культури (Й. Гейзінга, Фр. Ніцше), війни та агресивної поведінки людини у натовпі (К. Лоренц, Г. Ле Бон), війни та фанатизму (М. Унамуно).

Наявні знання з проблем війн, "мирних" форм демонстрації військової потуги, їх модусів: «гібридна війна», конфлікт «рівня нижчого за збройний, загроза силою та інші, можна поділити за рівнем проникнення у сутність збройного насильства на декілька груп.

Перша – буденні знання, які формуються засобами масової інформації і подають війну як небезпечну, навіть смертельну дійсно чоловічу справу”; друга група знань – це мемуари, згадки, оповідання учасників збройних змагань, у яких війни подаються крізь призму особистих, суб'єктивних переживань (у пострадянському просторі більш за все відомі мемуари маршала Г. Жукова, У. Черчилля, Є. Манштейна, Фр. Гальдера, причому останній мав «драматичний розрив між міфом та реальністю» та інші); третя група – це ідеологічно викривлені дані, сформовані системою політичної пропаганди щодо негативного образу

ворога, поділу всіх на чужих і своїх і т.д.; *четверту* групу складають положення філософсько-світоглядного характеру про сутність, причини, екзистенційні виміри війн.

Певні достоїнства та недоліки всіх вищезгаданих рівнів-способів розуміння війни ми розглянемо у контексті переходу до **наукових форм її розуміння**.

Необхідність введення курсу "Полемології" ми обґрунтовуємо у спеціальному аспекті, тобто суто для молодих фахівців-педагогів, яким належить вчити наступне покоління.

Хоча будь-яка війна, сама тривала та кровопролитна, зрештою закінчується, її наслідки змінюють ходу історії, долю поколінь та саму повоєнну людину. Футурологічні «передбачення», які заповнили український інформаційний простір з лютого 2022 р., нічого не допомогли у розумінні смислу найнебезпечнішої загрози українству за всі сотні років боротьби з Московією.

Примітка поверхового аналізу: російський воєнно-промисловий комплекс із здатністю до новацій та адаптації до нових вимог «спецоперації», панування ідеології «руського мира» у свідомості 140 мільйонів росіян, слабкість (відсутність) політичної опозиції московському режиму, звичайна млявість запобіжних санкцій, що було відомо з 2014 р., войовничі та безкомпромісні союзники: Іран, КНДР, воєнна наука, система матеріального та морального заохочення армії – неповний перелік складових військової потуги Московії.

Інші, більш глибокі та приховані чинники чекають на ґрунтовне дослідження.

Френсис Фукуяма, який між іншим, знайшов причини російської агресії у психологічних особливостях нападника, інші політичні філософи «розкручували» тези «кінця історії», «кінця філософії», смисл яких полягав у тому, що начебто нічого нового людство після майже 6 тисяч років записаної та переданої усно історії вже не побачить, все, мовляв, було, тому історія як послідовність не бачених подій, як і воєн, висловлених ідей, завершилась.

Примітка: у творі одного із засновників постмодерної літератури Х.-Л. Борхеса «Дон Кіхот П'єра Менара» проводиться думка, що навіть написати заново цю оповідь про «благородного ідальго» по-новому не вдасться, бо історія думки повториться у текстах у точності.

Сюжет Дон Кіхота, улюблений багатьма іспаномовними письменниками, де воєнні дієства подається у трагічно-карикатурному вигляді, використав борець з іспанським фашизмом Мігель Унамуно. Він також запозичив сюжетну лінію «Війни та миру» Льва Толстого.

З точки зору появи неklasичних війн та пролонгації давніх збройних конфліктів з цим не можна погодитись, адже війни виникають у нових «модусах та порядках» (термінологія Джордано Бруно) при тому, що «класичні війни» дійсно увійшли у минуле.

А концепція «кінця історія», а слід на нею ще одна нова, вірніше, модна теза «кінця гуманізму» самі по собі не нові. Біблійний Соломон

стверджував те ж саме, тільки у масштабі стосовно плинності всього спектру буття із неминучим повтором, при цьому з більш глибокою порадою, дотичною до нашого видання: «Війну проводь мудрими радами»[2].

Так, увійшли в минуле норми оголошення війн, немає згадки про «інститут війни», натомість знайдені благозвучні назви «наведення конституційного ладу» (Чечня), «спецоперація» (Україна), «збройний конфлікт певної інтенсивності» тощо.

Причому «Спеціальна воєнна операція», розпочата з лютого 2022 р., спочатку, згідно заяви речника Кремля, була не війна, тому масштаби руйнувань, мовляв, мінімальні, що з точністю навпаки продемонструвала жорстока дійсність: знищено сотні дитячих садків, тисячі шкіл, храми, музеї, навчальні заклади, житло по всій Україні, лікарні і пологові будинки.

Мірою зростаючих втрат Московії у людях, техніці, технологіях, статусі поважного суб'єкта міжнародних відносин, падіння іміджу миротворця у Вірменії, Сирії, Лівії, відбулась зміна політичної риторики. Перед «виборами» путін почав заявляти, що це «питання життя та смерті». А це повтор речення з твору Сунь Цзи «Мистецтво війни» з першої ж сторінки.

В світі з'явилися нові війни, де беруть участь «дитячі армії», приватні військові кампанії (ПВК), що конкурують між собою, ведуться «війни зброї нового покоління», та разом із тим залишилась інваріантна насильницька природа війни як велика небезпека нашому «крихкому буттю» (Ж.-П. Сартр), тому розкрити її прояви, тенденції, загрози стає завданням такої спеціальної галузі знання як *полемологія*.

Термін походить від словосполучення «полемос» - війна та «логос», серед багатьох визначень якого є розділ динамічної соціології про війну, засновником з середини минулого століття вважається *Гастон Бутуль*.

Він заснував школу полемології за аналогією наукових шкіл Платона, Гегеля, неокантіанців тощо, але її діяльність згасла при завершенні «холодної війни», розпаді соціалістичного блоку держав Європи на чолі із СРСР та, як очікувалось, знесення Росії.

Вважалося, що ядерна зброя є «стримування», або «гарантованого взаємознищення», що унеможливило масштабні війни. Характерно, що такі настрої почали не критично сприйматись в Україні на радість організаторам продажу «надлишкового майна» Збройних Сил, тому продавалось чи обмінювалось на газові борги росіянам все, включно до крилатих ракет, якими наразі обстрілюють українські міста.

Твори цього оригінального мислителя не мають українських перекладів та практично не введена у науковий обіг його заснована ідея створити «об'єктивну» науку про війну, розділ «динамічної соціології», позбавлений впливу ідеології.

Таке намагання дивним чином повторює задум близької до полемології науки про політичні ідеї - ідеології, творець якої Огюст де Трассі також планував створити «чисту науку». Не дивуємось, що перша та друга спроби завершилися невдало: термін «ідеологія» тепер позначає систематизоване зібрання акцентованих ідей для обґрунтування політичного дійства та курсу партій та держав. Мілітаристська ідеологія «доводить» необхідності та корисності воєн, а полемологія у російських джерелах визначена «ефективною альтернативою войовничому (?) моралізму пацифістських рухів за мир».

Сам термін пацифізм походить від кореневого слова «паціо» - замиряю, а ніяк не воюючий (мілітант), слабкість моралізму як раз у тому, що він закликає, просить, не має «войовничої» сили. Характерним було нещодавнє «звернення» урядів США і Франції до Китаю та Індії так вплинути на росію, щоб та не розміщувала ядерну зброю у космосі. Прохання завжди містить моральний, не силовий смисл, сподівається на добру волю опонента.

Ми маємо намір обґрунтувати невідкладну необхідність включити *українську систему знань* про війну, мир, збройне насильство у рамках «нової філософії освіти». Тоді будуть поєднані (синтезовані) наукова та ідейно-політична сторони, адже не можна бути байдужим стороннім спостерігачем того що відбувається у реальному, не віртуальному світі.

На початку ери встановлення незалежності України було заявлено щодо інституалізації «української політології», тепер, враховуючи, що проігноровані воєнні небезпеки трансформувались у повномасштабну війну із ядерно-космічною державою та з правом «вето» у Радбезі ООН, слід вже діяти, а не обґрунтовувати дію.

Позиція стороннього спостерігача за точними словами колишнього одіозного радянського лідера «зручна, але наскрізь гнила»; якщо ми не можемо з ідеологічних міркувань прийняти її, то з настановою А. Камю погодимось: «щоб у світі існувало Зло достатньо не вставати з постелі...».

Вітчизняна війна України з лютого 2022 р. являється небаченим явищем новітньої історії, де варварська жорстокість рашистів зазнала опір цивілізованого ведення оборонної війни українцями. Розуміння її природи, сутності, форм прояву має бути включено у освітній процес на різних рівнях. Шкільна програма «Захист України» орієнтована на мислення та життєву позицію молодих учнів, яким доцільно давати поради (знання) буденної поведінки у ситуації воєнних небезпек.

Однак у цьому курсі не включена у освітній процес тема війни як такої, «сама по собі», для неї збройна боротьба є родове поняття.

Для інституювання «Полемології» слід спиратись на системоутворюючі чинники, щоб претендувати на статус навчальної дисципліни, окрім історично-теоретичного напрацювання ідей та теорій війни, вона повинна мати наступні елементи:

1. Специфічний *об'єкт* теоретичного осмислення;
2. *Парадигми* воєнно-теоретичного мислення;
3. Достатній *обсяг* теоретичного матеріалу;
4. Адекватні *методологічні засади* аналізу війни;
5. Соціально значущі *функції* науки і відповідної навчальної дисципліни;
6. *Інституціональні* заходи закріплення знання.

Зрозуміло, що це достатній, але не вичерпний перелік підстав для виокремлення з загальнополітичного та соціологічного знання нової галузі. Окреслимо ядро цих елементів:

1. Проблема *об'єкту* і *предмету* суспільних наук не така вже проста, не зводиться до формально-логічних взаємин об'єкту з предметом, коли перший (об'єкт) має більш широкий обсяг явищ для осмислення, а другий (предмет) – вужче коло проблем. Головне для нас виокремити війну серед інших форм збройного насильства, не таких загрозливих та заплутаних, як-то збройний конфлікт, демонстрація сили, «конфлікт нижче рівня збройного» тощо.

2. Парадигми, тобто найбільш загальні схеми цілісного пояснення даним поколінням вчених теоретичних питань (Т. Кун) напрямку воєнно-соціологічного мислення не численні, але принципово різні: Г. Мольтке Старший вважав, що збройна сила, тобто знаряддя, більш значущі для визначення характеру війни, ніж управлінські та політичні фактори. Натомість Сунь Цзи та Ліддел Гарт кожен у свій час намагались знайти баланс всіх можливих способів тиску на противника, причому несподіваних для нього. Найбільш поширена наразі парадигма К. Клаузевіца, який визначав війну продовженням політики тільки іншими, а саме насильницькими засобами.

3. Щодо обсягу накопичених роздумів про війну, то їх маса такої величини, що приходить згадати оригінальний твір Х.-Л. Борхеса «Вавилонська бібліотека», де нескінченна кількість книжок примушує читачів жити та помирати у неозорих залах безграничної кількості книжкових сховищ. У наступних розділах буде виділено 4-5 груп досліджень війни згідно методології підходів авторів.

4. Методологічні засади не тільки важливі, але й унікальні для розуміння мінливої природи війни, спочатку розглянутої як родового явища, надалі з модифікацією її соціального змісту у кожній конкретно-історичній формі збройної боротьби держав. Потрібна система методів та підходів соціально-політичних та поведінкових наук, включно із небезпечними включеними та невключеними спостереженнями за реальними бойовими діями.

5. Наразі важлива специфічна методологічна настанова дослідникам сучасної війни - спротив «інфодемії дезінформації», яка пробивається через цензурні обмеження, ставить загрозу духовній ситуації

часу. У інформаційному полі нинішньої війни превалюють бездоказові ствердження, навмисні фальсифікації фактів, які замінюються «альтеративними фактами». Але війна постає перед суспільством та людиною у всій суворій «прозорості» та ставить принципове питання: де ти? на чиєму боці?

6. Більш адекватними методологічними інструментами будуть у першу чергу підходи соціально-політичного аналізу, воєнно-технічного підходу до параметрів війни, морально-психологічної оцінки людського фактору (потенціалу) країн та армій та інші підходи, які будуть висвітлені окремим розділом.

1.1.2. Множина (пастиш) спроб пояснення війн. «Ідоли» пізнання війни та їх подолання

Якщо у тоталітарних суспільствах звичайним явищем є моно ідеологія, встановлена правлячим режимом для власних потреб панування і над умами, для зміцнення влади, то у поясненні та проясненні смислів війн у «відкритих суспільствах» (Карл Поппер) вже давно існує множина підходів та їх оформлених результатів у вигляді «готових» схем.

Є визначення навіть афористично-гумористичні: «На війні як на війні» (французьке прислів'я), морально катастрофічні: «Війна є обопільна підлість» (Є.-М. Ремарк), возвеличенні - «чоловіча справа» (Фр. Ніцше). Не менш сумнівним є висловлювання знаного мислителя Карла Клаузевіца, що «війна – галузь випадковості», де складно прикласти теоретичні конструкції, крім надії на те, що події розгорнуться у бажаному напрямку.

У зв'язку з тим, що різні підходи частиною змісту переплетені між собою, то для звичайної людини знання про війну виглядають «сумішшю» або «пастишем» різнобарвних ідей. Причому із подальшим накопиченням систематичних знань він все більше постає все «строкатим», в смислі заплутаним. Але для нас українців під час війни потрібна така теорія, яка відповідає тезі Аристотеля: «немає нічого практичніше, ніж гарна теорія».

Розуміння природи класичних та постмодерних воєн, факторів впливу на її руйнівні сили, зв'язків із попереднім та наступним миром є важливий політичний та праксеологічний аспект полемології. Він дозволить не бути, як завважив Вас. Розанов, «дітьми у політиці».

Окреслимо логіко-історичний шлях накопичення мислинневого матеріалу розгадки війни. Від початкових міфологічних уявлень, особливо виразних у грецьких та римських відомих та безіменних авторів, починаючи із епопеї про Троянську війну, надалі до релігійного, сакрального обґрунтування справедливості «війн за віру» святим Августином, зрештою людство прийшло до сучасних психологізаторських пояснень війн у незбагненній поведінці лідерів агресивних держав.

Воєнно-історична примітка: відомий німецький воєнний теоретик, єдиний у світ німець, який мав нагороди від Гітлера та президента США, генерал Фр. Гальдер успішно пройшов денацифікацію, став одним із зачинателів створення збройних сил ФРН, у брошурі «Гітлер як полководець» всю провину за поразку Німеччини поклав на психічно незрівноваженого керівника.

Почнемо із конструктивної критики найновіших способів пояснень причин нинішньої російсько-української війни, яка все більше турбує світову спільноту, а Всесвітній саміт миру 2024 тільки підкреслив турботу України не тільки «за себе», як у Сенеки, а за стан всього повоєнного миру. Ця турбота пролунала у закликах на Генеральній асамблеї ООН у вересні 2024 р.

Дивно, що у сучасному інформаційному суспільстві продовжують існувати примітивні пояснення причин війн, які не відповідають суворій реальності. Так, професор Гарварду Стівен Пінкер, популяризатор науки у рейтингу топ-100 світових мислителів за версією журналу «Foreign Policy», у книзі «Добрі янголи людської природи. Чому у світі панувало насильство і чи стало його менше?» висловив своє оригінальне бачення причин війн.

Він наголошує, що «хижацьке насильство, домінування, помста, садизм та ідеологія» є визначальними чинниками війн та бере за приклад «Троянську війну, розп'яття Хреста, сюжет «Ромео і Джульєтти», російські пошуки «нацистів» в Україні - за всім стоїть лихе в людській природі. [3]

Спробуємо заперечити однозначному визначенню людської природи як доброї чи злої ідеями відомого твору Бертольда Брехта «Добра людина із Сичуані». Там єдина знайдена Богами після тривалих невдач та поневірянь «добра людина» дівчина Шен Де одночасно являється самою доброю у місті та лихою ошуканкою одночасно [4]. «Надмірно широка людина», з сумом стверджує Федір Карамазов відносно проявів добра і зла, «потрібно б звузити».

Аргументи проти неоміфологічного роз'яснення збройного насильства такі. По-перше, Троянська війна та розп'яття Христа не відносяться до науково-доведених подій, знаменитий твір Шекспіра - літературний шедевр чар любові молодих людей всього світу. Московія веде не пошуки «нацистів» в Україні, яких взагалі немає, а війну на знищення українства як етносу, культурного пласта світової спільноти народів із тисячолітнім корінням.

На третій рік війни визнано інтелектуальними лідерами від Папи Римського до Голови Єврокомісії Ж. Борелля, що ця агресія є екзистенційна небезпека існуванню незалежної України. Зрештою в Стратегії національної безпеки США 2022 р. вказано, що і їх «нація вступила у вирішальні десятиліття для всього миру». Отже, війна більш-менш значного масштабу, є загрозою людству і людяності.

Для конструктивної критики буде в нагоді книга кореспондента газети «Guardian» Люка Гардінга, який був у небезпечному Києві 24 лютого 2022 р., у більшості районів де окупованих територій. Назва книги

(видавництво 'Guardian Faber') говорить сама за себе: «Вторгнення: кривава війна росії та боротьба України за виживання», вона одна із перших підняла хвилю зацікавленості, а далі міжнародної підтримки нашої країни. Адже на Заході у «лютому» місяці 2022 р. не поспішали з допомогою, бо не вірили, що Україна вистоїть.

По-друге, російська ненависть до українства формувалась політикою московських царів впродовж сотень років як відплата за порив до незалежності, а історія російсько-українських війн веде родовід ще з часів придушення козацтва та Полтавської битви 1709 р. за політичну та духовну незалежність українців від московитів.

Нинішній «неопіонерський рух» Московії не схожий на скаутські організації молоді Заходу. Там створюється нова ідентичність путіністської молоді з культом мілітаризму та готовністю до смерті за «отечество». Це була підготовка до участі у війні, - каже канадський історик Ієн Гарнер, автор книги "Покоління Z: в серці фашистської молоді Росії", присвяченій ідеологіям російських молодіжних організацій.

Втретє, відчувається, що автор «не зіпсований історією філософії», як іронічно зауважував Ж. Дерріда стосовно покоління мислителів Франції, бо Пінкер повторює тезу Т. Гоббса «людина людині-вовк» на новий лад. Це ще одне кільце ланцюгу психологічних теорій причин ворожнечі людей та спільнот, як і у Аманди Ріплі, поданий у книзі «Глибокий конфлікт», теж із схвальною презентацією виданням «Крисченс сайенс монітор» щодо глибини розуміння проблеми. Згадані та інші автори редукують свої висновки від причин конфліктів людей до відносин боротьби між мега спільнотами.

Щоб примарно зменшити відчуття загроз, які несе з собою війна, часто вживане у політичних колах слово «збройний конфлікт» вважається не таким загрозливим ніж війна, воно припускає розмите тлумачення, тому для Аманди Ріплі назва роботи «Глибокий конфлікт» позначає специфічний антагонізм відносин між людьми, який живе самотійно.

У такому світлі для полемології одним із найважливіших завдань є встановлення змісту предмету, в центрі якого знаходиться саме війна, бо це найбільш небезпечна всеохоплююча загроза людині, людству, людяності.

Характерно, що китайські лідери вживають ще більш віддалене від загрозливого слова «війна», у якому мимоволі присутній нападник-агресор та захисник від нападу, на вкрай розмите поняття «**українська криза**». Криза – це загострений до конфлікту стан відносин між суб'єктами або негаразди всередині соціального суб'єкту, вони ніяк не зв'язані із збройним насильством та можуть мати відношення до окремої людини з «кризою віку».

Анонімні автори статті «Полемологія» у сумнозвісній Вікіпедії інтерпретують ідею французького засновника наукової дисципліни як

спрямовану на знаходження «прихованих джерел колективної агресивності» щоб впливати на «суспільні структури, відповідальні за породження війни», що тільки затуманює проблему.

Колективна агресивність – це штучна конструкція, бо у деяких війнах напрооти, зустрічається колективне неприйняття війни, створюються масовий пацифістських рух на противагу політиці війни, тому відповідальність за них лягає на диктаторів, політиків, або «головних військових злочинців». Тим більше, що термін «колективна агресія» є неправомірне поширення біологічно детермінованої індивідуальної агресії (якщо така існує взагалі) на всю спільноту.

Це актуалізує висловлену 300 років тому перестороги Френсіса Бекона щодо «примар» або «ідолів» пізнання, які викривлюють істину, бо вкрай однобічний погляд на складні явища походять від самої ж людини. Всі вони живучі бо модифіковані історичним часом та ходом цивілізації.

Ми детально зупиняємося на критиці психологізації війни, адже тоді встановити відповідальність за «підготовку, розв'язання та ведення» війни засуджених у Нюрнбергу 1945-46 рр. стало б не можливим: лікарі та психологи визнають, що злочинець просто психологічно хворий.

Нині «ідол печери» означає, що погляд на російсько-українську війну з далекого американського континенту значно відрізняється від сприйняття її найближчими сусідами по ЄС, не кажучи про страждаючих від окупації українців. А «ідоли ринку» перетворились на вжиток політичних наративів – заміників грізного слова та правового терміна «війна» на невиразні словосполучення «відновлення конституційного ладу» у республіці Ічкерія, «воєнну спецоперацію пошуку нацистів» без політичної та воєнної мети і термінів проведення, або участі у «конфліктах, порога нижчого або вищого за збройний» тощо.

Невідомо чим обґрунтоване ствердження американського сенатора перед президентськими перегонами, що Московія з Китаєм ведуть боротьбу за природні копалини України на суму 12 трильйонів доларів, тоді як у Московії не можуть знайти шляхи реалізувати свої здобуті копалини: нафти, газу, вугілля, а поклади золота, урану, алюмінію, міді, нікелю, алмазів, запаси деревини не вичерпні там принаймні до середини XXI століття. Причини російського нападу глибокі історичні, ідейно-політичні, ментальні, зрештою це передбачувала поведена нео колоніальної агресивної держави. Зрозуміло, що багатства України важать для росіян, але більше важить ідея «знищення» («я их уничтожу»), яка є злочином проти людяності.

Влучно вказав чеський автор роману «Калігула»: «Слово війна лякає і воїтелів та миротворців», а особливо багатьох лякає ПРАВДА про війну (є ще й правда війни), тому слід розплутати «пастиш плутанини» істинних та фальшивих розумінь війни.

Попередня критика деяких підходів до розуміння війни буде пустою, якщо не звернутись до особливостей їх ідейних позицій, виокремлення правильно підмічених рис війни та явних заблуджень, щоб знайти шляхи розкриття природи та сутності, родових та специфічних аспектів війни.

1.2. Міфологічні, сакральні та буденні уявлення війни – перехід до наукового дискурсу пояснення

У надзаголовку об'єднані три різні способи тлумачення війни, відмінність між якими проглядається навіть лінгвістично, але всіх їх поєднує той стиль мислення, який, згідно досліджень філософа Леві Стросса, є характерним для першого донаукового способу мислення.

Німецький дослідник Ф. Клікс визначив це «мислення, що тільки прокидається», та з перших кроків намагається систематизувати розрізнені положення у низку послідовностей на кшталт послідовного ряду чисел.

Тому при осмисленні війни ланцюг мислення вимальовується такою логікою: важливо хто розпочав бойовища, як у них ведуть себе Герої (рідше звичайні вояки), чи є цікаві яскраві епізоди бойовищ змагань, нарешті чим закінчуються бойовища та умови нового післявоєнного миру.

Міфологічні сюжети війни акцентують свою увагу на боротьбі Богів та Героїв із притаманним людям якостями героїзму та нищості, благородства та підлості, що відповідає саме такій логіці мислення. Фантастичне яскраве перебільшення можливих реалій та їх виховна частина – напучування потомкам воювати стоять на першому місці.

Якщо дотримуватись *історично-наукового підходу* до теоретичних (духовних) здобутків людства у спробах розкрити таємниці «живучості» воєн, то це початок першого міфологічного та сакрального етапу. Він текстуально виражений у тематичній міфології та фрагментах священних книг. Сюжети війни просякнуті почуттєво-аксіологічним підходом, головним завданням анонімних авторів стає формування почуттів співпереживання (емпатія) з привабливим героєм. Тому у таких текстах висвітлено не природу та місце війни у житті воюючих суспільств, а опис бойових дій з перипетіями, цікавими для слухача чи читача.

У китайській класичній літературі прославлянням війнам не приділялось особливої уваги, бо згідно традицій центр оповідей був спрямований на відносини влади імператорів та чиновників з народом. Це наскрізна тема давньої китайської культури. Поводження імператорів із оточуючими людьми у гармонії з природою, а не їх завоювання, становили сюжетну лінію, згідно обмеженого кола джерел відомих в Україні Недарма у Конфуція та Лао Цзи деякі ідеї щодо суті війни подано так: «Війна порушує природний характер речей»[5].

Релігійні уявлення щодо війни більш акцентовані на Божественному визначенні необхідності поділу збройних сутичок на справедливі

(освячені) з сторони правовірних та не справедливих з боку тих, хто нехтує релігійними приписами або інакшовір'ян (не вірних).

Епоха Середньовіччя, яку вважають не дуже цікавою у науковому та філософському відношенні, має знаменну рису: схвальне ставлення війн за «Божу справу» та «освячення» їх. Зафіксоване морально позитивне ставлення до війн та заклик до вояків стосовно виконання військового обов'язку, не зважаючи на вимогу Декалога «Не вбий».

Якщо перейти до конкретних напучень Нового Заповіту, то на питання вояків: «Що нам робити?» Іван Хреститель Ісуса відповідав: «Нікого не кривдьте, задовольняйтесь своєю платнею...»

Відмітимо, що це та ділянка, де збіглись християнська та мусульманська доктрина сакралізації війн. Обидві релігії повчали, що війна в ім'я Бога (Аллаха) є справедливою.

Для **буденного розуміння** характерним є спрощене уявлення щодо сутності воєн, як правило, люди не замислюються над родовими ознаками та специфічно відмінними рисами у кожній війні. Трусливий навратив «це не моя війна» карикатурно та трагічно вивертає глибоко відповідальне зауваження французького екзистенціаліста Ж.-П. Сартра: «Це моя війна, я її заслужив...», бо, не розкривав небезпеку фашизму 30-40-х років XX століття. Його сучасник Антуан де Сент-Екзюпері у «Щоденнику льотчика» проводив ту саму ідею особистої провини за поразку Франції.

Може виникнути думка, що до війн не завжди може бути вжито науковий підхід, бо це на думку Г. Гегеля, це стан випадковості, безправ'я та насильства[6], а у його послідовника К. Клаузевіца – галузь випадковості. Недарма він використовує поняття «філософія війни» із правильним акцентом, що філософія не стільки наука, а радше «мисляче ставлення до предмету», яким є війна. У Альбера Камю в «Чумі» стверджується, що такі напасти як і війна «падають на голову» зненацька начебто стихійне лихо, яке передбачити чи підготуватись заздалегідь важко.

Але у цілому це явище *закономірне*: у розпал «військових навчань» Білорусі та Московії у квітні 2021 року поблизу кордонів з Україною попри заспокійливі заклики урядовця «йдіть копайте городи» тверезо мислячий кореспондент «Файненшел тайм» зауважив: «ці небезпечні навчання показують, що росія готова до війни, а Захід ні». Додаємо від себе, спочатку це наші союзники разом з Україною.

Значну роль у виправданні російської агресії відіграють ідеологічно викривлення знання соціокультурного життя та оборонної політики нашої країни, тому для навчальних закладів на ТОТ видаються «підручники» та «методички» поза наукового, політично індоктринованого та релігійно забарвленого змісту для руйнування української освітньої сфери. Таким чином, у пастиші повідомлень («прото знань») про війну є «недодумки»,

ідеологічно викривлені настанови, примітивні порівняння із бійкою, сваркою навіть з «глибоким конфліктом».

Статус науки «Полемологія» та навчальна дисципліна на її базі потребують *сучасного наукового дискурсу* у розумінні війни як соціального явища, яке мимоволі інтерпретується кожним, втягнутим у її орбіту.

Визнання війни у політично-правовому відношенні «злочином за своїм визначенням» мало чого додає до імплементації її смислу у систему загальних знань про її природу, логіку виникнення, про закономірності зміни модусів проявів у різні історичні часи, щоб зрозуміти нинішні негативні моральні й соціальні наслідки. А моральний осуд війни висловив Лауреат Нобелівської премії миру 2019 р. президент Ефіопії М. Абай: «Війна – це огидна справа», навряд чи допоможе у роз'ясненні проблеми (питання): чому така варварська та безумна справа як війна, є постійним супутником людства, «серйозним повторенням історії» за Гегелем?

Справа не у тому, що осуд війни з позицій гуманізму, який у Еразма Роттердамського називали «наївним та смішним», котрий Гюстав Лебон обзивав «не обдуманим, пустим» вже за часів Першої світової війни, а у складності розкриття суттєвого, закономірного, трагічно повторюваного в соціального явища цивілізації.

Небезпека війни багатолика, вимагає кардинальної зміни конкретно-історичного мислення стосовно місця людини у вирі небезпек.

У «повоєнному» учбовому процесі в школах розпочалось викладення нового предмету «Захист України», що являється позитивним знаком повернення української освіти до суворих реалій війни. Але аналіз наспіх розробленої програми предмету виявив певні недоліки: по-перше, одна з тем містила посилання на «Воєнну доктрину України 2015 року», яка відмінена положеннями «Стратегії воєнної безпеки України 2021 р.», де важливим факторами оборони позначили рух Опору та організація територіальної оборони, синергія всіх зусиль держави та громадянського суспільства.

Предмет ставить завдання сформулювати практичні завички захисту себе та оточуючих, але обходить розуміння світоглядних засад, політико-морального смислу та гуманітарних аспектів війни. А саме вони визначають «людське» чи «не людське» лице війни, ступінь жорстокості чи людяності.

У класичних війнах, писав у концтаборі нідерландський філософ Йоган Гейзінга, є прояви благородства та людяності, нині вони повністю витравлені із свідомості російських вояків московською пропагандою, у тому числі й системою цивільної освіти, де сотні ректорів (!!!) підтримали російську агресію. Не можна не згадати позицію спротиву іспанському фашизмові ректорів та професорів цієї країни Мігеля Унамумо, Мігеля Делібеса та інших іспанських та французьких патріотів. Ми поки

залишаємо проблему педагогів-колабрентів на ТОТ Півдня України, бо головне - наша патріотична освітянська спільнота.

Є власний вітчизняний досвід, корені якого уходять в глибину століть стосовно формування системи знань про війну для широких верств населення. Ще у 1871 році Київська типографія Давиденка видала невеличкий, але важливий твір «Военноведение. Беглый очерк кратких оснований» (зрозуміло, рос. мовою) у якому роз'яснювались роль культури та національної свідомості народів у війсьній могутності держави.

Прийшов час звільнення від російського монархізму та в час нових воєн 20-х років XX століття Павло Скоропадський справедливо зауважує щодо необхідності надати населенню України «певний тінитет (мінімум) знань про війну та військо». Характерно, що на Україні діяли «Товариства ревнителів воєнних знань» і за часів царату

Традиція і важливі починання були, як водиться, забуті, а у вищих навчальних закладах відкриті кафедри військової підготовки, скопійовані з радянських зразків в Україні, вони готували майбутніх офіцерів запасу нової армії знов-таки без соціо-гуманітарної складової, яка б подавала цілісну картину війни. Це самий необхідний мінімум обґрунтування положення про необхідність створення системи знань у доступній формі для студентів, аспірантів, викладачів, адже війна потребує інтелектуального спротиву.

У аналізі різних війн, які зарано зараховувати до історично віджилих форм боротьби держав, слід зважати на ідеологічну та аксіологічну складову, а не тільки на воєнно-технічний план, особливостями яких захоплюються представники ЗМІ. Роботизовані знаряддя війни та «штучне (машинне)» мислення в допомогу вояків широко обговорюється на рівні воєнно-технічного мислення.

Зважимо на плідність соціокультурного підходу до осмислення війни, не буденного чи стихійно трансцендентного, тобто вихідного за межі земних справ, бо останній має лише інтерпретаційну цінність та може буде включений у сукупність гіпотез, версій, способів відображення цього небезпечного феномену життя людства.

Крім того, буде у нагоді ще одна методологічна заувага Фр. Бекона відносно меж, кордонів наукового розуму на відміну від вірувань, мрій, фантазій. Для останніх є значущим «політ» уявлений та мрій, тому чим надалі вони віддалені від «натуралізму», тим цінніше це духовне осягнення війни у культурологічному сенсі.

Для Гете у «Фаусті» Мефістофель - диявол у людському обличчі – сміється над людськими спробами розкрити таємниці природи, адже короткий день розуму пізнання завжди змінюються ніччю заблуджень.

У розумінні війни як динамічного стану буття людства, де життя переходить у смерті, доленосного початку докорінної зміни земного шляху

людини, проглядається принаймні *такі лінії уявлень різної глибини проникнення у сутність.*

Перша, як вказували автори художньо-описового твору з науковою назвою «Природа війни» Джон Кіган та Джозесef Даракотт, полягає у тому, що думки про війну сучасна людина постмодерну на Заході відсуває у віддалений кут свідомості, адже збройне насильство та уяви про небезпечну участь самого обивателя відсутні у планах повсякденного життя [7]. Війна для такої цивілізованої людини – це те, що приходить із сукупності новин із часописів, телепередач, фільмів «про війну». Соціологічні дослідження щодо частоти звернення до новин війни у найбільш популярних мережах показали, що інтерес до нинішньої війни поступово зменшується.

Принагідно відзначимо, що є країни «готовності до війни», як Московія чи КНДР та Іран, тому індоктринація населення ідеями невідворотності війни сприяє її звичаєвості, не загострює увагу обивателя до небезпек збройного протистояння. У Північній Кореї введена не бачена ніде «телефонна поліція», яка стежить за антикомуністичними чи антимілітарними нахилами громадян, які можуть бути виявлені через контент-аналіз змісту розмов.

На противагу фактам обмежених цензурою нагадаємо, що така актуальна новація як широко поширені на війні «дрони» відомим американським автором подана крізь призму потенційної загрози всьому: «війні, миру та майбутньому». Таким чином, війна десь існує як “reality action”, однак про неї краще рідше згадувати. Мабуть, до такого розуміння війни має відношення вислів, раз сучасна «людина віртуальна, то і війна для така ж». Вона стає предметом поверхового, емоційно-оціночного ставлення до неї як безпечної гри-дійства, розуміється у категоріях емоційного враження від потойбічних бойовищ та легкості перемоги. З такої точки зору «людині з вулиці» важко зрозуміти, що «перемога над навалом чуми (фашизму) є шлях нескінчених поразок», пише Альбер Камю. Вона відроджується, а жертви війни ніколи не оживають.

Таким чином, для буденно поверхового розуміння війни характерним є двосторонній погляд: по-перше, як далеку від звичайного життя, але справедливу боротьбу з ворогами, або як незрозумілу безпричинну загрозу своєму існуванню, до якого вона не мала відношення. У вельми правдивих свідченнях Дж. Оруела щодо бойовищ у Іспанії 1936 р. «Данина Каталонії», як відзначив цей письменник-доброволець, для обивателя війна – це далека країна, з якої або не повертаються, або повертаються з кишнями, набитими грішми [8].

Примітка буденності: ми не відкидаємо складові «пастишу уявлень про війну», названого здоровим глуздом. Так, у російсько-українській війні грошова винагорода дійсно доволі висока у обох протиборчих сторін та зростає у порівнянні з початком бойових дій. Ще раніше Наполеон Бонапарт

відзначався щедрою оплатою смертельно небезпечної роботи вояків - грошима та званнями офіцерів, генералів і маршалів

Друга тенденція, більш глибокого проникнення у мінливу природу війни була виражена у кристалізованій формі розділом «Війна і гра» Йоганом Гейзінгою в творі «Homo Ludens». Розділ розкриває діяльну сутність людини через «гру», тоді й війна постає різновидом небезпечної, але вишуканої гри із ігровими символами благородного змагання (так у автора). Хоча порівняння війни з дуелями та двобоями у морально-правовому відношенні та масштабі небезпек не повністю коректні, ігровий та символічний моменти присутні у епізодах льотних поєдинків, змагань снайперів тощо.

Примітка: *знаменитий американський письменник-фантаст Стівен Кінг висловився за проведення двобою президентів «Зеленський – путін» замість бойового зіткнення багатотисячних армій, правда, невідомо, жартома чи всерйоз. Ми віримо, що перемога на нашому боці: на стороні справедливості, української моці та незламності, сили молодії демократії.*

Тобто, війна явище не з потойбічного світу, може містити змагальний момент за певних правил, де є повага до противника, елементи благородства, естетичної прикраси навіть за умов жорстокого кровопролиття тощо, для вояка присутні переживання щодо страждань побратимів та й важко пораненого ворога, тріумфи перемоги та гіркота поразок, надій.

Третя тенденція полягає у рефлексії над природою війни із загальними роздумами відносно сенсу життя, її спрямованості, покарання війною людства за ганебні діяння. Такі роздуми вплетені у тканину філософських та релігійних пошуків найбільш важливого в житті особистості та спільноти.

На наш погляд, таку особливість роздумів вдало показав військовий журналіст та самобутній письменник Василь Гроссман, книга якого «Життя та доля» була знищена російською владою (у редакції випадково «загубили» єдиний примірник рукопису). Тканина цього роману пронизана роздумами відносно руйнації звичайного (природного) життя кожного, хто так чи інакше, свідомо чи мимоволі опинився на орбіті війни.

Четверта тенденція – намагання застосувати результати наукового інструментарію, прийнятого у сукупності воєнних наук, які могла б увібрати у себе синтетична наука про війну – полемологія, створена для розуміння та інтелектуальну регуляцію конкретного типу війн свого часу. Праксеологічна спрямованість таких зусиль полягала у тому, щоб удосконалити командирам, полководцям свої знання, компетенції у керівництві військами. Це намагання теоретично забезпечити вміння для успішного завершення війн «перемогою». Мовиться про всю сукупність воєнних наук, яка на вершині має військове мистецтво, стратегію тощо.

3 липня 2024 року Головнокомандувач Збройних Сил України наказав включити у систему військової підготовки курс «Міжнародне гуманітарне право», основи якого будуть подані у окремому розділі.

П'ятий, метафізичний підхід від воєнно-теоретичного пізнання вирізняється намаганням охопити все, тотально, як належить філософії, всі «життєві» прояви війни, духовну традицію її осмислення, положення військових наук високої ступені абстракції, цей шлях може названий «Філософія війни».

Складно сказати, коли з'явився цей термін, класичними роботами вважаються твори К. Клаузевіца «Про війну», А. Снесарева «Філософія війни» та інші. Більш сучасні роботи скоріш є авторами - епігонами, ніж оригінальними мислителями, за винятком твору подружжя Тоффлерів «Війна та антивійна». Річ у тому, що у творі розроблена теза зв'язку та переходу станів «війна – антивійна – мир».

Метатеорія війни як синтез існуючих та історично виправданих теорій природи війни важлива, бо існують як строго наукові, так й поза наукові (ірраціональні) схеми пояснення, хоча поєднання тез тих проблематично, більш прийнятним буде термін «сукупність способів (видів знань) про війну», за традицію київських авторів 1871 р. «Воєнносудовство».

Таким чином, розуміючи наявність множини підходів до війни та результатів цих розвідок («пастиш ідей») необхідно обрати науковий дискурс вивчення цього вкрай суперечливого соціального явища збройної боротьби.

1.2. Алгоритм створення полемологічного знання. Начерк методологічних засад науки про війну

Алгоритм як логічна та змістовна послідовність розкриття специфіки воєнно-теоретичного знання передбачає так пізнавальні кроки:

1. Знаходження принципово нового та перевіреного методологічного апарату та визначення основних вузлових категоріальної сітки: наприклад, війна - збройний конфлікт – «озброєний мир» vs мистецтво війни;
2. Всебічний (синтетичний) аналіз головного об'єкту полемології – війни;
3. Розкриття соціально-політичної сутності війни та зміни її модусів у наш час;
4. Політичний зміст «озброєного миру» та миру пост воєнного та загрози війн «нового покоління»;
5. Структурно-функціональний підхід: діючі «актори» збройних змагань, людина та війні та у тилу - типові соціальні позиції;
6. Збройна організація держави та складові її воєнної могутності в системі національної безпеки відвернення війн;

7. Правовий та моральний вимір війн;
8. Культура миру у суперечностях з мистецтвом війни;
9. Гуманізм і війна. Концепт «людяність на війні» та шляхи його реалізації;
10. Нова воєнна (безпекова) політика України у контексті інтеграції із демократичною спільнотою держав Європи, Америки, Азії.

Не буде новелою вказати, що розгляд будь-якої війни, як насиченого прихованим від пересічного громадянина суперечливим змістом абстрактного поняття та соціального явища смертельних загроз, важливо розпочати із найбільш загального підходу до неї, як радив ще Френсіс Бекон у творі «Науковчення».

Тим більш значуще його попередження, що пізнанню перешкоджають «ідоли», які ми частково розібрали, вони повною мірою відносяться до збройної боротьби, стосовно якої повно «недодумок» (термін О. Герцена), міфів, нерозумінь, примітивних уявлень. Спектр «ідолів» непорозуміння війни широкий: від ствердження, що вона є «віковичний прояв ненависті» та водночас «доброво цивілізації», та ще й має «оздоровчий вплив на норови народів».

Методологія зазвичай розуміється як передумова застосування обраного дослідницького інструментарію, однак його не варто відривати від наукової проблеми.

Примітимо, що новітні методологічні розвідки приймають протилежні культурологічні позиції – спиратись на наведені універсалії або на конкретно-індивідуальне, неповторне. Так, Тридцяти річна війна у Європі не мала аналогів у історії та вряд чи не може концептуалізована: спустошення німецьких, чеських, південно-італійських князівств (8 мільйонів загинув), збройна перемога релігійного руху протестантів, поява національних держав та створення політично-правової реальності в Європі, заснованій на міжнародному праві.

Але відтепер наслідком війни в Україні, збройної борні на кордоні Ізраїлю з палестинцями та удари по Лівану з'явилась ще більш нова реальність життя Європи – міжнародна безправність.

У Платона універсалією є ідеальні основи (айдос), які у реальному матеріальному та духовному світі втілюються у конкретні утворення, з ними ми й маємо справу. Ідея світового розуму реалізується в житті раціональним мисленням всього людства, якому, однак, складно довести доцільність війни. Історія поступу воєнно-теоретичної та філософсько-методологічної думки щодо осмислення воєнної практики не завершена, навіть початок нелегко відшукати у письмових джерелах - пам'ятках.

Загальні положення ми детально розкривали у «Основах загальної та воєнної політології» [9]. Методологічними основами вищевказаного підходу до аналізу війни виступають такі положення:

1. Війна як складний соціально-політичний феномен не може бути пояснений самий з себе, без аналізу сукупності зв'язків її з іншими конфліктними соціальними станами (мир, перемир'я, гонка озброєнь,

«озброєний мир»), з усіма сферами життя, особливо з політикою, економікою, загальною та мілітарною культурою, суспільною свідомістю, традиціями ставлення влади до силових засобів забезпечення зовнішньої політики.

2. Як багатовимірне явище війна постає одночасно легітимним використанням збройної сили держави (правовий аспект), насильницьким способом розв'язання соціальних конфліктів (філософський аспект), організованою збройною боротьбою за допомогою специфічного знаряддя – армії (військово-управлінський аспект), силовим засобом досягнення політичної мети (політологічний аспект).

3. Політологічний аналіз війни проводиться під гаслом визнання її «продовженням і сумуванням агресивного політичного курсу тих сил, які його проводили його у мирній часи». Водночас завжди слід розрізняти суто військову та політичну сторону війни. Колишній держсекретар США Колін Пауелл, «чотирьох зірковий» генерал у інтерв'ю воєнно-теоретичному журналу JFQ зауважував, що політичне та воєнне керівництво тим же самим соціальним явищем значно розрізняється.

4. Війне не випадкове, а закономірне явище суспільного життя, перспективу виникнення якої у тій чи іншій формі слід постійно враховувати політикам, державним діячам, а тим більше військовим фахівцям. Історія свідчить як про періодичне повторення війн, так і віддалену перспективу їх повного викорінення з життя суспільства. Початок війни може бути викликаний непередбаченим збігом обставин, а перебіг (на цьому наполягали Л. Толстой у «Війні та мирі» та К. Клаузевіц у «Про війну») може визначатись випадковими факторами, проте зв'язок війни з політикою є закономірним. Вона скоріш є випробуванням для суспільства, особливо владно-політичної верхівки; у воєнно-політологічному аспекті війна виступає показником міцності (стійкості) даного політичного режиму. Так, ми сподіваємось, що російська агресія підірве показову міцність нинішньої московської влади.

6. Перебіг війни підпорядковується дії особливих законів, прояв яких змінюється в залежності від характеру зброї, своєрідності театру воєнних дій, соціальної природи суб'єктів збройної боротьби, їх політичних цілей. Водночас, поле прояву випадковості на війні настільки широке, що глибокі мислителі подеколи визнавали вирішальний вплив випадковості та перебіг та підсумок збройної боротьби. Випадком пояснював свою поразку при Ватерлоо і Наполеон Бонапарт.

7. Сучасний науковий дослідник війни має виходити не тільки з європоцентричного ставлення до цього феномену збройної боротьби, але з інших культурологічних позицій. Так, поняття війни має певну відмінність у трактуванні східної та західної парадигм воєнно-політичного мислення.

Звертаючись до ісламської традиції вкажемо, що в Корані, у аяяті 167 сури "Сімейство Імрана" мовиться, зокрема, про два види збройної

боротьби по типу наступальної та оборонної війни у європейській традиції: перший - "Прийти й битись у ім'я Бога", а другий - "Хоча б відбити [ворога]"[10].

Зазвичай виділяють такі види війни у мусульманській традиції як "джихад" і "газзоват". На інститути джихадтагазовату ісламі покладаються більш розширені функції, ніж це прийнято за європейською традицією на війну. Це завдання боротьби з відступниками, невірними, гнобителями, розбійниками, агресорами, а головне – боротьби проти всіх ворогів Аллаху.

Багатьма західними мовами "джихад" перекладено як "священна війна", основуючись на роз'ясненні фікхом релігійних (священних) цілей війни проти невірних. Однак таке тлумачення припускає наявність серед форм збройної боротьби мусульманського світу інших, тобто не священних війн. А це суперечить класичній мусульманській теорії, згідно із якою всі війни ісламського світу ("дар ал-іслам") проти світу невірних ("дар ал-харб") є священними. В цьому проявляється суттєва відмінність між ісламською та християнською концепціями: "священними" війнами Папою оголошувались лише спеціальні походи хрестоносців за відвоювання християнських місць і святинь.

Зважаючи на явно виражену участь на війні в Україні вояків мусульманського сповідання такі знання будуть корисними у світлі розуміння їх бойових настанов.

Повертаючись до близького нам західноєвропейського тлумачення війни вкажемо на складність цілісного розуміння війни як суспільного явища. Відомий німецький воєнний теоретик Карл фон Клаузевіц одним з перших взявся за аналіз категорії «війна» спочатку з абстрактної точки зору. «Таким чином, війна - це акт насильства, який має за мету примусити противника виконати нашу волю», - писав він в першому розділі свого основного твору «Про війну» на початку XIX століття[11]. В подальшому німецький теоретик війни відійшов від абстрактного визначення війни та перейшов до філософсько-політичного аналізу сутності й змісту збройної боротьби. У робочих нотатках, залишених після його смерті та розібраних пізніше його вдовою, знаходиться такий припис: «Восьма частина повинна була містити план війни; в ній я передбачав зробити особливий розбір політичної сторони війни, а також розгляд її з точки зору «гуманізму».

Більш детально політологічне вчення про війну Карла фон Клаузевіца викладено автором у спеціальному розділі монографії «Воєнні теоретики Європи про війну мир, національну безпеку» (К.: НАОУ, 2005), адекватність цього підходу, на наш погляд, зберігається і у новому тисячолітті.

Аналізуючи публікації американських сучасних теоретиків, ми майже у кожній з них зустрічаємо посилання на ідеї великого німецького мислителя стосовно війни та у свою чергу зауважимо щодо гіперболізації

його здобутку, бо сучасні форми збройного насильства еволюціонують у сторону ірраціональних, не передбачуваних, спорадичних спалахів нічим не обмеженого насильства. Словацькі автори П. Нечас та Я. Нізнанські справедливо вказують, що тепер воєнні загрози менш передбачені, більш мінливі, несподівані по формі і ресурсам, атаки можуть відбутись з несподіваних напрямків[12].

Крім того, війна втягує у свою орбіту відтепер не скільки військові ресурси, скільки соціально-економічні, інформаційні, логістичні, культурні, моральні тощо. У свій час ми передбачали конфлікти (війни) «за продовольство» і це передбачення потроху справджується.

У соціально-політичному аспекті дослідження війни слід починати з родового явища – **соціального насильства**, яке використовує специфічні збройні засоби.

Соціальне насильство на відміну від природних факторів примусу енергетичних, кліматичних, екологічних загроз, ризиків і викликів - має значну ступінь самостійності і може спонукати суспільство до радикальної зміни форм та напрямків розвитку.

Збройні форми соціального насильства потребують озброєних армій, як такого матеріального знаряддя примусу, що має найбільшу потугу в соціумі та підкоряється політичній владі.

У історії XX століття розв'язано 88 воєн до другої світової війни та більше 130 після її завершення до наших днів. Песимістично, проте реалістично висловився колишній Генсек ООН Кофі Аннан на Нобелівській лекції 10 грудня 2001 року: «На зорі XXI століття злісно вбиті всі надії на те, що просування до миру та процвітання у всьому світі невідворотно».

У війні, як найбільш руйнівному різновиді соціального насильства, відбувається насильницька зміна образу життя людини і форм суспільного буття.

Треба пам'ятати, що коли йдеться про пошук підвалин **війни** як **соціально-політичного феномену**, мовиться не про визначення свого ставлення до війн як брутального, жорстокого насильства, а про знаходження чинників цього явища, виявлення об'єктивних та суб'єктивних закономірностей, причин виникнення війн, що кореняться у політиці держав, соціальних сил, у діяльності окремих політичних лідерів і вождів.

Зберігає методологічне значення матеріалістичний підхід до війни, згідно з яким війни залежить від характеру епохи, в якій вона виникає та ведеться. Тому для вивчення природи війни слід спочатку визначити характер епохи. З приводу матеріалістичного підходу до війни іронізував Бертольд Брехт, який у філософському есе щодо мужності Сократа писав, що цей мислитель-ідеаліст перед бойовищем з персами звертався не до богів, а їв цибулю, яка (їжа), начебто додає сили та мужності.

РОЗДІЛ II

СИНКРЕТИЧНА (ОБ'ЄДНУВАЛЬНА)

ХАРАКТЕРИСТИКА МІНЛИВОЇ ПРИРОДИ СТАРИХ

ТА «НОВИХ» ВОЄН

2.1. Війна у абстрактному поза історичному вимірі

Загальними поняттями нашого предмету будуть «збройна боротьба», «соціальне насильство» та можливо ще «борня чи розширене протиборство сторін».

У свій час заклик Карла Поппера «розвінчати чари Платона» відносно потрібності встановлення (на засадах розумності) прокомуністичного типу держави не поширили до іншої ідеї античного мислителя: «війна вічна, а мир тільки примара». Хоча ця теза була розкритикована, у ній міститься важливе положення: мир складає з війною *єдність*, вірніше – *цілісність*.

Найбільш витончений сучасний софізм тлумачення війни полягає у її «превентивності», попереджувальній дії - щоб запобігти одній, треба почати іншу війну, начебто, більш керовану та передбачувану.

«Спецоперація», розпочата нападом на суверенну Україну, у недодумках росіян є такою попереджувальною акцією недопущення нашої країни до системи колективної оборони НАТО. Щоправда, незадоволення її згубними для агресора наслідками зростає, як сьогоднішніми (загибель більше півмільйона вояків, підвищення податків на СВО, повернення вбивць до додому) та довготривалими (падіння ВВП, науково-технічна відсталість, прив'язка до країн-«паріїв» КНДР, Ірану)

Грецькою мовою платонівська «айдос» війни позначається двома словами - «полемос» та «стадиз». Їх складно однозначно перекласти: протистояння, розбрат, у одному випадку це боротьба гранично широкого кола суб'єктів, а у другому - зіткнення античних спільнот. Малось на увазі позначення громадянської війни, сучасною термінологією, на відміну від «великої» міждержавної війни.

Якщо бездоказово прийняти тезу, скоріш не наукову, а як віру віковічності війни, то завдання досліджувати її також увійде у вічність. Доречно буде згадати одну із характеристик вічності у письменника і філософа Х.-М. Борхеса - непорушна незмінність моменту, який назавжди таким залишиться. Тривалі війни, проти яких висловлювався ще Сунь Цзи у «Мистецтві війни» та які викликають занепокоєння сучасних лідерів Європи та США, мають відлуння у почуттях та страху людей «нескінченості воєн».

Пропаганда корисності воєн може заперечуватись чи зводитись нанівець контр пропагандою, а подружжя Тоффлерів надумали війну долати «анти війною», згідно назви своєї книги, явищем не баченим в

історії та не здійсненим принципово (якщо не вічно). Протилежність всім війнам різної інтенсивності є мир, хоча він є також стан суспільного життя різної ступені «мирності». На конференції офіцерів запасу 34 країн НАТО та ЄС у 2020 р. перед російською агресією вже визначали різні міри миру: «на межі війни», «стабільний», «хиткий» тощо.

Для викорінення негативного соціального явища важливо з'ясувати його природу: так успіх боротьби з чумою залежав від знання шляхів її поширення, тому філософ і поет Емпедокл радив громадянам пробити отвори у скелях для циркуляції свіжого повітря, у Лондоні іншим джерелом поширення чуми була мережа водних колонок, що й знайшов дослідник та пропонував обмежити їх використання. Чума і війна пов'язані між собою у причинно-наслідковому прямому та зворотному відношенні.

Для абстрактної та водночас максимально змістовної характеристики війни ми використовуємо декілька прикметників, окрім заявлених нині ЗМІ: «жахлива», «абсурдна», «не законна», «не моя» тощо.

Перший, дещо незвичний прикметник «синкретичний» (на думку Ортеги-і-Гассета є слова, які не подаються прикметником, наприклад, абсурд, хоча дії можуть бути нерозумними) висвітлює «злиття» у війні всіх проявів збройної боротьби – мету, ходу та наслідок воєнного курсу держав, зброї, техніки, людини, моралі, естетики, гри, державних силових інституцій та добровольчих структур для оборони країни. Це й слід очікувати, адже війна – цілісний стан життєдіяльності, спрямований на захист-перемогу свого існування та водночас це «життє зруйнування» ворожого суспільства. Не омине руйнування чужу і власну «живу душу». Альбер Камю глибоко зауважив: «Я не знаю, що таке душа, я знаю її відсутність – смерть».

Розпочати війну може бути божевільним рішенням, а наслідки стають протилежними задуму її творців, бо вона має власну логіку життя, окрім тієї, яку передбачав нападник. Зокрема, у безглуздій війні, яку називали «бойнею народів» у Першій світовій, її трагізм висвітлили відомі всьому світові письменники Є.-М. Ремарк, Р. Олдінгтон, Дж. Толкієн, але утворювався свій раціональний та високий моральний смисл у захисників батьківщини.

А у цинічному нападі на Україну лише поглиблюється глибина падіння агресорів. Можливо це мав на увазі Геракліт, у якого війна «батько та цар всьому».

У іронічно-філософському творі Бертольда Брехта «Мамаша Кураж» фельдфебель шукає найманців для війни і каже супроводжуючому солдату: «Як все гарне, війна розпочинається важко, однак коли вона розіграється – не зупиниш, люди вже починають боятись миру».

З однієї сторони частина суспільства «вживається» у війну, бо там знаходить свій приватний інтерес, а з іншого - тут криється глибока думка стосовно посттравматичного синдрому вояків та претензії колишніх

військових на належне керування суспільством, згідно їх уявлень честі та справедливості.

Остання теза є натяк на конфлікт всередині держави у межах не гармонійних чи не конституційних «цивільно-військових відносин» післявоєнного часу. Засудження, за повідомленням Генпрокурора України 7 посадовців Міністерства оборони, за фінансові та матеріальні зловживання, виявлення інвалідності у 50-ти (!!!) прокурорів Хмельниччини чи не є показником негараздів у цивільному, віддаленому від смертельних боїв, середовищі, вони стають підґрунтями конфліктів.

Припинення маршала Жукова та інших військових керівників після війни Сталіним відповідає владній логіці переходу від війни до миру із боязкістю нових, подеколи небезпечних вимог військових до правлячого класу. На Московії з 2024 року розпочався кримінальний процес над російськими генералами зі схожим сюжетом: заступники міністра оборони та колишній міністр у опалі та зазнають кримінальних переслідувань: тільки із різницею: відставки та арешти були у 1946 – 47 рр. після перемоги, а у російському режимі після поразок в Україні.

Термін «розширене протиборство» ще більш змістовно насичений: держави намагаються використати весь свій потенціал воєнної могутності та включити у збройну боротьбу навіть майбутні технологічні надбання. Наразі поставлене питання щодо інформаційної, кібернетичної зброї та створення переваг у інтелектуальному відношенні над противником, тобто йдеться про залучення для війни набутків «людини над-розумної» майбутніх поколінь, зокрема, переваг штучного інтелекту (AI), які б на мирній ниві дали людству зовсім інші плоди прогресу. Вказують, що «Війна дронів» в Україні стала стимулом революційного технологічного змагання сторін.

Залишається актуально плідним підхід К. Клаузевіца початку аналізу війни з найбільш абстрактного визначення – «розширене протиборство держав», бо тільки ті здатні сформулювати конфліктну теорію, збройні інституції, практику (військове мистецтво) досягнення стратегічних цілей воєнним шляхом на тривалий історичний період, реалізовувати її через «збройну силу» - армію, ПВК, територіальну оборону, добровольчі підрозділи, партизан.

Родове поняття «соціальне насильство» передбачає самий широкий спектр засобів нав'язування своєї волі противній стороні, серед яких війна стає радикальним, самим небезпечним руйнуванням мирного порядку.

Аналітики з тривогою відмічають, що протистояння держав збільшує масштаб взаємин борні, що приводить до використання нових, не бачених форм зіткнень «нижче порогу збройного конфлікту». *Але всі вони з іншими засобами включені у континуум сучасної конкуренції на всіх рівнях: економічному, технологічному, науковому, нарешті, - воєнному.*

Держави вдаються до навмисно двохзначних або «сірих» стратегій, які включають в себе багато нових інструментів сили.

Таким чином у міждержавному конкурентному середовищі сучасності не застаріло застереження Георга Гегеля: між державами у міжнародному конфлікті немає третейського судді, тому суперечки «нерідко вирішуються силою, війною».

Роль дипломатії та переговорів всіх сторін при врегулюванні війн ще залишається значущою, але наразі ті проходять під впливом перемог чи поразок сторін. Недарма українські та зарубіжні політики і дипломати вказують, що переговори з путінським режимом можливі лише з позицій сили та наявності фронтових досягнень, певних тактичних перемог, зокрема, на цьому наголошувала стаття «Економіст» 15.06. 24. Цей матеріал з'явився може випадково, але в унісон із підготовкою до наступу українських військ в Курській області.

У зворотному напрямку, росіяни то не готові, то не бажають перемовин в залежності від сприйняття подій на лінії зіткнень армій та фронтової ситуації.

Перед Самітом Миру 2024 р. московські правителі намагались досягти зримих воєнних успіхів на всіх ділянках фронту для того, щоб сформулювати ультимативні вимоги ще до «переговорів», які зазвичай ведуться із співставленнями позицій двох сторін. На користь Московії стала зміна підходу - дипломатії Китаю до платформи переговорів з метою завершення війни, де у мовному просторі вже не йдеться про «відновлення суверенітету України», а вжитий термін «українська криза».

Війна у загальному, абстрактному способі можливого визначення - *соціальне та антропогенне явище, являє собою безперервну модифікацію – морфологію організованої збройної боротьби між державами чи значними соціальними силами всередині держав із претензією на нав'язування своєї волі.*

Остання частина дефініції стосується громадянської війни, але, на наш погляд, вони вже не можуть порівнюватись із міждержавними війнами, де сторони використовують найновітніша високотехнологічні ресурси. Воєнна потуга держав зміцнилась до такої степені, що повстанці всередині країни не в змозі конкурувати із урядовими силами. Для сучасних воєн потрібне злиття воєнно-наукового та воєнно-промислового потенціалу та масштабне застосування збройної сили.

Проблемна примітка: для подальшого воєнно-технічного і політичного аналізу корисним буде розмірковування над ходом війни Ізраїлю із палестинсько-іранськими-ліванськими парамілітарними формуваннями.

Вважається, що воєнно-технологічна перевага та армійський вишкіл явно на боці Ізраїлю, але є людиновимірний потенціал, який складає бойова мораль, ідейна стійкість, психологічна готовність до пожертви бійців тощо. Тому слухним є застереження, що війна може тривати доволі довго.

Ще один прикметник «антропогенний» стосовно війни підходящий для того, щоб підкреслити, що ті породжені не Богами, згідно міфологічних переказів, не спонтанними сутичками озброєних банд або груп звірів за владу й домінування над територіями, а цілеспрямованою діяльністю керівних структур войовничих суспільств. Звірі бувають дійсно моральнішими. - вказав Президент В. Зеленський у коментарях екогеноциду російських окупантів після руйнування дамби Каховської ГЕС у 2023 р.

Отже, такий вислів, як «дика, звіряча» поведінка російських окупантів потребує корекції в сторону поваги до звичайної поведінки звірів на основі природного «закону милосердя», сформульованого П. Кропоткіним. Під час тюремного ув'язнення за політичну діяльність – спротив царській державній машині влади ще на початку XX століття – він «мав можливість» передумати ідеї раніше прослуханих лекцій французького біолога та самостійно визнав, що звірям притаманна поведінка надання допомоги та осмислених своїх рятівних дії по відношенню до представників свого роду.

Замість природного закону агресивності людей (Т. Гоббс) Кропоткін сформулював «закон взаємодопомоги», який, між іншим, вважав одним із фактором революції.

Примітка сучасності: у мережі модних обмінів фактів дружньої поведінки тварин ворогуючих видів виявлено чимало проявів захисту, надання допомоги, а от людський феномен «братання на фронті» згас 100 років тому.

Царські генерали у роки Першої світової війни спеціальними наказами вимагали розстрілювати обидві сторони воюючих, які намагались припинити війну людськими пособами «братання». Тих з німців, хто йшов до росіян на примирення, та разом із приймаючих їх своїми солдатами.

Це означає, що війна характеризується у відповідності до «філософії суб'єкту» вираженням *антропоїдним* в самому широкому смислі характером: війни плануються, організовуються, ведуться людьми та завершуються для кожного індивідуально: одних, згідно Гераклітові знаменитої тези, підносять верх до маршалів (царів), як Наполеона Бонапарта, котрого вважали «філософствующим полководцем», осіб меншого масштабу ведуть до героїчної смерті мужніх офіцерів та рядових вояків на полі бою.

Злочинців війни вона доводить до лави підсудних Міжнародних карних трибуналів, починаючи із Нюрнбергу, Хабаровську та Токію, як це сталось із головними нацистськими зловмисниками Німеччини та японськими мілітаристами 1945-1946 рр. Їх злочинна не доля, а діяльність привела до справедливого покарання: в'язниці, шибениці, розстрілу.

При цьому пояснення необхідності війни та впливаючи із неї військових злочинів у якості виправдання, як це відбувалось на процесі у Єрусалимі над нацистом Айхманом, також було у винуватих суто

«людським», в смислі, що вони проводили рутинні роботи заради своїх людей. Не часто згадують рішення коменданта Парижу не виконувати наказ із Берліна – підірвати знамениту, не повторну Ейфелеву башту, вчинок небезпечний, щоправда, розкритикований обома воюючими сторонами, але «людяний» в річищі «культури війни».

Антропологічний трагічний вимір війни у тому, що вона, свідомо розпочата державою, завершує життєвий шлях конкретної людини за крок до безчесної чи героїчної смерті. Цей крок людина ступає у останньому своєму виборі: ким ти завершиш життя, яким був насправді, чи тим, яким здавався іншим людям.

У доволі суперечливому ствердженні Ж.-Ж. Руссо вказаному, що «люди на війні становляться ворогами випадково» є той сенс, що їх життя у ситуації переходу від миру до війни залежне від волі керівників своєї та й чужої держави. Трагедія війни у тому, що вони «ведуться народами», які або слухняно йдуть за агресивними правителями, або ж навпаки – вимагають від урядів рішучого спротиву нападників. На Московії для схвалення війни проти України достатньо просто мовчати, стверджував журнал «Форин Аффєєрс» 15.03 2024 року.

У літературно-філософських творах і мистецтві «мовчання» важить змістовно набагато більше.

Філософська примітка: Конфуцій на пропозицію одного учня за 3 роки досягти вершини могутності держави тільки посміхнувся, інший передбачив такі позитивні зміни в країні за цілих 10 літ, на що вчитель промовчав. У мусульманській філософсько-правовій традиції враховуються не тільки ствердження пророка Мухаммада, але й умовчування.

Людина є творець самого себе та рушій змін оточуючого середовища у земному масштабі. Якщо творцем (деміургом) Всесвіту є Абсолют, Розум, або витівки (гра) Бога та диявола у Гете, то земне оточення стає «олюдненим середовищем» завдячуючи діяльності та вже тисячі років продовжує війни як різновид соціальної (людської) практику.

Сучасні бойові дії ще не набули масового масштабу «війни автономних бойових систем», програму використання яких людина «мілітант» вже розпочинає: за повідомленням ЗМІ під Авдіївкою після кровопролитних багатоденних боїв з осені-зими 2023 р. бойовища набули форму «війни дронів». У приблизно такій формі відбувались бойовища на Лівобережжі Херсонської області. А тепер практично по всій лінії фронту безпілотні літаючі бойові апарати впливають на перебіг подій на тактичному рівні.

У міжнародно-правовому відношенні, не кажучи про бойову мораль, тривожить те, що пропозиції десятків держав на рівні комітетів ООН накласти правові зобов'язання не використовувати ту зброю, яка сама вирішує вбивати чи ні, того чи іншого, поки що відкидається. Перший крок вже здійснений на засіданні Генеральної асамблеї у вересні 2024 р. у розлозі підсумковому документі.

Людині на війні належить зброя та мета її застосування, замісника їй не може бути.

Заклик Генсека ООН обмежити використання «AI» зіштовхнеться із намаганням воюючих «мати інтелектуальний привілей» над противником. Генерал Мік Райан, начальник Австралійського військового коледжу на сторінках журналу Академії оборони США постулював «необхідність інтелектуальної переваги, це джерело пріоритетів у нашу динамічну епоху». Війна вимагає максимально більших першостей різнобічних сил над противником у всіх галузях, дотичних до зіткнення. Навіть у такій засекреченій справі військової підготовки як воєнна розвідка, вже нагальною стає потреба у «аналітичному мисленні та основі відповідності прийнятих опціональних стандартів» [13]. Останній дещо не звичний термін означає встановлені норми мислительних досягнень при вирішенні інтелектуальних завдань.

Реалізація проекту «Полемологія» є один із стимулів для збільшення нашої інтелектуальної переваги над ворогом: як зауважував Головнокомандувач Збройних Сил України в самий складний час відбиття російської агресії 2022-23 рр.: «наша перевага у знаннях і культурі».

Можна стверджувати, що діалектика розвитку збройних систем приводить до створення «незалежних бойових роботів», як здавна передбачав американський фантаст Роберт Шеклі в оповіданні «Абсолютна зброя», зброї створеної, але не керованої людьми та програмовано переможної. Проте застерігалось, що знаряддя стане загибельним стосовно своїх творців, зрештою прийде час абсолютної загуби живого (у автора - «живої протоплазми»). Письменник відвідував до війни Київ та навіть його фантастична спроможність творчого мислення не могла передбачити суворі реалії мужнього захисту українцями своєї Батьківщини на межі життя й смерті.

Додаток: на початку контрнаступу у червні 2023 р. під Бахмутом 10 поранених бійців, яких вважали «двохсотими», тримали оборону 12 годин, а варварську жорстокість окупантів по відношенню не тільки до вояків, а навіть до дітей, яких вбито більше 600, а поранено 1500, осіб не могли передбачити ані аналітики, ані фантасти.

Вже виявилась згубність нових засобів збройної боротьби, які ще в зародковому стані у «війнах нового покоління» загрожують загибеллю живим істотам, можливо без розрізнення вояків та цивільних, своїх та чужих. Вони лише додадуть більшої жорстокості тим, для кого ціль враження не людина, а «номер з координатами». В останні дні захисту Авдіївки президент України В. Зеленський застерігав щодо нових небезпек передачі керування знарядь нападу «AI».

Отже, на війні еволюціонують дві сторони: найбільш динамічна воєнно-технічна, це збройно-насиленницька та значно повільніше людський, як раніше прийнято називати, «суб'єктивний» фактор.

З приводу останнього, але важливого справдуються передбачення Ліддел Гарта з твору «Стратегії», що у зв'язку з тим, що фізична сторона людини на війні буде мати менше значення, ніж розумова та психічна, вплив їх постійно буде зростати. Тому фундамент науки майбутніх воєн має бути якомога широким: від аналізу всіх збройно-технічних засобів, які є та будуть втягнуті у війни, до антропологічних, ментальних, політичних та морально-психологічних особливостей воюючих.

Ми вже згадували необхідність формувати потяг до аналітичного мислення вояків різних рівнів керування та ведення боротьби, то тепер додаються нові завдання - здатність інтегруватись із способами розуміння та результатами «штучного інтелекту».

Однак сутнісна характеристика «людської» сторони війни залишається відносно постійною. Це головний суб'єкт, діюча особа або «актор» дії збройних акцій. Життєві прояви сміливості та боягузтва, самовідданості, героїзму та легкодухості наразі переживають люди так само, які за самими давніми відомими нам війнами.

Характерним стало визнання сміливого українського вояка «Барс», який захищає області України з 2014 року під час оборони Бахмуту через 10 років: «До страху не можливо звикнути...»

Більш широкий контекст розуміння війни передбачає включення її важливим, проте не єдиним елементом різних форм організованого насильства та розширеного поля протиборства між державами. Тепер можна більш глибоко оцінити думку Сунь Цзи відносно того, що «війни слід, по можливості, уникати», а перемагати противника «не прямими діями».

Є новітні свідчення того, що невоєнне протиборство США і КНР переноситься у космічну, небесну, як сказали б раніше, сферу. А тандем Китай-росія відкрив новий фронт глобального інформаційного протистояння із демократичними країнами із вільною циркуляцією неупередженої інформації.

Прямі дії передбачають війну широкомасштабною збройною боротьбою із ясними, «прозорими» намірами використання головних знарядь війни – підготовлених армій - для знищення противника.

Аналітики з тривогою відмічають, що «стримана війна» на базі плану «стратегічного терпіння», яка велась між Ізраїлем та Іраном, з початку 2024 р. перейшла до безкомпромісних збройних ударів по важливим цілям: дипломатичній місії у Дамаску, таборам біженців, шпиталям та школам палестинців із тунелями бойовиків та іншим об'єктам. Складно вже пригадати, коли з Лівану наносили «прямі удари» по території Ізраїлю, але 12 червня 2024 р. стався прямий масований ракетний удар, а в кінці вересня У «відповідь» Ізраїль на річницю вторгнення бойовиків масованими ударами вразила керівників

мілітаризованої партії «Хезб Аллах», зокрема Хасана Насралла та вдарив по центру Лівану.

Відтепер спектр «не прямих дій» розширився: це спрямовані на світову аудиторію потоки «політичних наративів» у системі загального агресивного інформаційного поля, скоординовані із союзниками дії у «кіберпросторі боротьби», «іррегулярні» війни, «конкурентні дії», а також специфічні заходи впливу на свідомість противника з новими назвами «відволікання, перевантаження, параліч систем, обман, розділ, провокації, смирення».

Нині йдеться про загострення глобального протистояння груп країн, у якому війна стоїть у шереду засобів конкурентної боротьби поряд із інформаційними «війнами», економічно напруженими змаганнями за лідерство, гонкою озброєнь, виснаженням противника у різний, прихований спосіб. Можна сказати, що війни стають більш тривалими без видимих результатів докорінної зміни геополітичної ситуації.

Це не зменшує рівень екзистенційних загроз людині та спільнотам, але вини маскуються іншими серозними загрозами, з якими людство наново зіштовхується: екологічними, кліматичними, смертельними хворобами.

Лунають заклики докорінного реформування ООН, адже організація не може владнати рекордну кількість збройних конфліктів за останні 100 років, хоча була створена для колективного запобігання війнам. Організація існує всього 80 років і вимушена реагувати окрім масштабних історично значущих війн на десятки збройних конфліктів різної інтенсивності збройної боротьби. На 73-й Генеральній асамблеї ООН прийнятий амбітний план посилення ролі Організації, один із розділів документу має відношення до світової безпеки, де визнається роль Організації.

Отже, ми увійшли у світ множинності культур, образів життя, ідеологій, а разом з тим і нових форм боротьби, включно із збройними та різноманітним концепцій (пастиш) їх пояснення.

Слід нагадати сартрівське розуміння війни з трилогії «Смерть в душі», коли один з героїв у діалозі з товаришем показував небезпеки захоплення Франції та встановлення фашистського режиму, якщо не противитись нападу війною із нападниками, а той стверджує «Гірше війни нічого не буває».

Загальновідомим фактом є існування двох полярно протилежних точок зору, навіть загальних підходів до *оцінки війн* у житті цивілізації (цей термін є найбільш абстрактним визначенням історичної ходи людства).

У історії духовної культури виявлені цілісні концепти не прийнятності чи навпаки, бажаності воєн як таких, тобто, у абстрактному вигляді. Важливо примітити, що мілітарні нахили в теоріях щодо

необхідності війн нерідко виходять у світ доступними для засвоєння та поширення серед мас напередодні великих воєн.

Так, на зламі століть 19-20 в Європі розходились розлога збірка «Війна в думках передових людей», у якій, начебто, стверджувалось, що війни є «доброво цивілізації», але така теза була висловлена раніше апологетами війни. У Гегеля війна, як свіжий вітер, руйнує застійний стан суспільства та загнивання норівів, наче стоячої води у водоймі, вона «струшує застигли форми життя».

Більш радикальні мислителі вбачали у війні ще більший розмаї «діонісійської енергії (радості)» тощо. До них віднесено італійця Юліуса Євола, німця Ернста Юнгера, норвезького філософа-альпініста Петера Цапфе - представників поза раціонального «розуміння-відчуття» війни.

Наразі в Україні проходять акції щодо боротьби за визволення наших бійців з полону, де російська сторона вбиває, калічить, піддає тортурам беззахисних полонених, у тому числі цивільних, які не повинні вважатись полоненими згідно Женевських конвенцій. Перехоплені розвідкою перемовини між російськими вояками містять фрази: «вбивай хохлів, не бери у полон, все одно їх там прикінчать» (бойовища Харківської «операції» травня 2024 р.). Обезголовлення українських військовополонених, повернення тіл без внутрішніх органів, не бачені ніде тортури російських варварів невинних цивільних у катівнях (а на стінах православні ікони) демонструють не людську енергію руйнувань гуманістичної сутності людини.

Мовиться про зневажання достоїнства захисників своєї країни, а не злочинців, про важливість дотримання людськості, а не фізичного знищення із психологічним зламом людини. 70 років тому про такі антигуманні явища попереджала філософія Симона Вейль, вона вказувала, що полонені втрачали власне достоїнство, їх позбавляли індивідуальності

У історії описів війн, на відміну від фантастичних повідомлень Геродота («батька історії»), стратег Фукидид, знайий реалістичним підходом до війни, у якій він сам брав участь, висвітлював необхідність поважного ставлення до воюючих ворогів, віддавав належне їх мужності та бажанню перемоги своїх. «Британіка» містить статтю, де вказується, що він наводив приклади та інтерпретації промов стратегів щодо слідування обраного ними курсу на війну (перемогу).

Для росіян навпаки, знецінення людського життя є традиційним способом воєнно-гуманітарного мислення впродовж останніх 150 років: поранених вояків у Кримській війні 1853-56 рр. називали «браком», «ломом» не переймались щодо надання медичної допомоги, а після двох Чеченських воєн 1996-2000 р. сотні заморожених, не ідентифікованих тіл своїх загиблих, у рефрижераторах зберігались не менше 10 років без пошуків списків загиблих.

Ніхто не цікавився ними, бо постраждалих від поранень не вважали учасниками бойових дій, виведеними з ладу воюючими, згідно гуманітарного права, у росіян вони не люди із гуманістичними чеснотами, а відходи, «брак». Тим більше, що за «пропалих без вісні» не встановлювалась грошова винагорода.

Отже, у царині боротьби ідей та оцінок стосовно позитивного чи негативного ставлення людства до війни, які полярно протилежні, відбуваються звинувачення та фальсифікації. За свідченням авторитетних спеціалістів (В. Залужний) труднощі із мобілізацією у частини ЗС України пов'язані із впливом Московії, окрім неналежного воєнно-патріотичного виховання молоді.

У загальному соціальному вимірі війна це самий небезпечний різновид соціального насильства, запекла боротьба гранично широких масштабів, тому кіношна назва «зоряні війни» підкреслює мимоволі цей аспект. І ще, як не дивно звучить, але війна ведеться людьми та для людей, якими б нищими намірами вони не керувались.

Зв'язкою цього підрозділу з наступним стає життєва реальність, онтологічність конкретної, фактично веденої сторонами війни. Як казав один із головних героїв роману «Майстер і Маргарита» (щоправда, Диявол) стосовно реальності життя Ісуса, «він існував і все тут».

Війна існує, безжалісною ходою йде по трьох континентах, розпалюється Московією у віддалених від нашого фронту Перській затоці, країнах Латинській Америці, попри закриті очі та затулені вуха не бажаючих глянути на правду життя. Можемо згадати думку революціонера XIX ст. , що правда буває зайва, бо «істина є надмірна гостра, їдуча і тому роз'їдає звичайний плин життя». Опитування 2024 р. видання «Санди Таймс» виявили, що 48% європейців не бажають новин про війну, то це їх «тривожить».

Доброволець у іспанській війні на боці республіканців письменник Дж. Орвелл із сумом примітив, що чим далі фронт від містян, тим неймовірніше вона їм здається: легендарна країна, звідки або не вертаються, або повертаються із повними кишнями грошей.

Абстракція тим відрізняється від конкретних явищ, що має вкрай збіднений деталями, не розлогий зміст, містить лише загальне, родове, поза історичне. Але вона важлива інваріантністю, повторюваністю у всіх масштабних збройних акціях, зафіксованих у письмових джерелах та осягнена раціональним способом мислення.

Для того, щоб зрозуміти природу, соціально-політичний смисл війни та не випустити із поля зору її «людяну» сторону, вірніше, її разом із анти людяною стороною, слід, згідно зауваги Жілля Дельоза, знайти за сімулякрами, які затьмарюють дійсність, реальні «поцейбічні» скорботи та страждання. Страждаючі від війни не тільки достойні жалю та заслужовують, окрім співчуття, на гуманітарну допомогу, в духовній сфері

ще й на теоретичну обробку – концептуалізацію в сфері роздумування щодо. Тому потрібно перейти до змістовних елементів структури війни та динаміки їх змін, актуальних для нашого часу.

Традиційно, у цілому вірно стрижневим елементом сутності війни вважають **політику** (1), у цьому проявляється **соціальність** війни на відміну від індивідуальної або групової ворожнечі (2), ведення збройної боротьби державами підлягає певним правилам **людяності, традиціям бойової моралі** (3), а вибір та застосування зброї мають не виходити межі **правового поля** (4), війна парадоксальним чином дотична до **миру** сукупністю зв'язків з ним, тому слід зважати на існуючу у народів світу **культуру миру та війни** (5), головним актором - діючою особою у всіх ситуаціях боротьби залишається **людина** (6), з цього випливає сама складна проблема: вибір воюючими «гуманізму» або посилається на *військову необхідність*», що нами позначено концептом «**людяність на війні**» (7).

Зрештою, війни завершуються **миром** (8), цейстан суспільства може мати конфліктні елементи соціального змісту, як у війнах, певний рівень боротьби та войовничості, але протилежної життєстверджуючої спрямованості. Не можна також оминати увагою нову суттєву складову – **зброю інтелектуального рівня** (9), сумірного з людським розумовим потенціалом війни.

У реальному цивілізаційному процесі життя всіх спільнот існують війни, мир, перехідні стани з одного до іншого, «гібриди війни та миру», а не так, як писав одіозний автор книжки з претенціозною назвою «Війна чи мир: вибір за людством» (рос. мовою. Київ. Академія оборони України, 2005).

Швеція вимушена російською агресією разом з Фінляндією вступити у НАТО, а Швейцарію вперше за 200 років її нейтралітету військові загрози примусили відступитись від цього статусу. Країни мирні за своєю суттю не вибирали готовність до війни, їх схилила агресивна політика «нео-імперіалізму, яка сама в кайданах необхідності оборони продовження свого існування через насильство внутрішнє та зовнішнє збройне.

Людство в образі незалежних країн живе у реальних умовах, створеного мереживом міждержавних відносин, мирі, співробітництва, у війнах, сірих конфліктах «нижче рівня збройного» тощо. Виходить дійсно по Макіавеллі: війна має власну логіку – легко розпочати та складно завершити.

Примітка: перед військовими і соціальними науками поставлене складне теоретичне та політичне завдання - визначення стану глобального міждержавного життя з точки зору війни та миру, причому більш конкретно, ніж у теоретиків США. У них це «не визначене майбутнє із новими загрозами». Слід встановлювати витоки, наслідки глобальних небезпек та поточні небезпеки регіонального масштабу.

Позначені напрямки будуть висвітлені на основі переходу дослідження від абстракції війни до «дійсної» (К. Клаузевіц) шляхом проведення «тонкої ліній зв'язку» між теорією, практикою та можливістю концептуалізації емпіричного матеріалу, який надає військова історія, воєнна наука, а нині головне, нинішня суворя не прикрита симулякрами реальність російсько-української війни, це у Гете «дерево життя».

Таким чином, у проблемі синкретичного підходу до війни, тобто такої, коли у об'єкті дослідження, у даному випадку - війні, начебто «злиті» як у металевий брусок всі суттєві характеристики багатьох сторін її суспільного буття. Це надасть можливість виділити такі інваріантні складові для подальшого **розгорнутого аналізу**:

1. Спершу слід визнати наявність *онтологічної сторони* війн, визнати їх реальністю, вірніше «зверх реальністю», яку ніяк не вдасться людству ігнорувати, на відміну від космічних «зіркових» воєн кінематографу. Якщо використати термінологію Ж.-П. Сартра, це «прив'язлива дійсність». Навіть Австралія, найбільш віддалена територіально від бойовищ російсько-української війни, як і Японія, наразі включені у систему військової допомоги незалежній Україні. Причому не без тертя та не без деяких напружень своєї економіки та нових проблем розвитку військової сфери.

До речі, Австралія брала доволі активну участь у війні між США та комуністичним В'єтнамом, тепер від неї очікуємо списаної із озброєння армії бойової техніки (танки «Абрамс» для українського фронту).

Розуміння *онтологічності*, тобто реального існування об'єкта, на відміну від міфів, фантастичних планів, мрій про «швидку перемогу» у нашому випадку надважкої війни з росіянами, скоріш за все тривалої, ми пропонуємо таке: про об'єкт важко спочатку сказати щось інше (а може й не потрібно), окрім того, що «він є».

Якщо з приводу ідеальних об'єктів складно однозначно так висловитись, як-то про «Утопії», бо вважається, що це обмежений у просторі та часі проект, який не стосується всього загалу людей, це «острів» марення та мрій у загальній спільноті настроїв. Вони можуть певний час існувати, але Утопії долаються реально існуючим життям, наприклад віджилі «комунії», цікаві навіть для королів та єпископів, Томаса Мора залишились в історії. Тепер їх протиставляють «антиутопіями», популярним літературним жанром з початку ХХ століття, хоча вони мають незбагненну властивість збуватись.

А з приводу воєнної реальності потрібно, за словами Дж. Р. Толкієна з книги «Дерево і лист», слід сказати собі: «бачити речі такими, якими вони є», а якщо хтось «не бачить війну», як такий собі український Фокін 2019 р. у нині зруйнованій Авдієвці, або угорський політичний лідер Фіцо в Ужгороді на початку 2024 р., то «слід очистити наші вікна від пилу

буденності» [15]. У цьому випадку підійде вірніше інша теза: сліпий це той, хто не хоче бачити, а глухий той, хто не бажає чути».

Характерно, що пізніше візиту українського чиновника в тоді ще не окуповану Авдієвку приїхав спец посланець президента США Курт Волкер, який «побачив та почув», як до нього звернувся громадянин (вчитель) з ампутованими після ран руками і ногами. З приводу неприкрашеної реальності аргентинський письменник Х.Л. Борхес влучно зауважив : «дійсність не ставить перед собою завдання бути цікавою» на відміну від гіпотез, теорій її пояснення.

Біографічно-літературна примітка: Дж. Р. Толкиєн був записаний добровольцем учасником війни 1915 - 1918 рр., другим лейтенантом брав участь в битві при Сонмі, як і Е. Юнгер, захворів окопною лихоманкою, ненавидів війну, у якій загинули його близькі шкільні друзі.

Перебування у армії «добровольців Кімчинера» навчило його симпатії до рядових вояків. Завершення Другої світової війни він назвав «першою Битвою машин, яка ще наблизилась до не завершеного етапу». Так сталося у наш час - більш смертоносні машини та більш розумні засоби вбивства продовжують свою не завершену справу на фронтах Європи 1939-1945 рр. тепер в Україні.

Коментатори Маймоніда, одного із маловідомих в Україні представників арабських та єврейських філософів епохи Середньовіччя, якого вважають засновником держави Ізраїль, цінували його вказівку: реальне існування чогось великого, значущого може бути подано через заперечення протилежного: не можна сказати, що війни немає, тобто вона існує.

Цей прийом він використовував щодо доказу існування Бога – не можна думати, що Його немає. У Біблії більш лапідарно вказано Всевишнім про Себе: «Я есмь». Логіка нашого звичайного мислення полягала у тому, що ми бажали наділити Бога най видатними атрибутами-характеристиками, притаманних людському роду, а Він – Абсолют, поза історичний та позачасовий, поза чуттєвий та не мислимий інакше. Важливим передбаченням Маймоніда стало визначення цілі людського існування: удосконалення розуму власного до можливості підключення його до «Активного Інтелекту» з метою правильних та вічних понять. У нашому випадку: війна є Абсолютне Зло, а справедливий Мир є Благо».

Ми намагаємось одарити нашим морально-аксіологічним ставленням до війни противника-агресора, всю країну армії нападників, але ті живуть своєю агресивною політикою, мораллю, включно з фантазіями назавжди знищити українство. Зазвичай суспільство протестує проти багатотисячних не потрібних втрат, але росіяни не відчують горя і суму за своїм молодим поколінням.

Нарешті визнано зарубіжними політиками, нашими союзниками, що величезні втрати росіян (наразі більше 650 тисяч) на полях бойових не мають «психологічного рубежу», бо життя людини там – найдешевший ресурс ведення війни. Московія дійсно правонаступник радянського

мислення, коли новобранців, 18 річних хлопців посиляли на фронт восени 1941 р. проти німецьких загартованих у європейських бойовищах солдат з дерев'яними гвинтівками та настановами командирів: « справжню зброю завоюєш в бою».

Другий аспект онтологічності стосується атрибутів війни, які мирні люди намагаються розуміти у власних уявленнях: наприклад, втрати військових за 2022-24 рр. важать для українців, цінителів життя своїх захисників, але агресор керується абстрактними ідеями «російської величі», могутності «другої армії світу», «російського месіанства», мізерності індивідуального життя на війні. Людські втрати не важать нічого у імперській свідомості та архетипах російського мислення: адже «баби ще понароджують», а мами скалічених синів втішають їх матеріальними надбаннями як матеріальну компенсацію.

Отже, для буденного сприйняття онтологічності (буттєвості) війни важать явно виразні конкретні явища, які відповідають шляху: перемоги-поразки-витрати-досягнення.

Ще раз звернемось до тези Маймоніда, що люди знаходяться на різних рівнях духовного (інтелектуального) розвитку, теза значуща для нас: неоднакові військові трактати по складності слід адресувати різним людям. Пряме відношення до системи знань про війну: школярі, студенти, професійні військові, науковці потребують взаємного софійно-мудрого зв'язку із складним предметом різного рівня думок про війну.

Від самої загальної абстракції - ствердження наявності екзистенційних загроз для нашої Батьківщини через заперечення їх віддаленості чи навіть не існування, можна вивести аналогію ставлення до війни майже 1 мільйона осіб на Україні, які не бажають бачити сувору тривожну реальність, вони не на фронті й не на роботі (заява Президента В. Зеленського). Визнано заброньованими на різних ділянках роботи ще 1 мільйон чоловіків.

Не перевірені заяви щодо готовності росіян воювати ще 10 років допоки не буде знищена України технічно не адекватні воєнному потенціалу РФ, але віддзеркалюють ідеологію рашизму та рівень ненависті до українства.

2. Надалі важливо перейти до виявлення **внутрішньої суперечності** у ставленні людства до смертельної загрози самій собі – війні. Загальновідомим фактом є існування двох полярно протилежних точок зору, навіть підходів до оцінки війн для розвитку цивілізації (цей термін, на наш погляд, є найбільш абстрактне визначення історичної ходи людства).

У історії духовної культури зафіксовані цілісні концепти не прийнятності чи навпаки, бажаності воєн як таких, тобто знов таки у абстрактному вигляді. Науковцям, інтелектуалам, духовним особам дуже складно довести корисність воєн для людства, яка за визначенням

англійського вченого, президента-виконавця Всесвітньої ради Миру Дж. Бернала «сповзання людства у безумство».

Напередодні Першої світової війни вийшла книга «Прогресивні мислителі людства про війну», де серед інших звинувачень барон де Менстр. Це надійні свідчення схвалення «гуманної філософії життя» де Менстра, у якій наголошувалось на честі та достоїнствах полоненого, бо той в рабських умовах утримання його ворогом їх зберігає та залишається особистістю із позитивними чеснотами. Його інтелектуальні здібності високо були оцінені О. де Бальзаком у знаменитій збірці романів «Людська комедія», зnanого авторитету людських характерів.

Причому звинувачення на адресу вищезгаданого французького діяча як поборника бажаності війн, здійснено у передмові до роману американського письменника Льюїса «У нас це неможливо» сумнозвісним радянським воєнним кореспондентом А. Кривіним, який вигадав, до речі, історію «28 героїв-панфіловців». Вона була офіційно спростована у СРСР ще 1949 року, що виглядало звичайною справою міфологізації героїчних дій вояків з обох сторін, здійснених з ідейних міркувань.

До речі, Кривін критикував у передмові до згаданого роману американського письменника антифашистського спрямування мілітаризм США середині 30-х років, тоді як слід було звернутись до викриття мілітаризму та гегемонізму Німеччини та СРСР та їх угод поділу Європи.

Знаковою того історичного періоду творчості де Менстра стала робота нашого земляка, єдиного українця у Царськосільському ліцеї В. Малиновського. За часи його правління у навчальному закладі, тільки у ньому, не існувало фізичних покарань, державець-монарх особисто заборонив йому виступати із власним текстом промови при відкритті ліцею.

Директор В. Малиновський закликав у 1803 р. за 200 років до російського вторгнення в Україну вільні держави об'єднатись, щоб «європейські країни мали між собою дотримуватись єдиних правил», бо інше прискорить «начатіє війни»[16]. Це пророцькі і застережливі для сьогодення слова.

Вигоди війни, на які сподіваються агресори, він називав «вимишленими», що відповідає дійсності, а от намір «поєднати жахи війни із нашим (читай – *може, українським*) м'яким характером, щоб війна велась людинолюбно», виглядає фантастичним. Хоча це майже дослівне повторення тези Лао Цзи із збірки «Дао до Цзин» щодо допомоги Неба, коли війни ведуть «людинолюбно».

Можливо у війні 1812 р. коаліції європейських держав проти нашестя Наполеона Бонапарта так траплялось, але вже з середини ХХ століття варварство та ненависть до реальних та уявних ворогів у росіян бере верх: так у двох чеченських війнах дітей з 14 років та чоловіків до 65 років вважали потенційними та воюючими терористами, хоча це не

відповідає визначенню дитини Додатковими Протоколами 1977 р. до Женевських Конвенцій: «особа, якій не виповнилось 15 років».

Жоден російський військовий злочинець за 50 років після підписання Женевських Конвенцій 1949 р. у Московії не був покараний. Навпаки, самі росіяни повідомляли про розстріл командира офіцерами, який намагався берегти своїх людей на війні в Україні.

3. У загальному **соціальному вимірі** війна це самий небезпечний різновид соціального насильства гранично широких масштабів, а кіношні фантазії на тему «війни із інопланетянами» підкреслює мимоволі цей аспект.

Це цілісний стан суспільства, як не дивно звучить, але війна ведеться людьми та для людей у соціумах, якими б ніцими намірами вони не керувались. На землі, у конкретних ареалах життєдіяльності з загрозами живій та неживій (дикій) природі ще й з наслідками згубного впливу на десятки років. Екологія може виправлятися самою природою, як наразі в зоні Каховського водосховища, а каліцтва фізичні та душевні не виправні, Р. Олдінгтон висловився, що утворилось «втрачене покоління» стосовно своїх однолітків. Вони не повернуться до свого юнацького оптимістичного погляду на життя.

Безумовно, соціальні позиції людей будуть варіативними, але типовими для сучасного суспільства є: героїзм як «над суб'єктна» позиція, полководець, простий вояк, партизан, колаборант, боягуз, військовий злочинець, волонтер, доброволець, найманець. Перелік, як бачимо, обмежений, тоді як в світі нараховується багато тисяч професій, нові виникають та старі зникають.

Вважається, що впродовж 10 наступних років зникне 5000 професій, але це не означає, що вони надалі не «реактивуються». Професія вояка ще тривалий час буде затребувана у суспільстві, бо армія «тільки дереться, а воює вся держава». Добре, коли професія вояка, згідно задуму Н. Макіавеллі, тимчасова для людини, або коли формується постать «солдат-громадянин», вони ідуть на війну та повертаються, хоча постійна небезпека для країни примушує мати постійну верству вояків.

На війні відчуження людини від продукту своїх намірів та дій ще більш вражаюче, ніж у інших сферах життєдіяльності. Жодна держава, агресор та захисник свого життя не бажають поразки, але таким є суспільний підсумок для однієї або обох воюючих сторін. Хоча в світі біля 30 держав не мають армії, щоправда, окрім 2-х значущих, це карликові «псевдо-квазі» держави, все одно суспільна оборона та національна безпека для них стоять на порядку денному. Вони забезпечуються союзниками, партнерами, міжнародними угодами, зрештою – готовністю боронити себе всією сукупністю збройної сили.

4. **Антропогенний** характер будь-якої війни у тому, що як би її не порівнювали із стихійними лихами, це творіння намірів, планів, дій

організованих соціальних сил, а ще одна суперечність полягає у тому, що індивід не може змінити соціальну практику збройних змагань держав.

В історії зазвичай войовничого Риму тільки імператор часів Ісуса Тиверій не бажав вдаватись до війн, імператор-буддист стародавньої Індії Ашока (Асока) також полишив практику завоювань, хоча мав величезну бойову потугу своїх армій з 9 тисячами слонів, та ще цезар Нумо Помпілій ставив за мету відучити римлян від воєн. Але війни продовжувались бути в арсеналі дій правителів.

Багато разів пробували та надалі намагаються відсторонити війну від мирного життя пацифісти, але, як вдало зауважив 100 років тому українсько-польський науковець і меценат Іван Бліох, «заклики до миру не зупинили ще жодного агресора».

У цьому випадку конкретна людина постає перед вибором заняття позиції щодо війни, а не миру. Декілька раз ми звертались до творчості М. Маймоніда, у якого «зло війни в людях», а нинішні сподівання на смерть (загибель) диктаторів, зачинателів агресій, стали елементом духовної атмосфери війни, хоча вони мають містично-фантастичний характер.

В них є частка здорового глузду щодо визнання ролі диктаторів у розв'язуванні війн, адже за демократичних порядків потрібна політична згода, рішення конкретного законодавчого органу – Конгресу, Ради, Національного Зібрання тощо, а диктор посиляє корейців (КНДР) на війну в Україну, що жодним чином не стосується воєнної безпеки країни..

На Гітлера було здійснено не менше 40 замахів, їх невдачу він пояснював небесним покровительством, але воно б не допомогло йому на лаві підсудних Нюрнберзького трибуналу при хвалькуватості надприродним захистом свого життя. Інформаційні спекуляції обставин його самогубства не важливі, потрібно визнати існуючу спеціальну військову практику знищення воєнно-політичних лідерів противника.

Самим гучним підтвердженням цієї думки стало знищення лідера «Аль Каїди» Усами бін Ладена морськими піхотинцями США у 2011 р., спецпідрозділом «Морські котики» у Пакистані, керівника «Хизб аллах» («Хизб» - партія, вислів Коранічний) Насрулли 27 вересня 2024 р., який пройшов шлях від бійця палестинського збройного опору ізраїльтянам до керівника бойового відділу партії.

Критична примітка: ми пояснюємо невдалі спроби фізичного усунення фюрера Німеччини у недостатній рішучості та сміливості конкретних осіб, хоча Голівуд присвятив одному із них епізоди фільму з прославленням героїзму. Кіностудія екранізувала знаменний невдалий замах на Гітлера, при цьому серед виконавців герой війни, фізично скалічений нею, був готовий до повалення нацистського режиму, але низка вищих керівників німецької армії та політикуму не зважились на повалення всього нацистського режиму.

Однак пророцтво та віщування ще з часів біблійного пророка Даниїла засуджувалось, бо вважалось, що передбачення майбутнього вище

людського розуміння послідовності настання подій та недоступно впливу людини, в сенсі відвернення появи того, що визначено Богами.

Це налаштовує наукову думку на пошук більш реальних факторів «примусу до миру» та шляхів завдання поразки противнику. Наразі після майже офіційного визнання ООН нездатності загнuzдати свого члена-засновника Організації (РФ) Україною запропоновано «План миру» - міжнародного вирішального тиску на агресора.

Людський фактор перемог чи поразок у війні настільки важливий і складний, що потребує детального аналізу. Його широта надзвичайна і підкреслена назвами «Наполеонівських воєн» чи «війн Ганнібала», названих по імені полководців, які змінили спосіб ведення війни до конкретних дій окремого, але незамінного вояка.

2.2. Війна як онтологічне явище, перманентна трагедія світової історії

Якщо зважитись на перехід від попередніх абстрактних міркувань «про війну» як таку, від об'єкту тисячолітніх роздумів до розуміння конфліктного зіткнення країн у формі масштабної збройної боротьби між собою, або спільнот всередині їх (громадянські війни), то виявиться, що у реальному, не віртуальному та у не медійному житті людства з'явилися вже нові війни. У них беруть участь «класичні» та «дитячі армії», а приватні військові кампанії (ПВК) разом із модерними арміями, організаціями добровольців та партизан починають дії у «війнах зброї нового покоління».

При всьому цьому залишилась інваріантна насильницька природа війни, розкрити її небезпечні прояви, нові тенденції та осмислити не загрузлі у минулому загрози людству стає завданням спеціальної галузі знання як *полемологія*.

Наша вітчизняна традиція у появі виданою невеличкою книжкою у типографії Давиденка «Воєнноведення (Воєнноснавство)» у 1871 році (Київ), книжки з незвичною назвою по «гарячих» слідах німецько-французької війни. З тих часів головний і невичерпний допоки об'єкт «Воєнно чи Війно знання» (полемології) – війна як така, конкретна та абстрактна.

Ми підкреслюємо намір пропонувати включення **полемології** як науку та навчальну дисципліну у рамках «нової філософії освіти», адже вітчизняна війна на захист України з лютого 2022 р. являється небаченим явищем новітньої історії. Вона вимагає інтеграції всіх сил для спротиву агресії 'неоімперіалізму', потребує належної відповіді на інтелектуальному фронті не спробами «вільного обговорення» віддалених подій у ЗМІ, а особистісного розуміння того, що відбувається нині з усім мирним демократичним світом.

Він знаходиться у протистоянні з авторитарними режимами суспільств «готовності до війни» на чолі з Московією та комуністичною Кореєю, войовничим теократичним Іраном, прихованою підтримкою Китаю із розрахунком напасти на Тайвань, на вістрі цієї боротьби стала Україна.

Ми не можемо погодитись із необґрунтованою заявою знаного німецького філософа Отфріда Гьоффе, що випливає із назви статті «Чому мир все є таки превалює?» («Філософська думка, 2022, с. 111-119), бо авторитетні Центри конфліктології, знаний SIPRI (Стокгольм) доводять протилежне: кількість збройних конфліктів останніми роками збільшуються.

На дискусійній платформі цього Центру 2024 р. поставлене фундаментальне питання: як підійти до вирішення невідкладних проблем, поширених соціальним насильством? До речі, згаданий нами у критичному ключі професор Стівен Пінкер назвав свій твір протилежної спрямованості думки «Чому у світі панує насильство...» (Видання у Києві, 2021. Пер. з англ).

Авторитарні та диктаторські режими погрожують своєю здатністю до агресій зламати мирне життя цивілізованого світу. Мають сенс ствердження аналітиків, що Москва очікує повернення до влади у США Д. Трампа, адже суміш популізму, авторитаризму, мілітаризму його прибічників сприяє її курсу світового домінування. Це збудник підвищення конфліктогенності «гарячих точок» планети, тому не випадково терористичні сили в Середній Азії, у Африці активізувались, а КНР посилює тиск на сусідні Філіппіни та Тайвань.

Нам слід виходити із **«звичасвої» практики держав** вирішувати глибокі конфлікти силою, принаймні загрозою сили застосування збройного апарату держав, яка переходить у збройні акції. Це історичні інваріантні фактори виникнення війн.

До ситуативних факторів належать підготовлені або спонтанні рішення агресорів перейти від військових навчань до війни, стане у нагоді дещо незвичний відносно повторення історії вислів, приписаний Марку Твену: «історія не повторюється, а жартує».

Мовиться, що масштабні військові учення стають прелюдією до настання більш масштабних воєн. Що було відомо воєнним теоретикам, для України стало елементом суспільних реалій, бо багатомісячні «навчання» військ Московії та Білорусі трансформувались в вторгнення у сусідню суверенну країну. Зрозуміло, без оголошення війни, під фальшивим гаслом проведення «спецоперації», а можливо, війна вже була у планах так званих «навчань» заздалегідь.

Дослідники звертали увагу, що за 800 річну мілітарну історію Риму храм дволикого бога Януса, присвяченого початку (освяченню також чергової війни), закривався лише два - три рази за Нумо Помпілія та

Тиверія, при правлінні яких не було війн відповідно 43 та 15 років. Те, що храм не зберігся на початок ери інформаційного суспільства та очікування заміни самостійного думання людини щодо війни та миру машинним способом, не означає елімінацію війн з життя народів та невпинних спроб їх розуміння.

Примітка: використання «штучного інтелекту» (AI) у воєнних практиках стає онтологічною реальністю. Але породжені спекулятивні акції: одна авторка «навела приклад» вирішення «інтелектом» збройного конфлікту у Лівії, який виник після повалення влади Муаммара аль Каддафі у 2011 році. Розпочату війну між демократичною Радою, підтримуваною Заходом, та військами генерала заколотника М. Хафтара, «штучний інтелект» і начебто завершив за 4 місяці.

Тим не менш, наразі збройна боротьба цих сил продовжується та кінця їй не видно. Більш реальною стане «інтеграція» AI у розумову діяльність сучасного вояка, який зможе комбінаторно користуватись ними.

Не народи розпочинають війну, а керівники держав та їх силові інституції, простому люду поставлена дилема – схвалювати чи протестувати щодо обраного курсу на війну, яка стає «народною» чи «брудною». Для росіян дилема спрощена: або йти за грати при самому слабкому протесті, або з страхом жити у відносній свободі тоталітарного суспільства, покарати можуть несподіваним образом, зокрема, «додатком» до переліку порушень, наприклад, символічним вживанням імені «Навальний».

Примітка воєнно-політичних аналогій: у Китаї таким забороненим символом («забаненим» кажуть в мережах) є «Пустій стілець» - фото при нагородженні Лауреата Нобелівською премією миру викладача Лю Сяо Бо 2010 р., який був у цей час у в'язниці, його диплом лежав на стільці. Причому на україномовному сайті uk.Wikipedia.org фото Лю чомусь не показано, пуста рамка.

Тому зрозуміло, чому уряди країн тримають наготові свої армії, воєнні бюджети на більшому, ніж оборонному рівні, приймають воєнні доктрини і стратегії «захисту національних інтересів» збройним шляхом. Існують перманентні матеріальні та духовні передумови готовності до війни.

Більше того, іспанський мислитель Ортега-і-Гассет стверджував, що для підтримання бойового духу вояків вони повинні бачити перспективу «майбутньої війни». Це спало йому на думку під час боротьби демократичної Іспанії із заколотниками генерала Франко. Тобто, армія має відчувати свою готовність до серйозних бойових, а не парадних справ. При тому, що так заявив борець-інтелектуал із фашизмом та авторитаризмом з їх пристрастю до воєн.

Примітка: римський імператор Нумо Помпілій відзначався глибоким розумом і високими моральними якостями, він ставив собі нелегке завдання відучити римлян від постійних воєн. Зрештою історія Риму мала комплекс причин своєї загибелі: внутрішній розклад моралі та зовнішній тиск завойовників та знесилення постійними походами.

Перемога генерала Франко, здібного у військовому відношенні і непересічного політика із наступними економічними досягненнями у керованій ним країні, все одно виявилась тимчасовою. Пройшли роки, тепер Іспанія повністю повернулась до притаманного Європі демократичного мирного життя, але пам'ять про диктатора остаточно не відкинута.

Інколи достатньо незначного поштовху - надуманого приводу чи образи на рівні керівника держави для початку війни. Ясно, що цей ситуативний фактор стосується не всіх країн, які західні спеціалісти поділили на «не агресивні держави» та суспільства «готовності до війни». Напад Наполеона на Москву 1812 р. пояснювали, окрім планів підкорення Європи, ще й особистою образою у відношеннях з російським імператором.

Цивілізований поступ людства у мілітарній справі дійшов до можливості встановлення прямого надзвичайного зв'язку між лідерами потужних країн («гарячі лінії»), що можна вважати проявом доволі високої культури війни, врегульованою, безперечно, політикою. Однак вся справа у політичній волі керівників держав щодо вибору війни чи миру, яка може підштовхувати їх до вибору дії внаслідок ігнорування екзистенційної небезпеки глобальної війни. Стокгольмський інститут вивчення війни поставив темою форуму 2024 року «Пошук рішень к неспокійний час».

На близькому для українців прикладі можна визнати обережну поведінку США та країн ЄС відносно спротиву Московії, яка загрожує ядерною зброєю демократичному світові на землі та в космосі, отже мир навіть для зверх держав не «превалює», а є «крихкий» з оглядною поведінкою світових лідерів відносно допомоги Україні. Нова необхідність врегулювання ситуації «криза-війна» між Ізраїлем та Іраном, який на боці Лівану доводить поширення зони війни поблизу наших кордонів.

Сам фактор війни - своєрідної пошесті «чуми», яка не знає пощади ні до дорослих, ні до дітей, як міфічний Молох, не видалений із свідомості тих, хто готує та сподівається на дію бойовищ. «Я роблю війну!», - цей вислів Жоржа Клемансо, за прізвиськом «Тигр», зроблений 100 років тому, нині наслідують Путін, Кім Чен Ір та їх поплічники.

Примітка: Хоча «Тигр» - прізвисько Клемансо, зрештою дійшов до вірної (істинної) думки в роботі «Велич та падіння однієї перемоги», що воєнні перемоги відтворюють вже нові небезпеки замість усунення старих, але сучасні розпалювачі війни сподіваються лише на перемоги. Принаймні, на руйнування «ворожих сил», які названі у Московії уособленим «колективним Заходом», а головною метою є повне знищення України.

Поняття «перемога» у сучасній війні, або війні нового покоління, давно вже потребує переосмислення за аналогією можливого позначення її нового смислу схожим на поразку підсумку бойовища царя Пірра, який загинув після однієї із перемог. А ще перед тим після значних втрат цар казав: ще одна така перемога і я залишусь без армії.

У Камю після подолання (перемоги) навали чуми, алегорично позначеної війну, головний герой доктор Ріє з гіркотою скаже: «всяка перемога лише тимчасова на шляху безповоротних поразок».

Після розгрому німецького та італійського фашизму, японського мілітаризму у 1945 році, коли здавалось великі війни відкинуті назавжди, відроджується неофашизм, неоімперіалізм, імперія зла на чолі з «беззмінним» з 2000 р. російським президентом. Число збройних конфліктів різного штибу зростає з року у рік, при цьому не враховуються воєнно-політичні перевороти та внутрішні збройні придушення опору.

Якщо ж звернутись до протилежного, так би мовити, миротворчого, образу письменника-дисидента О. Солженіцина (твір «У колі дев'ятому»), а саме до Лао Цзи, його тези «мудрий перемагає неохоче» слід трактувати в сенсі не бажаності боротьби задля «перемоги», бо є розрізнення абстрактної перемоги та реального післявоєнного стану.

Це мільйони загиблих, десятки мільйонів скалічених, тисячі невпізнаних та пропалих без вісті, правда, з надією у 1945 році країн-переможців, засновниць ООН, що таке більше не повториться.

Слід зважити на те, що після війни виникає нова хвиля різкого падіння народжуваності, тому окрім прямих людських втрат виникають потенційно пропали мільйони не народжуваних. В Україні на третій рік війни смертність значно перевищує народжуваність, яка впала на третину, що вкрай загострює демографічну ситуацію (6, 5 мільйонів біженців у Європі, начебто півтора мільйона перебуває у Московії, депортованих 20 тисяч українських дітей).

Сучасні війни все більше відхиляються від традиційних результатів збройних змагань, ставиться завдання не знесення ворога та розгром його збройної сили, а знищення цілих народів, етносів. Розв'язана Московією війна проти України - це війна божевільного авторитарного режиму «на знищення українства». Більш детально антигуманний сенс російської агресії висвітлено нами у авторській статті «Українознавчого альманаху» (2022, № 31).

Воєнну операцію Ізраїлю проти мілітаризованих формувань ліванських та палестинських сил (виступаючих за підтримки Ірану) з 6 жовтня 2023 року багато хто називав «діями по навмисному знищенню палестинців як народності» в цьому регіону, щоправда таке у самій крайній формі засудження дій (війни з терористами) Ізраїлю привели до звільнення студентів і ректорів (ректор університету Вірджинія та ректорка Гарварду).

Нова фаза бойових дій із давнім противником Ізраїлю Іраном з весни 2024 р. може стати небезпечним способом воєнно-силового вирішення міждержавних конфліктів, яке судячи по всьому, буде на користь Московії за примітивною аналогією користі «ловити рибку у мутній воді».

Катастрофічний підсумок військових бойовищ залишається незалежним від оцінки правомочності сторін таким, що війна не знає пощади, начебто згаданий у Біблії Молох, який поїдає своїх дітей.

Тільки за півроку цієї війни, складної для визначення її правового статусу, загинуло за повідомленням однієї сторони (Аль Джазіра) 724 палестинських дітей, інше джерело «Дефенс фор чілдрен» вказує про загибель 1030 діток, а представник ворогуючої сторони ЦАХАЛ Ізраїлю заявив, що це поширення пропаганди бойовиків. Зауважимо, що цифри будуть зростати, а не зменшуватись втрати людей.

До **фундаментальних причин** розв'язання війн нашого часу відносять непримиренне суперництво держав та Альянсів щодо розподілу меж свого впливу, наразі у вже не регіональному, а світовому масштабі. Для великих держав це імперське прагнення змінити всесвітній устрій на свій лад, тому війни виникають у різних регіонах планети. Під час візиту Сі Цзіпін у Москву у квітні 2023 р. сторонами було лицемірно заявлено щодо відданості «Статуту ООН, рішенням Ради Безпеки ООН та міжнародному праву», у текстах яких заперечуються (забороняються) агресивні війни, але при цьому одна сторона (російська) розпочала війну, а інша (китайська) обережно її підтримала.

У самому загальному вигляді наша епоха характеризується глобальною конкуренцією груп держав для домінування у «не визначеному майбутньому» на всіх рівнях співставлення сил. Наразі важлива технологічна та інтелектуальна перевага країн, а не соціальні проекти фантастичного майбутнього, прозваних постмодерністами «ізмами». У новій книзі «Когнітивна війна: боротьба за сірі клітинки у цифровій сірій зоні» (М. Читем, А. Гейер, Пр. Ноле, Дж. Васкес) стверджується щодо першого в історії використання знань виключно для цілей війни «нового покоління» поряд з економічною та політичною сферами.

Ми не помилились, якщо скажемо, що у попередню епоху («епоху імперіалізму») причини війн були більш очевидні: за нові території та ринки збуту, тому настання 1 та 2 світових воєн відчувались навіть пересічними громадянами, хоча радянська пропаганда в газеті «Правда» травня 1941 р. намагалась заспокоїти населення, між іншим разом із військовими..

Аналітики відзначили, що намагання Китаю встановити телекомунікаційне обладнання «Huawei» в країнах Європи є частиною плану забезпечити інформаційну перевагу – ключова ділянка світової конкуренції за контроль над інформацією та даними. Після запуску власної системи глобального позиціонування замість GPS, певного «підкорення» змістовного насичення новин «Тік-Ток» своїм контентом китайська інформаційна мережа є дійсно глобальною.

Явне розходження між текстами та духом угод з права міжнародної безпеки та реальністю вимагає від нас спеціально виділити питання *онтології війни*. Термін «онтологічний» позначає у інструментарії наукового пошуку дослідження об'єктів такого реального, не уявного світу, що існує у наявності, фактично, як незалежна від нас даність. У тому числі незалежна від текстів (первинна реальність), які її позначають.

В історії думок відносно різних об'єктів у людства вже були «світовий ефір», «філософський камінь», «небесні сфери», до яких нині приєднані «НЛО», «космічні прибульці», невлітими істоти-монстри та інші ідеальні конструкти, за ними немає матеріального, життєвого відповідника. Якщо вдуматись в тезу Рене Декарта «Сумніваюсь, отже існую», то сумнів є онтологічним проявом реальності мислення, він дійсно «існує».

Молодий науковець із США, автор статті про «гібридну війну» ототожнює її із «гібридною загрозою» потенційного значення. Загрози людству у цілому та конкретним державами можуть існувати сотнями років та не реалізовуватись, а російсько-українська війна триває більше 950 днів як «зверх реальність».

Юридична примітка: у теорії права є суперечливе визначення істини як «матеріальної», хоча з точки зору філософії (теорії пізнання) істина є ідеальний результат певного етапу завершення пізнання, але юристи наголошують на «доведеності» істини, коли доказана, вона тоді стає «матеріальною».

Тому наголос на «онтологічності» означає доведеність існування нашого реального об'єкту дослідження – війни. У співвідношенні до загрози – це реалізована загроза, така небезпека, яка стала дійсністю.

Повертаючись до безпекового середовища Ізраїлю можна твердо визнати, що з 1947 року цій державі постійно загрожують антиїраїльські сили не тільки з Близького Сходу, а і Європи. Для України нова загроза війсьній безпеці гостро реалізувалась з осені 2023 р. із поки що не повністю з'ясованими наслідками.

Це важливо, адже у нинішньому суспільстві «пост правди» реальність формується також і словами, тому китайські аналітики при передбаченні нових війн інформаційного суспільства зважають на фактори формування волі до боротьби чи навпаки – до «смирення» жертви нападу поширеними соціально-політичними наративами: «не моя війна», «безглузда війна». «необхідна війна», «гарна війна».

Наш підхід до «буттєвості» війни полягає у міркуваннях на основі широкого *культурно-цивілізаційного контексту виникнення війн*.

Є історичні епохи «відносно мирні», є буремні, грозові, коли кількість війн, збройних конфліктів та загальної ворожнечі зростає. На думку знаного фахівця з античної філософії О. Лосева, Платон жив у таку «не спокійну» епоху, коли відбувались події (бойовища) найбільшої для того часу Пелопоннеської війни. Тому вимушений був констатувати:

«війна вічна, а мир тільки примара». А через дві тисячі років у більш-менш спокійній Європі після революцій 1848 р. та війни 1871 р. між Німеччиною та Францією «заспокоєний» Мануїл Кант розробляє проект «Вічного миру», війну виганяє з життя. Наступали десятиріччя більш-менш спокійних часів міжнародних відносин всередині європейських країн.

За іронією історичної долі геніальний мислитель не міг передбачити захоплення радянськими військами свого рідного Кенігсбергу, а його могилу неодноразово паплюжили «нео» окупанти образливими надписами. Георг Гегель висміяв цей проект як і назву роботи, бо «Вічний мир буває тільки на кладовищі».

Визнано, що з восьми сотень років мілітарної історії Риму тільки біля 50 років не було війн, а за всю світову історію, відому з письмових джерел, мирних років нарахували дослідники, щоправда переписували один у одного (Бліох-Снесарев - Волкогонов), всього біля 300 років .

Згадані імператори Риму намагались у вольовому стилі змінити свою епоху, яка хвилеподібно зв'язано з попередньою та переходить у наступну на основі закономірних змін. Варто звернутись до вчення Пітірима Сорокіна щодо «циклічності революцій та війн».

Знання своєї епохи та чергового циклу змін дозволить більш конкретно планувати політику досягнення, зміцнення чи «примусу до миру» агресивних сил. Так 90-ті роки ХХ століття у ООН справедливо позначили гаслом настання десятиріччя «Культури миру», бо із розпадом радянського блоку Варшавського договору (1987 р.) та СРСР (1991 р.) воєнна загроза для США, західної Європи, як і для Японії знизилась. Але почались маленькі війни «країн-родичів» на Кавказі, у Молдові, між республіками колишньої Югославії.

Хоча світ, в якому ми нині живемо, твердо поділяється на реальний та віртуальний, причому у деяких ділянках культури «псевдо світ» заміщує чи затьмарює реальність, а штучний інтелект, згідно розкритикованої думки з книги 2022 р. Г. Киссінджера, взагалі «знищує світ»,¹ лише війна заявляє себе твердо, перманентно як сувора реальність та екзистенційна загроза всьому людському.

Деяке перебільшення загрози людству, створеного винахідниками «штучного мислення», для цього знаного політолога, радника президентів США, який нещодавно відійшов у інший світ, все ж застерігав людину від появи «абсолютної розумної зброї» на війні. Адже йдеться про спробу передачі розумових здібностей, притаманних людині, традицій наукових пошуків, зрештою, вмінь оперувати принципово новим знанням

¹Викладачі університетів, спочатку США, потім Норвегії стурбовані фальсифікацією рівня знань студентів, тексти робіт яких створені ШІ (англ. мовою звучить привабливіше – AI). При цьому помітні помилки для професіоналів, а у студентів виникла нова віра-поклоніння машинам.

(евристикою) «відчуженим від людини» механічним приладам, до речі, створених не самими розумними спеціалістами. Мало хто звертає увагу на смерті людей, причиненими зброями у програмах «безпілотного таксі», авіатроц «Боїнгів 777» із загибеллю майже 400 пасажирів внаслідок роботи автоматичного запобігання «задраності носа літака» і т.д.

Уникнути впливу війни ніяк не вийде: це тільки здається, що вона не торкається людини, бо, як пише А. Камю, всією громадою небезпек, сумою, горесних випробувань характеру людини та міцності суспільства «не сумісна» із мізерністю окремої особи, «крихкістю її буття».

Тепер підсумком війн вважається не стільки розгром армій ворога, а нанесення не виправних втрат його економіці, промисловому та сільсько-господарському сектору, культурному, духовному і природному середовищу для зміни геополітичного стану поверженої сторони. Якщо на їх відновлення промисловості та рекреацію природного середовища підуть десятки років, то людські втрати, скалічені тіла і душі, руйнування житла як сімейної оселі та культурних надбань: пам'ятників із столітніми історіями людства не виправні.

Моральна деформація природної гуманістичної сутності людини відбувається у такий спосіб, коли деяким ветеранам, що повернулись з війни вже складно звернутись до мирного способу життя, вони вже назавжди залишаються із психологічним вантажем минулих страждань та обопільного прояву жорстокості. З'явилися достовірні свідчення, що росіяни вже бояться повернення своїх «героїв СВО» в країну Московію, кількість злочинів, здійснених ними постійно зростає.

Літературна актуальна примітка: у книжці-спогадах загиблого у боях з російським агресором восени 2023 р. українського вояка Максима Петренка «Смерть поета» є така думка, вояки побоюються повернутись у новий мир і взагалі поставлене питання: чи можна до нього повернутись?

Ще один наш видатний поет Максим Кривцов, автор збірки поезій «Любов і війна», «Поміж сирен. Нові вірші війни» практичну всю творчу частину життя 2014-2023 р. провів на війні. У класичній літературі, у творі Шиллера «Розбійники» проводиться схожа теза, що повернутись на шлях мирного життя навіть благородному сину Карлу Моору, а не тільки розбійнику Францу, обом не вдасться.

Ця проблема ще до закінчення бойовищ в Україні проступає у відносинах бізнесу та ветеранів нинішньої війни: останні уявляли світ мирних справ зовсім іншим, не заплутаним та закритим, а більш чесним і не таким меркантильним.

На черзі вимоги колишніх захисників країни своїм політичним керівникам, виходячи із принципового положення розходження між військовою політичною метою війни. Бізнесові кола України налаштовані на збільшення прибутків під час війни, а не надання їх частки у економіку та фінанси оборони. Статистика фіксує третій рік збільшення прибутків

найбільших системних банків України «Ощад» та «Приват» (!) на тлі недофінансування оборони та величезного дефіциту державного бюджету.

Справедливо зауважив редактор часопису США Уільям Т. Єлліас щодо знаменної для США війни Півночі та Півдня дев'ятнадцятого століття: «війни рідко бувають такими простими, як розділення між двома протидіючими спортивними командами, до них не слід ставитись однаково, особливо коли бойовища закінчаться».

У тій війні явно першенствувала політична мета – зберегти на Півдні соціально-політичний лад консерваторів із використанням рабської праці 4 мільйонів чорношкірих американців а для протилежної сторони ставилось завдання встановити нові засади Північно-Американських Штатів вільних людей, без рабства у Союзі незалежних громад. При цьому у військовому відношенні почалось використання для війни всіх матеріальних ресурсів сторін та технічних досягнень у галузі транспорту, зв'язку, зброї.

Таким чином, війни у житті людства виступають історично мінливим, але однозначно спрямованим фактором змін життєдіяльності, коли руйнівні сили переважають творчі утворювальні, хоча є елементи прогресу у разі перемоги лише прогресивних сил.

Післявоєнний мир радикально відрізняється від довоєнного миру: якщо у автора знаменитої та знакової роботи «Зіткнення цивілізації» С.Гантінгтона розділ світових цивілізацій проходив по конфліктним лініям, на кордонах між якими відбувались війни, відтепер діалектика взаємин війни та цивілізацій перетворила цей рух на протилежний: війни стають водо розділом цивілізацій.

Країни та їх соціально-політичне життя поляризуються по різні сторони зіткнення. Не випадково на боці Московії авторитарно-комуністичні та фанатичні теократичні режими практично по всьому світі: від Венесуели, Куби на Заході до Ірану, КНДР та Китаю на Сході.

Хоча на думку відомого дослідника світової історії Арнольда Тойнбі на лінії боротьби спостерігається взаємодія культур, тому відсталі чи варварські народи вбирають деяких культурних рис переможених. Зокрема, істориками вважається, що завойовники з арабських племен при поширенні ісламу «джихадом меча» та «джихадом серця» здобули прогресивне начало у підкорені народи на територіях Середньої Азії. До того там вкоренилась видатна культура письменності, мистецтва, зокрема, права.

Французькі дослідники філософського процесу у Європі ХХ століття виокремили дві начебто паралельні течії – філософія суб'єкту та філософія (наука) об'єкту, що має методологічне значення для вибору підходів розуміння війни. Незважаючи на боротьбу ідей та цілісних концептів в царині осмислення війни в річищі філософії суб'єкту, вона існує сама,

безвідносно розуміння її суті, як окремий пласт чи сфера буття-боротьби, можна навіть стверджувати як «вища реальність».

Вади спроб відсторонення від цієї загрозливої реальності показав Ліон Фейхтвангер у романі «Вигнання», який сам вимушений був рятуватись від войовничих нацистів втечею за кордон. Головний герой його роману у окупованому німцями Парижі живе приватним сімейним життям, має дружину – французенку та сина від неї, начебто відмахуючись від свої належності до нації загарбників.

Оцінюючи свій літературний шлях письменник завважив: «я писав одну книгу – про людину, поставлену між діяльністю та бездіяльністю».

Пересидіти бойовища у індивідуальному сховищу (сучасному бункері) не вдасться, але за заявою Президента України В. Зеленського, деякі ділки нашої країни намагаються зробити це за кордоном.

Для французького філософа А. Камю ситуація вимальовувалась загальною тезою: «Для того, щоб в світі панувало Зло, достатньо не підніматись з постелі».

Війна як об'єкт **роздумів** та **дій** потребує недвозначного ставлення до неї: визнання у моральному плані «злочином за своїм визначенням», як кваліфікують спеціалісти міжнародного права, мало чого додає до необхідності створення системи загальних знань про природу, логіку виникнення та модуси (форми) існування війн, про закономірності їх зміни у різні історичні часи, щоб зрозуміти всі негативні моральні й соціальні наслідки.

Тим паче, що мораль суспільства за Гегелем не співпадає з мораллю окремої людини, тому суспільні настрої можуть не тільки схвалювати війну, а ще спонукати уряди до більш жорстоких дій (таки були агресивні суспільні настрої у Сербії під час громадянської війни 1993-1994 р., а у Московії схожі заяви лунають від урядовців: «вбивати українських дітей»). Після безальтернативних виборів 2024 р. президента у Московії окремі політики та тисячі задурених громадян вимагають повного знищення України та завдання ударів по союзникам, включно з ядерною зброєю по Лондону.

Примітка-абсурд: як запеклі вороги зішлись обмінами політичними погрозами два «гаранта» безпеки України по Будапештському меморандуму 1994 року. Додамо, що «Меморандум» - це пам'ятна записка, а не Договір, який сторони, згідно Віденської угоди, зобов'язані виконувати.

Сьогоднішні громадські настрої в рф, не зважаючи на багатотисячні втрати на фронті елітних військових, звичайних рядових, мобілізованих, ув'язнених чоловіків та жінок, навіть загибель вищих офіцерів і генералів продовжують підживляти мілітаристських дух свого керівництва.

Внаслідок постійної фальсифікації опитувань громадської думки у росії важко показали рівень мілітаризації цифрами, але точно встановлено через її протилежність – відсутність значного руху пацифізму, як радив

визначати щось існуюче через його протилежність арабсько-єврейський філософ богослов Маймонід.

Мілітарний угар продовжує житись за відсутності антивоєнних акцій на кшталт виступів у США проти «брудної війни» у В'єтнамі.

Якщо припустити визнання війни галуззю боротьби свавільності та випадковості, віднести її до сфери виключно суб'єктивної та ірраціональної події, яка згідно міфів залежала від волі богів, наділі від примх монархів, а сьогодні від безрозсудних спонтанних рішень одіозних політичних лідерів, все одно залишається незмінно руйнівний характер мирного буття.

Тільки у економічно-фінансовому плані Україна за роки війни з Московією втратила 100 мільярдів доларів.

Тому мисляча та діюча у миролубному напрямку спільнота має чинити спротив всьому, що принципово загрожує хить-мимохить існуванню людства. Руйнація буття відбувається на всіх рівнях: від державного утворення чи імперій, які не витримуються випробувань війною, до життя окремої, ніким не замінної людини, чи цілого покоління.

Примітка: після Першої світової війни англійський письменник Річард Олдінгтон гірко і правдиво заявив про «втрачену юність» його однолітками. Сам письменник був учасником війни у різних військових званнях від рядового до офіцера, у мирний час страждав від посттравматичного синдрому.

Морально-аксіологічний підхід, як частина онтологічного боку війни, має евристичну цінність - його спонукальна дія велична. Ідеали миру присутні у всіх світових релігіях: «Мир Вам» є привітанням у Біблії та Корані.

Моральна філософія зрештою має на меті обґрунтувати несправедливі чи позитивні моральні оцінки та дії, однак по відношенню до воєн ми зіштовхуємось із полярно протилежними позиціями. Наприклад, вбивство, каліцтво, знущання забороняється всіма морально-правовими системами світу, але у війнах навіть гуманітарне право визнає «військову необхідність» знищення ворога та його військових об'єктів, а бойова мораль нерідко виправдовує «священну ненависть» та «лють до ворогів».

Примітка: поняття «помста» належить у правовому полі до так званого «не права», але вона обґрунтована реаліями війни: знищення у Курській області підрозділу морських піхотинців Тихоокеанського флоту за розстріли українських полонених є один із практичних підтверджень справедливості помсти окупантам.

Причому у Священних книгах містяться беззаперечні висловлювання та оцінки буттєвості, звичаєвості війн, вважається, що слова «війна» та «мир» зустрічаються у приблизно однаковій пропорції по частоті їх згадування. Жорстокість по відношенню до ворогів звичайна тема книг Старого Заповіту.

Онтологічний підхід до війни вимагає не тільки ставлення до неї як «вищої реальності», але й включати в наше повоєнне буття способи осмислення її. Ті живучі та перебувають у духовній атмосфері часу, яка може включати передумови до виникнення нових війн.

У історії духовної культури зафіксовані цілісні концепти неприйнятності чи навпаки, бажаності воєн. У царині боротьби ідей та оцінок стосовно позитивного чи негативного ставлення людства до війни, які полярно протилежні, відбуваються взаємні звинувачення та фальсифікації. Їх живучість лише підтверджують наше припущення щодо онтологічності ідей мілітарного спрямування, так само як і пацифістських.

2.3. Емпіричний матеріал осмислення війни.

Складнощі раціонального сприйняття суворих реалій війни

Спрощене сприйняття подій завжди є простий емоційно-емпіричний факт без зайвого роздумування, а на раціональному рівні дослідник зіштовхується із множиною явищ, які спочатку слід узагальнити, а надалі концептуалізувати. Складнощі виникають такого ґтибу.

По-перше, якщо спробувати підсумувати всі прояви війн та їх вплив на всесвітню історію чи життєвий цикл покоління людей, то кидається у очі явно виражена виключна багатоманітність бойових дії та наслідків у просторі, часі, людському (матеріальному) вимірі та духовних аспектах впливу на життя. Практично не можливо знайти дві війни, схожих за початком, перебігом, а особливо наслідками.

Примітка: існують повідомлення щодо односторонньої війни, яку африканська карликова країна оголосила Великій Британії та відразу визнала поразку із спаленням єдиного свого корабля, зафіксоване також майже 250 річне продовження збройної боротьби всередині цієї країни, 4 місяці йшла «дивна війна» 1939 р. між німецькими та англійськими сухопутними військами. На превеликий жаль кількаденна «операція» витіснення українських військових та захоплення військових частин Криму, коли на півострові не було втрат воюючих до початку «справжньої» війни з Московією, не прикрашає вітчизняну військову історію.

Існують загально відомі факти: за історичний період тридцяти років 1914 – 1945 рр. у двох Світових війнах загинуло 150 мільйонів осіб: військових і мирних, дорослих і дітей, винних і правих.

Стало «загальним місцем» вказівка на те, що в історії людства зафіксовано біля 15 тисяч воєн, причому навіть знаний історик грецьких війн Фукидид припустився помилки, коли завершив історію-дослідження Пелопонеської війни, на його час вона ще не закінчилась. Надалі розпочався другий етап збройних змагань греків, тобто нова фаза цієї ж війни.

На даний факт підходить зауваження Платона, що «мир – тільки примара», насправді весь час йде війна. Зберігає своє значення поділ війни на справедливий чи краще сказати «оборонній» та несправедливий – агресії.

По-друге, людське мислення схилено до класифікації-упорядкування подій. Класифікація війн по типу зброї нині вкрай ускладнена: боротьба з російською агресією починалось звичайною для 20 - х років 21 століття технологічною зброєю: літаки, танки, артилерія, кораблі, але потім швидко перейшла у боротьбу дронів, а бойовища на морі з кораблями противника проводились без кораблів України. Наша війна продовжує змінюватись у формах та методах бойових дій, та що важливо для молодих захисників країни, у різних формах бойового мислення.

До російсько-української війни 2022 – 2025 рр. класичним підходом до воєнно-технічної класифікації був поділ війн за типом зброї-покоління: першого покоління війна велась холодною зброєю, другого покоління із застосуванням вогнепальної зброї і так далі...аж до сьомого покоління оснащених армій із ракетно-ядерним, космічним озброєнням. Нинішня війна не підпадає під таку класифікацію, вона із воєнно-технічної сторони також особлива, як і з соціально-політичної точки зору. Висловлена публіцистична позиція щодо «війни перехідного періоду» («Українська правда», 23.07.24), щоправда, самому автору невідомо від якого до якого ? Краще сказати – війна «нового покоління» із елементами коаліційних зіткнень демократичних сил підтримки України із авторитарними режимами, очолюваними Московією, оборонна та справедлива з нашого боку, агресивна, загарбницька противника, який нищить українство «без обмежень».

Після перемоги прогресивних сил у справедливих війнах встановлювався «справедливий мир», тому перемога країн антигітлерівської коаліції 1945 р. безумовно мала прогресивне значення, хоча й не поставила остаточно крапку у відносинах світових держав різних ідеологічних систем.

Анти колоніальні війни 60-70-х рр. XX ст. у Африці, у В'єтнамі, інших регіонах планети викликали масовий підйом намагань досягти справедливості у прогресивному таборі людства. Такий мир менше мав коренів чи паростків майбутніх війн для встановлення «історичної справедливості».

Загарбницькі війни посідають суперечливе місце, бо вони спонукають до подальших спроб відновити справедливий лад для підкорених народів, тобто, сприяти появі нових війн вже із позитивною морально-політичною оцінкою як «визвольних». Але перемога справедливості ще не означить повне знищення сили Зла.

Антиколоніальні, як і попередні колоніальні війни у Африці, в результаті взаємодії яких утворилось біля 60 незалежних 60 держав, чекають свого осмислення щодо справедливого чи не справедливого розділу етносів та штучними кордонами у підсумку. На тлі протилежних оцінок розділу територій колишніх колоній виник феномен етнонаціональних збройних конфліктів.

Тому є потреба більш ретельно проаналізувати англо-бурські війни початку XX ст. та особливості ставлення до них видатних політичних діячів, зокрема, війну в Алжирі та її оцінку А. Камю з точки зору справедливості, миру, прогресу. Так само, як і ставлення США до утворення Пакистану із розпадом колоніальної Індії, якому вони не поспішали з військовою допомогою.

Передбачити наслідки бойовищ у повному обсязі стосовно викликаних ними соціальних перетворень воюючих держав не вдається, бо війна, згідно правильних зауважень Ніколо Макіавеллі, «має власну логіку», виринає з під контролю її ініціаторів, живе своїм смертоносним життям, у цьому її «випадковість».

Наполеонівські війни розпочинались як революційні проти монархій та деспотій у європейських країнах, а завершилися встановленням авторитарно-деспотичного режиму. Скоріш за все, з політичних міркувань та негативного ставлення до його завоювань у Європі та Африці, об'єднані дії коаліції європейських стали вирішальним фактором його поразки, а не хиби у воєнній стратегії та «вичерпаності» таланту і везіння знаменитого воєначальника.

У свій час Фукидид виявив зміни війнами політичного ладу, не кажучи вже про коливання настроїв воюючих сторін, які дотримувались різних політичних позицій: демократична частина була на боці Афін, а олігархічна на стороні Спарти. Аналогія напрошується сама по собі у російсько-українській війні, де агресор уособлює нео-сталінський диктаторський лад, а українці боронять демократичні надбання, до яких прагнули три сотні років.

Війна нерідко починає проявляти себе у протилежному напрямку, ніж замислювали творці, це стосується і російської агресії. Отже «приборкання» війни складає особливу екзистенційну проблему, бо вона тягне за собою інші соціальні потрясіння для сторони, яка зазнала поразок.

Примітка: порівняння війни із чумою не просто вже звичне, а й символічне – їх ріднять легкість поширення та складність приборкання, але головне – палінгенезис (відновлення) знову й знову воєн, вже у нових різновидах, як і нові хвороби.

Проте з незмінною воєнною загрозою найширшого діапазону: від вбивства дитинки, яка тільки народилась у Маріуполі та не доживши й півроку пішла з життя у підвалі Азовсталі, до загибелі у Харкові 94 річного колишнього в'язня концтабору. Він пережив жахи фашистської машини знищення людей, а загинув від рашизму заявленій війні проти українства.

По-друге, емпірична база стосовно воєнно-технічного та соціального характеру війн майже неосяжна, знаменитий англійський воєнний діяч і теоретик Ліддел Гарт до середини минулого XX століття проаналізував майже (лише) 2500 війн в історії, перед написанням «Стратегії не прямих дій».

Вважається, що у цьому фундаментальному творі охоплено аналізом менше половини всіх війн, зафіксованих у письмових джерелах, доступних для розбору їх соціально-політичного змісту. Такий стан різнобарв'я війн передбачав Сунь Цзи, вказуючи, що «виграшних стратегій ніколи не повторюють, їх пристосовують до безкінечно змінних ситуацій» [17], але раніше думалось, що форм ведення бойових дій не так вже й багато.

Якщо звернутись до іншого, маловідомого твору Ліддел Гарта, не повністю перекладеного рос. мовою (до українського перекладу справа не дійшла), щодо діяльності знаменитого розвідника англійця Лоуренса Аравійського, то виявиться рідкісний вид війни. З однієї сторони планомірні дії регулярних військ (моноетнічних турецьких) проти спонтанних виступів різноплеменних загонів з Близького Сходу та африканського Єгипту.

До емпіричної бази дослідження війн ми віднесемо появу великого пласту літератури учасників війни у нотатках-«щоденниках», спогадах, думках. Вказувалось, що з 1500 видань в Україні за півтора року російсько-української війни військовики видали третину – біля 500 творів. І тут без ідейних зіткнень не обійтись: одна авторка своєї книги, начебто авторської, запозичила тексти із збірки «Української Правди». Є навіть поетичні твори та мистецькі роботи, виконані жінками - учасниками бойових дій.

Відомо, що американські автори обійняли аналізом актуальні для «третьої хвилі» цивілізації війни США у Афганістані та Іраку, а от 10-ти річна громадянська війна у Ємені, де «воюють» дитячі армії із десятками тисяч маленьких солдат, не осмислена у соціо гуманітарному напрямку. Збройні партизанські угруповання хуситів з Ємену почали атаки на Ізраїль та флот союзників України, тим самим зменшуючи рівень допомоги та уваги до нашої країни. Це і не війна, і не збройний конфлікт, а спорадичні збройні акції регіонального масштабу. Інша річ, якими силами спровоковані та чи є їх концептуалізація. Якщо вони будуть повторюватись?

Союзницька допомога затьмарена новим сплеском арабсько-ізраїльського перманентного збройного конфлікту, який періодично загострювався і поки йому не видно завершення. У зв'язку із військовою операцією Ізраїлю відбиття терористичного масштабного нападу (поки що не визначеного у воєнно-технічному відношенні, бо після відбиття ракетного удару були асиметричні удари ізраїльтян по столиці Лівану) із багатотисячними жертвами, охопити інші збройні конфлікти на межі переходу до війни, прискіпливим аналітичним зором поки що не вдається.

Актуальна воєнно-політична примітка: загострення протистояння Ізраїлю та Ірану з весни – літку 2024 року знані політики не можуть визначити та типологізувати, окрім вжитку заяложеного терміну «обмін ударами».

У світових ЗМІ став поширений вислів щодо «надмірного застосування сили» армією Ізраїлю у збройних акціях проти палестинців, ми примітили, що

таке саме звинувачення було уряду М. Саакашвілі Грузії у 2008 році у боротьбі із сепаратистами Абхазії та Південної Осетії.

З приводу згаданого твору «Війна та антивійна» необхідно зробити принципове зауваження, що «анти-війна» - це не існуючий соціальний стан, схожий на політичну утопію, адже у мирний, не воєнний час, державами не заперечується реальна можливість війни, створені матеріальні та духовні фактори підготовки до неї, навіть якщо передбачається самооборона. На тлі третього року російсько-української війни лунають «попередження» щодо майбутніх ударів-нападів-збройних акцій, включно із можливим ядерним ударом.

Для наших школярів у курсі «Захист України» перші підручники містять багато помилок, для розділу є зауваження щодо так званої «Глобальної системи безпеки», яка *принципово не може бути створена*, бо виклики, ризики, небезпеки для кожного країни та регіону суттєво різні: для Ізраїлю – Іран, для Тайваню – Китай, для України – Московія, для республік Середньої Азії – ісламські фундаменталісти типу «Талібан».

Для осмислення потреби деяких не демократичних країн у вимислених загрозах (*для росіян це колективний Захід*) наведемо епізод із оповідання Роберта Шеклі, де у взірцевому досконалому місті, побудованому на кошти для мирного призначення наукових робіт за планом американських професорів, живе штучна тварина «Звір», створена для загроз жителям, щоб підтримувати необхідний рівень страху та напруги. Отже винайдені небезпеки є у ідеальному місті.

Країни створюють системи збройної оборони на основі найновітніх наукових досягнень, ними передбачені відповіді на нові серйозні виклики воєнній безпеці. Тим більше, що концепція «справедливих війн» хоча й давня, але живуча у новому тисячолітті не стільки у смислі істинності, а скільки для виправдання своїх рішень на ведення збройної боротьби.

Примітка: *ще один імпульс життя старої концепції Св. Августина та Фоми Аквінського «священної війни» ініціював патріарх московської церкви, який оголосив таку війну проти православних християн, які знаходяться в Україні? Святі Отці IV та XII століть закликали до війни з невірними, а не з єдиновірцями. Російські політики поки що розумно цей заклик проігнорували.*

Передбачення «війн нового покоління» американськими футурологами, які не мають онтологічних характеристик, а існують як ідеальна конструкція, де головним ресурсом будуть ЗНАННЯ, не справдилися. Нинішня російсько-українська війна є гібридом збройних змагань високих технологій, бойової техніки нового покоління та людей, здатних опанувати фундаментальні зміни системи «людина-техніка-тактика». Справедливо відмічено, що у війні з росіянами перемогу отримують «навчені використовувати нову зброю молоді вояки».

Коментарі-вступ до книги «Війна та антивійна» із фразою «автори остерігають людство, що йде війна кошмарна», в смислі пропаганди та маніпулювання свідомістю народів, має тільки літературний смисл, бо на

час написання книги (до 2015 р.) ніякої кошмарної війни не було. Наразі в Україні та у Палестині дійсно війна «страхітна».

Отже у онтологічному плані війну слід розрізняти від планів, проєктів, передбачень у будь-якій літературно-образній чи документальній формі, поданими, як правило, із перебільшеними загрозами. Може й навпаки із заспокійливими заявами, що до цього далеко і така війна буде далеко від нас.

Замість невідомої «антивійни» ми пропонуємо вдатись до онтологічно ясного протиставлення силі війни поняття **«воєнна могутність держави»**, яка своє потенційною силою стримає агресора. Згідно заяви тодішньої Прем'єрки Великобританії баронеси М. Тетчер саме «ядерна зброї її країни є зброя стримування».

Це той «збірний фактор» протидії противнику, який за аналогією визначення держави Томасом Гоббсом, є «злиттям всіх сил держави, тільки вона виступає «Однією персоною», що є фактичним матеріальним попередженням небезпек ворогові. Давно підмічено, що слабкість воєнного потенціалу опору країни спонукає агресора до нападу на неї.

У «Історіях...» Геродота неодноразово згадується про звернення царів перед нападом на противника до оракулів, віщунів, радників, предсказателів щодо співвідношення сил противника (сучасною мовою – до оцінки стану їх воєнної могутності) та власної потуги. Хоча пророцтва, як правило, засуджуються Церквами та викликають іронічне ставлення науковців, ідея зважати на баланс воєнної могутності суперників у цілому правильна.

Крім того, слід розглядати війну у нерозривному суперечливому зв'язку із миром, який також має градації: передвоєнний. «гібридний», не справедливий та «заражений війною» тощо. Ми виборюємо справедливий поствоєнний мир для України та всього європейського та ближнього азійського регіону. *Онтологічність зв'язки війна-мир* ми розглянемо окремо з огляду на їх важливість та можливість їх зрощення у «гібрид».

Типологія війн – важливе складне завдання, необхідна наукова процедура. Так, шведський історик Петер Енглунд – доктор історичних наук, секретар Шведської академії, автор великої кількості робіт, а дві з них – "Полтава. Розповідь про загибель однієї армії" та "Перша світова війна в 211 епізодах" видані українською мовою, пише по «гарячих слідах» про нову, конкретну війну рф проти України. Їй схожості ми не знайдемо у європейській історії.

Аналітики з «Al Jazeera» вказували у свій час, що неможливо порівняти ірансько-іракську війну, чи війну міжреспубліканську у колишній Югославії 1993-1994 рр. із нинішньою російсько-українською війною, бо ті сторони мали зовсім інший баланс сил та представляли принципово різні табори. А з 6 жовтня 2023 р. на Близькому Сході неможливо порівняти попередні «інтифади» палестинців, які мали

переважно оборонний характер, із наступом тисяч бойовиків з ракетним озброєнням на ізраїльські міста.

Майже півстоліття йшла громадянська війна у Колумбії, де були задіяні 5 армій, вже сформовано покоління молодих бойовиків, які не сприймають мир як спосіб життєдіяльності і культури життя. Дослідники відтепер відзначають так звану «тиху», в сенсі не пробуджуючу увагу та совість людства, війну у Ємені, яка триває більше 2500 днів, тепер вирвалась ззовні та загрожує судноплавству у Червоному морі здебільшого кораблям наших західних союзників.

Цілком видається можливим, що до певного характерного різновиду війни віднесуть російсько-українську, де з нашого боку бере участь не менше 67 тисяч жінок-українок. Ще цікавіше, що є тенденція включення до структури чи складу воєнних еліт жінок-військово-службовців.

Мовиться про те, що з окремих випадків активно-войовничого прояву жінок у військових змаганнях поступово формувалась трансформація життєвої позиції від берегині роду у небезпечних екзистенційних ситуаціях до самої активної участі у якості воїнів. Апогеем війни стала участь майже 37 тисяч жінок у війні 1991 року «Буря в пустелі». Відтепер вперше у світовій історії Україну боронять десятки тисяч жінок, з них 4-5 тисяч на передовій лінії.

Загрозлива перспектива зазнавати впливу війн з непередбачуваними наслідками та нерозкритою природою - сутністю збільшує її згубний вплив на людську спільноту. Спостерігачі перебігу та підсумків окремих воєн чи кампаній зосереджуються на їх особливостях, що представляє значний історичний інтерес, однак війна має загальні родові риси – це організоване державами збройне насильство специфічними органами, силами, створеним саме для війни. Вона слугує знаряддям соціальних сил і сама має наряддя у формі спеціально створеної мілітарної організації.

Статистичне дослідження перебігу та підсумків війн надає особливий матеріал, він потрібен для теоретичної обробки та концептуалізації. Загально відомою тезою, спільною у багатьох дослідників: А. Снесарева у творі «Філософія війни», у Дм. Волкогонова та інших є така: 14, 5 тисяч воєн за 5, 5 тисяч років письмених пам'яток. Тобто 2-3 війни ведуться країнами чи значними соціальними силами кожен рік у цивілізованих суспільствах.

Але це не означає, що війни розв'язуються у всіх історичних періодах без винятків: є свідчення в роботі Г. Зінна «Народна історія США з 1492 року до наших днів», що до європейських завойовників Америки місцеві індіанці, інші етноси Америки не знали воєн, а громадянські справи, до речі, у них разом з чоловіками обговорювали їх дружини (жінки).

У осмисленні війни як такого динамічного стану буття, де життя окремої людини та багатьох переходить у смерть, настання докорінної

зміни життєвого шляху всіх під впливом збройних зіткнень на онтологічному рівні, слід долати вказані на початку даного розділу «ідоли» або «примари». Вони викривлюють її прихований смисл, глибинну соціальну сутність, протиріччя між антигуманним характером війни та морально-бойовими чеснотами вояка - захисника своєї країни.

Те, що війна впадає у очі, думки, почуття кожної людини з першої хвилини початку бойовищ не означає легкості розуміння, тому знання про війну мають включати всі надбання людського досвіду та розуму, почуттів та очікувань небезпечної перспективи.

Принагідно відзначимо, що є країни «готовності до війни», де індоктринація населення ідеями невідворотності війни сприяє її звичаєвості і не загострює увагу до небезпек. Та стає предметом поверхового, емоційно-оціночного ставлення до як безпечної гри-дійства та розуміється у категоріях потойбічного агресивного світу та легкості перемоги.

Не менш поширеним залишається двосторонній погляд або як на далеку від звичайного життя, але справедливу справу боротьби з ворогами, або як незрозумілу безпричинну загрозу своєму існуванню, до якого людина не мала відношення.

ВИСНОВОК:

1. Війна – не вигадка, не забава для сонного обивателя, як писав Фр. Гете у безсмертному «Фаусті», де для відвідувачів шинку немає кращої розваги ніж спостерігати, як «у краях далеких йде війна». Насправді це смертельна небезпека всього покоління чи цілої держави, а модний термін сьогодення «екзистенційна загроза» визначався раніше Сунь-Цзи «питанням життя та смерті для держави».
2. Уникнути війни може тільки все суспільство у цілому, завдячуючи дипломатії, дієвості міжнародної системи безпеки, оборонній могутності, правовій системі засудження та санкцій проти агресора, впливу політиці у культурі співжиття.
3. Людина як цивільна, так і військова зустрічає війну обличчям у обличчя з позицій патріота-громадянина чи боягуза – «ухилянта», він не може уникнути вибору, адже, як доречно стверджували А. Камю та Сартр, він «приречений на вибір». Всі інші позиції є проміжними, бо пересидіти в безпеці, спокійному невтручанні не вдається. У одному із творів письменника-філософа Х.-Л. Борхеса герой-вояк разом з іншими намагається знищити повстанця, однак нарешті розуміє, що не це його доля, стає на сторону загнаного урядовими силами приреченого одинака.
4. Не можна стверджувати, що війна, почуття та думки про неї носять тільки негативний стан, нерідко виникає емоційний

сплеск, збудження, щодо яких влучно писав Фр. Ніцше відносно своїх переживань добровольця-артилериста. Я. Гашек саркастично ставився до такого «народного збудника» патріотичного відчуття у «Бравому солдаті Швейку». Потрібна критика мілітарної ідеології, яка формує позитивне ставлення до розв'язаної злочинними урядами та не зрозумілої масам війни.

5. Надійні валідні знання про війну стануть теоретичної базою відповідно адекватного до неї ставлення з метою оборони мирного життя. Прекрасні слова винайшов для цього випадку молодий вчений, майор-ад'юнкт штабу НАТО : «Як ми розуміємо війну, так ми з нею і боремося».
6. При дослідженні абстрактної війни, «війни як такої», були виявлені суттєві позиції, що визначають її природу. Це перш за все *онтологічність*, «невідв'язлива реальність» війни, яка у своїй невидимій глибині скерована *політикою*. Тому виявлення її політичної природи стає першим кроком звернення до глибинної природи війни, структури її елементів та їх взаємодію.

РОЗДІЛ III

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО «ЖИТТЯ» ВІЙНИ

Новобранці, юнаки 16-17 років були охоплені революційним запалом, проте гадки не мали, що насправді означає війна (Дж. Орвелл)

- 3.1. Політичний характер війни - інваріантна сутність у суперечності з військовою метою
- 3.2. Зміна домінуючих факторів обумовлення природи воєн
- 3.3 «Гібридна війна» - замінник чи прелюдія повномасштабної війни?
- 3.4. «Озброєний» мир у соціально-політичних зв'язках з війною
- 3.5. Війни «нового покоління» у контексті революційних змін технологій та людей інформаційного суспільства

3.1. Політичний характер війни - інваріантна сутність у суперечності з військовою метою

Нова історична доба - «постмодерн» в літературі, філософії, на інших ділянках духовної культури, визнана розпочатою з другої половини XX століття, не оминула сферу воєнно-політичного мислення в нових небезпечних реаліях. Головною загрозою залишається «стара як мир, війна», але тепер вона потребує нових роздумів.

Постмодерне суспільство, згідно постійних змін своєї природи постає насиченим «мереживо-інформаційним» змістом з домінуванням «машинерії» (образний вислів М.Фуко), воно поступово стає середовищем із створеними технічними заміниками здобуття знань без людини, але самою людиною. Це парадокс інтелектуального відчуження замість ранішнього економічного відчуження працівника від результатів своєї діяльності попередніх століть.

З'явилися нові феномени збройної боротьби: дія удосконаленої технічними інноваціями зброї з не баченими раніше вимогами до функцій та можливостей людини на війні, проблеми взаємодії людей з машинним способом мислення та керуванням військовою технікою разом із роботизованими діями зброї.

За цих складних умов важливо відмітити два різних аспекти розуміння війни: *ситуаційна усвідомленість подій* та *незмінна глибока сутність*. Перший аспект нагадує міхур даних, розширення змісту якого залежить від інформаційного насичення відомостями з полів бойовищ (недарма Наполеон Бонапарт запроваджував жорстоку цензуру газет та декілька разів змінював висвітлення подій Єгипетського походу). У нинішній Україні яскравим прикладом є «Курський наступ», події якого хвилювали громадян погодинно.

Головний редактор журналу Академії оборони США Дж. Єлліас вказує, що ситуативна усвідомленість повниться «колективними істинами», почерпнутими із соціальних мереж, які обиватель сприймає очевидними, тоді як справжня сутність війни потребує інтелектуальних зусиль, сміливості та самостійного знаходження смислу прихованих сторін збройної боротьби.

Кардинальна зміна політичних заяв на початку агресії Московії, що «спецоперація» – не війна, руйнування будуть мінімальні, а встановлені силою зміни політичного режиму України максимальні, після майже трьох років невдалого перебігу «спецоперації» привела їх до іншого ствердження - вимушеного повтору висловлювання Сунь Цзи: «Війна – питання життя і смерті для держави». Але тепер це питання постало вже для путінської росії, а не тільки незалежної України.

Як тільки політичне гасло стає реалістичним, його слід сприймати всерйоз, наприклад пункт «доктрини Герасимова» 2019 р. стосовно відмови від «м'якої» сили тиску та готовності до жорсткої збройної боротьби із протилежними пропорціями «м'яких» та «жорстоких» дій. Ця зміна ідеологізованих стверджень щодо можливих шляхів війни тільки загострює увагу до пошуків *політичної сутності війни*.

Приходиться підтверджувати аксіоматичне положення, що війни плануються, ведуться та завершуються владними силами із стрижневою політичною ідеєю, при цьому із посиленням, що це робиться «заради людей». Опозиційний політик Московії Г. Гудков, засуджений заочно за

правду про нинішню війну, вказав, що «фрази «Мир», Ні війні» стають підставою для судових переслідувань, бо війна стала нормою життя росіян. (Freedom, 22.12.).

Політична мета виходить на перший план і для «середини» населення країни, яка не воює, а спостерігає – сформувати пасивну бездіяльну аполітичну спільноту, яка дійсно відповідає назві роману - антиутопії «Ми».

Ми живемо, зауважив американський колумніст Віктор Девіс Хансон – автор книг про військові перемоги країн більш високої культури, ніж противник, у «елітному, прогресивному, постмодерністському світі», де глибока філософія прихована у художніх формах, а філософські трактати нагадують пригодницькі романи. За таких умов нелегко подолати ілюзію легкості розуміння природи війни.

Можна зробити попереднє припущення, що суспільства більш низького рівня культури легше вживаються у небезпеки війни, тому культурологічний підхід до війни вкрай суперечливий. Виходить так, що країни нижчої загальної культури життя легше переносять людські втрати, бо цінність окремої особистості низька, важить суспільна «навала» на полях бойовищ. Деякі історики війн Рима вказували, що натиск некультурних варварів «рафіновані» воїни не витримали.

Для сучасного політичного мислення характерні намагання всі збройні сутички втиснути у поняття «конфлікт» із різними приставками «глибокий», «великий», «прихований», «абсолютний» тощо. Мовиться про множинність психологізованих розумінь війни, забуваючи мудру сентенцію Г. Гейне у «Фаусті»: самий неслухняний норів людей не означає схожості з рівнем такої розлюченості міжусобних воєн, де безрозсудства торжество».

У зв'язку із завершенням 28 річної роботи Трибуналу по Руанді відмічалось, що рівень ненависті хуту до племені тутсі був такий, що чоловіки вбивали своїх жінок з протилежного стану.

З легкої руки китайських авторів (полковники Цяо Лян та Ван Сянсуй) посібника «Необмежена війна. Про сценарії війни та оперативному мистецтві в епоху глобалізації» (1999 р.) [18], який у статті «Політикал Аффеєрс» було назвало «книгою, складеною провідними стратегами Китаю» (19.05.2023 р.), відроджена теза «застарілості» роботи К. Клаузевіца «Про війну».

У тій замість бажаної динамічної взаємодії між політикою примусу, дипломатією та збройними засобами, вірніше *матеріальними силами*, війни, визнавалась першість політики. У німецького мислителя війна – «наскрізь політика»; зрозуміло, що на початку 19 століття у не завершеній книзі воєнного теоретика нічого не мовилось щодо інформаційного фактору війни.

Щоправда у Сунь Цзи є фрагменти текстів про спеціальне надання противнику хибних повідомлень – знаків для проведення оманливих дій, окремий розділ присвячений важливості даних від шпигунів даної місцевості, але ця тактична хитрість вписувалось у «стратегію не прямих дій». У Сунь Біна (Цзи) збройне насильство стоїть позаду всіх інших, також потужних факторів сили, безперечно нині важливих: психологічних, моральних та інтелектуальних: «на війні – головне розбити плани противника».

При зустрічі Президента України із слухачами військової академії США у грудні 2023 р. ті запитували, чи не застаріло це вчення у зв'язку із російсько-українською війною та зрештою сторони визнали, що у визначальних рисах ідеї К. Клаузевіца вірні й донині. «Руська» політика ненависті до українства привела до тривалої війни із можливою ескалацією.

Згадані китайські аналітики вважали, що відтепер зброя і політичні важелі разом відходять на задній план при домінуванні світових тенденцій уникати кривавих збройних протистоянь шляхом використання нових факторів сили та навіяних глобальними ЗМІ модерних цінностей у боротьбі. Йдеться про поширення акцентованих думок безцільності спротиву, які використовує нападник.

Мається на увазі вплив на духовні чинники або систему мотивацій, щоб почати війну або завершити опір. Вони більш вагомо впливають на її ведення і розуміння, ніж політичні інструменти формування свідомості, додаються до маніпулювання суспільною думкою в соціальних мережах, спеціально розроблених планувальниками війн. Кажуть, що це «сильніше послаблює» волю противника до опору. Водночас нові фактори сприяють «гібридним діям» агресора, де підривна інформаційна складова прихована.

Як відомо із досягнень політичної науки поширення ідеологій, мілітарного спрямування (мілітаризм, реваншизм, фашизм) викликає певний спротив мислячої спільноти, ті складні для раціонального розуміння необхідності вбивств та руйнувань ворога, тому звернені до почуттів ненависті, а «колективні істини легкі для споживання» пасивною масою.

У подальшому лінія міркувань китайських аналітиків була підхоплена через океан американськими аналітиками, які війну включили у суміш різних видів протиборств держав – конкуренція за інтелектуальну перевагу, конфлікти з рівнем напруги «нижче порога збройного», стверджувалось, що вже йде інформаційна, чомусь «кошмарна» війна. Справді кошмарним є вбивства невинних холоднокривно, без ніяких підстав, із «чистого варварства» у Бучі, Гостомелі, Маріуполі, обеззброєних та знесилених полонених у Оленівці та Авдіївці, на Харківському та Курському напрямку під час «дійсної» війни.

Ми будемо використовувати вдалий термін Георга Гегеля «дійсної» війни для розрізнення абстрактної, схематично представлені у теоретичних конструктах війни, та реальної збройної боротьби різних ступенів жорстокості вояків та завданих ними масштабів руйнувань.

Примітка: щодо останнього фрагменту тексту (*руйнувань війни*) можна зробити застереження: знищення матеріальних об'єктів та культурних пам'яток лише здійснюють вояки-виконавці, бо планувальники., ініціатори, організатори варварських нападів на медичні та освітянські заклади сидять у столицях. Як віруючи росіяни, у тому числі мусульманського сповідання, могли зруйнувати біля 500 культових споруд України, вдарити спеціально по мечетям, незбагненно.

У сучасних зарубіжних аналітиків проводиться розрізнення концепції, тобто теоретичної конструкції (інтенціонал) та реальної фактичної боротьби операціональності (екстенціонал) стосовно застосування теорій до об'єкту (війни). Ми маємо зауваги щодо такого різкого поділу, бо теоретичні конструкти узагальнюють минулий досвід та корегуються у боротьбі, а отже включають «операціональність» та надалі слугують практиці ведення бойовищ.

Все більш важливий віднині інформаційний засіб зростає у арсеналі несилових факторів боротьби, але він визначається знов-таки політиками, представниками влади у визначеній пропорції із збройними засобами. У «Доктрині Герасимова», оприлюдненій «Воєнно-промисловим кур'єром» (грудень 2013 р.), яку необачливо в Україні ігнорували, мовилось про співвідношення 1:4 збройних та мирних силових у майбутній гібридній війні. Так і сталося під час захоплення Криму та окремих районів Донбасу, бо політична підготовка позитивного ставлення до окупації через церкви МП, російські ВУЗи в Криму, мережу російськомовних ЗМІ із російською «поп-культурою» були дієвими ідейно-політичними інструментами противника.

Після п'яти років ведення АТО та ООС проти збройних сепаратистів та їх російських командирів 1 та 2 армійського корпусів, оприлюднюється нова «Доктрина 2019 р.», у якій зростає пропорція збройних силових засобів із 1 до 4, тобто політика відносно м'якого силового тиску змінюється на протилежний «жорсткий» курс. Хоча мета залишалась та ж сама – знищення вільнолюбного українства.

Примітка прогностична: поки не можливо встановити, що спонукало до зміни таких поглядів російських керівників, чи то млява боротьба України із сепаратистами ДНР-ЛНР із незначними економічними, дипломатичними та збройними засобами тиску на них, а також звичайною інертністю Заходу.

Така слабка реакція була раніше по відношенню до анексії частини Грузії 2008 року, можливо, головним стало знов-таки політичне рішення путінського режиму «остаточно вирішити українське питання» збройним нападом на тлі слабкої міжнародної політичного резонансу.

Критики теорії політичної сутності війни не зважили, що мета у нових формах міждержавної боротьби залишається та сама політична –

домінувати у регіональному чи глобальному масштабі, зміцнювати внутрішню легітимацію влади веденням «невеликої переможної війни», вести політичний курс, корегований не тільки економічною та культурною силою держави, а за допомогою жорсткого засобу домінування - війною.

Нещодавно у буденній свідомості панували погляди на економічні чинники війни як спосіб здобуття матеріальних вартостей, однак масштаби руйнувань та запеклий опір захисників незалежних демократій такий, що у найближчій перспективі переможцям на Близькому Сході, в Африці чи Латинській Америці, на подумки навіть в Україні, навряд вдасться скористатись матеріальними здобутками, як у Іраку чи Афганістані.

***Примітка:** матеріально-економічний чинник війни дійсно важливий, але він опосередкований владними намірами скористуватись підсумком перемоги, включно до пограбувань цінностей культури переможеної країни або обмежитись руйнацією. Повалення влади М. Каддафі у Лівійській джамахирії військовим шляхом не принесло західній коаліції ніяких матеріальних вигід щодо нафтових родовищ, одних з найбільших на планеті (1 місце в Африці). Скоріш важила теза примусового поширення демократії.*

Політичне панування, домінування завжди на меті. У згаданому «Фаусті» Гете імператор промовляє з докором підлеглим, що «аби мене не відмовляли, а б ще на війні досяг слави». Можна стверджувати стосовно тисячолітнього існування так званої «політики завоювань» для примноження слави імператорів, царів, яка має відношення до імперської політики з часів Риму та більш древніх цивілізацій та її сучасного продовження.

Мало відомий у Європі мусульманський завойовник Тимур Амір поширив свою владу від Куала-Лумпур (Малайзія) до Рабату (Марокко), хоча він і відзначився надзвичайною жорстокістю, усе-таки шанований в Узбекистані саме за владні світові досягнення.

Протилежного напрямку політика відносно війни - міжнародна політика «миротворчості» не може бути однозначно схарактеризована: одна гілка зусиль належить до миротверджуючої культури, за визначенням Альберта Швейцера, де політична складова прихована, а на перший план виходить гуманітарна діяльність.

Не увійшла у минуле політика «умиротворення» агресора, ініційована планом сумнозвісного міністра іноземних справ Великої Британії Невілла Чемберлена. Ця інша, небезпечна сторона, особливо для нинішньої ситуації в Україні, бо група країн має намір примусити нашу країну в наступний період з 2025 р. прийняти явно не вигідні умови миру з агресором шляхом неприпустимих поступок.

Зазначимо, що для справжньої миротворчості (напрямок політичної діяльності) відкритий широкий простір, завдячуючи інституційній формі під егідою ООН. Йдеться про багатонаціональний миротворчий контингент, який діє за мандатом Організації. Її поширення у другій половині XX століття, коли здавалось, що великих воєн не буде, а

конфліктуючі сторони сусідніх держав можна примирити та «примусити до миру» акціями невеликими інтернаціональними військовими контингентами. Але різню мільйонного етносу в Руанді 1994 р. не вдалось запобігти.

У цьому випадку також присутній елемент примусу, хоча є спроба переконати (вплинути) на противника, що його зусилля на бойовища перевершують майбутні вигоди миру, тому є більш загрозливими.

Феномен *миротворчості* заслуговує на спеціальний розгляд внаслідок переплетіння суто політичних, військових та міжнародно-правових чинників. Як не дивно, але авторитетний пошукувач «Google» не дає довідки на запит «миро творчість».

Останнім часом миротворчі операції зазнають критики їх низької ефективності та політичних спекуляцій. Так, миротворці з Московії у Нагорному Карабасі (Арцах) не справдили сподівання вірменської сторони на розведення військ та недопущення контрнаступів азербайджанських сил. Восени 2023 року розпочалась нова фаза війни, досягнута воєнно-політична ціль Азербайджаном – відновлення суверенітету над АО Карабах, який раніше входив у його склад після розпаду СРСР.

Російська спекуляція на миротворчості в урегулюванні створеної нею самою проблеми враження державного суверенітету України з 2014 року показали необхідність як удосконалення механізму дій ООН, так і проведення теоретичних і політико-практичних досліджень щодо досягнень і небезпек не контрольованих операцій. Є теза надмірної політизації миротворчих зусиль спільноти.

Як правило, миротворчі контингенти є багатонаціональними з метою уникнення нового етнонаціонального конфлікту та вводяться за проханням чи згодою конфліктуючих сторін.

Зазначимо, що українські миротворці здобули високу міжнародно визнану репутацію своїх місій у найбільш небезпечних регіонах планети – від республік колишньої Югославії до ДРК (Демократична республіка Конго), куди інші країни побоювались надсилати свої контингенти. У зв'язку із нейтралізацією діяльності російських «вагнерівців» у африканських країнах з військовими режимами у континенту відбуваються коливання-сумніви.

Примітка регіональна: близько 70 років тому більше 60 країн Африки стали на шлях незалежного розвитку і досягли значних успіхів, але цей період знає 200 військово-політичних переворотів, тобто в середньому 4 перевороти кожен рік, а молода влада неодмінно зв'язана із збройними силами. Тому російсько-українське зіткнення в регіоні має економічне та політичне підґрунтя поширення фронту боротьби щодо нейтралізації «вагнерівців» всюди.

Миротворчість віднесена до політичних важелів примусу до миру із мінімальним елементом військової сили з метою роз'єднання обох сторін, якщо дипломатичні зусилля будуть мало дієвими.

Однією із розгадок допоки повністю не роз'ясненої на раціональному рівні (політика, за Гегелем та його послідовником Клаузевіцем, є розум уособленої держави) вкрай агресивної поведінки РФ на міжнародній арені від Північного полюсу до конфліктогенних районів країн Африки є спроба повернути росіянам роль світового гравця та лідерства, хоча країна є регіональним євро-азійським, не таким вже й міцним утворенням.

Додаток із галузі футурології: політичні «мантри» очікуваного розвалу російської неоімперії на 6-8-??? чи менше-більше частин були бажаними політичними міфами або гаслами очікування справедливого дійства закону справедливості «дао», замість того, щоб «надати можливість здійснитись буттю самому» (шлях «де») через матеріальну: військову, економічну, ідеологічну, дипломатичну боротьбу з агресором.

Діяльнісний характер політики суперечить пасивному спогляданню, цілком слухному у інших сферах життя. Політика вимагає активної діяльності (проведення) із ідеологічним обґрунтуванням, тим паче важливим на ниві війни. Недарма назва «дивна війна» Німеччини із Великобританією 1939 року, яка тривала 4 місяці, відображає не мислимий раціонально стан боротьби ворогів пасивним протистоянням на обладнаних оборонних позиціях. Кажуть, що за весь час «бойових дій» було поранено лише одного англійського капрала, а противники грали у командні ігри з м'ячем.

Існує тонке і справедливе зауваження, що нездатність у воєнному відношенні підготуватись до загострення критичних відносин, пришвидшує початок війни. Представник Центральної Ради Я. Гольденвейзер при розгоні німцями її складу під головуванням М. Грушевського (Київ, квітень 1918 р.) погодився з українським есером Янко: «як було легкомудро проводити свою політичну лінію при слабкості сили, всупереч політики протилежної сторони» [19].

Нові агресивні проекти рф домінування на регіоні Північного полюсу в союзі з Китаєм підтверджують тезу не тільки діяльного, а перетворюючого безпеку світу цілеспрямованою політикою, особливо на міжнародній арені, де держави є самостійними акторами (гравцями).

У другу річницю російського нападу на Україну представники 50 країн у Нью-Йорку вимагали від агресора виконати рішення Міжнародного суду про припинення війни, але здійснити цей заклик було вкрай складно.

У «Філософії права» Гегелем, створеній у часи затвердження сили нових держав Європи визнано, що вони (держави) ставляться одна до одної як «незалежні індивідуальності, над якими немає третейського судді». Критика країн, які не виконують мандати Міжнародного кримінального суду щодо російських злочинців залишається «закликом», бо світові держави вкрай складно примусити рішеннями Міжнародних Судів, наприклад, демонтувати Кримський міст на виконання рішень Гаазького Трибуналу з морського права жовтня 2024 р..

За декілька років до початку повномасштабної війни з Україною на форумах спілки офіцерів запасу 30 країн НАТО та ЄС обговорювали заходи протидії російській експансії на рівні дискусій, тоді як оборонні витрати (воєнна політика) були менше встановленого мінімуму 2%. Доктор Хамріч на цьому засіданні у 2020 р. розрізнив «теплий мир, нормальний мир, холодний мир», який вимагав певного політичного регулювання. Нині країни НАТО вже погоджуються тримати оборонні витрати на рівні 2,5-3% ВВП.

Примітка: потужні приватні армії, як колишня «Вагнер», мали власну інформаційно-маніпулятивну мережу ідеологічного впливу на російське суспільство. Кумедна та софістична, на перший погляд, кваліфікація скандальної ПВК Білоруссю після невдалого походу на Москву як «освітньої», мала певні ідеологічні підстави – для формування позитивного іміджу найманців.

Невипадково нова порція ідеологічного «продукту» вихвалення росіян подана друкованими брошурами на ТОТ з весни 2024 р. у рамках підготовки до навчального року по російським програмам та підручниках.

Після цієї примітки рішучим, але не несподіваним чином, підтверджена домінуюча роль державної (можновладної на росії) воєнної політики над владними претензіями представників збройної сили, особливо її лідерів, що стало головною ліквідації двох ватажків ПВК «Вагнер». Новий наступник Пригожина також ліквідований, знайдений у Африці (Малі, липень 2024 р.)

В цілому для китайської традиції воєнно-теоретичного мислення, яку продовжують сучасники (Сі Цзиньпін висловився, що вчення Конфуція надихає науку на 10 000 років вперед) характерними є поєднання протилежних точок зору на співвідношення політичної та збройної сторін війни.

У широко цитованій класичній роботі «Мистецтво війни» Сунь Цзи, написаній майже 2500 років тому, стверджувалось, що кращий вид війни – не застосування зброї та армії («перемогти не воюючи, от верх військового мистецтва»), потрібно вражати ворога соціально-політичними та психологічними важелями тиску. Він писав: «Неперевершена військова стратегія – руйнувати плани й стратегії супротивника».

Тут ми знаходимо ухил на застосування сил політичних, бо Велика Стратегія (з великої літери) зливається по своєму спрямуванню з Воєнною політикою (в середині XX століття це положення висловив Кінгстона-Макклорі). У статті «Стратегія» знаменитої «Британіки» є фрагмент тексту щодо «Великої стратегії», яка проводиться політичними лідерами, а не військовими.

Колишній політичний лідер комуністичного Китаю Мао Цзедун у «Цитатнику» - «Червоній книжечці» 1966 р. видання, де розділ «Війна та мир» знаходиться на «почесному» 5 місці з 33-х різних розділів, напроти,

наполягав на тому, що «гвинтівка породжує владу (політичну)». Дослівно: «Політика – безкровна війна, а війна - кровопролитна політика».

Заява авторів статті у «Вікіпедії», що її «ідеологічне значення втрачене» не відповідає знанню структури сучасної ідеології КНР, яка має таке одне із змістовних визначень: «марксизм-ленінізм-Мао Цзедун ідеї, положення Сі Цзиньпіна».

Для Мао збройна сила дає право перебирати керівництво політикою держави та маніпулювати нею. Це не заперечує визнання зворотного впливу політики на військо, тому політична робота у китайській армії (НВАК) ведеться на рівні взірцевої організації компартією всіх важливих справ.

Не безкорисно примітити, що під час «культурної революції», а по суті політики «Великого стрибка», у КНР велась ідейна боротьба з постатями «Лінь Бяо та Конфуцієм», явно не сумісними у теоретичному та історичному відношенні, а нинішньою владою твори Конфуція визнані значущими у філософсько-педагогічному смислі. Але той був переконаним противником воєн і навряд чи може бути корисним для схвалення войовничого курсу по відношенню до республіки Тайвань та інших непоступливих союзників.

Цей момент потрібен для роз'яснення маневрів, поворотів політичних ідеологій, легко мінливих для теоретичного обслуговування поточного курсу китайської держави, наразі «дріфт» помітний стосовно України. Не мовиться щодо підтримки суверенітету, а армії (НВАК) наказано підсилити готовність.

Стосовно цінності цивільної еліти у порівнянні з військовою китайський філософ висловлювався на користь цивільних, пріоритету політичного керівництва над військовим компонентом могутності держави.

Крайні точки зору щодо соціальних завдань і військової справи у Китаї не випадкові, здавна існує заохочення множинності ідеологій та теорій: «Нехай квітне 100 квіток, суперничають 100 шкіл».

Наразі політичний курс КНР заснований на поєднанні «реформ та продовження революції». З точки зору теорії політичного процесу це суперечливі способи політичних дій, тут проглядається специфічно китайське політичне мистецтво керування ходом соціальних перетворень.

До речі, лідер Китаю заявив, що уважно читає положення «західного марксизму (Т. Адорно та Є. Левінаса), але спирається на китайський варіант цього вчення, передчасно «похованого» вітчизняними філософами.

Примітка: зробимо невеликий відступ щодо живучості марксистської філософії, вона на думку Ж.-П. Сартра «заспокоїлась», «кинула людину напризволяще» перед кардинальними змінами ХХ століття, проблемами, більш складнішими, ніж завдання революційно скинути владу буржуазії.

Відбулась «націоналізація» інтернаціонального марксизму у Латинській Америці, Китаї, деяких країнах, які протистоять західній цивілізації, адже він

відкинув економічну владу разом у буржуазним мисленням у земному масштабі.

Можна погодитись з закидами нам щодо перебільшеної уваги до політичного мислення та стилю керівництва суспільними процесами Китаю. Це потужний союзник Московії та загроза демократичним порядкам на Далекому Сході, що потребує прискіпливого аналізу еволюції внутрішньої та зовнішньої політики. Попередні розмірковування щодо політичних важелів війни не відкидають можливість прямого військового вторгнення збройних сил Китаю (НВАК) чи то на Тайвань, або на Філіппіни, є занепокоєння у Малайзії.

Західний марксизм ленінсько-сталінського варіанту як і китаїзований, сприйняв політичну формулу війни К. Клаузевіца, хоча намагався применшити її значення уточненням, про яку політику насправді йдеться, не тільки, мовляв, про зовнішню, але й внутрішню політику, їх спільно у війні продовжують збройними засобами.

Як би там не було, ці обидві сторони війни - соціально-політичні та збройно-насильницькі є визначальними у виникненні та веденні, вони нерозривно пов'язані сукупністю зв'язків, взаємодіють в реальних збройних змаганнях держав. При цьому глибинна суть війн залишається та ж сама. Нині це визнано найбільш впливовими течіями політичної філософії.

Протилежні підходи до сутності воєнно-конфліктних відносин поширені і на протилежному краю земної кулі. У США ми примітили їх у відомих авторів: Стівена Пінкера, Аманди Ріплі, Френсиса Фукуями. Пояснити, чому знаних авторів тягне у психологічні чинники пояснення війн та збройних конфліктів не можемо, хоча є достовірні дані, що професії юристів, психологів, лікарів стоять на першому плані. Можливо це данина їх ролі у суспільній свідомості та у наукових розвідках.

Цікаво, що знаний політичний філософ Френсис Фукуяма у поясненні незбагненої, як він вважає, поведінки московського диктатора розпочати серію війн проти Грузії, України, а подумки й проти інших прикордонних демократичних держав, такі плани переводяться у площину інформаційну та організаційну, «переконує» звернутись до «психологічних причин» таких рішень у інтерв'ю українському виданні «НВ» 1.06.23 р.

На наш погляд, слід зважати на звичну лінію поведінки політичних вождів Московії у широкому історичному контексті: від розширення кордонів Московії до Сибіру, Далекого Сходу та Аляски в імперській Росії до перекройки рубежів післявоєнної Європи в сталінсько-радянський період. Окупація радянськими військами Німеччини, Польщі, Угорщини та навіть Австрії відображали потяг до експансії ще півстоліття тому. Справа дійшла до ревізії пострадянських кордонів за час путінського правління.

З історично-документальних описів Фукидида перебігу Пелопонеської війни, «перепрочитати» які радять сьогодні американські

воєнні теоретики Є. Ново та Дж. Паркер у книзі «Відновлення Фукидида» ('Restoring Thucydides'. - Cambria Press, 2020) відомо, що ключовий момент рішень лідерів вдатись до війни приховувався у планах збереження влади, багатства, слави для себе та родичів. Сьогодні такий мотив підтверджений діями російського воєнно-політичного та олігархічного оточення нинішнього диктатора.

Єдине, що викликає жаль, це санкції Заходу проти Московії з уникненням ударів по болючому для воєнно-політичної верхівки пункту, а саме до конкретних їх представників – президента та його близького оточення. Тепер на рівні колишнього Генерального секретаря НАТО визнано, що і зброї постачалось недостатньо із застереженнями.

Навіть обивателю, пересічному громадянину ясно, що війна починається згідно рішення правлячих кіл (правлячого класу), проте завершатись може під тиском чи вимогами професійного знаряддя війни – армії або рідше народних мас.

У творі Гюстава Флобера, званого французького письменника, творчість якого тематично далека від воєнних проблем, у романі «Саламбо» верхівка Карфагену, вся знать з острахом чекали на повернення війська (армії) з війни. Армія поставить вимоги до політиків по завершенню бойових дій за її ініціативної волі завжди, як потягу до справедливості. Цим можна пояснити репресії Йосипа Сталіна по відношенню до своїх видатних воєначальників, маршалів «перемоги», всієї військової еліти на фінальній стадії війни.

Це було випередження можливості домінування у правлячих колах представників військової слави, яку покладають на переможців. Згадується про вибір афінян своїм керівником тирана, удатного воєначальника Пісістрата замість мудреця Солона, явно із сподіванням на успішне правління країни колишнього військового керівника.

У США такі надії покладались на генерала Дуайта Ейзенхауера (його прозивали «Айк»), обраного президентом не за політичну майстерність у державних справах, а за військову звитягу. Розрахунок дуже спрощений: якщо генерал удатно керував військами у тяжкій ситуації війни, то йому легко це робити за мирних часів.

Отже, діалектика взаємодії політичної та воєнно-технічної (збройної) складової війни пронизує її від рішення воєнно-політичного (чи суто політичного, як у Московії лютого 2022 р.) про початок до майбутнього завершення. На третій рік російсько-української війни політикум та громадськість починають сподіватись на політичну волю сторін, а не військові переможні досягнення чи міжнародно-правовий тиск ООН.

Згідно самого смислу діалектики відбувається перетворення всього тимчасово існуючого на свою протилежність, діалектика веде до подальшої трансформації політики війни до політичного проекту «післявоєнного» миру», а останній має бути готовим до начала політики

«гібридної» війни. У Гегеля вказано так: війна у своїй основі містить «можливість миру».

Ректор університету в Мадриді, філософ Мігель Унамуро роботою з назвою «Мир у війні» почав наукове поглиблення цієї тези, але намагався більше замирити внутрішню громадянську війну, тоді як нас турбує небезпека повномасштабної міждержавної коаліційної війни.

З точки зору мирного компоненту соціального змісту у громадянській війні, там його може бути більше, а міждержавна війна йде «на смерть». Ми примітили, що у сучасних війнах протиборчі, як правило, колективні конфліктні сторони, наприклад, «Хезб аллах», «Талібан» не залишаються наодинці у військових випробуваннях.

Авторитетні аналітики, наприклад полковник Сара Макгрант із США, які вивчають нові форми боротьби рівня «нижче порога збройного конфлікту», де застосовують дію «проміжних сил». Передбачається боротьба з противником не летальною зброєю: «інформаційні операції, електромагнітні воєнні дії, кібероперації».

Це пошуки балансу між політичним, дипломатичним тиском та грубою воєнною, «смертоносною» силою, точне визначення пропорції якого вважається не менш ефективним, але не таким загрозливим засобом розуміння небезпек у суспільствах, він менше грозить стану міжнародних відносин, не зазіхає на мирний імідж держав.

Отже, проста на перший погляд формула «війна є продовження політики насильницьким (збройними) засобами» містить у собі питання: а що важить для протиборства більше, політичні чи збройні інструменти?

Додаток: у Гегеля є примітка, що у Великій Британії неможливо вести непопулярну війну, народи можуть бути охоплені мілітарним ентузіазмом, більшим запалом, ніж їх государі та наполягати на оголошенні війни від них (с.364).

Так сталось у Сербії після завершення громадянських війн 1992-1993 рр., після засудження президента Слободана Мілошевича, коли частина сербського населення вимагала більш рішучих воєнних дій від нових урядів.

У розпал російської агресії за ініціативи України розпочалось включення іноземних фірм у перелік «спонсорів війни», що викликало серйозну реакцію країн, які, хоча не підтримали наше звинувачення у агресії, але турбувались за своє лице, йдеться про занепокоєння Китаю, Угорщини.

У Сунь Цзи оголошений напрям першості політики був виражений тезою: «Воєначальник, отримавши від імператора настанову, готує військо», а через дві тисячі років практикою комуністичного Китаю знищення Мао двох видатних міністрів оборони: маршала КНР Пен Дехуая та Лінь Бяо підтвердило суперечність політичною та воєнно-організаційною сторонами війни, де сила частіше на стороні державної влади. Причому Лінь Бяо написав передмову до «Цитатника» Мао 1966 р.

видання, де радив перечитувати його та постійно керуватись, щоб досягати швидких успіхів.

Як свідчать записи бесіди маршала Пен із «председателем» (головою КНР) Мао, той наполягав на відправленні бойового воєначальника у важливий для політичного керівництва район Китаю, згідно «принципу роздвоєння єдиного». Очевидно малось на увазі політика та збройні змагання, а важливіше, що таке «таке рішення партії» [20].

Знищення обох удатних та авторитетних маршалів було здійснено із безприкладною жорстокістю: маршала Пена побили студенти авіаційного університету, на завершення життєвого шляху померлого без лікування у в'язниці поховали під чужим іменем, на похороні не було жодного проводжаючого на той світ. Всі 60 книг, які він читав у в'язниці, спалені.

Побиття студентами партійних та державних чиновників було звичайним актом політичної розправи Мао з опонентами руками молоді, які самі зазнали переслідувань та примусово виселені на 6-8 років перебування у китайських селах для «перевиховання» роботою. Нинішній лідер Китаю начебто був серед цих студентів.

Маршал Лінь Бяо, зломлений психологічно, вдався до вживання наркотиків, йому із сім'єю влаштувати авіакатастрофу. Авіакатастрофа Пригожина у Московії викликала тимчасовий інтерес з точки зору невідомого замовника-виконавця, але головне полягало у всесиллі та безжалісності поточного політичного режиму.

***Примітка:** якщо зважити на загибель у авіакатастрофі генерала А. Лебеда, героя афганської війни, вбивство генерала Л. Рохла, командувача військами у Чечні, призначеного замість п'яниці міністра оборони П. Грачова, полковника С. Юшенкова, близького до дружнього оточення отруєного офіцера ФСБ О. Литвиненка, депутата Держдуми, то й розправа з військовими, претендентами на політичне керівництво, стає розправою під гаслом «остаточне вирішення проблеми з людиною».*

Ці приклади із історії конфліктної взаємодії політичного та військового керівництва на рівні провідників держави і вищих осіб армії країн із великою військовою потугою відображають абстракцію - зв'язок та боротьбу двох начал, провідників збройної сили суспільства та політичної влади.

Динаміку збройної боротьби народила ще один малопомітний та незвичний **воєнно-політичний фактор** (для вітчизняних дослідників) – «*Тиранія очікувань*» перемог у бойовищах, перед висотою яких меркнуть повідомлення про реальні досягнення військ. Політики перед народами встановлюють високу планку обіцянь, сподівання на їх реалізацію тішать маси, але на підстобування швидких перемог військових, ті, за грубуватим *китайським прислів'ям*, відповідають (відбиваються від дорікань), що сама красива дівчина не може надати те, чого у неї немає.

***Примітка:** політично-психологічний фактор сподівань на вдалий контрнаступ українських військ напрямку Токмак-Мелітополь призвів до*

тертя у воєнно-політичному керівництві та надав певну перевагу противнику.

Головне не у воєнному прорахунку планів та втрату несподіваності, браку техніки, невідповідності бригад наступу, а у необхідності нейтралізувати перевищення нереальних сподівань на тлі недооцінки противника.

Війну та політику, зв'язані соціальні явища, поєднує складна динаміка: зміна політичного керівництва під час війни визначає спочатку зміни воєнної політики, а далі у цілому воєнного курсу держави, зрештою прийняття рішення щодо продовження чи завершення.

Тому у фактор позитивно-перевершених очікувань перемог включаємо розрахунок на «смерті-народження» старих і нових політичних лідерів та відповідно народження нової безпекової лінії поведінки держав. Ліквідація за 2 доби двох воєнних лідерів «Хезб аллах» на початку жовтня 2024 надасть нам матеріал для осмислення.

Прикладами протилежного спрямування є політичні амбіції військових лідерів, вони більш виняткові та вважаються не завжди легітимними: воєнно-політичні перевороти в країнах «третього світу» із подальшим зміцненням нової влади у формі цивільних урядів. Військові хунти врастають у цивільну бюрократію, але ставка на збройну силу залишається тиском на демократичні процеси. Таку небезпеку передбачав У. Черчилль після завершення Другої світової війни: зріст воєнно-промислового комплексу показав, що зрощення економічної потуги з військовою силою стає фактором впливу на загальне державну політику.

Під час президентських перегонів 2024 р. Ніколас Мадуро, послідовник авторитарно-комуністичного правління військового Уго Чавеса, вдався до заклику армією «захистити вибір народу», а це його ліво-радикальний режим.

Метою воєнної науки є розуміння, осмислення на теоретичному рівні природи війни, щоб надати командирам та воєнно-політичному керівництву практично-корисні знання для досягнення перемоги у війні, на цьому наголошував і Карл Клаузевіц в своїй фундаментальній роботі.

В наші дні Марк Міллі у резюме стосовно «Об'єднаної концепції ведення бойових дій» 2023 р. в журналі Національного університету оборони (JFQ. 2023. # 109) визнав, що завдання збройних сил – стримувати ворога, забезпечити майбутню військову перевагу, за потребою - отримувати перемогу у конфлікті.

Класик воєнно-політичного мислення іронічно висловлювався щодо зайвого «філософствування» замість того, щоб навчатись військовій науці управління. Для цієї категорії учасників війни, а тим паче для комбатантів, політика та політування здається не тільки зайвим, а й потойбічним стосовно місця і часу реальних бойовищ.

Відомо з історії, що під час наполеонівської війни 1812 р. проти Росії командувачі просили царя, із супроводжуючою парадною та

церемоніальною світою, виїхати із місць керування бойовищами, щоб ті не втручались.

Клаузевіц аналізував досвід наполеонівських воєн із розривом у часі між підготовкою до розгортання військ та нанесення рішучого удару, то відтепер війни з самого початку включили попередні підготовчі етапи, а сили вже розгорнуті по всьому можливому фронті нападу. Вони потребують системного мислення відносно регулювання на всіх рівнях бойових дій: тактичному, оперативному, стратегічному, «політики Стратегії».

Історично-теоретична примітка: у США нещодавно перекладені англійською фундаментальні твори з політичної Стратегії А. Свєчина та Г. Ессерсона, які були засуджені сталінським режимом до смертної кари, обоє були на стажуванні у Німеччині, знали німецьку мову, вивчали «буржуазну» воєнно-теоретичну спадщину.

Актуальне значення ідеї Ессерсона щодо початку нових війн агресором (фашистською Німеччиною у 1941 р., путінською Московією у 2022 р.) вторгненням військ по всій лінії кордону, а не вузькій ділянці, підтвердилось гірким досвідом, а теорія Свєчина «глибокої наступальної операції», на жаль, не бралась до уваги при контрнаступі влітку 2022 р. на Сході України.

Відштовхуючись від ідеї безперервної зміни природи війни, яка виглядає «справжнім хамелеоном», визнаємо, що у ХХІ століття виникають війни із явно вираженою політичною природою, вірніше домінуванням їх політичного керування. Останнє цілковито визначається правлячими режимами воюючих країн. При виконанні сумісної військової місії 32 країнами у Іраку після безуспішних дій по розгрому бойовиків збройними акціями постала необхідність політичного впливу на іракську сторону налагодженням військово-цивільних відносин. Мислилось, що це наступний етап досягнення успіху після безуспішних воєнних акцій.

Ця стратегія була правильною, але її не вдалось реалізувати внаслідок розбіжностей між політичним керівництвом США (Барак Обама) та військовими стратегами (генерал Мак Крісталл).

Нарешті введені на третій рік війни у освітні програми шкіл та ВЗНів України курси військових знань під не усталеними назвами «Захист України», «Базова військова підготовка» та інші предмети інтеграції цивільної та військової освіти, вимагають розуміння суспільного характеру війни, адже ясне уявлення про смисл воєнних загроз визначає імперативну поведінку громадянина – захищати свою країну. Викривлене розуміння частиною українського соціуму воєнної загрози Україні визначає їх аморальні дії (злочинність має бути доведена по суду), деяких представників управлінської та бізнесової сфери з можливістю наживи на горі і стражданнях захисників. Президент України В. Зеленський вказав, що лікарняні комісії Хмельницької області (МСЕК), які визнали інвалідами 73 прокурори, є «справжніми злочинцями серед нас».

Недарма ще Аристотель до громадян відносив лише тих людей, хто займається суспільними справами та переймається виконанням військового обов'язку. Опитування у лютому 2024 р. показало, що менше половини чоловіків бажають служити у Збройних Силах, які нині воюють в Україні (середній вік не менше 45 років).

Політика незримо вершить долі командирів, рядових бійців та мирного населення. Про це вдало написав письменник Дж. Орвелл, відомий автор антиутопій, ідеї якого затребувані знову, тепер вже для розуміння війни звичайною людиною нашого століття. Він був добровольцем у війні в Іспанії, та у біографічному оповіданні «Данині Каталонії» згадував, що «спочатку я ігнорував політичну складову війни», але це «передусім була така війна» і писати про неї з чисто військового погляду є не припустимим [21].

З іншого боку, сподівання деяких знавців на зменшення ролі збройних засобів у війнах не тільки не справилися, а навпаки, продемонстрували хиткість футурологічних потуг передбачення нових збройних змагань без врахування революційних змін всього безпекового середовища.

Примітка емпірична: контент-аналіз публікацій останніх довоєнних років у журналі Військового університету США виявив пошуки авторами різних рівнів «не воєнних» форм війни: «конфлікт рівня нижчого за збройний», «глобальне протистояння і конкуренція», «гарантії зниження незахищеності противника», «передова присутність», «воєнні операції, відмінні від війни». «превентивна оборона», воєнна участь, що викликає термінологічну плутанину [22].

Ми наголошуємо, що заперечення такого атрибуту війни як «широкомасштабне збройне насильство високого рівня інтенсивності» не сприяє боротьбі з нею. За майже 3 роки війна в Україні агресор знищили 630 релігійних споруд, біля тисячі лікарняних засобів, освітянських установ, вбито більше 700 спортсменів, які традиційно є синонімом мирних змагань.

Не можливо наразі передбачення зміни природи нових воєн без глибокого аналізу та єдності досягнень класичної теорії, новацій соціального знання та принципово нових факторів бойовищ. Це вплив прискореного розвитку інформаційних технологій, удосконалених «інтелектуальних знарядь праці», де військова техніка є їх галузева частина.

Крім того, слід враховувати «просування політики під керівництвом військових» або, китайською термінологією, «воєнну дипломатію». При всьому відбувається явне зростання смертей та небезпек, руйнується мирне життя воюючих у повному буквальному сенсі слова.

Серед новацій у сфері військової освіти армії США (Інструкція по сумісній професійній воєнній освіті) вказується, що перспективна модель військового керівника створюється із «здатністю критичного мислення»,

але головне – вміння «боротись в умовах руйнівних змін». Що мислиться під терміном «руйнівні зміни» нелегко визначити, можливо, йдеться про руйнації старих стереотипів мислення у сфері оборони та сучасної війни.

Зміна поглядів на співвідношення політики та різних форм збройного насильства із визнанням все більш зростаючого впливу бойової техніки на нові війни ігнорує вибір войовничого курсу намірами політичного керівництва. Воно може ставити завдання досягнення цілей швидким, жорстким шляхом нанесення поразки противнику або сподіванням на поступове послаблення його сил гонкою озброєнь чи тривалим протистоянням військових сил. Є свідчення у ЗМІ щодо спроб західних держав, не задоволених тривалою війною в Україні, примусити її шукати «якогось» миру.

Саме такий результат був досягнутий, як вважається на Заході, у протистоянні із СРСР у період «холодної війни», що у подальшому привело до розвалу радянського блоку.

СРСР витрачав на гонку озброєнь та воєнно-технічну допомогу прокомуністичним режимам до 70% ВВП, тому криза і колапс цивільних галузей споживання та сільськогосподарства для недостатнього забезпечення життя 230 мільйонів радянських громадян був передбачуваний. Це потягло за собою радикальні політичні зміни всієї європейської соціалістичної системи, а підготовка до війни відійшла на задній план, не кажучи вже про розпад Варшавського воєнно-політичного договору.

Армія при потужному ядерно-ракетному озброєнні керувалась застарілими воєнно-теоретичними положеннями минулих класичних бойовищ, тому у першій чеченській війні РФ показала свою неповороткість.

Ретроспективне зауваження: У оцінках стану воєнної могутності РФ 90-х років минулого століття, як найбільшої та водночас слабкої республіки колишнього СРСР, були допущені фундаментальні помилки: її економічне послаблення та хиткість демократичних засад, зміна комуністичного режиму на більш схожий західний ототожнювались із воєнно-політичною слабкістю та занепадом збройної сили, особливо ядерно-космічних озброєнь.

Путінський режим за короткий термін замириє бунтівну республіку Ічкерію, модернізував ядерне-космічне озброєння, зміцнив опору у масі пересічних громадян, вийшов на міжнародну арену новим небезпечним гравцем. Енергетична, гуманітарна «м'яка сила» доповнила збройну небезпеку росії.

Існують побоювання, що росіяни у війні проти України не тільки погрожують, але мають плани змінити світовий порядок, хоча розв'язані та ініційовані ними війни у зворотному напрямку впливали (перевіряли) на міцність суспільно-політичний лад росіян, та адекватність воєнної лінії політики.

Випробовується варіант затягування збройних змагань у сподіваннях на довготривалу дію свого величезного воєнно-промислового

потенціалу, енергетичного та сировинного фактору впливу на політику союзників України. Зрештою, активізація інформаційної світової мережі, використання досягнень «політики наративів», союз з вкрай агресивними державами (з ядерною зброєю) роблять російську воєнно-політичну загрозу світовою.

З іншого боку, переоцінка ролі політики у війні була характерна для радянської літератури з посиланнями на античних авторів: зокрема, у Т. Кондраткова вказано, що для Платона війна охоплює всі відносини між людьми та соціальними групами, не є виявом індивідуальної ворожнечі, як наразі наголошується, та не вбачалось впливу соціокультурних чинників.

Такі погляди віддзеркалювали тотальний вплив ідеології на всі сторони життя, інклюзивність політики у країнах радянського блоку. Однак, слід визнавати наявність збройних конфліктів, позбавлених політичного змісту, так само як і приватних та громадських справ поза політикою – спорт, мистецтво, культура спілкування.

На тлі зростання буденного насильства із смертельним завершенням побутових сварок російськими спецкорами висловлена заявлена теза щодо «продовження вже 100 років громадянської війни на росії, розпочатої більшовиками з 1917 р.». Феномен буденного насильства та політизація п'яних застіль-суперечок є звичайними для російського менталітету із конфліктною поведінкою. При цьому змішування буденного насильства з масштабом його у «дійсній війни» небезпечний тим, що применшує обшир реальних небезпек.

Загрози війни складно охарактеризувати однією фразою, хіба що терміном «тотальне знищення людськості». Навіть у покараннях Богів за гріхи людства (грішники-жителі міста Содом) Господь не знищить всіх нечестивців міста за проханням Лота, якщо там знайдеться хоча б п'ятеро невинних громадян, вказано у Першій книзі «Буття».

Необхідно зробити уточнення для розуміння складності перекладів з давньогрецької термінів «стадіз» і «полемос», які мають відношення до типів війн. Згідно фрагментів, які дійшли до нас від Геракліта, Ємпедокла, текстів частин творів Демокрита, робіт і діалогів Платона «війною» у сучасній термінології тоді називали усякого роду зіткнення, передані словами: «боротьба», «розбрат», «антагоністичні протиріччя» тощо. Однак масштаб боротьби був не побутовий, у Геракліта та Ємпедокла - космічний, у Платона, Геродота і Демокрита – суспільно-цивілізаційний, це збройне зіткнення із завойовниками (персами) зі Сходу та з варварами з півночі, між державами-полісами у Римом та Афінам у Фукідида і Вегеція Рената.

Війна у новітній період історії – це відносини непримиренної боротьби між державами і коаліціями держав із застосуванням збройної сили і збройних специфічних засобів.

Якщо Томас Гоббс винайшов тезу «війна всіх проти всіх», то вона вживала без надання боротьбі політичного смислу, не мала відношення до проблем полемології, а скоріш за все, відносилось до коренів конфлікту з причини вад людської природи (природжена агресивність).

До Нового Часу агресивність для перебудови несправедливого світу надихалась релігійною догматикою протестантських рухів. Томас Мюнцер, якого дарма що називали малограмотним селянином, закликав до збройного повалення духовного гніту католицької церкви та влади несправедливого земного устрою, бо начебто Бог дозволяє не чекати на землі встановлення справедливості, а зве до збройної борні.

Не дивно, що і сучасний політичний філософ Френсис Фукуяма у спробах пояснити непередбачуваний імпульс кремлівського лідера вдатись до «лінії війн» з демократичною Грузією, з сирійськими повстанцями проти диктатури Б. Асада, у т.ч. у Малі та Лівії приватними ВК, зрештою, з незалежною Україною, звертається до психології агресивної поведінки одіозного «беззмінного» президента рф.

Ключ до розуміння пружин продовження ще однієї, ганебної війни з боку росіян, можна шукати в соціально-психологічній сфері її схвалення більшістю населення, це вимушена похвала політичного рішення керівництва, прийнятого, скоріш за все, одноосібно. Притаманна росіянам сварливість відзначалась як знаними письменниками, так і російськими конфліктологами А. Шипіловим та А. Анцупова (Конфликтология: Учебник для Вузов, 2000. Рос. мова)

Були посилення на біблійні перекази відносно звичаєвості конфліктів, замість аналізу ментальних засад російської нетерпимості до «іноземців» як одне із джерел тамтешніх конфліктів. У згаданого Томаса Мюнцера справедливою є справа подолання «зла та злих людей».

Таким чином, навіть при першому наближенні до співвідношення політичної та воєнно-технічної сторони воєн не так просто встановити пріоритет політичного рішення щодо досягнення стратегічної мети перемоги над ворогом збройними засобами, які на думку римських воєначальників «заглушують глас законів». Воєнний теоретик Г. Іссерсон, репресований Сталіним, чудом уникнув смерті, зауважив: «стратегія – знаряддя політики».

Але сьогодні необхідно зважати на дію інших, не політичних чинників. Модними стали біхевіористичні посилення на незбагненну поведінку політичних лідерів. З одного боку, їх агресивність живиться силовими інструментами, які є у розпорядженні: армія, зброя, воєнно-промисловий комплекс, підходящі ідеології. Вона проявляється навіть у внутрішній політиці: після сумнівних виборів президента Венесуели Н. Мадуро вдався по армійських та поліцейських сил боротьби з протестантами, постраждалих нараховували тисячі.

Можна стверджувати однозначно щодо зовнішньої політичної лінії: чим потужніша зброя у арсеналі державного керівництва, тим більше його тиск на політичну лінію. Складно сказати більш влучно, ніж Маргарет Тетчер про мету ядерного потенціалу Британії: «Це зброя взаємного стримування», бо нападник з такою зброєю зважить на смертельний спротив потенційної жертви. А відсутність її чи хибне посилення щодо слабкості підштовхує агресора до нападу.

Для Гітлера радянська воєнна міць була «колосом на глиняних ногах» - це неявне посилення на книгу Пророка Даниїла Старого Заповіту щодо грізного зовні істукана, який наснився царю Навуходоносору, для путінського війська вбачалась «тепла зустріч» носіям «Руського миру» на українській землі без серйозного військового опору. РосГвардія прямувала на війну із кийками розгону протестуючих (якщо такі будуть) в захопленому за 3 дні Києві, офіцери з парадною формою та голодними солдатами чекали на свято «перемоги» на Хрещатику.

Побита ворожа техніка дійсно там з'явилась.

Примітка: звернення до пророцтв біблійного Даниїла, як здається, стає традиційним від Томаса Мюнцера до аналогій своєї діяльності на Близькому Сході нинішнього президента США Дональда Трампа, який порівнював себе із перським царем Кіром.

Специфічний напрямок політики - «воєнна» має декілька шляхів реалізації: від превентивної війни до стримування потенційного противника загрозами санкцій економічного та дипломатичного характеру.

Серед багатьох визначень політики, які віддзеркалюють атрибутивні сторони, значущими такі, де політика регулює, контролює, упорядковує всі сторони суспільного, але не торкається приватного життя.

Уданому випадку ми встановили суспільний характер політики, як і попередньо визнали соціальність війни. Навіть такий напрямок як «сімейна політика» визначається державою, а не тільки звичаями. Наприклад, по традиціям багатодітності у мусульманських общинах, або згідно нових віянь часу – не одружуватись молодим чоловікам до 30-ти річного віку у сучасній Японії. У Південній Кореї народжуваність останніми роками постійно знижується, що є фактором послаблення демографічного потенціалу перед комуністичною загрозою Півдня, який сімейну та гендерну політику використовує в агресивній манері. Зокрема мовиться про тривалу службу жінок-військовозобов'язаних. Відправлення в Україну північно-кореєських вояків вписується у всі напрямки тоталітарної політики Кім Чен Іна.

Сімейна політика в Україні була та є слабо виразною, окрім загального спрямування зусиль держави на матеріальну підтримку дитино народження у молодих сім'ях, а скоро вона стане вкрай актуальною.

Після завершення війни для України, яка з 52 мільйонів жителів при набутті незалежності, вже втратила 20 мільйонів, сімейна політика, з врахуванням актуальних та потенційних втрат чоловіків, стане по ступені

важливості на один шабель із економічною та оборонною. Нині народжуваність менше 0, 9 на 1 людину, при потребі 2-3 дитини.

Від зародження політики переходом від «праполітики», при якій влада розподілялась між царями, фараонами та священнослужителями, до суспільних форм управління, на політичних форумах вільних громадян в Афінах обговорення питань війни й миру було на чільному місці, так поступово формувався специфічний напрямок політики – воєнна або, кажучи сучасною мовою, оборонна політика.

Термін «політика» відображає феномен керування суспільними справами, володарювання в структурованому суспільстві, походить від давньогрецького слова «polis», яке позначало управлінську діяльність у невеличкому місті-державі з самодостатньою формою врядування. «Politeia» значила «брати участь у суспільному житті».

Слід зазначити, що до кінця XIX ст. політика пов'язувалась переважно із апаратом державної влади, керівництво її органами становили інституційний аспект політики. Силевий аспект завжди був присутній (або мислився) у змісті політики, бо вона спирається на силу, адже влада представляє собою меншину. Більшість тримається у покорі напучуванням та страхом покарань і примусу (Девід Юм вказав на звичку до покори).

Дослідники китайської дипломатії примітили, що її представники можуть не вельми вправними щодо політики дипломатії, але ці «воїновки цивільної армії» ревно та жорстко проводять лінію компартії.

Існує багато визначень **політики**, серед них є енциклопедичне – регулююча, координуюча та керівна сфера, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована на досягнення, повалення або утримання влади індивідами та соціальними групами задля своїх соціальних потреб.

У закритих суспільствах з тоталітарними режимами має слабкий прояв **«контр політика»**, це політика спротиву правлячому режиму. Завдяки інклюзивності вона зосереджується на мистецтві, культурі, релігії, літературі, виступає у замасковано протестній формі. Це театр абсурду, формалізм живопису, література «самвидаву» тощо.

Примітка: у російсько-українській війні новими проявами контр політики, по суті сміливої політики спротиву, стали фарбування адміністративних будівель, захоплених окупантами, кольорами прапорів України, «жовті стрічки», символи, які перетворюють загарбницьке «Z» на пісковий годинник «закінчення» панування росіян на наших територіях тощо. Останнім часом у Криму та Донецьку, Луганську все частіше виставляється український прапор.

Політична складова війни постійно нарощувала питому вагу у історії збройних змагань та зрештою виокремилась у форму «воєнної», більш сучасною мовою, у «оборонну політику».

У теоретичному плані зміст оборонної політики Європи досліджували зарубіжні (Р. Арон, Г. Кан, Зб. Бжезінський, Г. Кісінджер) та

вітчизняні вчені-політологи (Ф. Рудич, І. Храбан, Г. Перепелиця), у практично-політичному аспекті проблеми спільної оборонної політики підіймалися на самітах урядів країн ЄС та втілювались в угоди. З лютого 2022 року жоден європейський міжнародний форум, а частіше й світовий, не проходить без обговорення лінії протидії агресивній політиці Московії та його союзників.

Слід враховувати, що політика – сфера боротьби, вибору власної політичної поведінки, змагань публічних та прихованих площадок зіставлення позицій, тому бажаної однастайності у засудженні російської агресії у річницю спільної оборонної політики досягти не вдається, не кажучи про світову. Наш перший Мирний форум за ініціатииви Президента України підтримало 100 країн, але у складі ООН таких майже 200.

Безумовно, що на тлі війни в Україні, прихованого роздмухування росією «тліючих» збройних конфліктів, або конфліктів «нижче порогу збройного», проблем воєнної політики збільшилось. Це наочне свідчення зростаючої взаємозалежності держав у сфері оборони. Але ситуативна єдність агресивної політики держав антидемократичного блоку також зросла: Московія – Китай – Куба – Венесуела – Іран -?

Питання вектору вітчизняної політики піднімалось у зв'язку з невиразними ранішніми підходами України до європейських оборонних структур. На євразійському просторі багатовекторна (радіше сказати – без векторна) зовнішня політика була спробою догодити всім конфліктуючим. Мовилось про нечітку та двозначно висловлену політичну оцінку Придністровського конфлікту, статусу самопроголошених Південної Осетії та Абхазії, провінції Косово та інших «гарячих точок» поблизу наших кордонів. Навіть при нагородженні китайського дисидента Нобелівською премією 2010 р. представника України не було у числі 13 інших не самостійних країн по напученню офіційної влади КНР.

Наразі ми маємо законодавчо закріплені зміст та спрямованість воєнної політики України на інтеграцію з демократичною Європою та США. Як не дивно, але сама руйнівна та сама небезпечна для українства війна з Московією стала могутнім стимулом докорінної зміни **воєнної (оборонної) політики**. Раніше ми висловлювались стосовно інтегруючої функції воєнної політики, яка з усіх напрямків регуляції справ краще об'єднувала громадян країни [23].

Політика дифузії у війну, тому утворилась стабільна галузь «воєнна політика». Це частина змісту майже всіх видів політики за умов підготовки та ведення війни, маючи водночас притаманний свій смисл. Із формально-логічної точки зору **воєнна політика** здебільшого включена у зовнішню, а частиною внутрішньої політики держави. Власний зміст воєнної політики у регулюванні воєнних проблем національної безпеки.

Термін «воєнна політика» в українському воєнно-політичному лексиконі позначив діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки

держави, запобігання війнам, організацію військового будівництва та підготовку всіх військових формувань до збройного захисту країни.

Проблемним питанням стосовно воєнної політики є її самостійність, бо часто-густо країни вимушені йти у фарватері політики так званих «великих» держав. Є звинувачення щодо України, яка начебто не може проводити самостійний воєнно-політичний курс внаслідок сліпого слідуванню США і ЄС.

Примітка політично-психологічна: представник зовнішньополітичної служби ЄС напередодні другої річниці вторгнення рф в Україну порадив Дм. Медведєву, який «вічно другим намагається привернути увагу до себе як до першого» та вказував, що «Києвом управляє інтернаціональна бригада противників росії», звернутись до медичної консультації для лікування розумового розладу.

Для успішності воєнної політики, яка у країнах політичного ризику сприяє стабільності режиму, а у демократичних проводиться у річизі загального курсу, слід підтримувати баланс цивільно-військових відносин.

Знаний спеціаліст політичних досліджень Пакистану Шуджа Наваз у книзі *«Битва за Пакистан: гірка дружба США та жорстке сусідство»* (автори рецензії Роутман і Литлдіфлд, 2020) вважає, що надання військовим Пакистану «супер-сили», ізоляція цивільного уряду при війні у Афганістані призвело до послаблення боротьби із рухом «Талібан». Було порушення рівноваги політичного та оборонного (воєнного) компонента сили держави.

Наразі у Європі проявляється тенденція уникати словосполучення «воєнна політика» при використанні терміна «оборонна політика» або «безпекова політика» Європейського Союзу.

Воєнна політика («оборонна політика» є синонімічною назвою воєнної політики, слухною є думка щодо акцентування певної спрямованості воєнної політики при вживанні цього терміна) виокремилась у самостійну галузь політичної діяльності та мислення на межі XVIII - XIX ст. У цей період війни, які скеровувались державною (політичною) владою, «вийшли за межі» військової справи та «переросли» воєнну стратегію та планування бойовищ, там стала домінувати політична складова змісту.

Зазначимо, що встановлена субординація військового та політичного моментів у війні, яку пропонував Клаузевіц, на практиці не є постійною. Військові керівники найвищого рангу продовжують наполягати на більш значній частці воєнно-управлінського аспекту воєнної політики, тоді як дипломати наголошують на політичному змісті у сфері безпеки.

Тому ми звертаємо увагу на *доктрину Г. Мольтке Старшого*, у якій наголошено домінування військового компонента воєнної могутності над політичним у підготовці до ведення війни.

Колин Грей (США) у книзі «Сучасна стратегія» досліджує 17 вимірів стратегії, поділених на 3 категорії: «Люди і політика, «Підготовка

до війни» «Війна як така», а отже політичний характер війни у новітній час формування стратегій безпеки країн-лідерів продовжує бути стрижнем формування оборонного курсу.

Для характеристики взаємин політичного та військового компонентів оборонного курсу держав Заходу використовуються терміни «політична та військова стратегії», в яких збалансовані «політична і військова роль» воєнно-політичних організацій.

Знаменний етап становлення воєнної політики позначився появою особливої її форми – стратегії «непрямих дій». У найбільш загальному вигляді це така оборонна політика, що намагається мінімально «включати» силові інструменти – армію, поліцію, збройні сили у цілому. В залежності від долі військового компонента сили вона може бути ближче або до політичної або до військової Стратегії з великої літери.

Сьогодні вважається, що наслідки застосування найбільш небезпечних засобів збройної боротьби (ядерна, екологічна, а може і застосування ІІІ) вийшли за розумні політичні цілі, людство переступило межу війни як засобу ціле раціональної політики. Поняття перемоги у такій не розумно розв'язаній війні втратило б смисл, бо майбутні ризики та втрати переможця перевищать його здобутки у соціально-політичному відношенні. Після Першої світової війни Є. Хемінгуей образно визнав її «ганебно не організованою бойнею».

Війна нині тим паче перестає бути засобом «розумної» політики бо може привести до «політичного самогубства». Так ми сподіваємось і станеться з Московією.

Історична примітка: у даному випадку не слід плутати соціально-політичний та геостратегічний підсумок, який може нагадувати перемогу із відомим висловом «Піррова перемога». Талановитий полководець здобув перемогу із розбитою власною армією. Цар Пірр сказав: «ще одна перемога і я залишусь без армії», але армію можна було б відновити, а сьогодні втрати всіх складових могутності держави у порівнянні із суперниками катастрофічні. Царська росія вийшла на катастрофу після поразки Німеччини 1918 р., але остання швидко відновила свою потугу.

«Подвійне» входження до складу загальнодержавної політики воєнної політики приводить до «двоїстого» зворотного впливу: воєнна політика «внутрішньою» стороною пов'язана з програмами держави створення збройної сили держави та утриманню армій на належному рівні, а «зовнішньою» стороною передбачає використання воєнно-силових засобів у боротьбі з такими формами тиску як загроза силою, інтервенція, агресія, вторгнення, диверсії, збройний конфлікт.

Важливим моментом аналізу воєнної політики є визнання головним суб'єктом державу, або найвпливовіші соціальні сили всередині держави за певних обставин, зокрема, у разі громадянської чи національно-визвольної війни. Не можна вважати таким «принципалом» (головним актором),

використовуючи термінологію Н. Макіавеллі, армію, чи всю збройну силу держави, яка є лише інструментом політики.

Ще однією особливістю воєнної політики є її здатність інтегруватись з іншими напрямками, тож у підсумку виникають такі *гібриди*, як воєнно-економічна, воєнно-технічна, воєнно-наукова та інші різновиди державної політики. Можливо, що поява «гібридної війни» у ХХІ столітті впливала з «гібридів» політики з іншими силовими чинниками тиску на противника енергетичними, технологічними, гуманітарними, інформаційними.

Таким чином, воєнна політика є комплексна галузь політики держави, яка пов'язана зі створенням, утриманням на належному рівні збройної сили з можливим використанням її задля реалізації основних завдань внутрішньої і зовнішньої (національної) політики.

Нині посилюється критика неефективності ООН стосовно регуляції (якщо не заборони) війни, адже її мирні у воєнно-політичному відношенні, хоча й примусові акції – миротворчість, посередництво, врегулювання конфліктів на ранніх стадіях поступаються прямим військовим акціям окремих країн.

Цікавою у цьому відношенні є заувага Президента Фінляндії, коли країна тільки почала шлях вступу до військово-політичного союзу НАТО, що збройні сили Фінляндії вже почали патрулювання повітряного простору Європи поряд із силами армій Альянсу, бо сучасна оборонна політика континенту можлива як спільна європейська політика безпеки.

Економічну, політичну та наукову потужність держав не так просто трансформувати у дієві засоби воєнної політики, тому у світових країн-лідерів виникає так званий синдром «імперського перенапруження сил»: так амбіції та військово-політичні зобов'язання могутньої країни (США у В'єтнамі 70-х років ХХ ст., у Іраку та Афганістані впродовж 2001-2022 рр.) відриваються від реального співвідношення сил та особливостей ситуації, щоб проводити успішну намічену силову воєнну політику.

Додаток-передбачення: *воєнно-стратегічні провали США у Іраку та Афганістані мали зворотну сторону щодо «перенапруження сил» - недостатня військова сила та брак рішучості застосування у більш значному обсязі, ніж звичайні контингенти у 100-120 тисяч вояків (цифра однакова із військовим контингентом СРСР 1979-1985 рр. у Афганістані), а тактичні успіхи, вказує професор Р. Яргер в книзі «Стратегія і професіонал в галузі національної безпеки (Вестпорт, США, 2008) безглузді, якщо не сприяють поставленим значним політичним цілям-завданням.*

Наразі посилюється критика дій Б. Обами щодо боязко-обережного використання американського 120 тисячного контингенту у Афганістані: це відмова від нанесення повітряних ударів по талібам під дивним запитанням до своїх генералів: рух Талібан не просить же у своїх союзників повітряної оборони.

Сьогодні цей синдром почав проявлятися у Росії, яка активізувала військову участь в Африці, Сирії, на Кавказі, почала агресію проти України, водночас проводиться демонстрації сили у повітряному просторі

всієї Європи, не зважаючи на економічні втрати та міжнародну ізоляцію. Це схоже на реактивацію ролі «світового жандарма», яку з 1848 року на європейській арені проводив царський уряд.

Теоретична сторона воєнної політики звернута до принципів керівництва, які своєрідно проявляють себе у військовій сфері для досягнення стратегічних цілей держав із застосуванням військових засобів.

У її структурі такі елементи:

- 1) *воєнно-політичні погляди* політичних лідерів, керівників держав;
- 2) прагматично налаштоване *воєнно-політичне мислення* керівництва країн та армій;
- 3) *концепції* національної безпеки, розроблені «мозковими» центрами;
- 4) *воєнні доктрини* – державні документи, офіційно прийняті на певні періоди розвитку держав;
- 5) *воєнно-стратегічні настанови* вищого воєнного керівництва;
- 6) *гіперболізовані погляди* щодо шляхів отримання перемоги (воєнно-політичні міфи). Воєнно-політичним міфом, що залишився у суспільній пам'яті, було прагнення російського царя до «маленької переможної війни» з Японією або сподівання Гітлера на перемогу у «блискавичній війні».

Стосовно **практичної** (діяльності) сторони воєнної політики можна стверджувати, що її основний елемент, або стрижень, становить так званий *оборонний курс держави*. Він скерований настановами воєнної стратегії та реалізується в діях.

За змістом воєнна політика не вичерпується внутрішнім чи зовнішнім аспектом, теорією та практикою, а має і специфічний зміст, що називають **політичною стратегією** або Стратегією з великої літери.

Отже, **структура воєнної політики** включає:

1. Теорію воєнної політики (парадигми воєнно-політичного мислення);
2. Воєнно-політичну практику;
3. Воєнно-політичні відносини;
4. Воєнно-політичні інститути;
5. Поточний воєнно-політичний курс.

Воєнна політика у державі може бути оприлюднена такими формами.

Воєнно-політична концепція містить ключові для держави положення щодо функціонування всієї сфери безпеки, основні завдання для військ, шляхи і засоби досягнення воєнно-політичних цілей, меж застосування збройної сили. Вона наближена до статусу військової теорії, а та може враховувати наявність різних концепцій підготовки та ведення війн.

Воєнна доктрина визначається відповідністю оголошеній концепції захисту країни політичним реаліям. У Воєнній доктрині 2015 р. було вказано: «Тимчасова окупація Російською Федерацією частини території України – Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, розпалювання Росією збройного конфлікту в східних регіонах України та руйнування системи світової та регіональної безпеки і принципів міжнародного права зумовлюють формування та реалізації воєнної політики України».

Доктрина переводить концепцію (артикулює її) на зрозумілу мову практики військового будівництва у даній державі. Вона має статус офіційного документа і слугує політично-правовою базою діяльності. Воєнна доктрина України 2015 р. після документів 1993, 2004, 2012 рр. була останньою.

Відтепер ми маємо Стратегію Воєнної безпеки 2021 р., яка враховує воєнно-політичні реалії та євро інтеграційне прагнення країни з наступною підготовкою до вступу в НАТО. Безперечно доктринальні настанови скоро будуть змінені в залежності від ходи цієї визвольної війни.

Воєнно-політичні відносини – це відносини між суб'єктами воєнної політики, зумовлені закономірностями збройної боротьби та завдань.

Відносини уряду України з керівництвом Збройних Сил врегульовані конституційними обов'язками Президента - Верховного Головнокомандувача та Прем'єр-міністра, якому підпорядкований Міністр Оборони України.

Воєнно-політичні відносини України з Альянсом окреслені рамками Програми «Партнерство заради миру» та переговорами щодо вступу в НАТО.

Воєнно-політичні установи та воєнно-політичні інститути пройшли певну еволюцію і відтепер у багатьох країнах діють вищі воєнно-політичні органи – у США з 1947 р. функціонує Рада національної безпеки, у колишньому СРСР Рада оборони прийняла небезпечне рішення для країни введення військ у Афганістан під тиском керівництва партії (Політбюро).

Для воєнної політики важливим є ідейно-політичне обґрунтування її спрямованості *мілітарними ідеологіями*. Особливу небезпеку створює «гібрид мілітаризму, російського месіанізму та войовничого православ'я» у формі діючої ідеології, названій українськими дослідниками «рашизмом».

Його масштаб був недооцінений не тільки в Україні, але у країнах НАТО. Поеднаний із сучасними засобами доведення інформації через глобальну мережу комунікації та потужні пропагандистські конгломерати типу «Рашен тудей», ідеологія «руського миру» у її мілітарному варіанті мала гасло, свідомо чи не свідомо як кредо висловлено російським ідеологом А. Соловйовим у «Воєнному енциклопедичному словнику»:

«Хочеш миру – готуй (!) війну», викривляючи римське висловлювання Флавія Веґеція Рената *«готуйся до війни»*, яка у нашому випадку оборонна.

3.2. Зміна домінуючих факторів природи класичних воєн.

Постмодерн як соціокультурну течію нелегко адаптувати до старої як мир настанови «війна вічна, а мир тільки примара» та звичаєвої практики ведення війн сучасними державами, але позитивні риси впливу вже помітні.

Це визнання не класичних, мінливих форм та способів збройних змагань від так званих «сірих конфліктів» до повномасштабних воєн на «знищення ворогів без обмежень», як наразі діє агресор в Україні; від глобальних, повітряно-космічних, як раніше думалось, визначальних бойовищ, до локальних тактичних дій дистанційно керованими літаючими збройними знаряддями всюди: на землі, воді, у повітрі. При цьому аналітики відмічають, що тактичні успіхи на полі бою важливі, але складно перевести у стратегічну перевагу: В'єтнам - Афганістан – «Курська битва» літо 2024.

Людина на полі бою стає дедалі автономною бойовою одиницею та здається все більш віддаленою від великої державної політики. Вона вразлива від високоточної зброї з усіх сторін та ще від неї вимагають прояву «лідерських якостей».

Класичне визнання взаємодії політичного та воєнно-силового змісту війни має бути логічно продовжено до того, що історичним змінам піддано всі ці елементи та зв'язки між ними:

- воєнна (оборонна) політика мирного спрямування чи мілітарна політика «готовності до війни» в залежності від курсу держави у системі «глобальній конкуренції» ;
- революційні зміни у засобах та способах ведення бойових чи перед бойових дій, раніше вони були називані «революція у військовій справі» у століттях чи десятиліттях, проте відтепер кардинальні перетворення відбуваються у лічені місяці;
- наміри, рішення воєнно-політичного керівництва для досягненні завдань воєнним шляхом постійно корегуються мінливою воєнно-політичною ситуацією, що передбачено у стратегіях;
- військова справа розвинених країн опинилась на стику «дипломатії, економічного розвитку та оборонної стратегії», тому ведеться більш виважено із оглядом на перспективу міжнародних відносин.
- збройні сутички держав стають маркером принципового ставлення до світового порядку на засадах демократії або авторитаризму, а також поваги чи репресій проти своїх громадян, не кажучи щодо «інших».

Почнемо з того, що *проведення політики* на міжнародному полі «глобальної конкуренції» стає більш витонченим, простежується намагання, так би мовити, йти у ногу із часом розвитку цивілізованих відносин.

Підтверджується передбачення філософів-постмодерністів, що «висловлювання творять світ», хоча раніше ця думка висловлювалась більш «прозоро». У «Фаусті» Гете після вагань знайти першопочаток, на тлі сумнівів стосовно тези Євангелії від Іоанна «Спочатку було Слово» стверджується вирішальне значення діяльності та вольового начала. Це літературна метафора пошуку начал.

У воєнній історії початок бойової діяльності встановленим чином оголошувався, українські князі користувались ввічливо-грізним «Йду на Ви», а у міждержавних відносинах доленосне рішення «промульговувалось» - доводилось до відома всіх, учасників та союзників, спостерігачів.

Примітка відносно «начала»: цей термін важливий не тільки для прояснення початку світової історії у богословських диспутах, філософських конструктах та астрономічних розвідках, він використовується у звинуваченнях воюючих риторичним питанням: «а хто першим почав»?

У визначенні агресії 1974 р. інститутами ООН вона визначається як «не спровокований напад» однієї держави на іншу, тобто мається на увазі *першість початку збройний дій*.

Наразі виявилась спрямованість постмодерністського політичного мислення на відкидання застарілих, заскоружлих стверджень правлячих еліт, та насичення духовної епохи наших днів політичними наративами, спеціально розрахованими на окуття волі до перемоги із злом, на кшталт «моє життя не політичне», «живемо один раз», «я нікому нічого не винен». Вони ідеологізовані до крайньої ступені, мінливі та маніпуляційні та водночас можуть підштовхувати агресора до дій безсилістю Злу.

Справа дійшла до того, що політичні висловлювання, розраховані на аудиторію, стали на рівні із збройними засобами, які завжди вважались самим рішучим засобом нав'язати свою волю противнику (К. Клаузевіц), тепер вони «послаблюють» волю до опору агресору.

У нинішній боротьбі «політичних наративів» використовуються символи-повідомлення, розраховані на певну аудиторію, засновані на висновках соціальних наук щодо спонукань до певних дій. Вони мало залежать від економічної потуги держави, яка веде боротьбу, бо спрямовані на психологічні важелі зміцнення чи послаблення оборонної діяльності.

Враховуючи приблизно рівну воєнну могутність світових держав-лідерів, ті починають шукати додатковий фактор потуги, де переважає не смертоносна збройна складова, а «пом'якшена комбінована сила».

Це політика пошуку зміцнення системи наявної могутності: для Московії - енергетична прив'язка до себе залежних від її енергоносіїв країн, гуманітарне прикриття агресивних дій та поширення месіанства

«руського миру», для Китаю – швидкі технологічні інновації та величезний науково-трудова дешевий людський потенціал, тоді як США надають значення інтелектуальній перевазі «дизайн-мислення», «зрощенню критичного мислення людини із роботою «AI» та поки що технологічній перевазі.

Вважається, що за час війни в Україні Московія все більше відстає від новітніх технологічних досягнень США, Китаю, а може й Індії. Разом з тим у неї є адаптивна здатність економіки до несприятливих умов функціонування, як свідчить її реакція на санкції ще з 2014 р.

Силова політика ведеться провідними державами вже за межами земного простору, на яких відбувались всі колишні війни: за Арктику змагання Московії – КНР - США, вони та Індія за навколо земний простір та поверхню Лун, за поклади дна світового океану.

Вбачається небезпека нового, інтелектуального фактора війни у анонімності, прихованій поза особистій дії технологічного «мислення», адже рішення так званого «AI» не піддаються ідентифікації, що унеможлиблює застосування моральної та правової відповідальності за вчинені дії.

У «мережевого генератора текстів та зображень» (англійською AI) немає «ядра» мислення, як у окремої людини чи інтелектуальної корпорації РЕНД, підказка для людини створена мережею розумових кластерів. Це передбачена Піфагором, його учнями не цифрова дія, а «дія цифр», тоді як у вступі до безсмертного «Фауста» Гете згадано про суму всіх мислинневих та почуттєвих пізнавальних характеристики людини: розум, воля, почуття, фантазії, надії, сподіваннях

Крім того, політика зважає на включення у «глобальну конкуренцію» лише світових держав, тоді як держави меншої воєнної потуги вимушені звертатись до військових конфліктів меншого масштабу: приклади громадянських зіткнень армій у Ємені, арабсько-ізраїльський перманентний конфлікт, які вважають більш рішучими, ніж прикордонний конфлікти. Думалось, що їх легше припинити, перевести у заморожені тощо, ніж закінчити війну. Хоча взаємний обмін ударами Ірану та Ізраїлю сотнями чи тисячами ракет чекають концептуалізації з невідомим підсумком бойовищ.

Разом із сподіванням на політичні інструменти зміцнення мирних підвалин життя у глобальному масштабі ми не можемо заперечувати **появу нових напрямків політики** протиборства.

Наразі актуальною силою стає боротьба шляхом *«політики формування дієвих політичних напучень»*: це вкрай потрібні для розхитування суспільних настроїв потенційного військового суперника форми «повідомлення, теми, резюме, візуальні продукти та ключеві аудиторії». Їх можна було очікувати в інформаційному суспільстві, адже інклюзивність, як загальний атрибут політики, означає, що вона ви-

живляється також у сферу інформаційної боротьби, ставить на службу цілеспрямовані повідомлення по змісту «нападу» у всіх можливих каналах.

Певним способом підготовки повномасштабної («справжньої») війни є модус зрощення її із милітаризованим миром, іншими словами «гібридна війна».

3.3 «Гібридна війна» - воєнно-політичний заміник прямих дій чи прелюдія повномасштабної війни?

Німецький філософ війни Карл фон Клаузевіц, без цитування і посилань на ідеї якого не обминає сьогодні жодне серйозне воєнно-теоретичне дослідження природи збройної боротьби, залишив нам декілька різноспрямованих підходів щодо природи та форм війни. Хоча пройшло багато років із передчасним завершенням у 1831 р. розпочатої у 1818 р. наукової роботи, викликаного смертю автора, книги «Про війну», її фундаментальні ідеї дають простір інтерпретаціям та тлумаченням.

Разом з тим і епоха наполеонівських воєн минула, але актуальним залишається образне порівняння її з «хамелеоном».

Актуальна примітка: після виступу Президента В. Зеленського у грудні 2023 р. перед студентами Університету оборони США головний редактор наукового часопису У. Т. Єліасон вказав, що слухачі знаходили зв'язок між концепціями К. Клаузевіца («барона 18 століття» у оригіналі) та сучасними збройними конфліктами у відношенні щодо воюючої людини та бойовищ.

Однак мова йшла про родові характеристики війни, які корегуються та доповнюються новими аспектами, зокрема подоланням прірви між війною та миром. У ній є також політика та стратегія єдиноборства.

Наслідуючи Гегеля, стан крайнього загострення відносин між державами позначений ним як «питання сили, стан війни» (словами через кому), філософ війни також визнає родовим поняттям «застосування сили», а це за нинішніх умов самий широкий спектр засобів. Вони залежать від потужності воєнного потенціалу держави, рішення щодо «пропорції» застосування якого приймається на найвищому рівні: в Україні заяву кремлівського диктатора «ми ще не починали» сприйняли із сарказмом, але у тій містився натяк на «дозування» їм збройних засобів ведення агресивної війни.

Примітка стратегічного штабу: українські оборонні структури не повністю розрізнили не навчену «армію вторгнення» лютого – травня 2022 р. та нинішнє застосування відмобілізованих до повної сили армійських частин та об'єднань, оснащених більш сучасними збройними засобами, які почасти перевершували західні взірці.

В ХХІ столітті на початку першого десятиліття виявилось такий різновид війни, у якому згадана нами пропорція замаскована питомою вагою мирних силових засобів, які начебто «зрослись» із суто воєнними засобами та діями.

У цей час загострилися змагання геополітичних стратегій для змін архітектоніки безпеки, почалися збройні акції не визначеного класичними теоріями характеру, тому можна було передбачити появу нових модусів війни, у яких збройна складова прихована. Так і сталося з появою «гібридних війн». Зброя стає не тільки дорогою за витратами та інтернаціональною за копіюваних технічних характеристик, а головне - більш руйнівною та не вибірковою, та ще й засуджуваною громадськістю. Якщо раніше обурення викликали дії командування, то тепер види зброї небезпечні для цивільного населення та споруд, які містять небезпечні сили (гідроелектростанції та АЕС) та ще й привертають увагу спільноти за прикладом Каховської ГЕС та Запорізькою АЕС.

Для соціального аналізу важливим є звернення до зазначених суттєвих, *родових рис війни*, адже завданням науки є експлікація прихованих, суттєвих, родових характеристик складних явищ. До таких віднесено примат політичної мети над збройним насильством при визнанні впливу інших факторів, тому природу гібридної війни слід шукати у соціально-політичних, міжнародно-правових, морально-психологічних, а можливо, й у духовних чинниках із врахуванням характеру нової техніки та озброєння. Не на останньому місці буде звернення до людини на полі бою.

З приводу останніх факторів з'явилися передчасні не продумані заяви: «застосування дронів на полях о російсько-української війни змінило характер війни так само, як танки під час Першої світової війни». Насправді танки Першої світової були неповороткі, тихохідні та не могли проривати ешелоновану, міцно побудовану позиційну оборону, бо танкові війська у складі моторизованих частин та з'єднань (армій) показали свою швидкість та міць вже у Другій світовій при використанні їх у масованому масштабі спочатку німецькими військами. А у війні з Японією з серпня 1945 р. і радянські танкові частини

Не можна не вважати позитивними кроками цивілізаційного процесу розширення зав'язків між державами, урядами, завдячуючи «політиці дипломатії». Наразі дивними б виглядали продовження «самоізоляції» Японії, залежність Китаю від європейських колонізаторів, зрештою, заява французького прем'єра Ж. Клемансо «Я роблю війну». Про відданість миру заявляє кожен серозний політичний лідер, окрім фанатично налаштованих лідерів Ірану, КНДР. Та й ті на словах за «справедливий мир» в смислі знищення противників.

Заяви Китаю щодо специфічного нейтралітету та утримання від військової допомоги воюючим (зрозуміло росії) ми аналізуємо не з точки зору істинності, адже йдеться про дипломатію, а як показову прихильність до мирних форм дій у конфліктах. Китай «розробив» свій альтернативний мирний план щодо «української кризи», який начебто підтримало 110 держав.

***Примітка:** Ернст Хемінгуей, перший поранений американець на італійському фронті, на основі тонкого аналізу еволюції воєн від Першої до Другої надалі сформулював тезу, вкрай актуальну, але не помічену нами ще до початку 20 століття: нас чекають через 50 років «неоголошені війни».*

Аналітики США поєднують два різних поняття «гібридна війна» та «гібридні загрози», знов-таки відсуваючи думки та напямом розвідок (тепер вже на науковому рівні) про реальну війну, адже тоді можна вважати, що гібридна війна може не мати помітного кордону із «гібридним миром». Насправді війна включає як звичайні сили так і нетрадиційні засоби міждержавної боротьби, здійснюватись державними та недержавними суб'єктами, «у військових, економічних, дипломатичних, інформаційних вимірах ресурсів влади»

Така позиція зрозуміла з точки зору страхів війни, краще вважати, що вона «зрослась» з мирними конкурентними засобами, тому втратила свою гостроту зброї. Але частка «війни» як збройної борні із неминучими жертвами (Хемінгуей писав, що лише юнаки, які вперше попадають на фронт вірять у власне безсмертя) завжди присутня у «гібридній війні».

Західна парадигма мислення ще визначається з терміном «гібридна війна», тому вчені вказують лише на окремі її характеристики:

- застосовуються звичайні сили боротьби, які завжди наготові у державі (збройні силові органи) та нетрадиційні знаряддя (приватні кампанії, загони партизан та озброєних добровольців), тому може здійснюватись різними суб'єктами, хоча і не державними, але заохочуваними нею;
- спектр не збройних засобів постійно розширюється, додається до дипломатичних зусиль зменшення ваги противника у міжнародному просторі, до інформаційних атак та постійного тиску, підриву економічної спроможності підтримувати обороноздатність.

Попередження про появу нових модусів війни були зроблені у перші роки XXI століття: згідно результатів роботи «мозкових танків» (Tank Thinks) у складі біля 8 тисяч спеціалістів США в галузі стратегій війни, введено у обіг стратегічної мови новий термін «гібридна війна», той позначив зрощення силових збройних та не збройних (не летальних) засобів.

Одним з перших урядовців Європи міністр іноземних справ Норвегії у травні 2015 року характеризував бойові дії російсько-сепаратистських сил проти України з використанням цього відносно нового терміну, запозиченого із біологічних наук. У біології гібрид означає «зрощення» різних та водночас близьких видів з метою отримання нового виду із визначальними ознаками першого та другого.

У подальших науково-політичних розвідках були виявлені риси «гібридної війни»:

- збройні акції розпочинаються без формальної та навіть неформальної об'яви війни, тривають на фоні млявої реакції послабленої роз'єднанням щодо ставлення до нападника міжнародної спільноти, не здатної загнуждати агресора, який переступає норми права, порушує хиткий стан миру та не зважає на свої зобов'язання щодо міжнародної безпеки;

- учасники бойових дій гібридної війни не рівноцінні у воєнно-технічному та соціальному плані: з одного боку, це урядові (легітимні) збройні угруповання, з іншого – суміш різнорідних діючих осіб, серед яких найманці, «ідейні борці» з урядовими силами, заслані загони представників третьої сторони, бойовики, терористи, кримінальні елементи, парамілітарні утворення бойовиків типу «П'ятнашки» у Донецьку (до речі ініціатор знищений на фронті повномасштабної війни в Україні);

- у «гібридній війні» проти України з 2014 р. були винайдені нові інструменти тиску: приховані підрозділи російської регулярної армії тренували та контролювали бойовиків, фіктивні вибори на захоплених територіях створювали ілюзію законності анексії територій, потужна інформаційна мережа світового масштабу поширення велась для виправдання насильницьких дій, роз'єднання демократичних сил спротиву цій війні тощо;

- врегулювання перебігу «гібридної війни» ускладнено соціокультурними розбіжностями сторін щодо питань війни, миру, безпеки; що особливо виразно у палестинсько-ізраїльському конфлікті з осені 2023 р. Студентство Гарварду та Кембриджу поділилось на два непримиренних табори відносно його оцінки, ректорка Гарварду пішла у відставку на тлі політичного скандалу протиставлення офіційної точки уряду учнів;

- у воєнно-технічному плані простежується мішанина класичного способу ведення війни легітимними частинами армій зі збройними діями формувань, які не піддаються визначення їх звичними термінами: партизанські напади, рейди, засідки, обстріли з мобільних установок. Недаремно у так званій «ДНР» було створено підрозділ імені Нестора Махно, який у анархістській державі мав «летючі» мобільні підрозділи, щоправда, подальша доля підрозділу бойовиків-сепаратистів невідома.

- у політичному відношенні це одна із силових форм воєнно-політичного тиску на межі широкомасштабної війни, коли слабким у воєнному відношенні державам нав'язують чужу волю використанням всіх видів силового тиску: економічної потуги, гуманітарних акцій та прихованих форм бойових дій на тлі більш серйозної загрози самому існуванню жертви.

- з точки зору міжнародного гуманітарного права не оголошений статус збройної боротьби, якими зазвичай є класична війна, збройний конфлікт міжнародного або не міжнародного характеру, ускладнюють регуляцію насильницьких дій, тим паче «гібридної» війни. Вона не

зафіксована як така (не війна) у офіційних міждержавних відносинах та не веде до їх радикальної зміни, як під час війни: припинення економічних зв'язків, угод, розрахованих на мирний час.

Збройно-технічний компонент у свій час висвітлив колишній директор Інституту Стратегічних досліджень України та двічі колишній секретар РНБО Вол. Горбулін, як маневрову війну, партизанські дії, використання елементів тактики терористів, перманентні обстріли військових та цивільних об'єктів, артилерійські дуелі і т.п.

Примітка щодо автора: книга «Як нам перемогти Росію у майбутній війні», написана та видана у США 2020 р., остаточно втратила актуальність, була як і її автор відірвана від українських реалій, мала значення «літературного передбачення» того, чого всі не очікували, а тепер стало гостро-проблематичним. Особиста позиція досвідченого політика та колишнього науковця В. Горбуліна, який перебуває у безпечному закордонні наразі викликає сумніви щодо захисту Батьківщині.

У соціально-політичному відношенні «гібридна війна» займає проміжне місце між актами загрози силою, засуджувані Статутом ООН, та збройними акціями «жорсткої сили», у самому небезпечному масштабі такою є війна, хоча як би не була названа. Якщо вона триває доволі довго та замасковує подальшу еволюцію до більш жорстоких дій, або роками змінюється у інший бік, ми пропонуємо використати поняття «гібридний мир» на межі «гібридної війни».

3.4. Озброєний мир як реальність XXI століття проти ідеалів «вічного миру». Культура справедливого миру.

Демаркаційну лінію «гібридної» війни з «гібридним миром» провести нелегко, бо не встановлена міра частин збройної та мирно-насиленої боротьби у нинішній світовій ситуації «глобального протистояння центрів сили» для того, щоб визначити «війну». Російсько-українська війна у офіційних джерелах (Закон «Про оборону України 1991 р.) позначена «збройною агресією» проти України.

Примітка потойбічності «повного» миру: під час сирійської громадянської війни з 2011 року кореспонденти запитали дівчинку із нині зруйнованого міста Алепо чи грамотна вона, бо там були зруйновані всі школи та загинув останній дитячий лікар, на що та відповіла: я не можу читати, писати, але малюю море, сонце і бомби.

На Донбасі під час проведення АТО-ООС школярі у прифронтовій зоні на питання, що таке «Буратіно»? , відповідали про російський вогнемет замість персонажу мирного твору.

Геніальність картини Сальватора Далі «Передчуття громадянської війни» ми вбачаємо у віддзеркаленні психологічного переживання її жахів автором, переданих сюрреалістичними засобами, а також у влучній назві моменту переходу від спокою мирного часу до запеклих бойовищ.

З абстрактної точки зору мир є стан суспільства, протилежний війні, тому «антивійна» позначає примару, «фата моргана». Є боротьба за мир антивоєнними рухами, дипломатичними зусиллями за сумнозвісним прикладом політики «умиротворення» Невілла Чемберлена, чи силовими засобами «примусу до миру» або розведенням сторін на «безпечну відстань» миротворчими місіями. Самим складним завданням нашого часу є знаходження справедливого «мирного плану» для України та його така ж «справедлива реалізація», ніяк не «почесний мир».

Мир є одним із найбільш загальних понять соціальних та поведінкових наук, він завжди був «абсолютною» цінністю, віковичною мрією у суспільній свідомості, предметом роздумів мислителів, бажанням політичних діячів і простого люду. Ще з біблійських часів люди привітали один одного «Мир тобі!», у Новому Заповіті слово «мир» згадується більше 90 разів.

З тих стародавніх часів терміни Святого письма вже віддзеркалювали складність цього феномену – слово «шолом» арамейською означало гармонію, цілісність, розквіт особистості, а також соціальне, міждержавне і міжнародне життя, тобто, мало значно ширший зміст ніж сьогоdnішній «мир», який ми вважаємо станом безпекою країни, людини та відсутність війн. У давньоіндійському епосі «шанті» було звернено перш за все до умиротворення в душі, з якого випливала мирна поведінка.

Складність осмислення феномена миру можна спробувати пояснити інтерпретацією тези Гегеля, яка стосується права: воно легко досліджується, бо "держава має вчення, а її установи та взагалі все значуще у питаннях права, державного устрою у якості закону, є в наявності ...". Однак нелегко здійснити цей мислений план відносно миру, той знаходиться у процесі становлення, видозміни свого стану: від у цілому позбавленого соціального насильства, до так званого «озброєного миру», який є моментом історії та підготовки нових воєн. Вловити момент мінливого миру складно.

К. Маркс у свій час зауважив, що війна в історії людства раніше досягла зрілих форм, ніж мир, бо він дійсно то встановлюється, то відновлюється, будується, знову перебудовується, «облаштовується». Ще один авторитетний мислитель-гуманіст А. Швейцер вказував, що для зміцнення існуючого «крихкого миру» потрібна миростверджуюча культура.

Філософське дослідження миру нерідко обмежується коротким екскурсом у проблему, висвітлену в філософських словниках. Наше завдання – осмислити світоглядні корені поширеної у наш час концепції «озброєного миру», яка протистоїть доктрині та політиці формування «суспільства заперечення війни» з ненасильницьким миром.

Ті чи інші аспекти миру постають практично перед кожною із

суспільних наук, тому у річищі **полемології**, яка не перетинається з **паксологією** (вченням про мир) потрібен аналіз соціально-політичного змісту миру у «позитивному» смислі, дослідження зв'язків миру з іншими суспільними станами, у першу чергу з війною, з «родовою» політикою, духовними підвалинами життя, бо з них випливають як війна, так і мир.

Визначаючи зміст сучасного «озброєного» миру у його зв'язку з війною крізь призму політики, яка визначає ступінь «мирності» миру, піддаємо критиці безглузду назву еклектичної збірки «Війна чи мир: вибір за людством» (К. НАОУ, 2006), яка не відповідає реальним процесам у мереживі міжнародних відносин, де наявні стани та процеси війн, конфліктів, шляхів до перемир'я, мир різних ступенів міцності, воєнно-політичного реваншу.

Повернення Франції до військових структур НАТО у розпал «холодної війни» підтвердило висновок, що міцний мир для країни може бути лише озброєний із союзниками. Перманентні операції «встановлення миру» у секторі Газа проводились роками по черзі із збройними операціями, але вони з осені 2023 року перекреслили мирні плани та зусилля. Тепер у цьому регіоні ані миру, ані війни.

Ці та інші приклади підтверджують відому думку, що слабкість суперника, реальна чи примарна, підштовхує готового до нападу агресора, якого завжди не влаштовує справедливий мир.

Ми намагаємось знайти вирішення проблем воєнної безпеки та міцного соціального миру у сучасному «розколотому» світі, який і раніше був поляризований боротьбою, яка ледве не дійшла до зіткнення протилежних соціально-політичних систем, соціалізмом з імперіалізмом, надиханих непримиренними ідеологіями та готовністю до війни, а відтер роз'єднаний більш широким спектром відмінностей. Нині це кричуща відмінність до суперечності між бідністю та багатством, різними стадіями технологій та соціального розвитку, життєвого рівня, можливостей споживання. Такий стан людського буття не сприяє зміцненню й так хиткого миру. «Коли людина голодує, мудрість та прозоріння зникають», - справедливо вказано у давньоіндійській Чхандог'ї-Упанішаді.

Людина-ізгой, позбавлений особистих прав, не може досягнути внутрішнього миру та бажати миру соціального у своїй спільноті. Недарма найбільш конфліктогенні регіони планети з високим рівнем насильства та неспокійного миру є біднішими у світі.

Примітка «не мирна»: деякі моральні системи схвалюють індивідуальну обітницю бідності, поширена бідність «міських нетрів» доказано криміналістами веде до сплеску злочинності. Злиденність у цілих регіонах та спільнотах веде до буденного насильства, переходить у звичку: призов на війну у Московії вбивць із в'язниць трансформується у смертовбивства мирних жителів при поверненні їх (на диво) з фронту.

За два з половиною роки війни в Україні, ті з росіян, хто повернувся, вже

вчинили не менше сотні вбивств мирних жителів росіян, а один із солдат-злочинців, який до війни розстріляв в караулі зміну товаришів, на фронті знов застрелив декількох «товаришів» по зброї.

Водночас вирішення сучасної проблеми справедливого миру не мислимо без опертя на духовні традиції збереження миру. Але потрібні і новації для розробки шляхів досягнення прогресу в справі обмеження війни. До речі, жорстока варварська поведінка російських вояків в Україні, не виправдана мораллю і правом, все ж таки має псевдо-матеріальне підґрунтя у бідності населення тих віддалених, занедбаних регіонів Московії, з яких вони призвані. Якщо будуть частини вояків із КНДР, замасковані під «бурятські батальйони», то там рівень бідності ще більше

Примітка моральна актуальна: за повідомленням росЗМІ у Бурятії, звідки московські стратеги далекоглядно відправляв вояків на війну в Україні, у квітні 2024 р. пограбували «героя», який повернувся живим. Свої ж односельчани вкрали автомобіль, інструмент з гаражу («логічно»), а з дому винесли і унітаз (!?). Якщо це приховані противники війни зробили помсту вояку з натяком на грабунки мирних жителів України, то зроблено із «чорним» гумором, а якщо із-за низького рівня життя, то це також зрозуміло.

«Батько історії» давньогрецький мислитель Геродот з Галікарнасу у дев'яти історичних книгах зібрав всілякі відомості як елліни та варвари впродовж сотень і тисяч років відточували мистецтво ведення і планування війни, а от щодо планування миру письмова історія людства не зберегла відомостей. Тому не буде перебільшенням вказати, що планування всесвітнього (глобального) миру є нова та відповідальна справа, яка має передбачати не тільки тенденції загострення політичних відносин на міжнародній арені, вразливість побудованої у ХХ ст. архітектури міжнародних взаємин, а формування нового „мирного” політичного мислення.

Однією із новітніх політичних спроб зміцнити мир є прийняття 79 Асамблеєю ООН розлогого документу - «Пакт майбутнього» з розділом «Міжнародний мир та безпека», хоча і визнала нездатність правовими важелями примусити росіян припинити агресію проти України..

Сучасне мирне мислення має спиратись на широку філософську культуру, досягнення мислителів-гуманістів попередніх століть, хоча й вони були почасти мрійниками.

Планування соціального миру протистоїть мілітаризму, який починає підготовку майбутньої війни з формування відповідних ментальних засад для агресивних сил, з доведення доцільності та «корисності» нової війни. Ідеологів мілітаризму на рівні філософських узагальнень «цінності війни» доволі знає історія філософської думки. Це відомі європейські мислителі Юліус Євола, Фрідріх Ніцше, та інші представники радикальних ідеологій.

Зважимо, що східна парадигма політичного мислення має протилежне спрямування від ідей Лао Цзи, Конфуція до Махатми Ганді, Дж. Неру щодо рішучого осуду війни, яка «суперечить та змінює

природний характер речей».

У сучасній росії ідеологічний вплив на пропаганду нинішньої війни майже всеосяжний: від уроків «Про головне» для російських та українських школярів (на ТОВ) до «музеїв СВО» та доповнення навчального предмету «Музика» опусами «Зед-музикантів», улюбленців президента. Ці примусові акції для дітей України вражають своїм цинізмом одурманення беззахисних осіб.

Культура миру людства полягає у готовності та вмінні жити у пронизаному протиріччями світі, у визнанні права на самобутність різних народів і культур, у тому числі зважати на наявність різних способів вирішення конфліктів та історично обумовлених різновидів практик встановлення миру, так само, як і ведення війн.

«Розмивання» умоглядного образу ворога, коли проти тебе ведеться конкретна війна країною, яка мобілізувала свої народи на бойню, а колишній потенційний «абстрактний» порушник миру вже постав у незвичному образі ворожої армії, справа нелегка. Розпочинати слід з диференціації правлячого «режиму війни» та його одурманених слуг у певних соціальних верствах.

Ми декілька разів у виступах та публікаціях 2022-2024 рр. підкреслювали, що для дієвого впливу на моральні сили противника слід відрізнити правлячу верхівку, яку західні фахівці поділили на 3 прошарки: «патріоти», «ухилянти» та «ждуни», та інших - інертну масу громадян. Так, освічена молодь намагається виїхати із країни, але середнє та старше покоління індоктриновано ЗМІ та церквою на «священну війну» із Заходом.

Тільки невеличкий поки прошарок істинних борців за демократичну Росію у складі прогресивної спільноти допомагають відновити регіональний мир. Ідейна обробка «руським миром» настільки глибоко просякнула у психологію мас та еліти, що навіть окремі дисиденти вбачають у санкціях та бойовому спротиву Московії несправедливість (журналіст Кара-Мурза та інші)

Важкою справою є викорінення почуттів ворожості та ненависті по відношенню до інших країн та народів, недарма у європейських ВУЗах викладається навчальна дисципліна «Культура та багатоманітність». Вона сприяє зміні поглядів на застосування сили у всьому соціальному просторі, враховуючи природні відмінності норів та способів життя народів, зрештою це має привести до демілітаризації суспільних відносин – такі елементи «мирного мислення».

На початку нашої ери існуючий соціальний мир виглядав скоріш за все «озброєним» миром. Людство накопичило всі доступні даному історичному етапові види озброєнь - ядерно-космічні, хімічні, бактеріологічні, кібернетичні, на які витрачалось більше трильйона доларів в рік (нині витрачається вже більше 2-х трильйонів); з 200 держав - членів

ООН тільки у 2-х немає армій, хоча деякі ресурси соціальних мереж нараховували до 30 карликових, з не визначеним міжнародно-правовим статусом, «квазі держав» без армії.

Цей анекдотичний список не важливий для формування ідеї всезагального миру, яка живиться творами Є. Крюсе. І. Канта, нашого земляка та польського мецената І. Бліоха. Вони пропонували всесвітній союз держав, які потенційно могли б ворогувати між собою та втягувати у війни інших, але у єдиній спільноті війни стають начебто не можливими.

Наразі офіційні воєнно-політичні документи провідних держав (Воєнні доктрини) світу містять положення щодо реальних можливостей та шляхів переходу своїх країн від озброєного миру до війни. Особливо небезпечним для порушення балансу миру є нові політичні тенденції: «прохання – звернення» окремих країн до захисту потужними у воєнному відношенні державами, проведення «превентивних воєнних дій». щоб начебто не допустити великих воєн тощо.

Придушення протестуючих у Венесуелі проти не справедливих президентських виборів Н. Мадуро «вагнерівцями» у серпні 2024 р. також подавалось « проханням» обраного представника військового хунти (клану).

Історія міждержавних відносин ХХ століття надала приклади доленосних небезпечних «прохань» щодо приєднання Чехії до гітлерівської Німеччини, Афганістану щодо військової допомоги СРСР, вимога ДНР-ЛНР приєднатись до Московії, невизнаної Придністровської республіки до неї також тощо.

Методологічними ідеями розуміння «справедливого миру», що має заступити «озброєний» мир, виступають такі положення:

1. Мир у суспільстві не заперечується наявністю соціальної боротьби та легітимних змагань за владу, що проводяться «мирними» засобами. Внутрішньо громадянський мир є динамічний стан суспільства та має безпеку переходу у «громадянську» війну у випадку крайнього загострення конфліктів всередині суспільства. Та у свою чергу може ламати мир сусідів, як це сталося у колишній Югославії. Тепер хибну аналогію із війною в Україні проводять Білорусь, Грузія, Угорщина та деякі інші.

2. Мир є історична фаза життя людства, не відокремлена нездоланим бар'єром від попередньої епохи війн та конфліктів, соціальний зміст «озброєного» миру завжди залежав від закріплення результатів війн та їх сприйняття, але залишки реваншистського мислення довго залишаються у свідомості наступних поколінь. Московія ніяк не сприймала незалежність України, яка начебто «не достоялась» згідно заяви російського лідера на Мюнхенській конференції з безпеки 2009 р.

3. «Озброєний» мир має подеколи той самий соціально-політичний зміст, що й війна, в смислі спрямованості, цілей і перспектив політики, але

з принциповою відмінністю у тих засобах і методах, що використовуються. Він також проводиться засобами соціального насильства, хоча і менш значного масштабу. У «озброєному» мирі вже відчувається передгрозовий стан майбутньої війни, талановито переданий Сальвадором Далі в Іспанії. Це історичний період та історична межа готовності до війни та сприйняття її логічним продовженням.

4. Проблема миру у конкретно-історичному вимірі може загострюватись до такої ступені, що поставати ключовою, головним запитом людства на своєму етапі розвитку. Тому розрізняємо «великий світовий мир» як повну відсутність війн та збройних конфліктів та «поточний озброєний мир», який не виключає збройні конфлікти різної інтенсивності. Коли ми в Україні стурбовані млявою реакцією інших країн на нашу смертельну небезпеку війни із потужною силою Московії, інертністю у допомозі, байдужістю інших держав, то слід зважити на настрої та світовідчуття представників всього «світового миру», у якому ми фрагмент, частина світового порядку.

5. Мир – полікультурне соціальне явище, тому має рацію гуманіст Альберт Швейцер, вказуючи протиріччя між «миростверджуючою» та «мироспростовуючою» культурами. Недарма 90-ті роки минулого століття було оголошено ООН роками «культури миру» для затвердження ідеї всезагального соціального миру. Слід визнати, що правильне та благородне гасло ООН залишилось тільки закликотом та додалось до **філософської традиції** захисту миру, однак старі мілітарні нахили тоталітарних суспільств ініціюють нові війни .

У літературних пам'ятках та міфах Єгипту і Вавилону, Індії й Китаю, у подальшому Греції та Риму, ми знаходимо перші здогадки щодо зв'язку змісту миру з війною, їх впливу на долю та повсякденне життя громадян. Міфи як художньо-фантастична передумова сучасних мистецтв і наук, існують у різних народів із схожими сюжетами стосовно миру та миру, що віддзеркалює єдність життєдіяльності етносів, переживань колізій миру, радісних і трагічних періодів історії війн. Більшість з них чудесним образом пояснюють дар миру. Таке пояснення називають «пастораллю» - ідеалістичними картинами гармонійних відносин людей, тварин, природи.

В грецькій (західній течії духовної культури, спорідненої зі Сходом) міфології є своя особливість – немає міфів про загибель світу, у декількох варіантах подана хода історії поступовою зміною примітних етапів людського співіснування у стані миру.

Давня індійська парадигма мир приваблює увагу пацифістських рухів, вона походила з примату індивідуального миру (миру в душі) над соціальним. Слово «шанти» (мир), означає заспокоєність, умиротворення особистості. Ідея «шанти» базується на ідеях трьох основних розділів Упанішад – Тайтрія, Катха, Шветашвара, вважається, що знаючий їх

головні духовні принципи, здобуває й вищий мир в собі. Можливо назвати його «закінченим пацифістом».

Ми примітили співставлення придуманою М. Горбачовим «розрядкою» напружених міжнародних відносин (термін не мав адекватного перекладу англійською тому був переведений французьким словом «detente»), яке також мало одним із значень також заспокоєння.

Для досягнення миру у спільноті спочатку в душі окремої людини мають вжитись умиротворення, заспокоєння («шанті», «майрі», «каруна» - означають любов, спів страждання, умиротворення). Так, у одному з віршів Бхагаватгіти стверджувалось:

*«Людина з вірою, що контролює свої відчуття,
віддана мудрості, досягає її,
а досягнувши мудрості,
вона у подальшому дістається вищого миру».*

Агресивні та несправедливі війни засуджувались в священних писаннях індуїзму, буддизму, джайнізму, моралістами Далекого Сходу та послідовниками цих вчень. Але ними, не кажучи про концепції ненасильницького миру Махатми Ганді, визнавались можливими оборонні війни за умов мінімальних вбивств з обох сторін. Причому у збройній боротьбі не повинні бути втрачені любов та співчуття («майтри» та «каруна»).

Такі вимоги скоріш були «маяковими» для поведінки вояка, бо в реальних бойовищах «мінімізувати» вбивства ворога практично не можливо, там йдеться про двохсторонню «взаємодію» бійців. Відсутність ненависті, ненасильство, повага всього живого як моральні настанови мають доведені до світоглядних принципів соціальної практики в цілому. Такі людські відчуття покладаються в основу політики соціального ненасильства, яка і забезпечує мир. Щодо бойової моралі то у її настанови інкорпорувати людяність вкрай важко, бо як завважив Конфуцій: « про неї важко казати, а тим паче здійснити».

Дослідники (Й.Дрейпер) виявили миролюбний смисл законів імператора Стародавньої Індії Ашоки (Асоки), прозваного “великодушним” . Ашока мав величезну воєнну потугу: 600 тисяч воїнів, десятки тисяч вершників, 9 тис. слонів. В XIII наскальному едикті мовилось, що у війні з Калінгою він захопив в полон 150 000 та знищив 100 тисяч чоловік, але така перемога викликала у імператора “велику скорботу”. Після цього він більше не вів війн.

Звернувшись до буддиських настанов, імператор заснував “ Закон про праведність ” як дороговказ миру. Істинним «завоюванням ” Ашока вважав підкорення людських сердець моральними настановами, а не силою зброї. Обґрунтовувалась зовнішня політика «без вбивств, нанесення шкоди, без завоювань і суму».

Та практика життя об'єднаної Ашокою Індії показала крах оголошеного шляху, він був позбавлений влади, бо брахмани не приймали ідею рівності людей та заперечення кастового поділу. Таким чином, ідеям миру та зв'язаним з ними положення гуманізму надзвичайно важко стати тривалою соціальною практикою.

У історії звільнення Індії від колоніальної залежності буддизмом визнавалась можливість ведення справедливих війн. Нині «активно» діючий Далай Лама XIV стверджував, що збройний опір фашистам з боку прогресивної спільноти у Другій світовій війні був цілком виправданий.

У світі вищевказаного стає зрозумілим засудження Махатмой Ганді гархвалійських стрільців у 1930 році, які відмовились застосувати зброю по натовпу демонстрантів. Тоді Ганді мотивував позицію тим, що військовий обов'язок важливіше, ніж слідування абстрактному принципу ненасильства.

Давньокитайська парадигма пошуків шляхів миру нелегка для розуміння: не заперечуючи війну, вона намагається обґрунтувати досягнення миру боротьбою «невоєнними» засобами, це стратегія «не прямих дій», розроблена Сунь Цзи та У Цзи.

Поява на теренах України першого перекладу з китайської «Дао де цзин» дозволяє більш прискіпливо оцінити внесок мислителя у формування філософії миру. Лао Цзи принциповий противник війн, які побивають істинний шлях «дао». Лао писав, що «успішний полководець перемагає і на цьому зупиняється, не сміє чинити насильство», «не підкорює інші країни своїм військом, бо це може повернутися проти нього».

Мир та людяність, на його думку, є вимога неба. «Хто веде війну гуманно, перемагає і його оборона неприступна. Небо його рятує, людяність його рятує». Давній китайський мудрець був переконаний, що під час миру країна керується справедливістю, але війна ведеться хитрістю.

Оцінюючи історію посилення та падіння китайських імперій, незмінно пов'язаної з війнами, Лао Цзи вимушений визнати, що насилля у житті необхідне. «Військо – це зброя нещастя, тому благородний господар не застосовує його, а лише прагне використати, коли його змушують».

Західна парадигма мислення стосовно проблем миру більш конкретно-соціальна. За Гераклітом з Ефесу мир завжди виступає у нерозривній єдності з своєю протилежністю - війною.

В античній Греції мир розглядався внутрішньо еллінською проблемою, його змістом є гармонії у відносинах між грецькими полісами. Ідеологи полісної демократії заперечували мир між еллінами та «варварами», тому збройна сила держави підтримувалась на належному рівні, у тому числі і духовному. У творах Платона міститься почуття захоплення звитягою воїнів, які здобули свободу Афін.

Демокрит на противагу «войовничому» Платону закликає «всіма силами зберігати громадянський мир, одностунність громадян, братерство, взаємний захист», поціновувати «соціальний мир між багатими та бідними, аристократією та демосом, господами та рабами». Цей, начебто, відірваний від реалій погляд на еллінський мир частково підтверджений тим, що в історії Еллади практично були відсутні повстання рабів.

Платон про мир сповіщає в «Законах» як про давно минулий «золотий вік», у «Менексені» мир є політичний результат міжнародних угод: з еллінами, варварами, персами та іншими народами. Але здебільшого мир є примара. «Те, що люди називають миром, - це ім'я, насправді ж від природи існує довічна непримиренна війна між державами... Всі воюють з усіма як в суспільному, так і в приватному житті, і кожен воює сам з собою».

З одного боку Платон, засуджуючи війни, вихваляє мир, а з іншої сторони засуджує тих керівників, які внаслідок «непомірної та несвоєчасної любові до миру втрачають будь-яку здатність до війни та опиняються у владі нападника». Отже, мир можливий у єдності з війною як боротьба протилежних людських якостей: мужності та войовничості з м'якістю і миролюбством, а от у суспільстві берегти стан миру та перешкоджати наступу війни на життєвий простір не просто. Цю нелегку справу поєднання протилежностей має виконати політика («царське мистецтво» миру).

Таким чином, розуміння миру поглибилось у порівняння із східною парадигмою мислення. Достатньо чітко відзначилися два основні види соціального миру: позитивний (рівний, справедливий, міцний, який гарантує автономію полісів) і негативний (несправедливий, заснований на диктаті влади нападника та придушенні волі до опору, на взаємному залякуванні, як «мир з позиції сили»).

Розрізняти також слід мир у в душі («складно знайти замітник давньоіндійському «шанті») мир внутрішній (громадянський всередині суспільства) та зовнішній у відносинах з сусідніми державами.

Досягнення миру пов'язувалось з залагодженням взаємних суперечок через послів, шляхом сепаратних або загальних переговорів, вихованням людей у дусі миру. Справа доходила до вигнання захисників війни з середовища громадян, до об'єднань зусиль представників різних держав в боротьбі за мир, підтримку з філософською освітою (філософії миру) правителів.

В епоху Середньовіччя термінами «Божий мир», «Боже перемир'я» позначалось припинення відкритої збройної боротьби за допомогою Церкви, спочатку на декілька днів, а у подальшому на тижні і місяці. Позитивним ставало бажання ворогуючих до припинення війни, яка вже не виглядала невідворотнім злом, давалась взнаки мирна посередницька роль Церкви.

При цьому у Західній Європі проекти «християнського миру» досить «мирно» уживалися з військовими планами хрестових військових походів проти варварських держав (проекти Пера Дюбуа, Римського папи Миколи V та ін.).

Платонівський гурток у Флоренції на чолі з Піко делла Мірандолою, зосередився на філософії миру, щоб зближували миролюбністю людей. Ідея “Вічного миру” стала філософсько-етичним ідеалом, на яке мало спрямовуватись державне життя. Ці погляди справили вплив на наступне покоління критиків війни, зокрема на Томаса Мора, Мануїла Канта.

Твори Макіавеллі своїм реалістичним духом, ідеєю підпорядкованості війни та миру політичним замислам государя відрізнялись від робіт, які лише викривали жажливість війни. Але його теза «реалізм у політиці» слабо приживається на полі політичної міфології, планів, проектів, очікувань швидких перемог та досягнення миру будь-яким шляхом, окрім переможного.

Еразм Роттердамський - вчений-гуманіст, пафос свого таланту спрямував на засудження війни та пошуки шляхів миру. В трактатах “Кинджал християнського воїна” та “Похвала глупоті” Еразм стверджував, що негативний вплив війни відбувається на різних горизонтах: моральний занепад, нехтування законами, економічне виснаження держави та народу тощо. А от зміцненню миру, на його думку, сприяє неухильне збереження державних кордонів та талант володаря.

У Новий час розробляються утопічні доктрини «всесвітнього миру» У. Пенна, Сен-П'єра, І. Канта. Зароджується пацифістський рух проти ведення війн, який відіграв позитивну роль у мирному вирішенні міждержавних конфліктів. Однак такий підхід до миру - тотального заперечення війни - залишається не такою потужною ідеологічною течією, не так організованою, як мілітарні ідеології з потужним пропагандистським апаратом. Останні кожен раз модернізуються, а пацифізм соціально обмежений переважно молодіжним середовищем.

Пацифізм заснований на визнанні головними етичними принципами невинуватості, аморальності, шкідливості будь-якої війни. З Відродження гуманістично-пацифістська думка розвінчувала лицарський епос войовничості та звияти на війні. Лінія морального засудження війни започаткована Еразмом Роттердамським у трактаті “Жалоба миру” (“Querella Pasis”) репрезентована надалі Е.Крюссе, Сен-П'єром, У. Пенном, Ж.-Ж. Руссо, І. Кантом (знаменита робота «До вічного миру»). Вона досягла апогею на всесвітніх миролюбних конгресах наприкінці ХІХ століття. Але матеріали останніх, за влучним висловом відомого українсько-польського дослідника І. Бліоха, “дивували красою більше, ніж істинністю”.

Слід зупинитись на розумінні Б. Спінозою позитивного складу соціального миру, котрий «є не відсутність війни, але чеснота, що

походить з твердості духу...», хоча така характеристика відносилася до миру внутрішнього, тоді як соціальний мир нерідко базувався на принципі користі для окремої країни.

Рідко хто з гуманістів, які писали про мир, обходився без посилання на трюхтомну працю Сен-П'єра «Проект збереження вічного миру в Європі» із долею іронії стосовно великоречності автора, а Вольтер ще й висміяв цей твір, хоча він заслуговує на увагу як пропагандистський опус.

Якщо Емерік Крюсе пропонував боротись із бандитизмом на суші та піратством на морі, здійснювати тиск на государів, котрі їх підтримують (актуальна настанова для миру сьогодення), то Сен-П'єр надавав перевагу ненасильницьким методам боротьби, залишаючи збройні засоби в запасі для тих особливих випадків, котрі пропонувалися ще у працях Еразма Роттердамського («Скарга світу», 1517 р.) та Себастьяна Франка («Військова книга миру», 1539 р.).

Поступово боротьба за мир набуває організаційних форм: пацифістський рух втілюється у організації "Товариства миру". В 1895 році їх вже налічувалось 125, у тому числі: у Великій Британії - 36, Німеччині - 26, Франції-14, Швейцарії - 9. Характерно та не випадково, що до початку ХХ століття Росія залишалась єдиною значною державою, у якій не було товариства миру.

На початку ХХІ століття стає зрозумілим, що мир – надзвичайно динамічне, насичене боротьбою явище, яке відрізняється по ступені розвитку («зрілості»). Низького ступеня миру є життя за відсутності військових дій при крайньому напруженні міжнародних відносин чи владними структурами всередині країни. Це мир на межі війни або ж передвоєнний стан.

Більш високої ступені зрілості мир передбачає добросусідські відносини, скорочення озброєнь армій, послаблення впливу мілітаристської ідеології, зменшення оборонних витрат. За таких умов має місце розвиток економічних, культурних та дипломатичних відносин, а перехід від нижчої до більш високої ступені миру у 70-90-х роках ХХ століття здобув назву «розрядки» (détente).

Цінність миру зростає на фоні підвищення руйнівного характеру збройного насильства сучасних воєн та перманентних проявів буденного насильства. Очевидно, слід мати на увазі трактування «внутрішнього миру» ще й як стану суспільства, позбавленого різних форм соціального насильства.

Всі небезпечні реалії організованого насильства та малопомітні збройні конфлікти (сутички) включені у стан «озброєного миру».

Центральною проблемою для зміцнення миру являється виявлення «позитивного змісту соціального миру», адже негативне визначення: «мир – це відсутність війн» страждає формально-логічною стороною тільки заперечення.

У якості «позитивного» розуміння змісту миру пропонувались такі – «мир є наявність гармонії, справедливості та любові між людьми» (М. Фірдоусі); «мир є умови для продуктивної діяльності, сприятливе для вирішення конфліктів, гармонічне слідування природним відносинам доброти та любові (К. Боулдінг), мир – цілісний стан життєдіяльності спільнот, у яких переважають конструктивно утворюючі потенції та проекти та інші подібні.

Сучасний підхід до вирішення проблеми «соціального миру», окрім акумуляції традиції його осмислення та досягнень Гуманітарних маніфестів ХХ століття, визнає форми соціального насильства: персонально-буденного, прямого, збройного, опосередкованого. Є приховані форми соціального насильства на психологічному рівні, аналіз якого у літературно-психологічному плані розпочав Кен Кізі у забороненому за радянських часів романі «Над зозулиним гніздом», де у лікарні працювала організована державою психологічна машина утиску вільнодумства. Вже можна стверджувати, що естафету її роботи перейняла глобальна мережа інформаційного впливу, а знущання над смиренними дітьми у школах та особливо інтернатах стають майже звичними. Звісно, що така війна підтвердила передбачення Священного Корану: «Зжорточились їх серця і стали як камінь...».

Якщо війна – це прояв «примітивного брутального насильства» (Г.-П. Гассер), то «опосередковане насильство є характеристика мирного суспільства» на думку Агамбенона. Милосердя має велику потенційну функцію, але вона «активується» через Людину, якій немає замітника.

Таким чином, звертаючись до миру, слід конкретизувати його різновиди, як і війни (агресивної, повномасштабної, «гібридної», збройного конфлікту чи боротьби міжнародного чи внутрішнього масштабу). Мир сьогоднішніх днів – це «озброєний» або «гібридний» мир на шляху переходів від одного до іншого стану, у самому небезпечному випадку до війни.

Логіка переходу до наступних підрозділів у тому, щоб висвітлити суто військові структури та інструменти сили держави, серед яких найважливішим є «*Людина на війні*» та «*Збройне знаряддя держави*», які обоє можуть реально вплинути на встановлення «сильного миру».

РОЗДІЛ IV

ЛЮДИНА ТА СПІЛЬНОТИ НА ВІЙНІ:

Соціологічний аналіз діючих акторів

ВСТУП. Множина концептів «людина воююча та мирна».

4.1. Людина «миру та війни» серед доріг до пост воєнного миру : індивідуальні та соціальні позиції.

4.2. Військова еліта як фактор війни. Особливості її взаємин з політичним керівництвом держави

4.3. Жіноцтво України у збройній боротьбі за незалежність Батьківщини: від гендерної рівності у війську до входження у воєнно-політичну еліту

4.4. Офіцерський корпус: проблеми підготовки кадрів та готовності - вишколу офіцерів запасу

Позначена тема розділу та його ключові терміни потребують попередніх роз'яснень попри примарної ясності того, що належить людині та ким вона може бути у різних життєвих ситуаціях, особливо у небезпечних станах війни та миру.

Відомо з давніх-давен, що людина - вершина складності живих творень нашого світу, поєднання всіх можливих моральних якостей, цінність яких визначені самою людиною. Вона перевершує не фізичною силою, а силою розуму земних істот. Створювались схеми, теоретичні конструкції з метою розкрити її сутність та зрозуміти життєві прояви на одній, принципово твердій основі (на «камені, тобто, на скелі» казав Ісус, вживаючи слово «петрос» - скеля).

Схеми пояснення природи людини та її життєвого шляху у науковій сфері вважаються певним «проектом». В літературі значно простіше, як писав більше тисячі років тому перський поет Абульхакім Фірдоусі

*« Такий нашого життя вічний закон
Адже кожен для смерті народжений
У двері одні входить
У інші виходить»*

У антропологічній філософії значно складніше. Для Платона людина визначалась фізичними особливостям («двонога істота без пір'я»), для Аристотеля вона соціальна, тому що «займається суспільними справами», у Ніцше – все ще не пройдений шлях від свійської тварини до «надлюдини», зрештою Ж.-П. Сартр жаліється, що марксизм «покинув людину», захоплений соціальними перетвореннями, тому та «закинута та одинока у натовпі».

А для екзистенційної філософії Сартра, Камю, Левінаса, Мерло-Понті людина поступово реалізує свій проект, вона - шлях, який позаду неї, бо у соціумі вона принципово закрита для інших.

Примітка автора: як це вірно по відношенню до конкретної особистості на війні, залишеній на бойовій позиції, в полоні, у глибокому тилу чи захопленій ворогом території. Щось схоже на кроскультурний чи моральний шок виникає у вояка, який повертається з війни, про якого майже забули. Оголошені без вісті, пропалі викреслені із спокійного мирного життя, як полковник Шабер у О. де Бальзака.

У військовій справі у зв'язку із революційними змінами діючих агентів на полі бою формується новий *концепт людини на війні*, який поки що не має назви, однак принципово відмінний від інших. Мовиться про синтез певних інтелектуальних переваг штучно створених знарядь зі своїм творцем. Можливо приживиться «людина, воююча розумами».

Згідно настанов антропологів людина перебуває у власному, закритому для інших життєвому просторі з народження до смерті, щоб постійно змінюватись та реалізовувати свій задуманий план - «проекцію» наперед. Конституційне положення (США), що особа народжується рівною та вільною має глибокий смисл, навіть релігійна догматика визнає її автономність, це відкриває тій можливості стати собою. Але моральне обличчя рівних та вільних суттєво різняться.

У всесвітньо відомій п'єсі Бернарда Брехта «Добра людина із Сичуані» боги намагаються знайти, із складнощами та поневіряннями на цьому шляху шукать, хоча б одну добру людину у місті, зрештою знаходять засуджену місцевою спільнотою дівчину Шен Де, допомагають їй грошима налагодити торгівлю тютюновою лавкою. У фінальній сцені суду ця добра дівчина, начебто скривджена злими родичами, виявляється, що таким родичем є вона ж сама.

Двоїста природа особи є її визначальна моральна сутність, а концепція «розумного егоїзму», запропонована римським філософом Сенекою, мала б поєднати протилежні позиції. Тому можна зрозуміти жаль трагічного героя «Брати Карамазови», сумуючого, що людина «надмірно широка». Але тим самим відкривається можливість зробити їй вільний та нелегкий вибір власної моральної позиції, яка поляризована в ситуації війни.

Однак, як завважив Ж.-П. Сартр у сценарії «Зігмундт Фройд», не екранізованого у фільмі з видатними акторами, з тих же самих чоловічих міркувань, людині вкрай складно «перестати бути самим собою», що дає нам змогу виявити усталені, навіть стандартні позиції відносно поведінки особи, поставленої перед вибором доленосних ситуацій свого життя.

Склалось декілька особливих та складних «проектів» персони, бо знайшли, що класичний «Хомо сапієнс» щодо «розумності істоти» є занадто простим. Визначення «людини розумною» іронічно та вдумливо заперечував Джонатан Свіфт, адже та «не розумна, а лише має здатність до розумового мислення».

Новими і гучними стали проекти “Homo Ludens” Йогана Гейзінги, Homo Sacer» Джорджа Агамбена, до яких ми додали концепт сучасної

ділової людини «Homo Faber» письменника Макса Фріша. Дійсно, розв'язання смертоносних збройних акцій, які нищать людей, тварин, природу, які не припиняються сотні років, викликає сумнів у розумності дій людей – лідерів.

Задум Гейзінги стосувався тих людей, які головне в житті сприймають через гру, тоді й війна постає самою небезпечною грою, як позначив її Фр. Ніцше у власній афористичній манері із цікавим додатком: «тому то її полюбляють чоловіки».

Примітка: своєрідну «романтику» війни відзначали німецькі письменники, учасники першої світової війни Ернст Юнгер, який був поранений 14 разів, Гюнтер Грасс – Лауреат Нобелівської премії. Цікаво, що письменники з країн - ворогів Німеччини, прибічники приземленого підходу – Є.М. Ремарк та Р. Олдінгтон - ставились до війни з протилежної позиції, засуджували руйнування людяності та моральну деформацію не тільки вояків, а й обивателів.

Таку позицію міщанина примітив ще Й. Гете у «Фаусті». Зі слів бюргерів, які спостерігали далеку війну: «по святам кращої нема розваги, це оповідь за келихом вина, як у Туреччині далекій, де війна, воюють між собою ополчення» (наш вільний переклад з рос. мови), стає зрозумілим, що війна перетворює обивателя на байдужих до горя і сторонніх спостерігачів.

Отже є можливість заявити про проект «людина з вулиці», це визначення запозичене у Ортеги-і-Гасета, який актуалізується у буремні часи війн, революцій, наступу реакції та позначає легковажне та легкодумне ставлення до воєнних та екзистенційних небезпек, особливо які стосуються інших, «не нас з вами».

Аналітики Гарварду, згідно повідомлення агенції Рейтерс, вказували, що новинами про бойові події в Україні не цікавиться вже більше половина опитаних (52%), тоді як у 2017 р. їх було лише 37%, а майже половина респондентів вказала, що новини про війну викликають у них тривогу. Це також не свідчить про реалістичний розум та духовний світ гуманістичного нахилу сучасної людини.

Стає помітною моральна небезпека війни руйнуванням душі, яка містить мікрокосм почуттів. Починає домінувати позасудова помста, ненависть, жага руйнувань у поза раціональний спосіб. Нині всі випадки терористичних акцій з 2022 р. з якими у Московії не вистачає ресурсів реагувати, оголошують з ненавистю українським слідом.

Навіть невеликий за нинішнім масштабом збройний конфлікт восени 2021 року навколо Карабаху (Арцаху) надавав приклади спеціального знищення своїх будівель, батьківських хат при відступі вірменськими селянами, здійснювались навіть вирубки садів та виноградників – гордості й краси цього регіону, щоб не доставалось таким же селянам азербайджанської національності.

Центральною тезою нідерландського філософа та культуролога Гейзінги, який у концтаборі не дожив три місяці до перемоги над фашизмом у 1945 р., було визнання наявності правил гри життя для

людини з моральним та естетичним підґрунтям. Здавна вважається, що «звичаї та закони» війни містять норми благородної поведінки, без підступності та звірств. У подальшій історії морально-правового регулювання країни визнають правила «гуманізму» та «пропорційності» вимушеного насильства щодо відповіді на загрози.

Зрозуміло, що моральні настанови та традиції людяності на війні мають «ідеальну силу», а в реальному жорстокому світі вбивства росіянами 12 тисяч цивільних українців за 3 роки війни не стало для них чимось кричуще несправедливим, російська армія у сирійських містах, наприклад, у Алепо, за тільки один штурм сприяла вбивству біля 300 осіб. Там був вбитий єдиний на місто дитячий лікар-сирієць, тому удари по українським лікарням є продовження злочинної аморальної поведінки.

Отже, своєрідну гру веде держава за своїми правилами поважання або зневаги природних прав людей, гарантованих владою конституційним правом. Але згідно теорії договірного права ми віддаємо лише частину своїх прав, а інші права нам гарантує та захищає держава. І нині у політичному лексиконі є поняття «правил гри» стосовно відносин між державами.

Проект Агамбена наголошував на небезпеках для громадянина надзвичайних станів, таких як війни, революції, масові бунти, у них особа-громадянин відчуває утиски своїх особистих прав з боку держави.

Цей проект важливо критично осмислити з точки зору недопущення зрівняння війни та революцій (а такий підхід започаткував 100 років тому Пітірим Сорокін), бо революції спрямовані всередину суспільства з метою радикально оновити суспільне життя, а війна має зовнішні інтенції агресора повністю зруйнувати ворожу державу. Уособленням спротиву агресії є людина-патріот, захисник свого і громадівського життя, який на цей момент приглушує незадоволеність станом державного життя.

Тому обмеження чи нехтування правами у першому випадку є суб'єктивний прояв «революційної раціональності», прояв беззаконня за рішенням нової влади, тоді як у стані війни права людини само обмежуються всіма правовими інструментами суспільства. Не тільки правом, але і мораллю.

Актуальна примітка: дебати та суперечності навколо Закону 2024 року про мобілізацію в Україні кореняться у морально-психологічному несприянні чи не розумінні законного права держави обмежувати права людини на безпеку життя. розрахованими на мирний час, бо війна – це стан небезпек для всього суспільства включно із морально-правовою сферою та загрози індивідуальному «крихкому буттю».

Такий стан свідомості характерний не тільки для України, під час Першої світової війни від призову у Великій Британії ухилилось біля 1 мільйона чоловіків. Але це приблизно 0,025 % чисельності народонаселення імперії, тоді як у нас за кордон виїхало не менше 600 тисяч громадян призовного віку, що складає чисельність нині діючої армії.

Які б не пропонувались інші, більш софістичні проекти абстрактної людини, звичайні громадяни поводяться не так схематизовано, життєво приземлено, для них сутність плину життя рідко входить у розмисли, під час війни призвані у армію громадяни увійдуть у «загальний стан вояків», згідно термінології з «Філософії права» Г. Гегеля. Тому ми принципово проти заміни висвітлення та розуміння людини на війні термінами «суб'єктивний фактор», «актор» тощо.

Біосоціальна природа людини означає визнання необхідних для неї фізичних потреб у їжі, питві, одязі, помешканні, спілкуванні, у безпеці, зрештою, як не дивно, вони вкрай важливі на війні: не можна погодитись із Наполеоном, який «нічого не бажав чути про продовольство» в смислі затримки тиловим забезпеченням плану кампанії. Він вважав, що не слід перейматись цим, бо буде втрачений темп атаки.

Відомо, що його кампанії відрізнялись швидкістю маневрів військ. Важливо також згадати, що здавна засуджували полководців, які закінчували бойовища без поховання своїх вояків, не віддавали належну повагу тілам загиблих та померлих від ран, знов-таки з огляду на економію часу.

Потрібне прояснення діалектики родового та індивідуального наявного у життєвому світі людини для розуміння переживань протилежних станів життя «мир-війна», які Емпедоклом виражені «людиноподібно», це Любов та Розбрат.

Між іншим, ідея гри неземних сил, які впливають на долю людини, ясно виражена у фрагментах Геракліта, де війна визначена мислителем «дитиною на престолі, що грається...». Можливо тут міститься натяк на те, що у війні значна частка нерозумного, не розвиненого, випадкового. А може й дитячої віри у надприродну допомогу на ній при власних нерозумних діях чи марних сподіваннях на втручання «небесного воїнства».

Ми зробимо деякий відступ, щоб обґрунтувати потребу у введенні терміну «переживання свого соціального стану», без якого нам складно буде прояснити поведінку людини на війні. Один із одіозних дописувачів з Московії висловив тим не менш слушну думку, що «не вдасться викоринити фашизм, допоки ми не зрозуміємо переживання його носіїв». Герої та боягузи мають однаково сильні переживання, але принципово різної ідейної та моральної спрямованості. Перші долають почуття страху, та перемагають його, а другі назавжди будуть рабами боязкості смерті.

Наразі поширюються переслідування росіян у себе вдома за придуманими звинуваченнями та винесені судові вироки без їх присутності, зростання вдвічі смертей затриманих у відділеннях МВД, що відбувається внаслідок ще й пасивності та боязкості людей Московії. Тім більшої поваги заслуговують сміливці, які виступають у різних протестних формах, від висвітлення правди як «іноземні агенти» до збройного опору

індивідуально чи включно із легіонерами «Вільна Росія», «Сибірський батальйон».

Білоруський доброволець у війні за незалежність України підмітив та високо оцінив патріотичний запал українців, він журився, що його земляки – нація запеклого опору гітлерівського фашизму у роки Другої світової війни фактично вмирає і без війни, позбавлена мови, свободи, достоїнства.

На цьому тлі здача позицій під Часовим Яром одного із підрозділу «Добровольчого українського корпусу» (ДУК) навесні 2024 р. примушує згадати Іловайську трагедію 2014 р., коли оточення нашої бійців трапилось знов-таки внаслідок полишення позицій добровольцями з одного із регіонів України.

Літературно-психологічна примітка: *тотальність війни проявляється у тому, що вона захоплює всю людину, начебто у полон, не відпускає, що влучно примітив Ремарк у знаменитому романі «На Західному фронті без змін». Назвою підкреслено як масштаб бойовищ фронту не зрівняний з «мізерністю людського буття», життя кожної окремої людини на війні завершується полоном, пораненням і смертями, поверненням переможців, у цілому не помітними для загального стану країни.*

У післяреволюційні часи початку XX століття вільнолюбним письменникам на теренах колишньої царської імперії важливо було розвінчати тоталітарний проект «людина - «гвинтик» державного механізму, позбавленої не тільки почуттів, а й імені. Це було здійснено у Є. Замятіна 1920 р. ідеями твору «Ми», «Не своєчасними думками» М. Горького та сюжетом оповідання А. Платонова «Котлован» тих же років, тому недарма надалі ставиться завдання «віднайти людяне в людині». Не в стороні залишались і українські письменники 30-х років, знищені сталінським режимом за українську національну творчість.

Перш за все мовиться про людську гідність, яка визначає самоцінність, доволі високе та водночас адекватне оцінювання своєї неповторності, незамінності тощо. Віктор Франкл, «психолог у концтаборі», зауважив, саме ця суто людська гуманітарна чеснота допомагала вижити ув'язненим за умов спеціального знищення людського достоїнства.

Необхідна примітка для воєнного часу: *у довоєнний час лікар-психолог для самих безнадійних пацієнтів (палата для самогубців) знайшов сенс життя на відміну філософів-екзистенціалістів, які заперечували навіть його пошуки внаслідок абсурду життя. Для Франкла такий сенс став у допомозі знайти сенс життя іншим, а нині це необхідно для страждаючих-поранених, інвалідів, хворих на посттравматичний синдром.*

У катів концтаборів гітлерівської Німеччини вимальовувались два напрямки знищення людського – фізичного знесилення та морального зламу особистості.

У випадково вцілілій книзі військового кореспондента Василя Гроссмана, який вперше на Україні ініціював створення «Чорної книги»

знищення євреїв, у романі «Життя та доля» (рукопис був спеціально втрачений радянськими цензорами), міститься повчальне висловлювання: «Якщо навіть виключиться електричний струм колючої огорожі концтабору, втече охорона, все одно полонені будуть так само підпорядковуватись встановленим безжалісним правилам життя, ходити на примусові роботи разом із своїми «капо» з числа ув'язнених. А ті нерідко плакали, коли вели вибраних ними знесилених, ні на що не придатних осіб, у газові печі.»[24].

Наукові розвідки стосовно смислу гідності мають спростувати поширене юристами визначення, що це «нематеріальне благо». Гідність завойовується у посяганнях на неї: на війні з ворогами, у цивільному житті з тоталітарними режимами, а особливо складно тим, хто знаходиться у полоні. Це не благо, а добровільний тягар високих моральних чеснот, на які посягає не тільки ворог, а й соціальний тиск оточення, щоб «бути як всі».

Навіть за мирних умов державні бюрократичні та насильницькі структури намагаються принизити гідність кожної окремою людини чергами, проханнями, бюрократичними пастками при гіпертрофованому вирячуванні своєї цінності. Саме цьому бюрократизм має не тільки управлінський аспект, а й антилюдяний смисл пониження гідності прохачів.

***Примітка:** Ксав'є де Менстр, високо оцінений О. де Бальзаком, писав про філософію гуманності, особливо необхідної щодо поведінки з полоненими, які потребують захисту їх гідності та достоїнства. А під час якобінського терору у Франції жінки-аристократки одягали перед стратою на гільйотині святковий вишуканий одяг, щоб не втратити благородну жіночу гідність перед лицем фізичної смерті.*

Не тільки у війнах, але й у мирні часи йде боротьба з гуманітарними небезпеками для себе, свого роду, країни, суспільства у цілому. Ми виборюємо своє право не бути «нацією рабів», чого домогалась радянська влада десятками років створенням «Голодоморів».

Символ повного знищення людського в людини створив Теодор Адорно у сюжеті «Освенцим», у пічках крематорію цього концтабору арештанти втрачали повну індивідуальність, навіть «номер», яким символічно позначали людей у романах-антиутопіях, ставали рядами цифр у концтаборах, та перетворювались у «безликий дим». У них відбирали останнє життєве право померти природною смертю.

Не далеко від них пішли ініціатори «ГУЛАГів» в радянській системі покарання інакше мислячих, особливо інтелігенції, яка гостро відчувала відчай при розумінні того, що суспільством правлять нікчеми.

Для знищення людськості була створена «машинерія смерті» у всіх концтаборах, де Ханна Арендт відкрила той примітний факт, що вбивці та їх жертви однаково деморалізувались і нерідко сприймали смертельну ситуацію скорої загибелі свою та близьких без почуттів суму та горя.

«Банальність зла» за назвою її книги полягала у тому, що зло не було полярним «добрий людини» Брехта, а ставало фактом звичайної рутинної роботи робітників концтаборів. Останні виконували механічну буденну роботу, матеріалом перетворення для якої ставали тисячі пасивних, беззахисних ще й безвільних жертв. Наразі не прийнято згадувати про галантерейні вироби із частин людського тіла, заготовлві добрива для полів з попелу тіл тощо, не кажучи про золоті зуби, вирвані обценьками у приречених на смерть [25]

У вже згаданому творі Євгена Замятіна, сюжет якого наслідував Олдокс Хакслі для свого роману-антиутопії «О дивний бравий мир», а потім Дж. Орвелл у не менш знаменитому «1984», герой замість імені має лише «ідентифікаційний Нумер», його подруга з «нумером» «О-90» викликає відчуття безтурботної округлої особи (буква «О»), а от інша – «І-330» є різкою, начебто батіг, виявить себе революціонеркою у боротьбі проти держави-машини.

***Примітка:** для сюжету цієї книги специфічним є відсутність теми війни, немає з ким воювати, бо всі рівні у внутрішній та зовнішній неволі. Коментатори до творчості Є. Замятіна скажуть «він як людина переміг державу», а обкладинка книги «Ми» унікальна - чиста однокольорова сторінка*

Тоталітарні режими створюють та реалізують свій проект «людини без якостей», якщо використати назву твору Роберта Мюзіля, всі необхідні людські характеристики сформовані під гаслом «корисні ідіоти». Для них влада найвищий авторитет і керманіч, тому не дарма правозахисники у самій Московії заявляють, що захищати права людини, серед яких головним є право на індивідуальне життя і достоїнство, вже й захищати нема у кого.

Якщо майже всі, може й всі, керівники та викладачі російських вишів, за посадою високоосвічені люди, одностайно підтримали свавільне рішення напасти на Україну, не правомірне, аморальне, нічим не виправдане, окрім диктаторських амбіцій, то це свідчення тотальної одурманеності та морального падіння всього російського загалу мільйонів освітян. Звільнення студента українця з МДУ у 2023 р. за надуманим приви́дом було лише справою часу.

Високе покликання освітян у сприянні досліджень війни, революції та миру на основі «чистої науки», згідно замислу соціолога П. Сорокіна та засновника полемології Г. Бутуля, а не у догоджанні правлячим верхівкам. Вони всіляко противляться знанню та реальному стану справ, бо істина завжди гостра і гірка.

Під час панування фашистів у Іспанії ректор університету, філософ Мігель Унамуно різко виступив проти їх «казарменого свавілля», він визнав, що його можуть знищити фізично, але не зламати духовно. Дійсно, «глибина морального падіння вимірюються тим, чим цей дух задовольняється» (Г.Гегель).

«Людська гідність українця: тотальність її борні на фронті, в тилу, у полоні» стала брендом поведінки більшості наших людей перед лицем смертельних загроз.

Примітка соціологічна: внесок П. Сорокіна у заснування соціології як науки та предмету викладання для спеціалістів безцінний, він дав їм поштовх у США, де відтепер наука слугує цивільній та військовій справі, особливо необхідної щодо політичних процесів та расової, гендерної рівності військовослужбовців.

Його визначення пізнавальних можливостей людини «безліччю апаратів, здатних сприймати та відправляти інформацію», надає нам надію конкурувати із лінійністю мислення «AI», до речі програмованого людьми (програмістами), навіть якщо і передбачена певна ступінь самопрограмовості.

Індоктринація безглуздими заявами ідейним апаратом тоталітарного суспільства дійшла до того, що російські автори текстів-настанов намагаються перевернути усталені у політичній соціології оцінки відносин «люди-влада» у такий спосіб, що «весь народ в Україні поганий». А «денацифікація» більшості нашого суспільства випливає з того, що українська влада тим паче не така, бо, як була записано у «Стратегії воєнної безпеки» РФ 2016 р., це «крайні праві націоналістичні сили». Тобто і українці не ті, та й їх влада не така, звісно не російська.

Ніде у світовій історії ви не знайдете історичної фази чи періоду, коли ВСЕ суспільство було негодним: проти божевільних цезарів виступали римські сенатори, проти інквізиції мислителі-гуманісти, проти фашизму – прогресивні діячі Німеччини, Італії, Іспанії, дисидентські рухи в СРСР проти авторитаризму разом із демократичними спільнотами Європи. Навіть при тоталітарному впливу в СРСР на мільйонні маси існували дисиденти.

Отже, у різному спектрі звичних чи не людських страждань на війні, можна знайти те видатне, що духовно змінить суспільство на краще: не війни викликають кризу моралі та культури, а навпаки, вказував Альбер Швейцер, вони є наслідком кризи людяності та гуманності владних кіл та бездушності людини.

Російський авторитарний режим із безжалісним ставленням до своїх же громадян потребує війни, бо та маскує внутрішні розколи між бідністю та багатством, совістю та ницістю, між демократичним фасадом суспільства та харизматичного диктатора. Аналітичні матеріали щодо «беззмінності», але не «безсмертності» путінського правління вказують перетворення росіян дійсно у «безсловесний матеріал», від них навіть схвалення режиму не потрібне, головне завдання - мовчати.

Російські соціологи, виходячи із власної інтерпретації, до речі, не перекладених ані російською, тим паче українською, полемологічних творів Гастона Бутуля та його послідовників пишуть, що у нього є можливість знайти «соціологічним функціям війни менш жакливу заміну».

З цього можна зробити висновок, що так була розрахована «спеціальна військова операція» Московії, хоча заміна руйнувань та смертей (соціологічна та антигуманна функція) війни не можлива через дії агресора.

Рашизм веде війну «на знищення українства», причому у росіян (стаття О. Соловійова у «Воєнному енциклопедичному словнику») мовиться щодо важливості для науки про війну (полемології) демографічного фактору воюючих, студентських рухів, расових конфліктів, але не про людину.

Примітка: стосовно студентства вкажемо на їх чутливе ставлення до соціальної несправедливості та загарбницьких воєн, необхідних тоталітарним режимам. Випереджуючи соціологічні дослідження ролі студентства у відсічі агресії на інтелектуальному фронті, можна зробити припущення, що це активна частина протидії курсу ворогів, на Україні, можливо і на Московії.

Міністерство освіти і науки Московії «типологізувало» концепцію власної історії: після завоювання Києва Новгородом пройшло 6 етапів становлення російської державності, на останньому етапі відбулось «декілька спецоперацій» в Чечні та Україні для «остаточного» підкорення цих земель росіянам та приєднання «нових земель».

Визначення людини розумною ('Homo sapiens'), як ми вже вказували, стало загальним місцем, хоча сумніви у її розумності у епоху постмодерну посилились перед лицем нерозумної реакції світової спільноти на пандемії, на загрози ядерної та кліматичної катастроф. До них додається страх конкурентної боротьби з «мережевим генератором відповідей» - така наша названа «штучного інтелекту», у якій є перші ознаки капітуляції професорів перед «штучними відповідями» студентів на іспитах. Натомість роль творчої фантазії, евристики, поетичного натхнення, інтелектуальної сміливості не загострені науковцями та учнями.

Річ у тому, що у людини, окрім розумових здібностей (роль розуму, у царині права не варто переоцінювати, вказував правник Фойєрбах – старший), є інтуїтивне мислення, емоційна та натхнена Абсолютом «Над чи Зверх розумна» складова, на ній наголошував видатний індійський математик Рамануджан, для якого математичні рівняння – це «думка Бога».

Біхевіористська примітка: на війні інтуїтивна складова сприйняття загрозливої дійсності загострюється до крайньої межі точності, що дозволяє уникати несподіваних небезпек, саме почуття бойового товариства та братерства перемагають подолати природні відчуття страху.

У згаданому нами соціологічному доробку Пітіріма Сорокіна є пас у бік людини: вона отримує та передає іншим оброблену інформацію всім тілом, це пояснює специфіку сприйняття дійсності людьми із фізичними відхиленнями, наприклад, пораненими на війні.

«Людина-граюча» - 'Homo Ludens' Йогана Гейзінги ставиться до небезпек «діяльності» на війні як різновиду особливої гри, де присутнє

естетичне та моральні начала, важить честь, благородство, повністю відсутнє у «ШІ» або «АІ», та розраховує на їх прояв з боку противника.

Актуально-наукова примітка: популярний американський автор книг щодо загроз війні та миру з боку «дронів» використовує, як він вважає морально «нейтральні» терміни «зміщення цілей» при випадковому враженню людини самокерованими збройовими засобами.

Так «людина ділова» - «Homo Faber» у письменника-філософа М. Фріша відсуває вбік сентиментальні почуття та її не обходять чужі страждання. Зрештою, вона розуміє трагічний смисл людських почуттів у «прикордонній ситуації» межі життя та смерті, яка є центральною у ситуації війни.

Є ще одна специфічна літературна позиція А. Платонова – ідейного дисидента революційних перетворень соціального та індивідуального життя російської імперії, який у романах «Котлован», «Чевенгур» зобразив «блукаючу» по світу, відірвану від суспільних коренів людину, яку згідно біблійських переказів, можна назвати заволокою. Характерно, що і мрія про комунізм у них виглядає як про безперервні пошуки «блуканням» по світу.

Така постава цікавить тому, що шукачі пригод складають достатньо вагому частину воюючих, що було визнано німецьким письменником-добровольцем 2-х воєн, офіцером німецької армії та письменником Ернстом Юнгером. У пошуках воєнних пригод він сам побував і у Африці, а не тільки на фронтах двох світових воєн, так само як і Ернест Хемінгуей.

Найманська армія Вагнера також намагалась романтизувати війну морально піднятими гаслами рос. мовою: «Контракт з родиною», «Контракт с совестью», а один із одіозних підрозділів вагнерівців «Русичи» мав заклик: «Слава руси». Чому «Слава Україні!» не прийнятно для них, їм самим не відомо.

Автобіографічний відступ: постать Юнгера заслуговує на увагу тим, що він віднайшов у війні героїчне та естетичне начало, брав участь у битві 1915 р. на Сонмі, де вперше використано бойові хімічні речовини, командував ротами на Західному фронті у обох війнах, підтримував антигітлерівські змови офіцерів та генералів вермахту. Він передбачив у творах появу мобільного зв'язку та GPS, а також намагався осмислити війну з політичної сторони та на рівні філософського аналізу поведінки вояка.

Примітною новиною у розмислах щодо змін «людського» єства стало формування новітнього проекту – людина, яка вміє співпрацювати з «АІ», такий вояк більш здатний до продуктивності у прийнятті рішень на основі актуальної інформації в епоху нових викликів і ризиків, особливо за умов «конфліктів нижче рівня збройного». Щоправда у цьому випадку до воюючого прикладаються понижені стандарти щодо його власної інтелектуальної складової, бо він інтегрується із машинним мисленням, тут важить його специфічна навичка *операционабельності*.

Наслідки добровільного приниження, замість невпинного розвитку розумових здібностей людини, не прийнятні, хоча у стані війни вони ще

актуалізовані. Вони явно суперечать давно доведеній тезі, що людина використовує свій інтелектуальний потенціал на матеріальній основі людського мозку на 2-5% у кращому випадку. Тобто КПД в два рази менше паровоза, винайденого 150 років тому.

Поки що складно сказати, які якості людини – сучасного воїна мають вийти на перший план, бо у Наполеона розумові та вольові якості командира складали рівні сторони квадрату, а тепер вважається, що важить особливий стиль мислення – комбінаторний та вміння використовувати підходи «дизайн – мислення». Дистанційно керована бойова техніка вимагає не стільки грубої фізичної сили, скільки вміння здійснювати оперативні збалансовані рухи та швидкість реакції на швидкоплинну зміну обстановки.

Отже, взаємодія із штучним інтелектом може полегшувати операційну роботу, але ускладнювати одночасно використання динамізм мислення та здатність узгоджено, або заперечно на основі зовнішніх анонімних порад, приймати власне рішення.

На наш погляд залишається актуальною вимога професорки кафедри «Соціального призначення філософії» (виступ у Давос 2016 р.) відносно важливості формування у студентів «вміння задавати питання та критично ставитись до запиту».

Ми можемо зробити попередній висновок, що всі проекти людини демонструють надання їх авторами наголосу лише одному із багатоманітних проявів її родової сутності, якою є суто людське, творче активне та практично-перетворююче ставлення чоловіка до дійсності.

Навіть у спогляданні присутня керована людиною позиція стосовно впливу на ситуацію за принципом даосів: благодійна бездіяльність, щоб зважати на дію всесвітнього закону справедливості («дао») або покладатись на античну тезу всесвітнього порядку («логос»).

У постмодерного філософа Петера Слоттердайка, який піддав сумніву дієвість «класичного гуманізму», є цікава ідея - надати можливість буттю «здійснитись» без втручання людини, однак навряд чи вона має цінність під час воєн та збройних конфліктів.

Мабуть це європейська інтерпретація принципу «дао» – закону благого не діяння та заперечення цінності «де» - обраного людиною самостійного шляху. З часів європейської «миротворчості» щодо фашистської агресії 1939-1940 рр. Невілла Чемберлена, який до того ж виступав проти модернізації збройних сил своєї країни, живучий тезис невтручання у перебіг збройної боротьби, що тільки розпалює агресора та нападника.

На протипагу такій пасивній позиції є сенс навести ствердження О. Герцена, який спостерігаючи перебіг (бойовища) здобуття незалежності Італії та Греції у ХІХ ст., примітив: «Завоювання незалежності державою це тільки здобуття права на повноліття, його слід далі реалізовувати вже

як доросла людина». Отже захист незалежної України, як проявилось лише через 30 років, це право та обов'язок ДДІ всіх сил вже сформованої, «дорослої» країни перед лицем агресивного потужного ворога-сусіда.

Є інші накреслення, переважно у літературно-художньому плані, мемуарах та спогадах учасників збройної боротьби, особливо у щоденниках добровольців та волонтерів, які продовжують лінію невичерпності варіантів індивідуальності в умовах смертельних небезпек.

«Кіборги» захисту Донецького аеропорту 2014-2015 рр. явили приклад незламного патріотичного бойовничого духу, цей ранішній кіношній символ злиття безсмертної людини та зброї набув на реальній війні іншого значення. Плавився метал споруд аеропорту імені С. Прокоф'єва, гар від пороху діяв як задушливий газ, єдина «дорога життя» від нині зруйнованої Авдіївки прострілювалась цілодобово, у цьому небезпечному місці був 4 дні лише один кореспондент Сергій Лойко (корпорація ВВС), а воїни тримались 252 дні. Їх фантастичну назву і стійкість визнавали і наші вороги

Наші хвалькуваті українські журналісти так і «не доїхали» до ДАПу, як і раніше їх не було при обороні менш відомого Луганського аеропорту, боронити який летіли 46 десантників, зраджених своїми генералами.

Примітка: під час розстрілу студентського протесту 1989 року на площі Тяньаньмень у Пекіні один молодий юнак із тисяч протестуючих, чий ім'я залишилось невідомим, окрім прізвища «людина-танк», зупинив голими руками колону (5 чи більше) танків Народно-визвольної армії Китаю (НВАК та зберіг на час та час життя товаришів.

До речі, на тлі неповернення із саміту ЄС українського кореспондента 24 каналу на страждальну Батьківщину тепер важливо згадати, що у ДАПі при обороні важливої позиції 2014-2015 рр. не було жодного вітчизняного працівника ЗМІ, спеціалізованого особливо щодо новин війни.

Нові загрози і реалії повномасштабної війни зобов'язують нас згадати про інших – майже 600 злочинів проти працівників українських ЗМІ, які являються не комбатантами, не вражаються та не беруться у полон. Нині діяльність Збройних Сил України, за даними ГШ на 1.11.24, висвітлюють 7500 різних ЗМІ., деякі справді мають сміливість висловити «правду війни».

Відносно проекту «людини майбутнього» є побоювання передбаченого Реєм Бредбері карикатурного розумового розвитку людини «від дитинства відразу у дорослі і знов у дитинство». Здається, що наразі так відбувається з дорослими у віртуальному світі, коли люди не розуміють принципову ознаку реальності війни - онтологічність, тобто існування реального, фактично існуючого в світі. Натомість, кольорові цятки на екрані – симулякри дійсності самого широкого діапазону від радості до

скорботи викликають сентиментальні або смішливі емоції, не завжди доречні почуття.

До ситуації людини на війні цю парадоксальну тезу складно пристосувати, але ідея хвилеподібного розвитку людських здібностей, функцій, а може її головного призначення у світі, заслуговує як маякової для подальших досліджень. Головним є хода невинної еволюції фізичних спроможностей, духовності та інтелектуальних сил людини. Ми впевнені, що *український характер* із осердям патріотизму, люті, гумору, незламності є новим явищем світового розголосу як один із напрямків розвитку духовності.

Те, що світ та людина у ньому змінюються, є очевидним, наше завдання зрозуміти особливості їх взаємозв'язку, оцінку та поведінку цієї ситуації безперервних змін від миру до війни та руху протилежного напрямку. Можливо, людина починала «олюднення» землі мирно, поки не прийшли завойовники, та прийде час, згідно молитви першого українського київського митрополита Іларіона, «примирити народи (язики)».

Не можна погодитись із примітивним тлумаченням так званої «суб'єктності» на війні, як постановка питання: «хто Ми», а «Хто вони»?

Примітка літературна: авторка постановки цього питання у публічній лекції в одному із університетів України, який перебазувався з ТОТ, можливо не знала, що твір Євгена Замятіна назвою «Ми» позначав без особистісну штучно зрівняну спільність людей без імен (в тоталітарному суспільстві), ці безіменні «нумери» починають хворіти, коли в них утворюється душа. А здорові «Ми», тобто без душі, обирають одностайно у 48 раз свого правителя, який між іншим, сам, як їх суддя, прокурор та виконавець, милує або карає.

Диференціація конкретного нинішнього, начебто об'єднаного, колективу лікарів («ми») окупованого в Маріуполі шпиталю показала, що лікарі - патріоти переодягли поранених бійців ЗС України у травні 2022 р. у цивільний одяг, щоб врятувати від окупантів, а їх колега лікарка Чехова із тих же «ми», видала поранених на муки в таборі полонених Оленівки. Подальша її доля невідома, але лікар-хірург, який організував патріотичну акцію переодягнення поранених бійців, чудом врятувався втечею від окупантів.

«Ми» - це 67 тисяч жінок - українок у Збройних силах та водночас 30 тисяч молодиків чоловічої статі «ухилянтів» (є заяви, що їх не менше 60 тисяч). Вшановуючи не бачене в історії патріотичного спротиву окупантам явище самовідданості жінок, країни Євросоюзу спеціально надали фінансову підтримку сумою біля 7 мільйонів доларів, Цим абстрактна війна відрізняється від «дійсної» війни, за позначенням Гегеля у «Філософії права», а ще більше від «зоряних фантастичних» воєн.

Феномен героїзму, з одного боку, є дійсно «над-особистісний», бо людина перевершує звичайну, повсякденну позицію особи мужньою поведінкою у прикордонній ситуації (так звану «людину з вулиці» – казав

Ортега-і-Гассет), та водночас це індивідуальний вибір благородного завершення життєвого шляху.

Мовиться щодо необхідності конкретного соціологічного аналізу складу та позиції представників протиборчих сторін, серед яких у ворогів є головні військові злочинці, вирок більше ста осіб з них винесено в Україні, є сотні колективів ВНЗів з офіційною підтримкою агресії та мужні чоловіки легіону «Вільна Росія», партизани, бійці «Сибірського батальйону», емігранти - втікачі з Московії з оригінальною маркою позначення себе «ППЖ» (поки путін живий), замість відомого «ПМЖ» тощо.

Після удару авіації окупантів по дитячій лікарні «Охматдит» один із льотчиків росіян передав документи та фото нападників-нікчем, особистості яких вже ідентифіковано: це особовий склад полку, список яких назавжди залишаться у «історії російського безчестя».

На війні діє не абстрактний суб'єкт, а жива людина. Причому цей воюючий, як іронізував Б. Брехт у антивоєнному вірші «Мертвий солдат», не має навіть права і померти, адже він у планах командування повинен бути на своїй бойовій позиції, рахується завжди живим. Несподіваний оптимістичний приклад – спростування безвихідності у смертельній ситуації надав боєць родом з Херсонщини, який у боях під Бахмутом один, у покинутому окопі був непритомним при відході товаришів, а тоді тримався декілька днів. Його вважали загиблим, він вижив та ще знищив десяток ворожих солдат.

4.1. Людина у ситуації війни на різних соціальних позиціях.

Зрештою ми зупинимось на особливому, нині актуальному проєкті 'Homo pacis – homo militant' - «людині мирній, але воюючій», вона головний суб'єкт збройної боротьби. Не полководці, воєначальники, а звичайна людина, яка мимоволі або за покликом серця, або за вимогою громадянського обов'язку держави включена у ситуацію збройної боротьби.

Для неї війна – явище загрозливо смертельне, але тимчасове. Звичайний життєвий шлях пролягає від миру до війни і знов повертається до бажаного миру. Сучасне поле бою перетворює вояка, який раніше діяв у складі фаланги, колони, цепу наступаючих на «автономну бойову одиницю», лише підтверджує нашу характеристику неповторності та важливості кожної особистості у смертельних ситуаціях вибору.

З латини попереднє розлоге пояснення може бути передане так, що багатозначне слово 'pacis' означає не тільки мирний, а й спокійний, бо людина заступає на війну як на буденну справу із внутрішнім зосереджуванням на вкрай небезпечній, але тимчасовій справі. Це особлива важка робота, не паради, не гра та навчання, хоча й із ігровими

елементами, як дослідив Іван Штоквиш на основі положень роботи «Людина граюча» Й. Гейзінги.

Не парадна примітка: при підготовці до параду в честь Незалежності України у серпні 2021 року тривалий час обговорювалось: чи крокувати студенткам-випускницям військової кафедри КНУ на підборах військової форми одягу (за зброєю в руках) чи одягати формене взуття. Варто було задати питання керівникам військового відомства: воювати вони також на підборах (для краси) будуть?

У творі «Про мистецтві війни» Ніколо Макіавеллі, до якого звертаються рідше, ніж до знаменитого «Володаря» («Князя»), ідеалом вояка є мирна людина, яка лише у випадку війни вона береться за воєнне ремесло, а після закінчення бойовищ знов повертається до постійних мирних занять. Це її природна та благородна справа.

Таке ствердження базувалось на негативному сприйнятті образу вояків найманих армій, зруйноване моральне обличчя тих краще за всіх викрив Еразм Роттердамський. В роботі «Сповідь солдата» він показав найманця ледарем, нікчемою, яка вихваляється пияцтвом, картярництвом. Макіавеллі був згоден, що постійне заняття вбивством ворога та руйнуваннями не роблять людину кращою, тому вона вдається до війни вимушено, бо створена задля миру та бореться за мир, у цьому її земне призначення.

Принаймні значна частка воюючих стане не «спокійними», хоча й мирними. Неспокій може означати майбутні претензії військової маси, а не тільки її еліти, на політичне представництво, включно до верхівки влади, вимоги соціальних змін на покращення життя звичайних громадян, а головне – вимога справедливості, рівності, достоїнства громадян.

Симптоматичним стало звернення загартованих у боях вояків «Азова» з вимогою звільнити недолугого Командувача Об'єднаних Сил, що й було негайно реалізовано Президентом України 25 червня 2024 р.

Такі розмисли актуальні для України, де школу війни спочатку в зонах АТО та ООС до «великої війни» з Московією 2022-25 р. р. пройшли майже 400 тисяч громадян. Надалі у зв'язку із масштабною російською агресією призов з резерву сотень тисяч раніше мирних осіб злився із цими тисячами вояків, ми їх позначили «людьми мілітант», це людина воююча та загартована в боях за свободу і незалежність рідної країни.

Примітка ситуативна: пройшли майже три роки відбиття російської агресії, тому вдаються взнаки загибелі, поранення, втрати тисяч самих кращих та патріотично налаштованих загартованих чоловіків, а з молодих людей не менше 600 тисяч виїхало за кордон, а ще 1 000 000 українців, згідно заяви Президента України, ані не воюють, ані не працюють.

Заява Головнокомандувача ЗС України 8 квітня 2024 р. що бійці знаходяться більше 15 місяців на «гарячих» бойових позиціях без ротації, бо молодь всіляко ухиляється від участі у збройному захисті країни, гірка, але правдива.

Сумно і прикро, але потрібно вказати про героїчну смерть українських льотчиків-асів, які на стареньких сталевих птахах нищили ворога у небі Києва, бо за 30 років незалежності не було створено жодного сучасного бойового літака, вони стали б дійсними «привидами» для російських нових льотних сил.

Отже, для звичайної людини несподівано відбувається вхід у ситуацію війни, надалі з'являється бажане повернення до мирного стану, проте на новому шляху відкривається можливість увійти знову до лав «воюючого» у повторній ситуації «війни, повстання, опору», за позначенням Дж. Агамбена з роботи «Homo sacer». Надзвичайний стан у мислителя знаходиться на перетині політичного, правового та морального аспектів конфлікту людей, загостреного до крайньої межі неповернення – війни.

Суспільство і людина після війни стають іншими, але попереду будуть нові виклики та загрози. Представник Пентагону генерал Марк Міллі вказав у вступній статті до тижневика Національного університету США (№ 110. 2024 р.) про входження його країни та збройних сил у «невизначене майбутнє» і фундаментальні зміни у характері війни. Вони визначають нові сутнісні характеристики вояка як людини дійсно нового століття. У останніх публікаціях журналу (2024 № 115) увага перенесена на небезпеку ядерного стримування не тільки Московії, а й КНР та можливого нарощування ядерної сили КНДР.

Воюючій людині у збройних змаганнях близького майбутнього буде надана велика ступінь свободи рішень та автономності дій у складі віддалених у просторі одна від одної бойових груп, тоді як ранішні колективні дії у фалангах, надалі у густих колонах, у розсипній лінії бійців в наступі, - всі вони відійшли у минуле.

Ставиться питання реалізації оперативних бойових завдань вояком як лідером, головною характеристикою якого стають дії без озирання на інших, сміливість взяти на себе відповідальність, тобто потрібен сплав інтелектуальних та вольових якостей.

На війні, особливо доволі тривалій, відбувається «вживання» воюючого у постійну ситуацію небезпек. У видатному та водночас розкритикованому романі Є.-М. Ремарка за вузько особисте висвітлення «окопної правди» без показового героїзму, невеличкому за обсягом творі «На західному фронті без змін», на питання одного із героїв своїм одноліткам: «Що ти будеш робити після війни?» ті не можуть нічого придумати. Адже їх життя перетворилось у суцільну війну, тому якщо б нападником у наступною бою був би рідний батько, син каже, що вбив би його без вагань.

Переживання, сприйняття життя та смерті на війні у парадоксальній єдності, складають необхідний елемент конфліктної духовної епохи конкретної країни, яка веде збройну боротьбу з іншою державою.

Є обґрунтована думка, що «скалічені війною» вже навряд чи стануть здоровими: характерною була відмова молодих бійців об'єднання ФАРК Колумбії 2018 р. погодитись з рішенням центральної влади та їх командування припинити нарешті п'ятдесятирічну громадянську війну. У тій брали участь бійці 5-ти армій. Так і для молодого покоління афганців, яким виповнилось нині 40-45 років, мир «без війни» - явище ніколи небачене, вони знали тільки війну. Наступна літературна примітка вказує на те, що до війни спочатку важко звикнути, а потім людина «воююча» вживається у неї та не мислить іншого життя.

***Примітка особистісна:** глибокий задум Річарда Олдінгтона твором «Смерть героя» показати прірву між мирною буденністю суспільства, яка послала молодь на війну, та поневіряннями останніх, позначився і трагедією особистою. Автор до кінця життя не вилікувався від посттравматичного синдрому, того часу не розпізнали цю загрозу психічному здоров'ю.*

Наступний твір з назвою «Всі люди-вороги» підкреслив ще раз не випадковість протиставлення людині патріотичної спрямованості аморалізму обезлюдненого суспільства.

У Георга Гегеля «особливий стан» воїнів за мирних умов інституційований у особовий склад армії, він (сословие - рос., estate -англ., status – лат.) під час війни перетворюється на «всезагальний» захисний елемент суспільства. Тобто, всі так чи інакше будуть «присутні» у ситуації війни.

На самому вістрі небезпек війни знаходяться комбатанти – **воюючі**, їх забезпечують діями без зброї **некомбатанти**: медики, священики, військові журналісти, вказують ще на військових юристів (але вони не мають розрізняльних знаків як медики чи капелани). Надалі недалеко від бойовищ знаходяться **цивільні** особи, ще більш відсторонені від небезпек війни **жінки** та **діти**, принаймні такі принципи «класичної війни».

Закиди російської сторони щодо загибелі на фронті відомих блогерів – українофобів не беруться нами до уваги, бо вони без знаків розрізнення не комбатантів (шолом та жилет 'Pressa') воювали у лавах агресора та фактично вели як завойовники. Одним із перших прикладів такої не правової поведінки надав російський актор фільму «Ліквідація», який із кулеметом у шоломі «Преса» хизувався перед кінокамерою у Луганському аеропорту. До речі у фільмі показаний негативний образ українців, які виборювали незалежність нашої теперішньої країни майже 10 років після завершення Другої світової.

Конкретна людина зникає, вважав Моріс Мерло-Понті, якщо до неї ставитись позачасово, не враховуючий реальний історично-конкретний стан її теперішньої («зараз і тут») життєдіяльності. У період «холодної війни» люди «зверх держав» відчували небезпеку та власну відповідальність за можливу ядерну катастрофу внаслідок можливого взаємного обміну ударами ядерних сил.

Недарма видатні вчені-фізики у 1955 році підписали меморандум «Ейнштейна-Рассела» та поставили перед мислячим людством альтернативу: або «шлях безперервного прогресу, щастя, знання та мудрості, або смерть роду людському». Складно сказати напевно, що дозволило уникнути ядерного (термоядерного) апокаліпсису чи то успіхи дипломатії, страх «взаємного знищення», державна мудрість президента Є. Кеннеді у відповідь на недоречне самохвальство М. Хрущова чи інші фактори, або вся сукупність причин, однак це безумовно розумне політичне рішення у річищі застереження Ейнштейна-Рассела.

У наступний період «розрядки» (D'etente франц. мовою означає також і «розслаблення») психологічна напруга поступилась відчуттю полегшення та невиправданого оптимізму, особливо громадян тих держав, які раніше були на вістрі ядерного протистояння, тому ООН проголосила 90-ті роки десятиріччя «культури миру». Турботи про зміцнення національної безпеки було покладено на державу. Жителі великих потужних країн відчували себе захищені власною державною силою, а локальні збройні конфлікти їх мало турбували.

Поняття «територіальної оборони» аж до положень Стратегії НАТО 2009 р. не поставало перед стратегами Заходу. Тепер український досвід організації ТРО вдумливо вивчається нашими союзниками.

Для нинішніх суспільств характерною стало таке міркування історика Дж. Блейні: «нації не починають війни, якщо воюючі сторони достають згоди в оцінці своєї відносної могутності». Мається на увазі реалізм щодо співвідношення сил антагоністів, які обмірковують небезпеки для себе та у разі виявлення небезпек, у першу чергу для себе, відмовляються від війни.

Примітка не наукова: на тлі посилення російської агресії в Україні навесні 2024 р. з'явилися повідомлення, що армія Великої Британії у зіткненні з такою б армадою протрималась не більше 2-х місяців, чи не тому англіїці обережні у дискусії стосовно посилки військ НАТО на допомогу Україні?

Однак такий гіпотетичний напад наражався би на войовничість морської країни із досвідом відбиття німецьких бомбардувань та створення добровольців територіальної оборони, а також на мужній англійський характер. Вони першими у Європі з початком війни стали на шлях військової допомоги Україні.

Такі думки не враховували наявності держав «готовності до війни» з одіозними лідерами, які «роблять війну», їх спонтанними та обдуманими хворим світовідчуттям, що ведуть до свавільних рішень почати війну. Війна не гра у шахи, хоча знаний політолог Зб. Бжезінський називав мережу міжнародних відносин «Великою шахівницею».

Після «перемоги» Заходу у «холодній війні» та гонці озброєнь, у змаганнях щодо переваги у рівнях безпеки, прав людини та добробуту над блоком радянських країн, очолюваних СРСР, виникає особливий феномен війни «країн-родичів». Він вкрай небезпечний не тільки у геополітичному

відношенні поширення конфліктів та зміні центрів сили у Європі, а й високим ступенем ворожнечі, ненависті, забуття традиції врегулювання ситуації політичним та дипломатичним шляхом. Нині турецькі стратеги у намаганнях розробити 3-х сторонній план миру в Україні як раз то виходять з того, що війна не відповідає їх геополітичним інтересам країни-лідера Чорноморського регіону.

Людина на пострадянському просторі почала страждати економічно та морально у зв'язку із крахом усталеного образу життя та зростаючими небезпеками. Приклад війни на Балканах між республіками колишньої Югославії виявив етнонаціональні корені ворожнечі у суспільній свідомості, розпалені пропагандою, а не у індивідуальних відчуттях до чужинців.

Нам представляється, що поступово у нових збройних конфліктах відбуваються зміни всієї гамми почуттів чи настроїв ворожнечі з політичних мотивів та ідейних протиріч на емоційно-психологічні, а далі до не контрольованої нічим ненависті до протилежної сторони. Так було у міжнаціональному конфлікті 1994 р. в Руанді, за короткий час якого було безжалісно вбито півтора мільйони жителів із чотирьох, а надалі пройшло не менше 25 років для деякого успіху політики «внутрішнього умиротворення». Її результати ще достеменно невідомі. Адже плем'я нападників, покинувши десятки тисяч мачете, якими холоднокрівно вбивали «ворогів» побігли у сусідні країни.

Історична примітка: можливо буде дивним відсилання до подій 110 річної давнини на фронтах Першої світової війни із масовими випадками «братанням» німецьких та російських, французьких, англійських солдат. Воно розпочалось з 1915 р. і хоча не давало особливого ефекту припинення бойових дій внаслідок мовно-культурного бар'єру та підозру підступності, це була специфічна форма протесту проти дій своїх урядів [27]

Стосовно України аналогії навряд чи спрацюють, бо рівень справедливої люті на злодіяння російської воячини неймовірно високий. Це розумна ненависть, як визначив її у боротьбі із навалом чуми (фашизму) головний герой роману «Чума» доктор Ріє у відповідь на критику щодо відсутності у нього людяності: « вона у мене у виконанні під час смертельної навали своєї роботи»[28].

Тому «сухий» матеріал полемології щодо важливості «людського фактору» на війні має синтезуватись з людино вимірними реаліями збройних конфліктів та бойовищ останнього часу. Там, де людина - найдешевша зброя, як для росії у війнах, які вона доволі давно почала вести: 1996 р. у Ічкерії, з 2011 року у повстанських районах Сирії, надалі у конфліктогенних регіонах африканських країн та з 2014 р. в Україні, ми підкреслюємо самоцінність та унікальність мужніх переживань наших патріотів перед лицем «великого Ніщо». Ним (індивідуальною смертю) завершується життєвий шлях кожного вояка. Поет-філософ А. Фірдоусі нагадав, що у греків сенс життя розкривається саме у момент смерті.

Мирна людина також не позбавлення страждань та смертей, які певним чином вважають «природними» на війні, хоча згідно приписів права війни має бути відсторонена від неї.

Соціальна й індивідуально значуща небезпека війни багатоліка: матеріальні витрати, катастрофічне забруднення навколишнього середовища (В'єтнам, Югославія, Каховська ГЕС), чисельні смерті та каліцтва. А переживання мирної людини, віддаленої від бойовищ, характеризуються «очікуванням» завершення війни з позиції стороннього спостерігача.

Особливо болючими стають морально-психологічні деформації природної гуманної сутності людини, втрата інтегральних якостей людського. Оприлюднені емпіричні данні у відкритих тепер джерелах [29] показали, що більше 20% суїцидів у США здійснюють колишні військові, які пройшли та пережили війну на Далекому та Близькому Сході, та й у більшості учасників війни вона все ще не закінчилась.

У Камю в «Чумі» сильно сказано, що для тих, хто побачив смерті тисяч людей, одна смерть нікого не здивує (не схвилює). Чудом повернені з фронту помилені російські злодії, мобілізовані для наступу на українському фронті, вже здійснили всередині власної країни більше сотні вбивств, у тому числі своїх близьких рідних. На початок 2024 року слідчі органи Московії офіційно відкрити 30 кримінальних справ за вбивство своїх співвітчизників. Ще більш жахаючим стало вбивство «героєм-фронтовиком» з Якутії, який повернувся з України, почесної вчительки цієї республіки

Примітка антигуманності війни: жахи війн складно передати, так у короткотривалому збройному конфлікті у провінції Тиграї Ефіопії, що відбувся після завершення багаторічної попередньої війни, а саме восени 2021 р., виявлено біля 2000 жертв, молодшій було лише 2 місяці, а старшій - 90 років, причому тільки 3% цивільних загинули від артилерійських та повітряних ударів, а всі інші розстріляні зблизька та зарубані мачете.

На Україні поранення та вбивства десятків тисяч: дітей, цивільних, жінок, медиків (їх більше 70 захоплені у полон, що заборонено гуманітарним правом), залізничників, ДНС робітників ще більш жорстокі та безцільні.

Ми передбачаємо, що це робилось навмисно, ведення каральних дій для безцільного з воєнної точки зору руйнування економічних сил і культури не є головному причиною. Тут важить ідейно-політичний задум знищення українства: людності, культури, національної пам'яті та сучасних творчих надбань. Вже знищено біля 1000 пам'яток, споруд культури, більше тисячі медичних закладів, майже 600 дітей вбито, 20 тисяч депортовано, ще більше фізично та духовно скалічено. Після наказів російських командирів ротної та батальйонної ланки не брати українських оборонців у полон встановлені факти відрізання голови у живих захоплених ними вояків.

Це дійсно «спецоперація» воєнної машини Московії, бо дії російських загарбників ганьблять слово «**війна**», яка дійсно «надихала» Єрнста Юнгера, добровольця Першої світової, сина Ричарда Кіплінга, героїчно загиблого у контрнаступі на Лоон (Франція).

Син Є. Юнгера, майор вермахту, також загинув на фронті, відомі літератори, представляючи з обох сторін воюючих у Світових війнах, самі йшли на війну, як і їх діти, натхнені громадянським обов'язком захисту своєї країни, обраного стилю життя, європейських основ цивілізації, яку б конотацію не давали цим зобов'язанням, протилежні воюючі сторони.

Чоловік, який сприймає біль, сам не завжди буває сприйнятим у жорстокому світі збройної боротьби саме таким страждаючим (М. Мерло-Понті), він сподівається, що влада, яка визнає необхідним соціальне насильство, має містити більше гуманності.

Важливо для цього, на його думку, виказаній у роботі «Гуманізм та терор», розмістити самого себе в перебіг подій. Гуманність нелегко розтлумачити у жорстокому світі збройної боротьби: у Конфуція на запитання учнів щодо людяності той відповідає, що про неї навіть «важко казати, а тим паче важче здійснити». Фахівці в галузі етики вказують, що благородна людина «жень» може китайською читатись з так, що у неї присутня друга сторона.

Спогади учасників бойових дій в Україні з 2014 року численні, всіх їх поєднує теза «йдемо на бій заради миру і свободи нації». Таких видань за 900 днів війни вийшло вже більше 1500, третина з яких написана учасниками бойових подій. Наразі вийшла збірка спогадів та оповідань саме жінок - військовослужбовців України з полів бойовищ. Щоправда є й інші, паразитуючі на увазі до опусів учасників чи близьких людей до бойовищ.

***Примітка:** такий масив публіцистичної літератури «мілітарного» спрямування, виданої в Україні за майже 3 роки війни, потребує спеціального аналізу, адже ми маємо врахувати конкретно-історичну ситуацію автора, коли індивідуальні сприйняття бойових подій виходять на публічний простір, адже раніше митці писали лише тоді, коли «не можна було мовчати».*

Крім того, потрібне теоретичне узагальнення індивідуальних переживань учасників війни, саме тоді виявиться «всезагальне». Роз'єднаний індивідуалізм не сприяє порозумінню народів, націй, спільнот за умов конфліктних ситуацій.

Все вищезгадане вказує на те, що існує не схематичне співвідношення родового та індивідуального в людині, а конкретний плинний стан «людино-реальності» у динамічних ситуаціях мир-війна-мир. Під час збройної боротьби при всій індивідуальності переживань можна виокремити певні групи із специфічною позицією поведінки перед лицем смертельних загроз.

Якщо брати за аналогію схему позиції «людина-політика», а війна, як неодноразово зазначали у творі К. Клаузевіца «Про війну», є «наскрізь політика», то вимальовуються суб'єктивно обрані, але соціально значущі, стандартні позиції.

Перша позиція, умовно названа «тотожність», виникає, коли особистість не займає особливо відмінного від своїх близьких представників оточуючого соціального середовища, тому ототожнює свою поведінку у соціально-політичному бутті із масою інших. Про них дещо презирливо висловився Сартр у тритомнику «Шляхи свободи», хоча це й не справедливо.

Тотожність моральних настанов та політичних ідеалів формує так звану масову «людину з вулиці». Її особливості світосприйняття соціально-політичної небезпечної ситуації є наскрізна тема роздумів Ортеги-і-Гассета в роботі «Бунт мас». Тема була підхоплена та вирішувалась іншим письменником Іспанії Мігелем Делібесом в романі «П'ять годин з Маріо», у якому дружина покійного професора згадує нападників на республіканську Іспанію з побутової точки зору: для неї це браві, красиві вояки-італійці на такий собі жіночий погляд. Смысл війни для тих, хто «як всі», неясний бо начебто справи потойбічного світу.

Біографічна примітка: біограф Мігеля Делібеса зробив знаковий допис, що спочатку цей знаний іспанський письменник був «у полоні» показової доблесті генерала Франко (до речі, самий молодий генерал у Європі та здібний воєначальник) з його вояками у боротьбі із «різноплемінними» республіканцями різних країн. Але по роздумам письменник «зрадив перемозі» авторитаризму та фашизму. Він став на бік демократії та миру. У останньому творі «Єретик», який був номінований на здобуття Нобелівської премії, автор перестерігає від загроз демократії з боку маси фанатиків будь-якої ідеї.

Разом з ними єдині у ставленні до окупації ті, хто свідомо залишаються у рідних місцях та не вступає у лави опору, активну діяльність партизан, чи у групи спротиву цивільної непокори. Справа не у моральному осуді, а у масовидності даної групи. Їх можна не засуджувати, а тільки співчувати стосовно вибору «не геройської» поведінки. Символом поведінки буденної людини може бути назва фільму литовських митців «Ніхто не хотів помирати», бо мораль вояка-Бусі вимагає: вояк обирає смерть для життя інших.

Стратегія воєнної безпеки України 2021 року наголошувала на створенні «потужної територіальної оборони», однак позиції тотожності багатьох громадян та конформізму заважала виконання цьому завданню. Тероборона України почала активно «само створюватись» на півночі України, тоді як на Сході у районах прикордонних із Харківської області – Куп'янськ, Ізюм, Сватове, Кремінна, Лисичанськ і далі вся вага лягла на плечі вояків Збройних Сил без визначальної підтримки цивільного населення.

Аналітична примітка: потребує спеціального аналізу громадянська позиція російських мешканців зайятих українськими силами районів Курської області, вона викликає стурбованість у порівнянні із вітчизняними колаборантами, адже мешканців, які залишились та допомагають українським воякам мало, як і незначний партизанській спротив.

Наші побоювання підсилюються тим фактом, що українські біженці повертаються на ТОТ, в окупацію, бо турботи з боку чиновників міністерш не відчули.

Інша соціальна позиція, хоча вона визначена своїми більш-менш усталеними світоглядними принципами, але наближена до тотожності більшості, - спільнота «конформістів». Вона означає пристосування до нового життя при окупації ворожими військами частини держави, тому також не чиниться спротив ворогам. У відсотковому відношенні можливо, що значна частина цього населення доходить до половини жителів певного регіону.

Жителів Московії можна вважати дійсно у рядах конформістів мільйонними, тому тамтешній спротив війні індивідуальний та небезпечний, самовідданий справі демократії. Форуми «Вільної Росії», які проводяться в Україні та інших країнах, мають тільки символічний характер.

Слід пояснити той факт, що партизанський рух не стає масовим у війнах останнього часу у порівнянні із війнами минулого, зокрема, другої половини 20 століть. Конформна людина у соціологічному плані – явище ХХ століття, для неї добробут, особисте відчуття «легкості життя» стоять на першому місці. У Гете в «Фаусті» доктор всіляких наук, що визнає головним у житті особисту зручність для диявола Мефістофеля являється самим підходящим матеріалом для перетворення цієї людини у знаряддя злих сил.

Вже після війни 1941-45 рр. Герберт Маркузе висловив тезу-проект «одномірної людини», яка скоріш за все конформна до поточного соціально-політичного устрою та економічної системи, які їх задовольняють. Люди охоплені однаковими бажаннями та стандартними цінностями, нав'язаними ззовні соціальною системою попри надання їм примарної свободи. Вони не бажають відмовитись від комфорту споживацьких цінностей.

У практично-політичному відношенні це розуміють російські окупанти, на окупованих українських територіях намагаються встановити відносно «комфортні» життєві умови виплатами пенсій, зниженням платні за житло, намаганням відновити освітні процеси у школах, проводити «культурні» заходи» тощо.

Дещо несподіваними фактами став потужних рух опору у окупованих регіонах Запорізької та Херсонської областей, жителі яких раніше вважались носіями «Східно-південної політичної культури». Викладачі та студенти захопленого Державного педагогічного

університету імені Богдана Хмельницького відмовились від колаборації та винайшли певний набір форм спротиву ворогові разом із містянами. Причому Мелітопольська міська адміністрація у повному складі покинула окуповану територію.

А от у Донецькій та Луганській областях рух опору, не кажучи про активний партизанський опір, був практично відсутнім та наразі тільки розгоряється у районі Маріуполя. Навіть у Криму спротив окупації діє активніше. Слід розмірковувати над такими проявами «поза» мілітарної поведінки цивільних осіб у воєнний час: справа у географічних умовах чи «людському» матеріалі, чи у системі ідеологічного впливу у даному регіоні.

Патріотична постава життя у сформованого захисника Батьківщини, вона виражає героїчну сутність людини, це відважна позиція, згідно заяви французького філософа Ж. Кангієма у часи французького Опору, «надособистісна», бо людина перевершує свої власні, звичайні стандартні сили, а характерні риси героїзму начебто схожі у всіх Героїв своїх народів.

Зрозуміло, що справжніх, не показних героїв мало, недарма у античному епосі Героїв народжували земні жінки від Богів, антична пам'ять зберегла їх імена. Один із невеликого числа позитивних героїв п'єс О. Островського розмірковує щодо вибору шляху людини: «Ти або патріот або партач свого життя».

Примітка: термін «партачі життя» використовувала і Олена Теліга для викриття моралі тих, хто побоювся у Києві навіть зустріти Тараса Шевченка, який проїжджав містом дорогою на царське заслання. Хоча це нічим їм не загрожувало. Сама вона загинула у Бабиному яру за сміливу патріотичну українську позицію.

Є ще один різновид героїзму, так званий *цивільний*, окрім військового, який на виду своїх товаришів, тому не так помітний. Краще за все про нього написав сам Герой - Джордано Бруно, професор європейських університетів, не заслужено призабутий останнім часом. Він звертається до внутрішньої боротьби в душі людини протилежних начал, інтелекту і розуму, боязкості та сміливості, де зрештою перемагає високість душі. Герой це той, хто перемагає себе, свою боязкість, а така теза Дж. Бруно співзвучна настанові джайнізму, де джайна - переможець самого себе. У письменника А. Чехова, який у щоденнику написав: «Я народився в українському місті Таганрозі», є теза-вимога «витравити раба з душі».

Актуальність наших міркувань виходить з того, що деякі українські вчені, філософи вважають, що «ухилянтів» слід не карати та лякати примусовими акціями, а спиратись на їх «індивідуальний власний інтерес» та заохочувати цим інтересом до захисту країни. Інші пропозиції – прохання до закордонних урядів примусово повернути ухилянтів, хоча

ніхто не питає: «а як вони будуть вести себе на фронті», коли злякались тільки однієї законної вимоги держави.

Шкідливість, а не тільки недоречність цих міркувань у тому, що на війні немає індивідуального інтересу: людина ризикує життям за спільну справу, за волю, за «Свободу майбутніх поколінь», ліричною строчкою згадано у пісні «Біля тополі».

Примітка: соромно, що український науковець забув про безіменного китайського студента, який на площі Тань Аньмень у протестній акції 1989 р. один зупинив 5 танків (на іншому знімку Ройтерс їх більше), про 150 студентів та 100 викладачів рідного КНУ імені Тараса Шевченка. Вони замість свого «інтересу» вчитись у відносно зручних київських умовах кинули комфортне навчання у столиці й пішли на фронт.

За часи російсько-української війни визнано, що героїчна постава модифікована в залежності від приналежності до воюючої сторони: в Московії діяли на 500-й день війни, за заявою відомого російського опозиціонера Іллі Пономарьова, щось біля 5-6 антипутінських партизанських груп, найбільш відомими серед тих «Атеш» (українці та кримські татари) та Легіон «Вільна Росія», який прославився бойовими рейдами у прикордонних районах. Наступні бойові акції легіону вкупі із Сибірським батальйоном стали вже не рейдом, а звільнення сіл у 2-х областях від путінського режиму, потім брали участь у бойових операціях у Курській області.

За надзвичайно жорстоких судових репресій виступити проти влади дійсно є героїчний вчинок. Тому слід пам'ятати, що за умов, коли більшість підтримує злочинно-агресивний режим, є особлива форма героїзму, яка може стати мішенню критики з обох сторін.

Ми вважаємо боротьбу із зlodіяннями агресивного мілітаризму достойної поваги громадян будь-якої держави. Такий приклад у Іспанії показав письменник Мігель Делібес, який порвав з режимом генерала Франко вже після його перемоги, німецький письменник Ернст Юнгер, який відмовився виконувати пропозиції та накази гітлерівського режиму (звільнений з служби), німецькі генерали та вищі офіцери, повішані та розстріляні за участь у заколоті проти режиму Гітлера.

Німецький окупаційний мер Парижу відмовився виконувати наказ Гітлера підірвати Ейфелеву вежу. Всесвітньо відомий гуманіст, член нацистської партії, Оскар Шиндлер увесь свій статок витратив на врятування євреїв від смерті.

Актуально політична примітка: важку духовну ситуацію та атмосферу тяжіння путінізму може передати у політичній площині той факт, що єдиний кандидат на передвиборчих перегонах президента Московії не набрав і 10% потрібних для реєстрації 100 тисяч підписів, а це із 80 мільйонів виборців лише 0, 05 %.

Принципово торкаємось питання ставлення до війни громадян-військовозобов'язаних, бо воно імперативне, їх суспільний обов'язок не може бути замінений рівносильним та вимагає цілком зрозумілого

підкорення військовій необхідності: підготовку та особисту участь у збройній боротьбі.

Загальний масив, який може налічувати мільйони осіб військовиків у державі, що входять до складу збройних сил та інших військових формувань, може бути поділений на дві нерівних частини – комбатанти та не комбатанти. Вони мають різний правовий та морально-бойовий статус, хоча їх політичні та патріотичні почуття однаково високі.

Наразі тривають дискусії щодо прийняття закону про військову поліцію та військову прокуратуру, бо за повідомленням офіційної особи, відповідальної у Міністерстві оборони І. Костіна «у нашій армії фактично немає системи правового примусу»[30].

Актуальна примітка: *реалії російсько-української війни насторожують відмінностями у системі мотивацій та фактах реальної поведінки у бойовій обстановці українських добровольців та мобілізованих з 2023 р. Останні сильно поступаються у морально-бойовому відношенні. У несприятливий для нашого важкого часу стан патріотичних сподівань на рішучу поразку московським військам підтверджує думку репресованого за часів сталінського режиму воєнного теоретика А. Свєчина, що армія на етапі перемоги гірше тієї, яка починала війну, бо кращі гинули першими.*

Воюючі (комбатанти) являють собою особливий соціальний стан військовослужбовця, якому надано право знищувати ворога та військові об'єкти, у тому числі вбивати, навіть якщо у його рідному суспільстві відсутнє таке покарання як смертна кара. Зокрема, в Україні існують конституційні гарантії святенності життя. Водночас у надзвичайному стані війни, як і акцентував Агамбенон, вояку-комбатанту законно обмежують деякі конституційні права мирного часу, йдеться щодо прав побутових, культурних та політичних. Проте йому надають інші, «переможні права», така традиція існує тисячі років.

Як згадував учасник бойовищ на Близькому Сході першої половини ХХ століття Лоуренс Аравійський воякам дозволялось забирати трофеями цінності, які «можна унести з собою» та заборонялось нищити будинки та споруди жителів.

А право на захист рідної країни перетворюється у закон бойової поведінки, який «перекриває» собою права людини, яка «поза ситуацією» життя та смерті суспільства. Так і починав свій твір Сунь Цзи із ствердження, що питання війни – це питання життя та смерті держави.

У комбатантів не звичний, а потрійний соціально-правовий статус, бо вони підпорядковуються вимогам внутрішнього законодавства та статутної дисциплінарної системи, міжнародного гуманітарного права, суспільної моралі, яка домінує у рідній країні. А головне - вимушені виконувати накази командування, пов'язані із щоденними реальними ризиками для життя.

Ще у епоху Просвітництва виникало складне для вирішення питання щодо того, яке право має командир позбавляти підлеглого

основоположного права на життя, посиляючи його на явно смертельне бойовища?

Нам уявляється, що таке право командиру надано державою із розумінням єдності прав та відповідальності особи, якій делеговано частину повноважень суспільства ставити загальний інтерес свого збройного захисту на перше місце.

При цьому законодавство України вказує на непідвладність особи виконанню «явно злочинному наказу». Важливо також нагадати «принцип Нюрнбергу», згідно якого підлеглий, виконувач злочинного (антигуманного) наказу не позбавляється відповідальності за вчинені діяння.

З морально-політичної точки зору найбільш видатна позиція вояка-патріот батьківщини. До них віднесено відтепер все більше коло осіб, які включені у збройну боротьбу вимушено чи добровільно: це військовики легітимних армій, добровольці, військові територіальної оборони, іноземні Легіони та інші легітимні формування. Нині в Україні добровольцями воюють громадяни, представники 50 держав. Помітна тенденція повернення до ідеї засновників США 19 століття «всезагального озброєного народу».

Особливий інтерес викликає тенденція збільшення питомої ваги **жінок – військовослужбовців**, які захищають Україну від російської агресії. Перш за все мовиться про осіб, які входять на правових началах до складу збройних сил. А далі переходити до поступового підйому статусу «військової еліти», яка в нашій країні рекрутується переважно чи виключно із чоловіків.

При цьому дещо позабутий ракурс думки Ніколло Макіавеллі з твору «Про військове мистецтво» виявляє, що найбільшу мужню доблесть у історії мали ті вояки, які військову професію розглядали як тимчасову. На прикладі консула Рима Регула він показав, як той просив дозволу повернутись з війни додому, до цивільного життя, але вимушений залишитись на чолі військ за рішенням уряду. Консул надав приклад нечуваної мужності, мав повернутись знову у полон, відпущений ворогом під чесне слово, якщо «не виконає місію» завершити переговори щодо закінчення війни Риму с Карфагеном. Ця людина мужності і честі так і зробила та була закатована.

Ми робимо наголос на індивідуальності глибинних переживань ситуації збройної боротьби будь-якої форми: не важливо, чи то «сірий» конфлікт чи «гаряча війна», або нещодавній стан «озброєного миру», у якому не помітний перехід до «гібридної війни». Цій темі був присвячений окремий твір Е. Юнгера «Війна як внутрішнє переживання» (К.: Стилет стилос, 2022. 136 с.)

Фр. Ніцше дав вражаючу характеристику внутрішнього світу вояків при зіткненні з буденністю проживання тих, хто не пережив, не осмислив, не вдумався у небезпеку лицем грізної смертельної загрози: «Вас

називають безсердечними – та серце у вас справжнє, і я люблю вашу сором'язливу сердечність. Ви соромитесь надміру своїх почуттів, інші соромляться їхніх недомірків».

Здавна кодекс вояків Бусі, проаналізований українським філософом С. Капрановим, напучував: воїн-самурай стає справжнім саме в момент смерті, це невід'ємна частина його Шляху - Де: «обрати смерть» означає піти на війну, а не стати дезертиром, прийняти бій, а не ухилитись від нього. А вибір смерті – це подолання страху перед нею».

Методологічний сенс цієї думки полягав у тому, що війна є перехідна у своїй основі, тому мирна за своєю глибинною сутністю людина вимушена брати участь у ній начебто «випадково». Таку позицію висловив раніше Ж.- Ж. Руссо у «Суспільному договорі», коли людина йде на бойовища з думкою про власне життя та не бажану смерть, вона бореться за своє мирне майбутнє вимушено та поставлена суспільством у таку ситуацію.

Неодноразово коментуємо тезу Й. Гейзінги: війна – не приватна справа, бійка, дуель, двобій тощо, вона стає такою, коли цілі, засоби, діючи актори виражають суспільну справу, досягнення політичної та стратегічної мети для воюючих держав. Навіть обмеження її, як вказав воєнно-політичний лідер Хезболи Насралла після ударів по Ізраїлю відповідь на ліквідацію видатних воєначальників І. Ханії та Ф. Шукри, відбувається в інтересах обраного курсу «стратегічного терпіння та стримування» напередодні річниці «гарячої фази» восени 2023 р.

За трагічної іронії війн він був ліквідований ізраїльськими спецслужбами у жовтні 2024 р., за два наступних дня загинув і його наступник.

Отже, мирна людина не протистоїть людини воюючій, це її входження у перебіг збройної боротьби держав, бо практика значних мілітаристських сил, які не мають людських почуттів, не відрізняють суспільну абстрактну та індивідуальну мораль.

Заради абстрактних ідеологічних міркувань досягнення «національної величі» мільйони молодих людей різних країн Європи загинули у 1 та 2 світових війнах. «Втрачене покоління» - ті молоді люди, вояки європейських армій, які не розуміли смислу Першої світової та як сказав один із героїв оповідань тих років: «я перестав розуміти що таке війна, коли вона розпочалась».

Один із сучасних воєнних теоретиків США, розмірковуючи над проблемами національних інтересів вказав, що фундаментальні національні інтереси її країни-захист Конституції, республіканського демократичного устрою та безпеки громадян важливі та зрозумілі, а от другорядні національні інтереси визначити складно. Але вони як раз то й ведуть до війни при гіперболізованому розумінні як першорядних, наприклад прагнення до «національної величі» чи «світового лідерства».

Тому завдання курсу полемології – надати читачам, зокрема студентам із «а пріорі» їх критичним мисленням, знання щодо соціальної сутності війни, її політичного підґрунтя, екзистенційної загрози людині та людяності, моральних та правових регуляторів збройної боротьби.

Стан переживань нелегко сформулювати тільки фіксацією протиборства двох різноспрямованих потягу до всезагальної людяності та суспільної (військової) необхідності для «виконання військової місії», за термінологією військових західної парадигми воєнно-теоретичного мислення.

З одного боку, «генерала, який надмірно жаліє солдат, легко збентежити» (Сунь Цзи), але із протилежної сторони «жорстокість також не робить армію сильніше», а от той, «хто веде війну людинолюбно, небо його рятує» (Лао Цзи). От два суперечливих ствердження класиків китайської стародавньої філософії. Ця суперечність іманентна діяльності людині на війні, її не можливо уникнути, у цьому одна із трагедій війни.

При настанні неординарних подій війни людина стрімко «захоплюється» високими почуттями, пише у спогадах Фр. Кафка, офіцер-артилерист, докорінним чином змінюється її соціальний, правовий та психологічний стан: вона стає «хомо мілітант».

Військова справа і військове життя солдата є його життєвий простір, начебто зливаючись із війною, хоча й на певний, не тривалий період, а можливо й надмірно короткий час. У Ернста Юнгера сказано не науково, а поетично, хоча б з окопів війни ««Ми самі дивувались, збільшенню сил, на які здатна людина у хвилини перед штурмом. Мужністю людина охоплює вічні, непорушні цінності»».

Примітка: коротка тривалість в часі участі у бойовищах війни нерідко розігрується темою творів мистецтва, це недалеко від реалій. У довгоочікуваний період українського наступу 2023 року багато хто критикував повільний темп, напрошувалась історична паралель з контрнаступом англійських військ під містом Лоон у Франції 1915 року.

Він був невдалим - німці міцно тримали позиції оборони, а у перший наступ грозового дня загинуло 7 тисяч наступаючих, всього вбито 50 тисяч англійців, у тому числі єдиний син письменника Редьярда Кіплінга. Короткозорий, молодий вояк під непроглядною зливою так і не побачив війну і тіло його донині не знайдено.

Особистість саме у час ситуації тяжких випробувань свого єства, - вдумливо пише Віктор Франкл, «психіатр у концтаборі», - піднімається на надлюдський рівень Героя. Її моральна велич, у подальшому скаже французький філософ А. Бадью у «Етиці», претендує на поза смертність: «Безсмертним: ось чим може бути людина, як це засвідчують найтяжчі ситуації».

Присутність смерті розкриває важливість поточного моменту – він вимагає жити тут і зараз, а не минулим чи майбутнім, воїна вчить краще

все бойовий досвід: усе вирішує «ось - ця» мить, тому не дивно, що вона так «розтягується», що воїни начебто бачать політ кулі, сприймають складові розриву снаряду, міни.

Так Ямамото Цунетомо формулює настанову для самурая-вояка: «Насправді немає нічого, окрім єдиної думки теперішньої миті. Такі моменти, йдучи один за одним, становлять життя. Лише живи і зберігай вірність думці цієї-ось миті».

Хвилини «фронтового життя» зовсім не схожі на мирні, згідно спогадів учасників АТО на Донбасі 2015-2021 років: «час від часу тебе осягає думка, що колись, після повернення до мирного життя, тобі потрібно буде воскреснути, знову прийняти себе живим».

Нинішні переживання наших бойових побратимів на фронтах з 2022 р. мають крім цих, фундаментально значущих моментів бойових хвилин і секунд, ще й специфічну українську «лють-помсту», яку командири мають перетворювати у непохитну волю до перемоги. Зрозуміло, що військовий вишкіл та майстерність мають велике значення, але це, так би мовити «механічна» частка дій вояка, ми акцентуємо на соціогуманітарній складовій.

Те, що вона знаходиться на морально-правовій межі ведення війни, не означає її несправедливість, це праведна жага знищення ворога, який поставив за мету руйнування українства. Безумовно, слід визнати, що наші вояки-патріоти не ідеальний взірець бездоганного вояка, однак він кладе на ваги суспільної справедливості своє неповторне життя захисту Батьківщини. Недарма Фр. Ніцше, який добровольцем-артилеристом мав хоча і не тривалий бойовий досвід, присвятив цілий розділ воякам знаменитої роботи «Так казав Заратустра».

Ратифікація Україною Римського статуту одночасно допоможе захистити людяність і гідність нашого воїна та підвищити його відповідальність міжнародно-правовому аспекті.

Суспільна характеристика воїна в історії духовної культури змінюється, бо існує залежність морального обличчя від типу армії: Аристотель ратника античної армії (загального озброєння афінського народу) ставить на рівень державного діяча, гуманісти Відродження Еразм Роттердамський у памфлеті «Сповідь солдата» висміює цих нероб та розпусників, його лінію міркувань-засудження вояків підхопив Гете у «Фаусті». Він у величезному масиві діючих осіб характеризує солдат, у яких «штурми фортець та сердець жінок» складають сенс життя. Останнє можна було зрозуміти у контексті пам'ятної йому Тридцятирічної війни у Європи, де загинули до половини населення з німецьких князівств, інша частина поповнювала загони найманців.

Зрозуміло, що наймані армії по ідейному настрою свого особового складу сильно різняться від добровольців та патріотично налаштованих призваних громадян, але тут важить конкретно історичний та

соціологічний аналіз «людини воюючої». Наприклад, найманці-швейцарці заслуговували на схвальну оцінку у всіх військових європейських держав щодо вірності умовам контракту із принципалом, вони були і у війську Запорізькому. Сумнозвісна колишня ПВК «Вагнер» мала також ідейне напучення включно із анекдотичним «ми кращі в аду» до апеляції щодо почуттів «русичів».

Примітка щодо вояків-найманців: цікавим є той історичний факт, що вони боронили постать французького короля Людовика XVI до останньої хвилини у самій безнадійній ситуації опору проти повсталого народу, допоки король не наказав їм припинити боротьбу. Їх чисельність була біля 900 осіб і нині Папу Римського охороняє близько 800 швейцарських найманців.

Комбатанти (воюючі) мають право брати у полон ворогів такого ж самого правового статусу, але не цивільних та некомбатантів, та, відповідно, самі можуть потрапляти у полон. Бойовий «надмір почуттів» важко зрозуміти без випробувань самого себе ситуацією збройної боротьби, яка для Ж.-П. Сартра «поділила його життя навпіл». Знаходячись у полоні, нескорений важкими умовами німецької окупації Франції, у творі «Шляхи свободи» показав інших полонених, позбавлених гідності, понівечених стражданнями, перетворених у «безголосне, безвільне стадо».

Протилежний приклад наведено на сторінках журналу JFQ у першому випуску з початком нападу на Україну, коли капітан Умберт Роке («Роккі») Версаче, випускник Вест-Пойнту у полоні в джунглях В'єтнаму взяв на себе обов'язок догляду за іншими американськими полоненими у в'язниці, яка складалась з бамбукових кліток під відкритим небом. Він витримав жахливі тортури, загинув, тіло так і не було знайдено. Його товариші, звільнені з полону, свідки хороброї поведінки Роке, який став першим військовополоненим, нагородженим Срібною Зіркою, заснували організацію «Вживання, ухилення, спротив» та курси «Escape» (SERE).

З правової точки зору українські полонені, яких наразі біля 7 тисяч у російських фільтраційних таборах, захищені міжнародним гуманітарним правом – положеннями III-ї Женевської Конвенції 1949 р. «Про поводження з полоненими», але Кримінальний кодекс України 2001 р. (Глава 19) передбачає також кримінальну відповідальність за «добровільну здачу у полон по легкодухості або боягузтву».

На засіданні ПАРЕ по захисту полонених і зниклих українських громадян стверджувалось щодо 60 тисяч пропалих без вісті та 10 тисяч утриманих росіянами у полоні, включно із цивільними та дітьми.

Загроза перебування в полоні людини у тому, що вона втрачала власну особистість та ставала для охоронців «номером таким то», як ми вже посилались на твір Євгена Замятіна «Ми».

Вже після завершення Другої світової війни німецький філософ Теодор Адорно у розділі «Після Освенциму» образно відзначав, що до

смерті там прирікали не конкретну людину, не індивіда, а «екземпляр, який перетвориться у печак у спільний ще більш безликий дим».[31]

Слід додати, що на Соловецьких островах за радянського режиму був тюремний табір для дітей з сімей репресованих, на руки яких наносився номер замість імені, можливо, спеціально, щоб ті забували своїх батьків. Його начебто відвідав письменник Максим Горький за наказом уряду та швидко покинув колонію, після майже півторагодинної зустрічі з 14 річним хлопчиком. Він, начебто, був невдовзі розстріляний за «показання», як ми розуміємо, правдиві.

Радянська історіографія вела гарячі дискусії, чи дійсно він вихвалив адміністрацію за «чистоту, порядок, турботу», чи йому приписано протилежне - появі зі сльозами на очах.

Але все одно дітки десятки років були у полоні радянських каральних органів «у зв'язку із засудженням їх батьків». Якщо хтось помирав з дитинчат, а термін звільнення тих наближався, то кмітливі дітки стирали померлого номер та наносили його собі, щоб звільнитись раніше. Ніхто не мав імені, прізвища, а дійсно був лише тюремним «номером».

Полонені у соціально-політичному та правому вимірі – особливий прошарок військових, список яких може нараховувати від декількох тисяч осіб (біля 2 тисяч українських вояків потрапило у полон з Азовсталі, Маріуполя) до 5 мільйонів радянських воїнів, захоплених німецькими військами під час Другої світової війни.

Їх доля нерідко трагічна: тортури, схиляння до співпраці, доведення до смерті через голодування, моральне виснаження безцільною абсурдною працею. Новий варварський феномен російських агресорів – розстріли полонених, які на умовах збереження життя («джентльменська угода» у міжнародному праві) складали зброю. Наразі розслідується та передано громадськості на реакцію 47 випадків розстрілу чи навіть знищення українських вояків, які мали намір здатись у полон. Як заявив Прокурор МКС згідно Римського Статуту його компетенція дозволяє розслідувати ці військові злочини.

У вітчизняній літературі одним із найбільш ґрунтовних досліджень даної проблеми є робота О. Чайковського «Полон», де на величезному масиві раніше недоступної інформації, засекреченої КДБ, висвітлена доля радянських та німецьких полонених. Нова редакція роботи має назву «..

Примітка: радянська традиція правового мислення вважала, що це люди сумнівної репутації, їх бойова чи зрадницька поведінка вимагає ще перевірки та засудження: характерною стала доля генерала Західного фронту (його командувач генерал Павлов керував їм тиждень у червні 1941 р., через три тижні був розстріляний). Він у непритомному стані потрапив у німецький полон, перебував там 1941-1945 рр., був звільнений американськими військами.

Репатрійований у СРСР вдруге був засуджений до смертної кари, просидів ще після війни 5 років у сталінському таборі та зрештою таки розстріляний у 1950 р.

Український спеціаліст із проблем полонених у війні 1941-1945 р.р. авторитетний на пострадянських теренах О. Чайковський вказує, що попри спеціальні інституційні заходи утримання німецьких бранців у радянських таборах, смертність тих була на рівні 50-60%, бо сили влади спрямовувались на вербування агентури, «оперативну розробку», на покарання звинувачених у злочинах, керуючись внутрішнім сталінським законодавством.

Фрагменти документів демонструють, як правило, не вельми людяне ставлення до полонених з обох воюючих сторін під час Другої світової війни: японська сторона проводила медичні експерименти над полоненими з Китаю, відповідальні за це військові та цивільні засуджені Токійським та Хабаровським Трибуналами у 1945-46 рр., але ставлення до полонених з боку нинішніх наших союзників також не відзначалось бездоганною поведінкою під час «глобальної війни з тероризмом» президента В. Буша-молодшого.

У сумнозвісній в'язниці Абу-Грейб у Іраку використовувались специфічні тортури під назвою «водяна дошка» та ті, що не підлягають публікації з морально-літературних міркувань. Не менш трагічні звістки приходили із табору затриманих цивільних афганців, як полонених, на базі Гуантанамо (Куба). Два президенти США по черзі обіцяли закрити цей табір із не визначеним правовим статусом затриманих, але він таки діє.

Примітка критична: *видавана в Україні (газета «День» 2004 .№ 94) стверджувала у статті «Банальність Абу-Грейба», що ця тюрма не відрізнялась по жорстокості від внутрішніх в'язниць США. Автор не відрізняв кримінальних злочинців і полонених на війні, їх правові статуси зовсім різні, а тортури для перших були скоріш знущанням, а не каліцтвом.*

Підсвідомо була вказана теза щодо жорстокості покарань американської системи правосуддя, хоча Конституція США забороняє «надмірно жорстокі або незвичні покарання».

Філософи екзистенційного напрямку тонко примічали, що особистість в полоні втрачає свою індивідуальну самість, стає безликим номером із 5-6-7 цифр. Краще всіх сказала філософ Сімона Вейль (не плутати із міністеркою охорони здоров'я Франції, правницею та політичною діячкою іншою Сімоною Вейль, також єврейської національності, вона була у концтаборі Аушвіц після здійснення 70 кілометрового «маршу смерті») про них під впливом свого переживання злочинів війни.

Філософиня С. Вейль сама довела себе до голодної смерті, бо поставила себе на місце батьків, які знаходились у концтаборі на межі голоду.

Переживання воюючими свого стану на полях бойовищ, у полоні, перед лицем майже неминучої смерті складно класифікувати, однак без цього неможливо зрозуміти цю «людино-реальність» .

Перебування, переживання, пошуки смислу життя людини на війні у цілому може бути позначено терміном «екзистенція в ситуації постійних небезпек», яку слід розглядати при взаємовпливі, боротьбі протилежних напрямків життєдіяльності. Це надії на життя та розуміння невідворотності смерті, абсурду пройденого шляху та вищого надіндивідуального смислу у спротиві ворогу. На війні людина може радикально переоцінити прожитий шлях та минулі мирні досягнення, що меркнуть перед випробуванням її єства.

Вплив війни на екзистенціали життя складні та суперечливі: Лауреат Нобелівської премії миру 1999 року Гюнтер Грасс у одному з листів твору «Наше століття» звернувся до ідей німецького письменника Ернста Юнгера, який пройшов бойовища Першої світової та Другої війни та виказав особисте ставлення: «Після того як війна показала нам свої кігті, сама по собі, як власне переживання, до самих останніх днів на фронті ... вона мене надихала».

Примітка: він добровольцем пішов на фронт, отримав 14 поранень та у щоденниках «У сталевих грозах» надав власне бачення війни, можливо, надмірно героїчне в дусі німецьких старовинних героїчних балад, він переніс на сторінки творів. Свої ідеї та відчуття письменник протиставив тим, які проклинали війну, їх презирливо обізвали «ремаркістами» за висвітлення бойовищ буденними фарбами і почуттями розпачу, горя, із співчуттям страждань всіх воюючих.

Але злість, помста, які викликають надмірне насильство на полі бою не можуть бути виправдані ніякою військовою необхідністю, адже жорстокість війська не додає йому потужності. Причому сукупність поза раціональних почуттів жорстокості та насильства поширюється на невинних цивільних та на своїх бойових товаришів вже і після війни.

Раніше б шокуючий, а нині майже звичний факт вбивства найманцем у відпуску з фронту російсько-української війни своєї дружини та дочки 7 років наприкінці серпня 2024 р. на півночі Московії, що вписується у логіку тотальної жорстокості.

Ті, хто звикає до використання насильницької позасудової смерті, можуть мимоволі ставати жорстокими. Те ж саме веде до моральної амбівалентності, викликаного буденними смертельними справами. Насторожують заяви деяких філософів (Карл Поппер), віддалених від розробки соціогуманітарної тематики, щодо потреби у впровадженні «ситуативної етики» для регуляції діяльності нашого часу, замість міркувань у дусі «універсальної етики людяності». До неї в кінці життєвого та творчого шляху дійшов Ж.-П. Сартр.

Ситуативна етика може виправдувати надмірну жорстокість, нехтування традиціями бойової моралі та вимогами міжнародного

гуманітарного права, бо цього начебто вимагає поточна ситуації. У історичному плані такі прояви були нерідкими при захоплені штурмом міст при знущанні над містянами, а не тільки пограбувань.

Історична примітка: науковці-історики вказують, що російські війська під командуванням О. Суворова при розправі з польськими повстанцями у Відні (передмістя Варшави) чинили наругу над мирним населенням, вдавались до варварський дій, вривались у будинки та грабували або просто нищили майно, хоча генералісимум, казали, віддав наказ не чинити насильство.

Натомість легендарний Лоуренс Аравійський визнавав, що у війнах на територіях нині арабських процвітаючих країн існувало гуманне правило не руйнувати будівлі, не нищити сади і поля, не грабувати та не брати того майна цивільних, які не можна нести з собою. Йшлося про певне обмеження бойової люті та звичайної схильності до грабежів у переможців.

Радянська влада замовчувала, що з переможеної Німеччини ешелонами вивозити цінні речі та твори мистецтва, ніяк не визначених контрибуцією, визначеної Міжнародним Трибуналом Нюрнбергу.

Агенція BBC у свій час провела аналіз літератури, виданої за часи збройного конфлікту на Донбасі, було оглянуто більше 50 творів, включно з художніми і документальними фільмами та з'ясовано, що соціально значущий діапазон переживань та сприйняття ситуації збройної боротьби дійсно так само широкий, які надлишок мужніх почуттів. Виявлялись і окремі прояви жорстокості. На них будував свої узагальнення Слідчий комітет Московії, оприлюднених у «Білій книзі» 2015 р.

Для нас це важливо тим, що «повернення» вояків за досвідом двох світових війн у країну, яка послала їх відстоювати національний, всезагальний інтерес, веде до переживань, споріднених «соціально-культурному шоку». Цивільні доблесті сильно відрізняються від військових, бо для перших важить успіх, суспільне визнання, певні матеріальні здобутки.

Товариство бойове визнає спільність мужніх почуттів, шанування ризику, який пробуджує героїзм. Біблейське нагадування щодо чесноти вояка «покласти життя за другі своя» у цьому випадку буде доречним та цінним.

Суспільство постає зовсім іншим при «поверненні Героя» додому за Р. Олдінгтоном (якщо він повернеться), що підкреслено у романі «Смерть героя». Воно байдуже до «скалічених необхідною війною» та навіть їх смерті приховує під оптимістичними цифрами статистики у щоденних газетах: «сьогодні втрат менше, ніж вчора». Стосовно людських втрат обох сторін у російсько-українській війні (2022-2024) р. відбуваються схожі наміри зменшення власних втрат.

Гуманітарна примітка: воюючі країни ретельно приховують власні втрати, що виправдано розумінням їх негативного впливу на суспільні настрої населення. При висвітленні подій оборони Вовчанська президент України В. Зеленський вказав на співвідношення втрат 1 до 8 з української та російської сторін: це ще одне підтвердження забуття окупантами людських втрат перед завданням «приєднання нових територій».

Водночас заяви путінського режиму щодо співвідношення полонених росіян та українських вояків як 1650 до 5500 слід взяти до критичного аналізу, а не до тотального заперечення.

Ми виокремлюємо два напрямки переживань війни воюючого: у перебігу бойовищ та після «виходу» із ситуації війни, повернення до мирного стану життя суспільства, але не для нього особисто мирного, краще визначити «пост воєнного».

Вороття до миру для колишнього мирного, а відтепер воїна до кінця його життя, лише зовні є мирним, радісним. Європейська дослідниця, яка сама перебувала довгі роки у ситуації заручниці, вказувала, що така особа продовжує жити думками про минуле. Характерні роздуми -П. Сартра у романі «Нудота», знаковому для розуміння екзистенції, щодо переживання пригод, смисл яких у минулому та протиставленому сьогоденній плинній буденності, це різні світи життя однієї людини саме в цей час.

Між іншим, багатьма письменниками, мемуаристами визнано, що у збройній боротьбі для людини здійснюється шерега небезпечних пригод, у цьому й полягає її трагічна романтика, що робить воєнні дії певною мірою привабливими. Формування найманців базуються саме на цих двох основах (Фр. Ніцше сказав би на «милицях») - грошовій винагороді та жадобі до небезпечних пригод.

Примітка: *в романі чеського письменника у літературній спосіб, але як у подальшому виявилось, точно відображені минулі та передбачені майбутні реалії участі у боях європейських найманців, показана бойова буденність африканської групи «Вагнер» у колишній Родезії (Зімбабве) без романтики та високих почуттів найманців.*

Підхоплена разом із назвою ницість, приземленість почуттів самої відомої приватної військової кампанії у Московії, яка здійснювала військові злочини в Україні, відійшла в минуле, як і назва цієї африканської країни. «Ми будемо кращими в аду» - придуманий ними салоган, можливо, й став точною фіксацією реалій їх ганебних дій.

Але повертаючись з полів бойовищ, де важать не золоті тільці, а бойова дружба, братерство, готовність покласти за друга життя, людина раптово виявляє для себе увесь жорстокий мирний світ, позбавлений метафізичних, вірніше високих моральних ідеалів. Доречним буде спогад письменника-революціонера щодо зустрічі Віктора Гюго та політика-радикала Луї Блана з приміткою: «Горе народу, у якого поняття про честь взагалі - не співпадає з поняттям військової честі».

Збільшення кількості мільонерів в Україні та прибутків банків, маса втікачів та «ухилянтів» за майже 3 роки війни суперечать вимогам військової честі – «життя покласти за друга свого», висловлене мовою Святого писма.

Втіленням носіїв військової честі та бойової майстерності є специфічний підрозділ військових - еліта та її представники в органах воєнно-політичного керівництва. Згідно демократичної теорії еліт кожна із

суспільних сфер має свою добірну частину, а саме у даному випадку ми звертаємося до «воєнної еліти».

Висновки до розділу.

1. Людина мирного часу за вимогою соціальної Необхідності при настанні війни (*Лев Шестов саме так писав, з великої літери, мислитель народився у Києві, де жив деякий час, викладав у Парижі філософію*) включається до всезагального стану вояків, перша половина життя завершена у прикордонній ситуації переходу від миру до війни. Друга половина буде назавжди нести тягар здійсненого, пережитого перед обличчям великого Ніщо, яким для особи може завершитись війна.

Після закінчення війни та бойовищ відбувається трансформація пережитих небезпек, перемог та втрат, розчарувань та надії на оновлене життя у енергію зіткнень з новою соціальною реальністю. Нерідко буває й так, що спустошені війною колишні вояки вже не можуть включитись у буденний ритм життя.

Їм потрібна енергія мирного часу, тому психологічна допомога, спеціальна «логотерапія» за Віктором Франклом, інші актуальні нині та невідомі раніше шляхи повернення з фронтових переживань до мирного душевного стану.

2. Синтез різних світоглядних настанов «мирної» та «воюючої» людини необхідний для того, щоб зрозуміти важливість думки Сунь-Цзи, що лише коли урядовці та підлеглі мислять однаково, тоді їх можна посилати на життя та на смерть. Це необхідна передумова перемоги - єдність народу та влади у часи важких випробувань, армії та народу у той важкий час, коли не можна бути «дітьми у політиці» (Вас. Розанов) та не зважати на фундаментальні небезпеки для всієї країни.

Можливість здійснити цей синтез потребує «метароздуму», згідно якого точка примирення протилежностей міститься у трансцендентності, у виході за звичний образ мислення, у невловимому для буденності світі.

Світоглядно-ціннісний зміст наведених міркувань полягає у тому, що нашому неоднорідному соціуму, де є поділ на бідних та багатих, на тих, хто живим бачив смерть бойових побратимів та тих, хто відсуває думки про війну у «віддалений кут свідомості», бо це «не їх війна», на тих, хто може відкупитись від призову або від «некомфортного» перебування у в'язниці за вироком суду, «займатись городами, бо війна не на часі» (22.04.21), а ще гірше – наживатися на війні, важливо викривати ницість останніх, а першим здійснювати «синергії» мирних та воєнних засобів опору агресії. Це обрані всіма людьми способи об'єднання для множення сили українства, як принципи Стратегії воєнної безпеки України.

Тільки такий реальний фактор протидії ворогові з Півночі, який нарощує воєнну потугу більшу, ніж на початку агресії, та демонструє

готовність до нової війни на континенті, можливо ще у більш широкому та більш небезпечному для всього людства масштабі.

3. Відбувається зіткнення принципово протилежних життєвих планів, тому слід згадати твір О. Хакслі «О дивний бравий світ», де зручними для деспотичної влади виглядають «збирачі марок та ті, хто випилює фанерні рамочки лобзиком», а не мислителі, які розмірковують над потрібними «проектами людини» у станах грізних небезпек.

Колишні вояки при поверненні з фронту не стануть повністю колишніми та пришлими з війни цивільними, як і буремні філософи, вони можуть виглядати не такими «округлими» (номер «О - 333» у романі «Ми»), а стають соціальними революціонерами по духу. Доблесті вояків не тільки у минулому, а й у Надії щодо перетворення на краще життя післявоєнного миру. Проте окремішій прошарок складуть ті, примітив редактор американського журналу JFQ Дж. Єлліот, яким краще бути (легше жити) на війні, ніж в новому мирі.

З міркувань щодо позиції людини на війні можна дійти до думки про кращих, обраних, добірних із військового стану, про яких поетично висловлено: їм посміхнулась доля. Хоча у демократичному суспільстві панує доктрина «рівності», військова еліта заслужено має такі цінності, пріоритети, з яких випливає право бути на вершині військового командування.

Ми дотримуємось ідеї Вольтера, що рівність дорослих людей (дитячі проблеми суперництва ми залишаємо для інших розвідок) перш за все, слід розуміти у правовому та політичному відношенні.

Така теза була природною за сучасним розумінням та сміливою у XVIII столітті, хоча наразі йдеться про гендерну рівність, рівність між групами інтересів та уподобань, людьми фізичного комплексу вад та їх відсутності (так званих «абсолютно здорових»). Визнання рівних можливостей на старті свідомого життя до боротьби за життєві досягнення не означає поділу на кращих, добірних та більшості інших.

4.2. Військова еліта - незамінний фактор війни. Особливості її взаємин з політичним керівництвом держави.

Стрижнева спрямованість цього підрозділу полягає у продовженні лінії двоїстості людини на війні: вона є воюючою у конкретному суспільстві та водночас мирна за своїм природно-світовим призначенням; з перших життєвих ситуацій після свого створення, згідно біблійських переказів, люди не зіштовхуються ні з ніяким противником або з військовим викликом, тому помирають у вій час та уходять з миром.

Фр. Ніцше, який мріяв про «надлюдину», не був задоволеним буденним шляхом її розвитку, бо сучасна людина, писав він, виростила з

себе «свійську тварину», а потрібні герої духу у грозові часи, для нього символом ставав Лев.

Герої, кращі, лицарі духу народжуються у борні. Цар спартанців Леонід (подібний леву) з 300 спартанцями прийняв бій із стотисячною армією Дарія. Їм подібні кращі у війську, які нині уособлені військовою елітою. Це ще один план «двоїстості» людини попри природній рівності та постійного прагнення бути «не гірше за всіх».

На дорозі життя разом з іншими у множині діючих осіб людина зіштовхується з поділом на кращих добірних (на «тих, кому усміхається доля») та на менш виразну не самими кращими якостями та чеснотами переважну більшість. Мріяти про входження у цю добірну меншину притаманно молодим військовим, як і науковцям здобути вершини знання.

Особливо це помітно у армії, такому соціальному інституті, де існує формально визначена вертикаль досягнень по службі та управління. Управлінська структура армії ідеально відповідає моделі еліти: у ньому чітко встановлений поділ всього складу на воєнно-політичне управління, та тих, хто вимушений підкорюватись. Звісно, останніх більше, але з них кращі, добірні можуть претендувати на вищість у військовій кар'єрі. У війську еліта, як правило, позначена ще й високими званнями. Це чудово розумів і втілював Наполеон Бонапарт, у арміях якого було щось біля 40 маршалів.

А у Платона політичні правителі могли рекрутуватись із верстви вояків, тому політична та військова еліта взаємодіють та обмінюються персонами та досвідом.

Синтез віри та меча демонстрували вояки армії «Хрестоносців», з неї ми примітили зародження військової еліти (XII століття), почесну традицію якої проніс через життя граф Шуленбург, довоєнний посол Німеччини в СРСР, у випадку вдалого замаху на Гітлера у 1944 р. мав стати у новій країні міністром іноземних справ. Його далекі родичі походили від хрестоносців.

Воєнно-політична примітка: у США з повагою ставляться до неперевершеного політичного та військового лідера останніх десятиліть чотирьох зіркового чорношкірого генерала Коліна Пауелла, героя іракської війни «Буря в пустелі» 1991 р. та операції повалення режиму С. Хусейна 2003 року. Держсекретар за часів президентства Буша Молодшого відзначався військовим талантом, державною мудрістю та сміливістю лідера визнати помилки у прийнятті доленосних рішень.

Пауелл одним із перших визнав помилку рішення керівництва США повалити режим Саддама Хусейна в Іраку за надуманим приводом знищення хімічної зброї, свою особисту нерішучість у суперечці з президентом. Відтепер ці помилки визнається іншими політичними авторитетами.

А проти вторгнення у Афганістан виступили одна чорношкіра конгресвумен, правота якої виявились вже за часів президентства Джо Байдена.

Військова еліта, яка не завжди перебуває у епіцентрі прийняття певних рішень державного масштабу, може перебирати на себе функцію головного арбітра у суперечці правлячих кіл та переходити від мовчазної підтримки до вирішального слова у державі під час воєн.

Поки що тут проста логіка: чим небезпечніше ситуація для воюючої країни, тим значніша роль військової еліти. З самих давніх римських джерел (роботи Веґеція Рената) високо оцінювалась роль офіцерських кадрів та переваги армії на чолі з ними. Представники Сенату очолювали у війську збройні формування (сенатор Регул), а у мілітаризованій Німеччині кінця 19 століття армія була «державою у державі».

Актуальність проблеми випливає із того факту, що країни переламного періоду своєї історії на пострадянському просторі не мають усталеної структури правлячого класу, тому різні групи всередині нього намагаються зміцнити свої позиції нерідко з огляду на силовий варіант. Тобто розрахунок на військову еліту, яка має «зростись» з політичною.

Офіцерський склад європейських армій можна розглядати предтечею військової еліти.

Інститут офіцерів посідає історично визначене та відносно нове місце у загальній структурі керівництвом військ, на який відтепер покладені особливі завдання управління у самому широкому сенсі, у мирний та воєнний час. Брак підготовлених офіцерів був характерною ознакою армії РФ ще з часів першої та другої чеченських війн, а на початку бойових дій на Україні з 2022 р. набув кризового характеру. Причому це стосується не тільки нижньої ланки, а й вищого оперативно-стратегічного рівня управління.

Сам термін «офіцер» є почесним, у Стародавньому Китаї їх називали «генералами» (Сунь Цзи), у Римі «воєначальниками» (Веґецій Ренат), а сьогодні справедливо вважають «кістяком армії». У низці сучасних країн, наприклад, Японії, особовий склад армії (або сил самооборони) сформований майже повністю із офіцерів. У цій далекосхідній країні, яка рішуче підтримала Україну, офіцери традиційно мали високий суспільний статус. А коли самураїв, попередників носіїв сучасного офіцерського звання, мали намір позбавити стародавніх привілеїв у війську, ті почали Сацумське повстання 1877 р. Воно спрямовувалось проти ліквідації самурайського станового війська та заборони їх благородним воякам носити холодну зброю.

***Примітимо,** що у багатьох арміях світу й дотепер носіння холодної зброї (шпаги, кортика) є привілеєм тільки офіцерського звання. Символьний елемент війни та військової служби особливо шанований у офіцерському середовищі, він стосується відзнак перемоги, нагородної зброї, ритуалів першого офіцерського звання та підвищення по службі.*

Нагадаємо знаменну подію - у ході збройних змагань з повстанцями-самураями призивна імператорська армія чисельністю приблизно 1300 офіцерів у 14 полках довела, що не поступалась у підготовці самурайським

елітним військам та отримала у підсумку перемогу. Тому для потреб наступної збройної боротьби комплектування офіцерами сил Японії перейшло на шлях демократичного способу, що приблизно ж у ті часи відбувалось у царській Росії.

Отже перший щабель сходження військового до еліти це набуття офіцерського звання.

Офіцери запасу цієї далекосхідної країні співвідносились із діючими армійськими приблизно у відношенні 1:2 перед початком російсько-японської війни, а з підготовкою до Другої Світової війни співвідношення стало приблизно рівним: у 1943 р. нараховувалось 2, 2 млн. в складі армії, а 2,3 мільйони офіцерів знаходились у запасі. Кажучи сучасною мовою термінів «Стратегії воєнної безпеки України» 2021 року, це був «підготовлений резерв». Хоча з приводу резерву у документі застосовані й інші терміни, ми виходимо з того, що офіцеру запасу завжди є *найбільш підготовлений резерв* особового складу.

Вже після завершення Першої Світової війни внаслідок значних втрат виявилась нестача офіцерського складу, його не стали поповняти з непідготовленої «інтелігенції», а почали «воєнізувати» привілейовані школи, щоб не забруднювати «чистоту офіцерської раси». Проте японські школярі не бажали служити: з них 40% молились, щоб не призвали у армію, 9% шкодили власному здоров'ю каліцтвом, 5% покінчили життя самогубством, якщо вірити повідомленню А. Олейникова в мережі 21.02. 2021 «Армія країни Сонця, що Сходить» (рос. мовою).

Ми не маємо відомостей щодо вишів Японії того часу, бо дисципліновані, як наразі, студенти на пропозиції військової служби реагували б інакше. Студентство тих часів у Росії за політичні протести посиляли у солдати для покарання, з приводу чого вели непримиренну суперечку міністри оборони та внутрішніх справ напередодні 20 століття.

Праксеологічне значення проблематики військової еліти полягає у тому, що молоді люди - воїни мріють («мають у солдатському ранці маршальський жезл») стати кращим у військовій справі, увійти до елітних підрозділів, а у подальшому житті претендували на входження у політичну правлячу верхівку, еліту. Приклад Коліна Пауелла, Дуайта Ейзенхауера, а раніше Наполеона Бонапарта, у них перед очима. Можна згадати, що серед президентів США чверть були обрані з генералів.

Перед розкриттям змісту поняття «військова еліта» та її взаємин з представниками правлячого класу слід зробити такі зауваги.

По-перше, класичні теорії еліт Г. Моска, В. Парето, Ч. Міллса визнають генетичний зв'язок політичної та військової еліти. «Слово *elite* позначало у XVII столітті товари особливої якості, далі поширилось на упривілейовані соціальні групи, на військові одиниці та вищу аристократію», - пише Клаус Байме у «Політичних теоріях сучасності». Для представника ліберальної концепції еліт Ч.Р. Міллса військова еліта

являється ключовою при розумінні потужності американської політичної еліти.

Військова еліта не займає *головного місця* в структурі правлячих кіл. Її дійсна сила залежить від зв'язків з політичною, коли та зважає на інтереси військової еліти, поціновує чи навпаки ігнорує інтереси останньої.

У цілому прийнятна нейтральна позиція керівництва (еліти) армії стосовно політичних процесів своєї країні, коли тримається осторонь розробки принципових засад внутрішньої політики. Якщо оборонний курс вимагає проведення збройних змагань, держава «включає генералітет у процес прийняття політичних рішень», мілітаризуються і політична верхівка.

Проблема військової еліти може бути представлена у такому плані: з 45 демократично обраних президентів США були генералами: Вашингтон, Джексон, В. Гаррісон, Тейлор, Пірс, Джонсон, Грант, Хейз, Гарфілд, Артур, Б.Гаррісон, Ейзенхауер, тобто після завершення успішної військової кар'єри вони очолили політичну еліту.

На Московії представники «еліти силових структур» більше двох десятиріч знаходяться при владі, переданій по життєво «обраним» нинішнім диктатором: на верхів'ї «ВВ» з підбраною «командою» ФСБешників, а на місцях до 70-80% «силовиків» виконують владні, зовні цивільні, функції. Це вони визначили агресію проти України попри слабку та мляву реакцію опозиції та підкорених політиків.

Спроби окремих представників військової, хоча й самозваної, еліти Московії претендувати на самостійні рішення суворо «попереджаються» морально та фізично, включно до вбивства «за загадкових обставин» (генерал Лев Рохлін, Євген Пригожин) чи ув'язнення, а мінімум - відсторонення від посади. З 2024 року звільнено з посад, деяких ув'язнено, десяток російських генералів.

Схвалення сотнями ректорів російських вузів путінської агресії породжують сумнів у принциповості наукової еліти, невід'ємною рисою науковців є їх безкомпромісність щодо істини та правди.

Сформувались *нові підходи* до функцій військової еліти країн «політичного ризику», таких як Ірак та Афганістан, окремих африканських країн. *(Може статись так, що до таких країн буде віднесено повоєнну Україну ?!)*

На військову еліту покладаються цивільні завдання, військові виконували функції мерів міст, відновлювали юридичну систему, брали участь у підготовці поліцейських сил, тощо. Але еліта буває відірвана від солдатської маси, корумпована (Афганістан), не опиралась на народ, тому не завжди має керівну силу в час смертельних небезпек.

Поразка урядів, які знаходились під впливом реалізації західної концепції «поширення демократії» на Схід, стала наслідком професійної неспроможності еліт обох сил, політичної та військової.

У одній з ранніх публікацій “News week” стверджується, що в сучасному світі діють такі особи, поєднуючи силу та владу, вплив яких виходить за межі держави: «глобальна еліта». Може воєнно-політичне тріо «Путін – Сі Цзіньпін – Кім Чен Ір» віднесуть до неї із негативними конотаціями.

Військова еліта може виконувати ще більш значущі завдання, ніж ті, які вважаються звичайними згідно класичної теорії еліт. За майже 100 років існування Турецької республіки військова еліта країни неодноразово мала функції гаранта світського характеру держави, закладеного ще Ататюрком, важливого з огляду на боротьбу ісламістського та секулярного спрямування. Під її проводом збройні сили за останніх 60 років чотири рази усували від влади обрані парламентським шляхом уряди.

Важлива примітка: останнім часом позиції військових сильно підупали: звинувачення у спробі державного заколоту 2015 року вищих командирів проти Р. Ердогана та арешти сотень офіцерів і генералів (28 було засуджено до довічного ув'язнення) визвало різке зниження ролі військових у політичному житті сучасної Туреччини.

З цих та деяких інших причин їх, як ми вважаємо, очікувано позитивне ставлення до боротьби у російсько-українській війни майже не позначається на ролі військових цієї країни у захисті нашого Півдня.

Президент Туреччини намагається знайти «середину» між тиском країн-союзників по НАТО та економічною залежністю від Московії при виборі позиції підтримки України. «Мирний план» 2024 р. щодо України турецька влада намагається розробити на балансній 3-х сторонній основі.

Під поняттям «військова еліта» розуміють два різних організаційних елементи армії: найбільш підготовлені частини і підрозділи у своїй сфері діяльності, це кращі, добірні органи боротьби (1) та *верхівку офіцерського корпусу* армії та сил флоту (2). Формально це найкраща, підготовлена до самих складних завдань керівна частина офіцерів та генералів.

В останній трактовці виходять з того, що власне офіцери вищої ланки управління є найбільш освіченою та професійно підготовленою частиною особового складу збройних сил, вони виступають ядром, який стягає до себе інші ієрархічні рівні управління.

Знаний військовий психолог Б. Теплов у роботі «Розум полководця» розумову діяльність воєначальника відносив до однієї з найбільш складних в інтелектуальному відношенні, він ставив на одну дошку високого рівня інтелектуальну напругу політиків та військових, а «політичного діяча або полководця» протиставляв розумовій роботі академічного вченого.

Для військового керівника важливим є сміливість взяти на себе ризиковане та небезпечне рішення, тому розум поєднується з вольовими

силами характеру. У Сунь Цзи тезою з «Мистецтва війни» заявлено: «нічого немає складніше військової справи, адже потрібно перетворити не сприятливе на сприятливе». До вимог щодо воєначальника китайський теоретик і полководець відносив п'ять зайвих якостей, яких слід уникати: битися необачливо, боїться смерті або лютий та запальний, пихатий і зарозумілий, який занадто любить людей.

Поширеним розумінням військової еліти є визначення її як добірної групи старших офіцерів, генералів, адміралів, що знаходяться на вищих посадах військового керівництва, здійснюють найважливіші управлінські функції у системі збройного захисту держави.

Гене́за політичної влади вказує на історичний зв'язок політиків та військових: одноосібні вожді замінили собою колегіум старійшин, зміцнили себе військовими дружинами, перебрали функції керівництва та спиратись на прямий примус.

Спочатку управлінська та військова функції у правлячих колах поєднувались до створення професійної армії. Монархи, королі, царі були і головнокомандувачі, що нерідко ставало на заваді успішності бойових дій, адже вони звикли спонтанно приймати рішення: на історичному прикладі твердої заяви французького короля: «Така моя воля».

За сучасних умов військова еліта виразною політичною позицією може серйозно вплинути на стан відносин між правлячими колами та опозицією.

Історична примітка: декілька років тому генерали Зімбабве заявили, що аполітичними можуть бути тільки найманці, військові складали присягу президентові, тому виступлять на захист свого головнокомандуючого-президента. Для підтримки Роберта Мугабе «прихована хунта» у складі «об'єднаного оперативного командування» диригувала утисками опонентів на чолі з колишнім прем'єром країни. Але позиція військової еліти радикально змінилась та під її тиском Мугабе у 2017 р. «тихо» склав повноваження. У подальшому він так само «тихо» пішов з життя.

У аспекті ставлення правлячих кіл держав до власної військової еліти зустрічаються як високі оцінки керівників військового вишколу (приклад кандидата на пост президента США, ветерана в'єтнамської війни Маккейна, героя війни «Буря в пустелі» генерала Пауелла), як заяви, що правлячий клас в Україні ніколи не цінував свою військову еліту (інтерв'ю «ВВС» колишнього Начальника ГШ України генерала Анатолія Лопати).

Можна нагадати, що з початком російської агресії постать, стиль керівництва, стратегічні рішення Головнокомандувача Валерія Залужного заслужили повагу українців та наших союзників, йому були присвячені матеріали впливових видань США: «Файненшел Таймс» і «Нью Йорк Таймс». Примітно, що за 5 років президентства В. Ющенка про нього там було кілька невеликих статейки.

В роки громадянської війни в СРСР термін «військова еліта» відповідав слову «военспец», яким позначали військових високого рангу

колишньої царської армії, щоправда із негативною оцінкою ідейно-політичних поглядів тих, не зважаючи на ґрунтовну воєнно-спеціальну підготовку. Більшість з них була репресована, а попервах без їх теоретичної розробки не можливо було вести військове будівництво: теорія глибокої наступальної операції А. Свечіна, технізація армії М. Тухачевського, наступу по всьому фронту Г. Єссерсона тощо.

Ідейно-політична примітка: у радянській армії 1920-30-х років служило 50 тисяч офіцерів і генералів царського вишколу, після громадянської війни їх почали витісняти із діючої армії на посади викладачів військових училищ та воєнруків шкіл. Операція з організованого арешту воєнспеців почалась з України (м. Конотоп).

Ключовою фігурою був начальник Київської військової школи, викладач військової кафедри КПІ В. Ольдерогге, колишній командувач Східним військовим округом, переможець білих генералів Врангеля і Колчака. Тільки у Києві було заарештовано 700 офіцерів, всього репресовано біля 10 тисяч офіцерів і генералів. Вироки виносились комісією списком без суду. Генерал В. Ольдерогге, нащадок датського офіцера 18 століття, був розстріляний у Харкові.

Термін «військова еліта» визначає суб'єктність на війні найвищого управлінського рівня, поширене тлумачення: добірна група вищих офіцерів, дотичних до прийняття рішень воєнно-політичного та стратегічного рівня, а інше значення – високого військового майстерності частини та підрозділи для виконання найважливіших завдань.

Актуальна примітка: представляється, що підрозділ ГРУ «Г13», який вперше у морських бойовищах ударами надводних дронів повністю знищив російський ракетний катер «Івановец», є саме таким елітним підрозділом.

Це наша українська гордість, яка доповнила приклад «Морських котиків» США, які за 48 хвилин знищили «Терориста № 1» Усаму бін Ладена у Пакистані. Вони не нехтували ісламською морально-релігійною традицією, його тіло було перевезено із міста подій на відстань 1300 км. для поховання згідно мусульманського обряду.

Як вже зазначалось, справжня роль військової еліти проявляється у її взаємодії з іншими елітами, переважно з політичною та економічною стосовно існуючого та належного соціально-політичного устрою держави. А у стані війни роль військової еліти зростає на воєнно-стратегічному рівні, особливо при обговоренні щодо прийнятті воєнно-політичних рішень.

Слід виходити з бажаного стану гармонійних «військово-цивільних» відносин всередині правлячого класу, коли військова еліта підпорядкована панівній політичній еліті, а перша визнає професійний вишкіл та керівну роль тієї у військовій сфері.

Законодавством більшості країн призначення офіцерів і генералів на вищі військові посади та присвоєння високих звань є справою не відомчою, а політичною. Право та відповідальний обов'язок правлячої верхівки – визначати персональний склад та функції вищих військових, в

Україні воно належить Президентові, який є главою держави та водночас обіймає посаду Верховного Головнокомандувача.

Стосовно зворотного впливу військової еліти на політичну сферу можна стверджувати більш обережно, бо він виразно відчувається переважно у тих країнах, що розвиваються або ж там, де склалась певна традиція взаємодії «цивільні-військові», коли за військовою елітою залишається останнє слово у прийнятті стратегічних рішень.

Примітка: У Пакистані за 75 років незалежності відбулось 4 перевороти із встановленням влади військової еліти. Після залишення політичного Олімпу генералом Первезом Мушараффом, владу перебрав «цивільний» президент, але домінантною силою залишалась військова на чолі з генералом Первезом Кайяні. За версією «Тайм» він був серед 20-ти найвпливовіших людей світу та вважав, що військова еліта є містком по дорозі демократії, ще його заслугою є розробка силової стратегії боротьби з талібами.

Та була недооцінена політиками США (Б. Обамою) та приймалися помилкові рішення стосовно підтримки Пакистану. Детально вони розкриті у книзі американського автора (скоріш афганського походження).

Урок Пакистану полягає у тому, що правляча військова еліта може передати владу цивільним урядам та знаходитися на позиції «внутрішнього» спостерігача ситуації. Ще один урок у тому, що життя генерала Мушараффа трагічно обірвалась, як і подальше засудження генерала Кайяні за сміливу особисту політичну позицію.

Момент претензій військових на роль у механізмі влади у суспільстві вірно примітив Лев Троцький у незавершеному творі «Сталін». Звичка «повелівати», примушувати виконувати накази глибоко коріниться у психології видатних військових діячів – Юлія Цезаря, Марка Аврелія, Наполеона Бонапарта та інших, які вважали, що така сама вдача їх чекає на ниві державного управління, бо начебто примушувати неозброєні маси людей ті вважали простіше, ніж озброєними вояками.

У Московії використовується специфічний термін «комерсанти» для позначення військових еліт, зрощених з економічними структурами, вони разом визначають обіг оборонних коштів, для керівництва ними створено Комітет воєнно-технічного співробітництва. Вплив таких зрощених еліт на правлячий клас відбувається через лобіювання своїх інтересів, він проявляється опосередковано, але доволі потужно: малось на увазі вплив «кухара Пригожина». З його загибеллю, адже нео сталініст, як і його «вчитель» Йосип Сталін нікого не прощає, слід очікувати загострення відносин влада – наймана армія. Остання формально згідно російського законодавства поза законом, тому легко може, здавалось, вражена, але на боці останньої тисячі загартованих бійців.

Військова еліта завжди залишається закритою, зберігаючи елементи кастовості, тримається осторонь інших еліт, які входять до структури правлячого класу. Ми підтримуємо думку, що до складу правлячого класу входять нині різні активні, потужні еліти з власними владними інтенціями, серед яких і вирізняється військова еліта.

Поява *військової еліти України* пов'язана з загальною ходою вітчизняного державотворення, це відрізняється від процесу інститування офіцерського корпусу в Європі, який склав кістяк сучасної еліти на Заході. Вважається, що у Київській Русі правлячу еліту складала саме військова еліта, яка була панівною, державно-політичною силою суспільства.

Київські князі, бояри, воєводи були тогочасним військовим командуванням та цивільним урядом. Такий стан речей став звичайним для державотворення на теренах інших сусідніх слов'янських держав, так само дружина військового керівника і князя Аспарухова у Болгарії здійснювала державно-адміністративні і законотворчі функції.

Аж до кінця XVIII століття, українська військова еліта була власне військово-адміністративною. З другої третини цього століття козацьку військову еліту, яка зазнала розквіту свого впливу на українство за часів Богдана Хмельницького, поступово усувають від політики, що пов'язано із браком сильних особистостей (військових лідерів). Невпинно вона перетворюється у адміністративну, але вже у XIX столітті про українську військову еліту можна тільки згадувати.

Епоха визвольних змагань висунула плеяду талановитих військових керівників збройних з'єднань Української повстанської армії (УПА), які діями на території Західної України поєднували майстерність у справі військового управління, відчуття поточного моменту та розуміння воєнної теорії. Маловідомий у сучасному українському науковому та політичному середовищі полковник Михайло Колодзінський відзначався надзвичайною військовою звитягою (прізвисько "Гузар"), написав глибоку наукову працю "Українська воєнна доктрина"[32].

Ця перша дійсно українська воєнна доктрина залишилась останньою суто національною, тому зберігалась у архівах КДБ, лише за умов демократизації нашої країни вітчизняні читачі мали змогу ознайомитись з цією публікацією.

Примітка: у наших публікаціях відмічено, що всі чотири Воєнні доктрини незалежної України з 1993 по 2015 рр. не мали такого яскраво вираженого національного характеру, як перша доктрина, не відображали традиції та бойову вдачу нашого народу. Доктрина Михайла Колодзінського зверталась до досвіду воєн Богдана Хмельницького, армія якого назбирала більше 10% населення. Нагадаємо, що напередодні російського вторгнення з армією біля 2 млн. осіб, українська збройна сила нараховувала 260 тисяч, тобто біля 5% чисельності населення.

У «Гузара» було вказано, що кожна із європейських країн має свої геополітичні загрози та свої конкретно-історичні сили опору. Він попереджав, що сподівання на зовнішні допоміжні сили (сили союзників) пропорційною часткою послаблюють внутрішні оборонні потенції, що відчувається наразі на третьому році російсько-української війни

Військова еліта України має представляти той керівний прошарок збройної організації, який очолює демократичний силовий інститут, всі збройні формування та підконтрольні вищій політичній владі. При всьому глибокому знанні військової справи та оперативному мистецтву військовому вищому командуванню не належить право та мистецтво налагоджувати зв'язки із союзниками, щоб брати до уваги дипломатичні та геополітичні фактори перемоги.

Однак на тлі революції у військовій справі та мистецтві ведення бою до еліти відтепер відносять представників інформаційних, кібернетичних, космічних сил чи якійсь інших, що потребують високого рівня підготовки.

Якщо відійти від вузького підходу до визначення еліти як верстви добірних, високо професійно підготовлених до політико-управлінської діяльності людей, то *військовою елітою України слід вважати підсистему людей і добірних управлінських структур, військові частини та об'єднання.*

Слід звернути дослідницьку увагу до особливості взаємин військової еліти з іншими елітами у *структурі правлячого класу.*

Російсько-українська війна перевернула багато чого із звичних уявлень щодо суб'єктності та людяності на війні, з'явилися нові позначення для соціальних груп: «ухилянти», колаборанти, бійці територіально оборони, добровольці іноземних легіонів. Ці сучасні феномени потребують соціально-психологічного та соціологічного аналізу, наприклад встановлено, що перші два роки війни захисники України мали середній вік 45 -50 років.

Це вік соціальної зрілості, вершина фізичної сили чоловіків, однак «кожна вершина є водночас і спуском вниз», доречно, хоча і з гумором написав Ілля Еренбург у романі «Загибель Європи», то слід розуміти складнощі, які випливають із психофізичних, а не тільки соціально-політичних, складових людського фактору ведення війн.

Ми ще не беремо до уваги душевні переживання дорослих чоловіків, знаючих про молодих боягузів, особливо ти, хто повернувся з російського полону після знущань і насильства.

Щодо більш активного використання високотехнологічних та інформаційних бойових технологій, то є сподівання, що молоде покоління вояків, «загартоване» у стратегічних іграх на ігрових комп'ютерах, буде більш вправними в роботі із приладами «машинного мислення». Мовиться про входження у військову еліту вояків із новими цінностями та пріоритетами, здебільшого буде йтись не про фізичні, а інтелектуальні переваги, новаторське динамічне мислення.

Ще одну важливу проблему складає **рекрутування військової еліти**: її складно сформулювати примусово, як рядових вояків через центри призову, а класичні теорії стверджують стосовно претензії на еліту осіб із особливими цінностями та пріоритетами, залишаючи осторонь їх соціальні

та гендерні відмінності. Апріорно у військовій справі було визнано, що жінки на війні включені у бойову діяльність вимушено, вони традиційно виконували обмежені не бойові функції медицини, зв'язківців, тощо. До речі, перша у сучасній Україні жінка-генерал представляла у війську керівництво військово-медичної служби.

Нині в Україні популярністю, як можна побачити у соціальних мережах, користується одна із знаменних книг Ернста Юнгера «Мое бачення війни» (у російських перекладах – боротьби), де військова звитьяга повністю віддана чоловікам, про жінок і згадки немає (німецька традиція?) [33]. Те ж саме і у роботі К. Деметра «Пруський офіцерський корпус» (рос. мовою переклад з нім.)

Ранішня професія жінки - «маркітантки», яка, між іншим, була визнана міжнародним гуманітарним правом не комбатанткою, відійшла назавжди у минуле, поступивши місце журналісткам, речницям командирів високого рангу (представникам еліти) тощо.

Група українських дослідниць - Ірина Грабовська, Людмила Афанасьєва та інших науковиць на тлі нового феномену зростаючої кількості та активності жінок-українок у Збройних Силах, а їх 5-6 тисяч знаходяться безпосередньо на фронті, висловили плідну тезу «жінки в складі військової еліти України».

Ми не зможемо зважити на певні традиції, бо навіть під час визвольних змагань з Московщиною у минулому літописи зберегли прізвища тільки 30-40 жінок, які допомагали у якості розвідниць та зв'язківців вояків УПА.

Після завершення Другої світової, коли з 1943 Жіночий військовий корпус США почав брати участь у війні, розмисли про реальну можливість великомасштабних війн та пошуки інших сил суспільства, крім традиційних, постало актуальною інтелектуальною та організаційною справою. Отже здійснювались не революційні перетворення особового складу армії, а поступова обережна хода рівних умов доступу до служби іноземців, різних етносів та віросповідань, меншин та, зрештою, жінок.

Таким є перехід до наступної важливої теми жіноцтва України в структурі військової еліти.

4.3. Жіноцтво України на війні за свободу Батьківщини: від гендерної рівності до входження у воєнно-політичні еліти

У розумових тренуваннях-розвідках, де відкриттями стають нові фактори боротьби: революційні зміни бойової техніки, технологій, озброєння, рідше згадується про необхідні зміни людського фактору.

Воєнні історики вказують, що німецький Вермахт за 18 місяців «Бліцкригу», розпочатого 1939 року, захопив більшість країн Європи, використовуючи важку гусеничну техніку, авіацію та новачі радіозв'язку (генерал Марк Міллі), але не згадували роль майстерності офіцерів,

генералів, солдат. До речі, у вермахті жінок практично не було, за винятком «помічниць» з ідеологічних міркувань, бо нацистська доктрина людського фактору обмежувала їх роль статусом дружини і матері.

Доречно буде згадати характеристику жінок, надану Папою Римським Бенедиктом (жовтень 2024 р.) як «дочок, сестер, матерів», оминаючи їх соціальне призначення – у нашому випадку не тільки берегинь свого роду, а й захисниць рідної країни.

Окрім відомих наполеонівських вимог до воєначальників єдності вольових та розумових якостей, сміливості та сили характеру щоб нести тягар відповідальності, відтепер потрібні нові інтелектуальні здатності - інтегруватись у загальне «розумове поле» прийняття рішень бойового характеру, де включені чоловіки й жінки, а також певні критиковані спільноти, меншини.

Цікавий, повчальний досвід був накопичений у пострадянській Україні, коли в умовах економічного хаосу («дякуємо» першим президентам) саме жінки швидко адаптувались до умов вільної торгівлі, конкурентного підприємництва, мистецтва виживати.

Ми вкотре наголошуємо на вжитку терміну «людський», а не «суб'єктивний» фактори війни, бо тільки людина встановлює свій земний статус у соціально-політичному оточенні, визначає ступінь активності у соціумі та автономність поведінки в мирний та воєнний час, включно з варіантами свого бойової функціонування. Знаменитий вислів з кіноіндустрії, «місія можлива-не можлива», показує визначення сфери дій людиною, а не тільки планами-стратегіями.

Доречно вказано у часопису Joint Forces Quarterly , що після прийняття оновленої Стратегії сумісних дій сил США 2022 р. потрібно перейти до її лідерської реалізації. Здебільшого наголошується на колективній роботі чоловіків та жінок в складі збірних військових підрозділів, на «дизайн – мисленні» для використання різних гендерно відмінних мислинневих структур, чоловічих та жіночих підходів до небезпек, однак не експлікована *загально світова тенденція* – збільшення масштабів, ролі та значення участі жінок у соціально-політичних діях, збройній боротьбі в цілому та конкретно роботі у військових командах.

Якщо жіноцтво в складі політичних еліт країн світу давно відомо продуктивністю та оригінальністю рішень, видатними вольовими якостями, яскраві особистості Маргарет Тетчер, Беназир Бхутто, Ангела Меркель, Індіра Ганді їх представляли жіноцтво з лідерських позицій.

Примітка: на війні це поки що не так помітно, мимоволі приходить виправдовуватись їм самими, як примітила Симона де Бовуар: жорстока діалектика свободи і рабства під час війни поставила питання так, що не можна байдуже ставитись до того, хто ти сама, чи існує й жіноче питання, а є потреба знаходження свого жіночого ества у єдності людей, які роблять спротив збройному насильству.

У США тільки з появою Жіночого армійського корпусу вони офіційно могли вступити на військову службу. Це був перший щабель для можливого підйому звичайної жіночої військової кар'єри до рівня військової еліти. На верхньому щаблі ми знайшли бригадного генерала, учасницю місій багатонаціональних сил у Іраку та Начальницю елітної військової академії, командувачку штабу НАТО в Сараєво бригадного генерала Памелу Мак Гахан та декілька інших примітних фігур.

У питанні гендерної рівності при військовому зростанні, яке є першим кроком до формування жіночої складової військової еліти, американські аналітики (Магдалена Богач у журналі JFQ. 2024, # 110,) ставлять вирішення проблеми на найвищий рівень – зміцнення національної безпеки США. Пропонується до збільшення кількості жінок-викладачів у професійній військовій освіті, доки їх не більше 10-15% серед посад викладачів, ще менше у військових навчальних закладах вищого рівня підготовки.

Вважається, що розподіл видів занять та обов'язків між чоловіками та жінками у різних сферах життя є природним із точки зору «гіпотези гендерних інтересів». Існують побоювання щодо самостійного рішення жінок триматись подалі від сфери військової освіти, хоча колективний розум академічної спільноти міцнішає за обміну ідеями різнорідних представників.

Аналітики однозначно визнали, що вчені – жінки краще розуміють, вірніше, об'єднують розуміння дій жінок-миротворців, поведінку бійців - жінок на війні, жінок-політичних лідерів, а також досягають взаєморозуміння відносно «феміністської зовнішньої політики» згідно поглядів союзників США. Можливо йшлося щодо зовнішньополітичної діяльності Індіри Ганді (Індія), Маргарет Тетчер (Велика Британія), Беназір Бхутто (Пакистан), Марії Єви Перон (Аргентина) .

Доведено емпіричними даними, що жінки здатні до інтуїтивного мислення та глибоко розуміють небезпеки, що оточують особистість, а це важливо для бойової поведінки. Всі форми та способи розумових вправ формувались у людей століттями, тому жінки, як берегині роду та життя, закріплювали такі здібності до гострої реакції на небезпеки впродовж історії.

Навіть коли небезпеки ще тільки формуються, писав Герберт Зінн у «Всесвітній історії США з 1492 р...» жінки у мирних племенах індіанців, які ще не знали війни, стояли на нарадах-зібраннях позаду чоловіків та вказували свою думку.

Історія підвищення значення жіноцтва на війні демонструє повільну, але все більш міцніючу тенденцію збільшення чисельності та форм участі у бойових справах окремих жінок та груп патріоток, то можна стверджувати щодо їх активної участі у війнах останнього півстоліття.

Примітка етно національна: мусульманська воєнно-гуманітарна традиції згадує керівництво битвою прихильників Пророка його дружиною Айші на білому верблюді з ворогами, у японській історії самурайства записано одна із жінок, що здобула цей почесний статус, а у народів на теренах України мілітарну діяльність здійснювала легендарна спільнота войовничих амазонок.

Мігель Унамуно в знаковому романі «Мир у війні» зауважив щодо подій громадянської війни у Іспанії: «непохитна відвага мирних жінок, які поборолі страх та призвичаїлись до бомбардування, надихала чоловіків...»

При екскурсі у процес подолання гендерної нерівності, яка виразно виявилась у змінах складу військових еліт, де жінки тільки почати претендувати на більш значуще місце, виявилась різниця гендерного складу політичних та військових еліт.

У політичних елітах країн Сходу та Заходу впродовж XX століття вони міцно тримають за собою визнане право бути президентами, прем'єрками країн, міністершами оборони, політичними лідерками, почали займати високі посади у військових адміністраціях, то стосовно роботи у «змішаних» (поки що користуємось такою термінологією) військових командах існують певні історично-культурні перестороги.

Українська традиція суперечлива та нелінійна. Помпоній Мела у історичних дописах неодноразово згадував, що жінки скіфів "беруть участь у війні нарівні з чоловіками. Дівчатка мали вправлятися у стрільбі з луків, верховій їзді, полюванні, від дорослих дівчат вимагають, щоб вони вражали ворогів, через то, що нікого не вбити, вважається злочином", тому нерідко "жінки кидаються в кінці бойової сутички і б'ються не залізною зброєю, а кидають на ворогів аркани, якими, затягуючи, душать їх". Це, якщо бажаєте, особливості української жіночої бойової люті.

У російсько-українській війні засвідчені такі прояви люті до ворога, з якими він зіштовхнувся: «Пташка» з Азовсталі, мати загиблого льотчика «Джуса», яка мріє опанувати керуванням F16, снайперка Андріана Арехта, яку росіяни оголосили «жінка-кат, глава профспілок карательниць Донбасу» (не можна пояснити безглуздя російського визначення «снайперки-палача-діяча профспілки», командир підрозділу БПЛА

Маємо підстави погодитись з твердженням, що відомі всьому світові войовничі *амазонки* східно-українського, скіфського походження. Стефан Візантійський, історик та етнолог, автор "Опису племен", роз'яснював термін "амазонки" так: це жіноче плем'я біля Термодонту, яких ще називають "савроматидами", вони жили в *Савроматській* Скіфії; фізичною силою вони нерідко перевершують чоловіків.

Геродот відвідував Скіфію та звернувся до войовничості місцевого населення, тотальної участі скіфів у війнах, у сарматів жінки жили як амазонки, «були у війнах нарівні з чоловіками» і коли довго не були чоловіків - брали за них захоплених у полон рабів.

У подальшому українська військова спадщина, можливо ще й під

впливом мілітарної традиції монголо-татарського нашествя («з жінками ми не воюємо», - заявляв воєвода під час облоги західноукраїнської фортеці, - коли дружина замінила загиблого начальника гарнізону) не вдавались до жіночої допомоги, особливо за доби Козаччини.

Вдатні вітчизняні історики збройної сили українства, такі як Олена Апанович, Іван Крип'якевич не звертаються до цієї теми, заворожені загальною проблемою визвольних збройних змагань за участі всього українського народу. Тому не дивно, що й донині немає поіменного списку українських жінок, які служили в легіоні Українських січових стрільців на початку визвольних змагань ХХ століття.

За спогадами жінок-військових Олени Степанів, Ганни Дмитерко, є відомості про лише 30 жінок у війську, галицька преса писала про 36 жінок серед стрільців. Дослідниця Мар'яна Байдак знайшла у складі підрозділів Українських січових стрільців 37 українок, які виконували бойові і допоміжні функції, переважно медичні. У ті часи жінок навіть подумки не брали до керівництва військами.

Це відлуння радянського мислення, яке у боротьбі країни із фашизмом і близько не допускали жінок до штабів армій, не кажучи про Генеральний штаб.

На Заході у війні 1939-1945 рр. виявили незамінну особливість жіночого менталітету здатності до нестандартного мислення, в смислі не лінійно-логічного мислення, а евристичного, найкращі дешифрувальниці Великої Британії були саме жінками. Відтепер, згідно заяви колишнього міністра оборони Гевіна Вільямсона (2018 р.) для жінок у Британії відкриті військові спеціальності у всіх видах військ, включаючи підрозділи сил спецоперацій, такі як Спеціальна повітряна служба (SAS).

Доречна примітка: цікаво примітити, що культовий автор серіалу «Володарі перснів» Толкієн, професор Оксфорду, авторитетний знавець стародавньої англійської літератури, тлумачник знаменитого «Беовульфа», не пройшов конкурс на посаду дешифрувальника Міністерства оборони Британії часу війни, ці посади зайняли жінки.

Герой Беовульф - відважний полководець раннього Середньовіччя - став ще й політичним володарем, проте у подальших бойовищах його підвела зброя, цей приклад - нагадування важливості завчасної турботи про озброєння для України, яка ще десяток років тому займала 5-6 місця в світі по літако та ракетобудуванню, а з настанням війни звернулася з проханням допомогти «всілякою зброєю» від Туреччини до Австралії, від Польщі до США і Канади.

Дослідження мілітарної діяльності жінок у війську Британії показали, що їх перевага над чоловіками виявилась при вирішенні гносеологічно важких завдань розшифрування самих складних криптологічних систем, зокрема, японської, створеної машиною.

Якщо раніше цих жінок вважали «гвинтиками» у військовій машині прийняття рішень Великобританії, то такі особистості, як Женевьєва Кротян зробила вирішальний внесок у розшифрування «Пурпурного

коду», створеного японською машиною «В», який вважається самим складним у історії військових операцій. Причому шифр коду японського військово-морського флоту вважався неможливим для розшифровки.

Енн Каракрісті стала першою жінкою на посаді першого заступника Агентства Національної Безпеки США. Десятки жінок-шифрувальниць працювали так активно і творчо, що у Пентагоні знали щоденні зміни у пересуванні військ противника.

Сьогоднішні дискусії щодо складності досягнення гендерної рівності у математиці та програмуванні не можуть заперечити реальні досягнення десятків жінок, які впродовж 15 років успішно розшифровували італійські та американські коди, у тому числі знаменитий французький код «Роуз» [34].

Досвід армії США показав, що для якісних змін складу військових еліт спочатку необхідно було подолати расові нерівності. Приклад чотирьохзіркового чорношкірого генерала Коліна Пауелла, героя першої іракської війни «Буря в пустелі», коли брало участь десятки тисяч жінок у складі багатонаціональних сил, подав можливість кожному, незалежно від етно-національних відмінностей, увійти у військову еліту, надалі у політичну верхівку (еліту) Америки, навіть у воєнно-наукову еліту. Останніми роками він займав посаду головного редактора журналу Військового університету після завершення кар'єри Держсекретаря.

Водночас на сторінках цього журналу продовжується дискусія щодо суперечностей і «тертя» у спільних чоловічо-жіночих військових командах. Зокрема, низькі фізичні стандарти жінок-військовослужбовців, встановлені офіційними Настановами і Статутами, складають підґрунтя непевності командирів та товаришів у їх бойовій спроможності, а змагання серед чоловіків за завоювання прихильності («серця») окремої жінки порушує єдність колективу. Не можна обійти увагою прояви сексизму, стосовно якого існують побоювання не менше ніж у 30% жінок-військовослужбовців.

Примітка українських реалій: командир підрозділу із позивним, під командування якого 3-4 жінки безпосередньо на полі бою зауважував щодо їх відповідальності, але коли справа доходить до симпатій чи закоханості, то виникають специфічні гендерні проблеми

Очікування можливого вибору у президенти США темношкірої та ще й першої в історії жінки доведе логічне продовження визнаної нами тенденції зростання питомої ваги жіноцтва у політичному житті планети, а війна, на жаль, продовжує цілераціональну чи нераціональну політику.

Воєнно-теоретична примітка: соціально-психологічні проблеми у армії не бувають без дискусій, відомий армійський соціолог Чарльз Москос з приводу статевих відносин порадив «Не запитуй, не відповідай», а поширені перестороги не завадили кар'єрі жінок-генералів у армії США. Чарльз Москос був призначений президентом В. Бушем в комісію щодо призначення жінок на військову службу.

Він знаменний тим, що здійснював багато досліджень у військах у

В'єтнамi, Гондурасi, Панамi, Боснiї i Сербiї, Косовi, Іраку, Македонiї, виступив за призов у армiю, бо вiйськова служба створює вiдчуття єдностi заради загальної мети громадян захисту країн та «моральної серйозностi». Його книга «Повiдомлення про вiйну, коли є «Немає вiйни» вiдповiдає задуму нашого курсу – роз'яснити феномен вiйни у його тотальностi.

В Україні на правовому рівні (Постанова ВР) встановлено, що жінки проходять військову службу на рівних засадах із чоловіками (за винятком окремих випадків, кількість яких зменшили). Рівність полягає у прийнятті їх на військову службу за контрактом, у призначенні на посади, у отриманні військових звань. Це стосується рівності жінок і чоловіків під час виконання завдань, проходження військової служби у резерві, перебування в запасі, тощо.

Висловлена ідея формування окремого жіночого батальйону Збройних Сил України, та, як ми вважаємо, відвертає увагу від проблеми місця жінок у «спільній» військовій команді. Досвід миротворчого жіночого батальйону з Індії, який виконував місію у країнах Африки, показав вразливість реалізації цієї ідеї.

Слід зважити на певні спекуляції щодо окремих жіночих підрозділів з боку бойових командирів, які висловлюють не прийнятну тезу, що при виборі смертельно небезпечних завдань постане дилема посилати у бій чоловіків, а жаліти жінок. Рівність на гендерному рівні не відмінить морально-правові засади збереження їх єства: міжнародне гуманітарне право встановлює біля 30 статей спеціального захисту жінок, що підсилить чоловіче лицарство їх захисту.

Ще не маючи глибоких розвідок ясно, що «змішані» військові команди із представників різних етноспільнот, чоловіків та жінок мають синергетичний потенціал, більший за суму всіх окремо взятих вояків, бо проявляється ефект взаємного доповнення сил, змагальності, солідарності.

Нам слід обґрунтовувати входження жінок на вищі командні посади та присвоєння їм генеральських звань, не показових, а визначальних для керівництва військ. Це реальний вектор входження їх до складу єдиної військової еліти нашої країни, незалежно від того, що їх загальна чисельність у війську незначна. Але еліта і є меншина, обрана, краща, видатна частина.

Те, що чисельність жінок-військовослужбовців не ваговита у порівнянні з чоловіками у Збройних Силах України (приблизно 10%), не затьмарює той знаменний факт, що вперше у світовій військовій історії у збройну силу нашої держави залучені 67 тисяч українських жінок.

Це не бачений у історії війн масштаб. Однак, окрім політично-правової та психологічної перешкод існує більш реальна праксеологічна та науково-теоретична сторони.

Перша сторона стосується реалій війни, які ще не експліковані у теоретичному відношенні, незалежно від того, чи готово суспільство визнати, що жінки України успішно беруть участь у війні, хоча їх й менше

4% загальної чисельності воюючих безпосередньо на лінії фронту. Наразі в Україні фактично вони є бойові особи на полях бойовищ і тилу та вперше у вітчизняній історії інтегровані як рівні з чоловіками у бойові колективи. Тим самим жінки роблять величезний внесок у переможну ходу нашої армії.

Рекрутування добровольців жінок продовжується, а щодо їх призову точаться дискусії, вагання, обговорення, як і прийнято у демократичних суспільствах. Поки що їх військовий обов'язок стосується молодих, здорових жінок за переліком спеціальностей, які встановлює Кабмін.

Примітка: *обов'язкова військова служба жінок в Ізраїлі та Північній Кореї мають різне політичне підґрунтя та воєнно-стратегічне значення: у Ізраїлі населення всього у 4 мільйони осіб вимагає призвати у армію всіх, здатних нести тягар служби у зв'язку із близькістю ворожих режимів мусульманських країн, у першу чергу Ірану.*

Його «Корпус сил ісламської революції» нараховує» біля 130 тисяч елітних вояків, а парамілітарний додаток до сил «Басидж» може мобілізувати з резерву 10 мільйонів осіб.

Інша сторона проблеми вимагає конкретного аналізу ефективності діяльності жіночого персоналу по вказаним військово-обліковим спеціальностям, а також на ниві управлінської, включно з місцем у складі, переважно поки що чоловічому, військової еліти.

Потрібні серйозні соціологічні дослідження, збір та обробка емпіричного матеріалу за прикладом спеціалістів із США: Н.Коупленда, Ч.Москоса та інших зарубіжних та вітчизняних спеціалістів. Зокрема, актуальні дослідження проводять В. Осьодло, Олег Хміляр та Олександр Макаревич, які слід узагальнити та оформити у рекомендації для корегування напрямків кадрової воєнної політики стосовно жіночого компонента військової еліти.

4.4. Офіцерський корпус: проблеми підготовки кадрів та вишколу офіцерів запасу

Інститут офіцерів посідає історично високе визначене, відносно нове місце у загальній структурі керівництвом військової організації.

У ранішній історії воєн зафіксовані знаменні діяння полководці та їх підлеглих, якщо взяти за приклад найвеличніших полководців стародавності Олександра Македонського (Іскандер дворогий) та його східний наступник Тимур Амір (Тамерлан), то документальні описи не висвітлюють діяльність його найближчих помічників, командирів, окрім них. Натомість на офіцерів відтепер покладені особливі завдання управління військами у самому широкому сенсі на всіх рівнях, тактичному, оперативно-тактичному та навіть стратегічному, у мирний та воєнний час.

Брак підготовлених офіцерів був характерною ознакою армії рф ще з часів першої та другої чеченських війн, а в бойових діях на Україні 2022 р.

він набув кризового характеру. Причому це стосується не тільки нижньої ланки, а й вищого оперативно-стратегічного рівня управління.

Ці міркування наведені з метою демонстрації ***органічного зв'язку офіцерського складу із найбільш підготовленою у освітньому плані студентською молоддю.***

Отже питання підготовки офіцерів запасу є справою фундаментальною, воєнно-політичного масштабу та стратегічно важливого рівня фактично для кожної країни, воно стосується людського ресурсу перспективної молоді. Тут важать соціально-політичні цінності, енергія, наполегливість молодого покоління та вимагає від держави відповідної виваженої лінії поведінки.

Актуальність цих роздумів очевидна: в Україні 2 роки продовжуються вагання та сумніви щодо підготовки офіцерів із студентських лав.

Українськими дослідниками вважається (роботи В. Нещадима, Ю. Черних, О. Черних), що найбільш актуальний досвід використання різних джерел і способів комплектування армії офіцерами накопичили країни Європи та Сполучені Штати Америки.

Але у цих розвідках проігноровано систему підготовки офіцерів запасу, так званих, «двохрічників» у СРСР, шаблони якої були перейняті у сучасній РФ, як з певними досягненнями, так і вадами. Вони ще не повною мірою проявились у війні з Україною, мабуть тому, що агресор у сподіваннях на блискавичну війну кинув у напад найбільш підготовлених професіоналів, фонд яких поступово вичерпано. Невдовзі ми маємо побачити в «дії» офіцерів цієї ланки підготовки.

Вже можна сказати, що особливих успіхів у російській армії офіцери запасу не мали ще з 70-80-х років. Вказувалось, що фізичні кондиції та психологічні показники молодих молодших лейтенантів були «не стандартними», тому командування частин їх не шанувало.

Узагальнюючи вищевказане, можна стверджувати, що історія становлення і розвитку підсистеми військової підготовки громадян нашої країни за програмою офіцерів, як вся підготовка громадян до військової служби, залежать від соціально-політичних процесів, що відбуваються у духовній та військових сферах, впливу воєнно-доктринальних ідей щодо забезпечення командним складом армії.

До розпаду СРСР підготовка відбувалась не згідно потреб армії, а стандартна для всіх цивільних вишів. З 1983 р. воєнні кафедри перейшли на викладання по новим програмам, які передбачали ідейну спрямованість та оновлений зміст військово-спеціальних дисциплін. Підвищена увага до підготовки офіцерів випливала із потреб багатомільйонної радянської армії у період загострення «холодної війни».

Ми вважаємо показовою підготовку офіцерів запасу тих часів у *Казахстані*, там у 23 ВНЗах воєнну підготовку студентів здійснювали 769

воєнних викладачів, всі мали вищу військову підготовку і практичний досвід воєнної служби. Вони були членами КПРС (92%), а лише 68 викладачів мали вчені ступені, тобто менше 10%. Підготовкою на військових кафедрах щорічно охоплювалось понад 37000 студентів. Випуск офіцерів запасу становив 8500 чол., які, мовляв, володіють військовими знаннями і морально-політичною підготовкою для заняття офіцерських посад.

Отже, на кінець існування радянської системи військового навчання студентів за програмами підготовки офіцерів запасу проходило майже у 500 вузах, які автоматично, без сучасного розуміння ліцензій. З одного боку низька моральна зацікавленість у здобуття офіцерського звання серед студентської молоді при завершенні *історії СРСР* став однією перших ознак кризи, що наближалася в соціально-економічному та духовному стані держави, що відбилось на системі військової освіти.

До числа сильних сторін професійної підготовки студентів цивільних закладів слід було віднести більш ґрунтовну, ніж у випускників вищих воєнних закладів, загальну теоретичну підготовку, самостійність та ініціатива та розуміння гідності *людини з вищою освітою*.

Тільки у 1985 році у Радянському Союзі було випущено приблизно 170 тис. офіцерів запасу, а враховуючи, що чисельність армії нараховувала біля 2 мільйонів військовослужбовців, військові кафедри цивільних вузів поряд з військовими вузами, були основою підготовки офіцерських кадрів на відміну від західних країн, де домінували цивільні заклади.

На **Заході** прийнято зважати на високий статус офіцерів запасу: офіцери запасу і резерву 34 країн світу переважно з країн НАТО входять у спілку CIOR, де на щорічних зібраннях обговорюють на високому науковому рівні проблеми національної безпеки.

У 2020 р. темою була безпека країн блоку у Північному регіоні у зв'язку з претензіями Росії, КНР на комунікації цього регіону. Цікаво, що у останніх публікаціях журналу США знову піднята тема безпеки та протидії російсько-китайським планам домінування в ореолі Північного полюсу.

На засіданні вперше спробували позначити можливі воєнно-політичні стани регіону: теплий мир, нормальний, холодний, холодну війну та фактичну бойову участь («гаряча війна»). Класифікація не втратила свого значення.

Потреба у формуванні постаті сучасного офіцера виявилась на основі таких серйозних **чинників**.

По-перше, це значні втрати офіцерського складу під час бойових дій, у небезпечних збройних конфліктах, де військові керівники, не тільки визначають стійкість війська, а й самі несуть значні втрати. Згідно даних Другої світової війни у радянській армії більше 95% командирів взводів

(лейтенанти-старші лейтенанти), які очолювали підрозділи з 1941 р., були загиблі, важко поранені, попали у полон.

Історична примітка: зауважимо, що у росіян є сумний досвід виходу із ладу офіцерів у збройних конфліктах ХХ століття, так званих «двохрічників» - випускників військових кафедр цивільних вишів, які не витримували бойового напруження під час Першої та Другої чеченських воєн»: молоді лейтенанти мали психічні травми та відмовлялись керувати своїми підрозділами, де солдати виявились більш стійкими та брали на себе керування взводами.

Ми обробили статистичні дані майже за 100 років участі Росії та РФ у війнах та збройних конфліктах, щоб показати великий % втрат офіцерів, у порівнянні з нижніми чинами: якщо у російсько-японській війні 1904-1905 рр. відносні втрати офіцерів були вдвічі більшими, ніж у солдат з 2,5 мільйонів, а серед хворих та померлих від ран, ще вищий відсоток, 33 офіцери покінчили життя самогубством.[35], то у Першій світовій було призвано по мобілізації 14 млн. осіб (із запасу 3, 1 млн.), а загинуло 72 тисяч офіцерів, або 14, % від всіх офіцерів, а у війні 1941-1945 р.. загальні втрати офіцерів 1, 023 мільйона або 35% від всіх офіцерів, що у 14 разів більше ніж за часів царській Росії.

Додаток: молодші офіцери Московії у Чеченських війнах губились при необхідності прийняти відповідальне бойове рішення, командири взводів під впливом важкої бойової обстановки відмовлялись приймати їжу та ховались у підземних сховищах на очах у своїх підлеглих солдат.

Наразі є чимало нарікань стосовно недостатньої фахової, саме військової підготовки випускників військових кафедр внаслідок низької інтенсивності занять на військових кафедрах.

По-друге, актуальний досвід комплектування офіцерським складом Збройних Сил Україні у період початку АТО – переходу до ООС, досліджений у дисертаційній роботі Л.В. Дрок, продемонстрував певні труднощі при покладанні надій тільки на випускників військових інститутів та академії: Їх чисельність не відповідала потребам війська внаслідок не продуманих реформ системи вищої військової освіти, яка за 30 років привела до кардинального скорочення вишів. Дивно, що вона не згадана у Воєнній доктрині 2015 р., а Стратегія воєнної безпеки України 2021 р. також не робить акценту на важливому компоненті воєнної потуги.

Втретє, система підготовки офіцерів відчуває вплив загальних воєнно-політичних перемін у способах та формах ведення бойових дій. Наприклад, у другій половині 19 століття воєнний міністр та й воєнний теоретик Дм. Мілютин наполягали на розширенні соціальної бази молоді, яка намагається вступити на стезю офіцерської служби, бо рекрутування офіцерів із дворянського середовища стало гальмом. Він полемізував із міністром внутрішніх справ П. Валуєвим, який у записці «Думки невоєнного щодо наших воєнних справ» після франко-німецької війни 1870-1871 рр. пропонував «всю освічену молодь притягнути до військової служби», тобто не підготовлених людей кидати під вогонь.

Малось на увазі проходження служби студентами на посадах «нижніх чинів». Ми беремо до уваги можливі протиріччя між студентами – випускниками вишів з воєнними кафедрами та без них – останні мають призиватись на посади рядового складу. Курс «Базової військової підготовки», який впроваджений у навчальний процес з 2024 р., може нівелювати цю різницю деяким чином.

Вчетверте, підготовка офіцерів запасу відбувається в руслі **демократизації** армій сучасних держав при використанні різних інституцій зміцнення обороноздатності. Тим самим зменшуються загальні витрати на оборону, соціальний склад армії також стає більш демократичним, тому офіцерський корпус.

На нещодавньому семінарі Співки офіцерів запасу країн НАТО та їх союзників розглядалися шляхи зменшення зони конфліктності на півночі НАТО. Але ці висновки тепер не актуальними: пропонувалось підсилили увагу до зміцнення оборони на північному фланзі НАТО з веденням діалогу з Росією та Китаєм, натомість важливими завданнями стало входження Швеції та Фінляндії до НАТО та сумісна підготовка та співпраця офіцерських кадрів дружніх країн Заходу з Україною.

Немає сумнівів у тому, що у період тривалої російсько-української війни вся систему підготовки офіцерських кадрів буде переорієнтовано від опори на радянські традиції на досвіди передових країн Європи, особливо наших союзників.

4.5. Досвід системи підготовки офіцерських кадрів у країнах Європи.

На теренах країни-агресора на рівні дисертаційних робіт дослідників можна було примітити широку географію та достатню кількість робіт: дослідження Бабаскина О.П. (Курск, 2011 р. ?!), Дубаренко К.А. (СПб., - 2000 р.), Кот А.М. (Москва, 2009 р.), звернених на західноєвропейський досвід..

Значний не тільки історичний, а концептуальний інтерес представляє підготовка та воєнно-політична роль *німецького офіцера*.

Карл Деметр у монографії «Германський офіцерський корпус» відзначив традиційну клановість традиційного офіцера до певної зневаги до тих, хто отримав офіцерське звання «демократичним шляхом», тобто не належав до замкненої касти підготовки. Поки що зупинимось на тому, що нещодавній некомплект офіцерських посад у Бундесвері складав біля 25%, а більш половини молоді, згідно опитувань 2015-2020 рр. не бажали проходити військову службу.

Вища військова освіта провідних зарубіжних країн має стійку тенденцію до інтеграції з цивільною освітою. Вона є однією з ключових ланок, які визначають основу стабільного розвитку військових організацій багатьох держав, сприяє відтворенню кадрового та резервного потенціалу збройних сил, забезпечує підготовку військових фахівців з достатнім

рівнем професіоналізму, компетентності, загальної та військово-професійної культури, здатних виконувати поставлені завдання оборони держави. Мовиться про те, що військова освіта здобувається *паралельно з цивільною, а можливо й у динамічному синтезі*.

Для Збройних Сил України, які одночасно із відсіччю російської агресії перебувають на стадії адаптації до сумісних структур та функцій НАТО, мають досвід участі у миротворчих операціях, спільних навчаннях з іншими країнами, фактор підготовки молодих офіцерів має першочергове значення.

Сутність сучасного підходу до вдосконалення системи підготовки кадрів офіцерів запасу, полягає в тому, щоб, ґрунтуючись на здобутках світового досвіду та зберігаючи випробувані часом традиції вітчизняної системи військової освіти, запровадити сучасні моделі навчання студентів вищих навчальних закладів за програмами підготовки офіцерів запасу.

У світі війн різної ступені інтенсивності та небезпечних загроз підготовка офіцерів здійснюється в усіх країнах, які дбають про захист свого суверенітету та мають національні армії, незалежно від способу комплектування. Нерідко основою являється базова освіта студентів цивільних вишів, близько 30 % кадрових офіцерів збройних сил Великобританії і 40 % збройних сил США проходили навчання на курсах позавійськової підготовки при цивільних закладах. В Іспанії на дійсну службу щороку призивають близько 4000 офіцерів запасу випускників цивільних ВНЗ. До них, насамперед, належать ті, хто закінчив медичні, технічні й «теологічні» (для капеланської служби) факультети університетів.

Зазначимо, що у збройних Силах України виконують душпастирську місію 300 капеланів з 13 організацій (на 1.11.2024 р.), подяка ім. висловлена Президентом, а головним чином вояками, які відчують себе під «Покровом Божої матері».

Військова підготовка у цивільних навчальних закладах зарубіжних країн проводиться у двох напрямках: позавійськова підготовка для професійних армій (це характерно для Великобританії) і підготовка офіцерів резерву для збройних сил, що комплектуються за змішаною системою (це характерно для Німеччини)

Підготовка офіцерів запасу (резерву) у США здійснюється: на курсах позавійськової підготовки офіцерів резерву армії (ROTC – Reserve Officer Training Course); в офіцерських кандидатських школах; поширенішою формою позавійськової підготовки є чотирирічне навчання на курсах, що функціонують при коледжах та університетах, вони фінансуються державою

Носіння військової форми одягу на заняттях є обов'язковим. Інструкторами та викладачами військових дисциплін є переважно офіцери й сержанти регулярних ЗС. Після завершення курсів студентам присвоюється звання “другий лейтенант резерву” з наступним

проходженням протягом двох років обов'язкової служби у військах і чотирьох років у резерві.

Підготовка офіцерів запасу в Німеччині, як ми вказували, має глибокі *історичні корені*. У бундесвері існують три основні напрями, що дають змогу поповнювати контингент офіцерів запасу: зарахування до резерву кадрових офіцерів та офіцерів-фахівців, які працюють за контрактом, перебувають на дійсній службі й не досягли межі відставного віку; підготовка офіцерів запасу із числа військовослужбовців, призваних на дійсну військову службу, підготовка офіцерів резерву із числа цивільних фахівців, які мають загальну професійну підготовку, яка відповідає військовій спеціальності.

Позавійськова підготовка у ЗС Німеччини відсутня, тому підготовка офіцерів-резервістів здійснюється переважно у військових частинах. Поза військами та військовими навчальними закладами проводяться лише громадські заходи й індивідуальна робота військовослужбовців запасу з підвищення кваліфікації, включно з навчанням у цивільних ВНЗ.

Кадрового лейтенанта готують як командира, вихователя, наставника, а кандидата в офіцери запасу – тільки як командира.

У *Великобританії* є три шляхи позавійськової підготовки офіцерів у військових і цивільних навчальних закладах відповідно до трьох видів ЗС; кадетський корпус, що складається з курсантських формувань на базі шкіл і середніх спеціальних навчальних закладів, морського кадетського корпусу, кадетських формувань, авіаційного навчального (кадетського) корпусу та об'єднаних кадетських формувань.

Підготовка офіцерів запасу у *Франції* тривалий час знаходилась під впливом доктрини самостійної оборони з усіх напрямків, але у зв'язку з активізацією військової присутності у Африці (60 спецназівців послані вперше за 30 років у Мозамбік) підготовку офіцерського складу у Франції активізовано. Разом із 80 військовими навчальними закладами здійснюють понад 50 цивільних ВНЗ. Така підготовка розрахована на студентів технічних, медичних та адміністративно-господарських спеціальностей. Офіцери запасу становлять приблизно 30 % від загального кількісного складу офіцерського корпусу. Близько половини є випускниками ВНЗ технічного профілю, інші юридичних та економічних факультетів, а також управлінських училищ.

Підготовка офіцерів запасу в *Туреччині* проводиться з врахуванням, того, що на збройні сили покладались завдання охорони світського характеру держави. Після невдалого воєнного заколоту 2016 р. сотні генералів та десятки тисяч офіцерів були репресовані. Звільнено з посад 700 деканів факультетів цивільних вишів, тому потрібне актуалізоване концептуальне бачення нової системи підготовки офіцерів запасу в цивільних закладах та воєнних академіях сучасної Туреччини.

Підготовка офіцерів резерву в ЗС Румунії - нового члена НАТО здійснюється з числа випускників цивільних навчальних закладів з урахуванням потреб забезпечення командним складом на воєнний час. Випускники вищих навчальних закладів не охоплені системою підготовки офіцерів резерву, проходять строкову військову службу. Для офіцерів резерву існує початкова та спеціальна військова підготовка, яку вони проходять у навчальних центрах родів військ.

Отже, підготовка військових фахівців з числа офіцерів запасу для збройних сил зарубіжних країн здійснюється з важливою метою: підвищення боєздатності військ; зміцнення військово-політичних позицій у різних районах (регіонах) світу; проведення операцій обмеженого масштабу в ході бойових дій, миротворчих операцій.

Акцент в навчанні на висвітленні питань: національна безпека та національні інтереси, тактика та бойове застосування підрозділів, системний і ситуативний аналіз обстановки, застосування комп'ютерних технологій, гуманітарне право, менеджмент, тобто, наука мистецтво управління

Після закінчення навчання за програмою офіцерів запасу випускникам присвоюються первинні офіцерські звання, вони, залежно від контракту, вибувають до резерву або поповнюють кадровий склад збройних сил.

До загальних тенденцій розвитку систем підготовки офіцерів запасу віднесено: розгалуженість мережі військових навчальних закладів, інтеграція з цивільною освітою; опора на національну культуру, традиції та світовий досвід у підготовці офіцерів запасу; використання сучасних інформаційних технологій; вимогливість щодо якості підготовки, особливо її практичної складової; міжнародне співробітництво в підготовці офіцерів запасу.

Загальні висновки розділу

1. Сучасна підготовка офіцерів запасу має усталену традицію за кордоном, але у історичному аспекті раніше у Японії, відтепер у КНР та Московії до студентів-випускників кафедр - кандидатів у офіцери ставляться з пересторогою.

2. Зарубіжні країни приділяють велику увагу проблемі підготовки офіцерів запасу (резерву) і уніфікації всієї системи. Найпоширенішою формою підготовки офіцерів запасу є навчання на курсах позавійськової підготовки офіцерів при цивільних навчальних закладах, які повністю фінансує держава. Це найдешевша система підготовки резервів армій провідних країн світу. Досвід може бути корисним для України

3. Використання вищої школи для підготовки офіцерського складу запасу вважається досить перспективним у світлі реформ їх національних сил. У системі позавійськової підготовки цивільних ВНЗ

найбільший економічний ефект досягається при підготовці спеціалістів інженерно-технічного профілю, бо вони потребують точно визначеної базової або фундаментальних знань.

4. Військова підготовка в цивільних ВНЗ проводиться за двома напрямками: позавійськова підготовка для професійних армій і підготовка офіцерів резерву для ЗС, які комплектуються за змішаною системою. Позавійськова підготовка офіцерського складу при цивільних ВНЗ здійснюється за програмами, які мають менший обсяг і більш конкретну практичну спрямованість.

РОЗДІЛ V

ОРГАНІЗАЦІЙНО-СТРУКТУРНІ СТОРОНИ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ: АРМІЯ, СИЛОВІ СТРУКТУРИ, ПАРАМІЛІТАРНІ ОБ'ЄДНАННЯ.

5.1. Збройна організація ведення війни: легітимні армії держави, приватні військові кампанії.

5.2 Збройні інституції громадянського суспільства (добробати, територіальна оборона): синергія єдності із збройними силами держави.

5.3 Вплив збройних сил на курс держав: небезпеки претензій на домінанту у політиці. Необхідність демократичного контролю.

5.1. Збройна організація ведення війни: легітимні армії держави, приватні військові кампанії,

На відміну від збройних сутичок соціальними суб'єктами, міць яких може мати значну ступінь потуги, а саме: озброєних банд наркоділків у країнах Латинської Америки, збройних терористичних організацій типу «ХАМАС» чи нині зруйновані антиурядові сили «Тигри звільнення таміл Іламу» із власними літаками та танками, сучасна війна, як і раніше, потребує специфічного знаряддя ведення бойових дій, складної структури мілітарних організацій, ядром яких є армія.

Соціальність війни, її політична природа та головна «діяльнісна» мета знищення противника вказують на те, що для ведення потрібна потужна організація, яку видатний соціолог Макс Вебер порівнював із першокласною бюрократичною машиною. Він вважав, що державні управлінські структури є недосконалою копією системи управління армією, тобто, наскрізна ідея полягала у важливості організаційного елемента ведення війни, яким є *збройна сила* держави. Причому її організаційна структура достойна відтворення у державному масштабі.

Незважаючи на примарну простоту та тисячолітні традиції наявності силових структур у державі, актуальна проблема, яким чином організувати об'єднані сили, залишається для сучасної війни у **організаційному плані**.

Недарма у збройних силах США приймаються документи стратегічного планування «об'єднаних сил», функціонує Об'єднаний Комітет начальників штабів.

Державно-організаційний статус армії встановлює відповідальність за межі бойової поведінки її представників, бо збройна сила не свавільна у діях. Вважається, що організаційна структура армії гранично ефективна і доведена до досконалості з її ієрархічністю, розподілом повноважень, наданих прав керівникам та відповідальності виконавців.

Аналіз **збройної сили держави** пов'язаний із такими аспектами:

- 1) змістовним щодо соціально-політичного призначення;
- 2) організаційним, структурно-функціональним аспектом, згідно чого вона має строго упорядкований, формальний характер. Чітко сказано у міжнародному гуманітарному праві, що військо, армія, збройні сили, збройні організації, які є елементами державної структури, підпорядковані керівництву та дисциплінарній системі.

Воєнна організація держави - це сукупність суб'єктів використання збройної сили, військово-технічних, військово-наукових та інших структур держави, метою яких виступає забезпечення воєнної могутності, обороноздатності, національної безпеки на необхідному та достатньому рівні. Якою б великою армія не була у мілітаризованому суспільстві, вона залишається його частиною.

У *керівну підсистему* воєнної організації входять органи влади, котрі визначають курс її воєнної політики, здійснюють державне управління у військовій сфері, а також територіальні органи військового управління. Конституція України ст. 106 надає Президенту широкі повноваження щодо керівництва Збройними Силами шляхом призначення та звільнення вищих посадових осіб.

Відомо, що керівна підсистема являється найбільш складною для цивільного контролю, зважаючи на імпліцитну суперечність між військовою та цивільною сферами, але водночас й віддаленою від актуальних бойових дій. Виступи окремих представників Комітету Верховної Ради з болючих питань (М. Безугла) щодо реального стану справ нас турбують не з точки зору істинності заяв, а як підтвердження ідеї суперечності військово-цивільних відносин.

У *функціональну підсистему*, яка являє собою матеріальну основу військової організації держави, входять збройні сили та інші силові державні структури. Вони менш «політизовані» та мають головним завданням реалізацію оборонного курсу держави. Ця підсистема контролювана з боку керівної сфери воєнно-політичних організацій на рівні так би мовити «корпоративному».

Забезпечувальну підсистему військової організації уособлює оборонно-промисловий комплекс (ОПК) у складі якого підприємства,

наукові заклади, випробувальні лабораторії, полігони та інші об'єкти. Вони ведуть розробку, виробництво, випробування озброєння, постачання їх збройним силам.

В цілому воєнна організація держави взаємодіє зі всіма сферами суспільства: економічною, соціальною, політичною та культурною. Для свого ефективного функціонування вона вимагає визначеної долі (не менше 2-3 % за умов мирного часу та до 30 % під час війн, наразі росіяни витрачають на військову авантюру в Україні 9-10% валового внутрішнього продукту). В сучасних демократичних суспільствах, завдяки змінам у воєнно-політичних відносинах, позначається тенденція до утримання державної воєнної організації переважно за принципом оборонної достатності. Безумовно визначити ступінь «оборонної достатності» нелегко, адже йдеться про економічне забезпечення політичного курсу з визначенням імовірного противника і глобальних, регіональних загроз.

Актуальна примітка: у Московії заявлено щодо створення нового навчального закладу, де інтегровано міжнародно-економічні та воєнно-стратегічні проблеми.

Його має очолювати політолог, затятий путініст С. Караганов та адмірал-невдаха, колишній командувач Тихоокеанського флоту адмірал Авакьянц, який ізганьбився при невдалому командуванні військами у наступі в Україні. Куці установи такого ґатунку плануються створити на ТОТ здебільшого для ідеологічного одурманення молодих українців.

Розвинені країни на оборонні завдання витрачають щорічно біля 2 % ВВП. На цьому тлі несподіване визнання, що на початку нашого століття Україна по рівню економічного забезпечення військ займала 183 місце в світі, виглядає закономірною та логічною причиною послаблення сили нашого війська до крайньої межі. Наразі країни НАТО за ініціативи США (Д. Трамп) виступають за збільшення витрат на оборону до 3% ВВП.

Структура воєнної організації кожного конкретного суспільства може бути відмінною від іншої аналогічної організації. Справляється вплив комплексу соціальних факторів: політичний режим; зовнішньополітичний курс; геополітичне положення; роль держави в світі; внутрішньополітичний стан держави; традиції ведення збройної боротьби, рівень "культури війни та миру" та інші.

У науковій, політичній та воєнній літературі практично рівнозначно вживаються поняття «збройні сили», «армія» і «військо», «військова організація держави». Визначимо зміст кожного з наведених понять та встановимо співвідношення між ними для розуміння місця в структурі оборони держави.

У воєнно-політичних документах останніх літ визначено *склад воєнної організації держави*: Збройні Сили України, Служба безпеки України, Внутрішні війська, підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, Прикордонні війська України, військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та інші військові формування,

зокрема, частини Головного управління розвідки (ГРУ) та Сили спеціальних операцій (ССО). А відтепер до них додалися Сили безпілотних систем.

У Концепції національної безпеки України 2021 року підтверджено головні організаційні засади збройної сили. Зрозуміло, що тривалі бойові дії в Україні показали як ефективність деяких структур, наприклад, обмежених, але важливих для «спецоперацій», РЕБ, авіаторів на зарубіжних літаках. Є необхідність включення нових елементів, зокрема, керівництва «армією дронів» в вигляді «Структури безпілотних систем» замість раніше акцентованого створення виду ЗС України «Повітряно-космічних сил». Отже, збройні сили з її підструктурою (види збройних сил) – одна з важливих складових воєнної організації держави. На побутовому її розуміння вживається поняття – слово «армія».

Під терміном **"армія"**(фр. *армее*; лат. *армер* – озброювати) розуміють декілька однорідних понять: збройні сили держави у цілому; сухопутні війська, на відміну від інших видів Збройних Сил; оперативні об'єднання, що складаються із з'єднань і частин. У даному випадку імена (терміни): «армія», «військо» і «збройні сили» є синонімічними, вони виражають одне поняття, бо позначені ними збройні інституції виконують одного порядку соціально-політичні функції. А щодо військово-спеціальних завдань, то їх визначає командування та межі воєнної науки.

Армія є одним із перших структурних та владних елементів апарату держави, з якого, як свідчить історичний досвід та культурологічні розвідки, нерідко починалось державотворення. Мовиться про те, що одночасно з виникненням політичної форми організації суспільного життя утворюються спеціалізовані органи для ведення війни - озброєні загоны людей, які на теренах України, вказують знавці історії, надали можливість їх ватажкам перебрати владу. У подальшому ці органи утворюють одну з частин державного апарату.

У статті "Армія", написаної для американської енциклопедії кінця XIX століття, воєнний теоретик марксистського спрямування Ф.Енгельс визначив армію *організованим об'єднанням озброєних людей, яке утримується державою з метою ведення наступальної або оборонної війни.*

У цьому визначенні не проглядається очікуване читачами ідеологічна складова, а навпаки, - ми замислюємось над тим, чому Збройні Сили України у питаннях постачання зброї та боєприпасів роками війни залежали від «тендерів», «закупівель», оборудок шахраїв, які нанесли шкоди державі на мільярди гривень (?), а хто оцінить бойові втрати від розкрадання грошей, на які мало було бойове забезпечення фронтовиків 2022 -2025? Майже кожен тиждень громадські структури і активісти виявляють розкрадання та спекуляції навколо поставок зброї та майна

армії, дільці не гребують продовольством та медичним обладнанням для поранених вояків.

Сутність армії виявляється в її соціально - політичному призначенні, яке реалізується через функції. Основна функція армії - це підготовка до війни та ведення її своїми специфічними збройними засобами.

За сучасних умов до таких функцій також віднесено «стримування та оборону» (термінологією НАТО «deterrence and defenses»). Натомість на теренах СНД вважається, що армія має і виховну та соціалізуючу функцію для молоді.

Гасло: «армія – школа молоді» пам'ятає старше покоління, але справа знову таки не у ідеологічному ставленні до проблеми: англійський професор Кембриджу Толкієн та американський соціолог Ч. Москос визнавали важливу соціальну роль армійської служби.

Примітка критична: швидкоплинна соціально - політична ситуація у світі війн та збройних конфліктів привела до того, що у Московії армії стала «пере вихователем» солдат-призовників до стану вбивць, злодіїв, надання можливості ув'язненим, вимушеним тікати від покарання до війни на Україні, а потім повертатись подвійними вбивцями в двох країнах.

Сучасні армії являють собою соціальний інститут з такими ознаками:

1. це особлива *державна інституція*, невід'ємна частина країни, яка легітимно утворила, утримує та використовує свою армію; сумнозвісна ПВК «Вагнер» у росії була поза законом, тепер згадки про неї ретельно видаляються; лише декілька країн, явно не самостійних на світовій арені, не мають армій;

2 тільки арміям надано *право* виконання своїх функцій специфічними засобами озброєння та бойової техніки, визнаними правомочними методами ведення війни, які здійснюють люди, призовані на службу державою;

3. збройні сили являють *суспільну структуру* із специфічною диференціацією розпорядчої влади, делегованій командирами державою, та владним статусом, але вона не повинна бути самодостатньою, автономною;

4. армія може задовольняти потреби у збройному захисті своєї держави та *коаліції держав*. Тому у Європі нового століття все частіше лунають заклики створення загально європейських збройних сил, поки що створюються військові союзи під єдиним командуванням.

У залежності від військово-політичних обставин та конкретної ситуації армія може бути використана за наступними *формами дій*:

- ведення прямої збройної боротьби у війнах чи воєнних конфліктах, як наразі Збройні Сили України у відсічі російської агресії;
- постійне знаходження у стані повної готовності до нанесення ударів або залякування противника, згідно стратегії «непрямих дій»;

- рішучого нищівного удару, такого, як армія Ізраїлю завдає по мілітаризованих структурах палестинських та ліванських сил;
- перебування на різних ступенях бойової готовності до використання своєї сили на полях бойовищ; так звані «військові навчання» Московії та Білорусі, які тривали 2021-2022 рр., були підготовкою для агресії;
- участь у колективних воєнно-політичних акціях миротворчості, встановлення чи підтримання миру у конфліктних регіонах планети згідно мандату ООН; підтримка гуманітарної інтервенції, боротьба з піратством у міжнародних водах, тощо;
- використання частини армії - спеціальних частин для «наведення конституційного ладу» (республіка Ічкерія), боротьба з організованою злочинністю (Мексика, Колумбія) або наслідків стихійного лиха, надзвичайних ситуацій (Франція) тощо.
- демонстративне явлення сили армії потенційно при знаходженні поблизу кордонів ворожої держави як загроза наступного вторгнення, рейду.

Сучасні дослідники справедливо вважають, що армія (збройні сили держави) є **унікальним утворенням** серед інших державних інституцій [36].

По-перше, вона володіє самим потужним бойовим та соціально-насильницьким потенціалом. Можливості сучасних армій, особливо при використанні зброї масового враження, грандіозні, тому боротьба за непоширення ядерної зброї є політичними акціями. Санкції ООН проти Ірану, Південної Кореї та інших країн базуються на такій доктрині.

У Першій Воєнній Доктрині України 1993 року небезпеці ядерної зброї відводилось багато уваги: підрозділ 1.3. мав назву «Ставлення України до ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення», країна вважала застосування ядерної зброї неприпустимим, активно виступала за загальне ядерне роззброєння. Зрештою, у Стратегії воєнної безпеки України 2021 р. проведена стабільна лінія зовнішньополітичної поведінки нашої держави дотриманням «без'ядерного статусу».

Всі ці формально правильні положення з точки зору виконання Україною вимог Договору про непоширення ядерної зброї породили сумніви «дзеркальних» рішень російського противника, який неправомірно передав частину ядерної зброї Білорусі, тобто поширив цю зброю за свої межі як правонаступника СРСР. А з осені 2024 р. взагалі знизив поріг застосування ядерної зброї проти тих «країн із ядерною зброєю, які підтримують Україну» у боротьбі з агресором.

Його союзник Китай перейшов від довготривалої політики заборони на використання такої зброї до допустимих чи навіть «бажаних» дій у «виключних сценаріях», вказував Томас Хамерлі, офіцер розвідки США та сторінках журналу Національного університету оборони «JFQ» № 112.

Водночас потужний силовий потенціал армії може бути спрямований всередину країни для повалення політичного режиму, у революційних перипетіях певні сили «ведуть боротьбу за власне військо».

Існували побоювання щодо повернення у анти владному напрямку потужності своєї армії, тому отці-засновники США передбачали створення «всезагального озброєння народу». На сучасному етапі розвитку відносин армія-влада створено механізм «демократичного цивільного контролю» над власною армією, на міжнародному рівні це справа міждержавних інституцій безпеки, наприклад ОБСЄ. Проблема складна і делікатна вимагає її розгляду окремою главою.

По-друге, на створення достатнього потенціалу збройних сил та підтримання його країна витрачає великі ресурси, тому армія є одним із самих коштовних державних утворень. Сумарні річні воєнні бюджети країн світу складають більше півтора трильйона доларів, у той час як на боротьбу зі СНІД, з голодом у Африці, з малярією, Ковід-19 світовій спільноті не вистачає сотень мільйонів.

У зв'язку із переозброєнням сучасних армій високотехнологічним дорогим обладнанням витрати на утримання збройних сил держав будуть зростати.

Збройно-технічна допомога Україні з боку Заходу має ризики «закінчення» грошей та наявної бойової техніки. Вже на оборонні цілі (слово «оборонний» маскує більш войовничі цілі) держави витрачають більше 2-х трильйонів доларів, з них США тратять близько 800 мільярдів, Україна під час війни почала освоювати щорічно суми біля 25 мільярдів.

По-третє, армія цілеспрямовано готується до виконання специфічних завдань, пов'язаних з силовим впливом на ворога, що передбачає його фізичну ліквідацію: поранення, захоплення у полон, вбивство та руйнування військових об'єктів. За цих обставин наголос до актуальних морально-політичних понять: гуманності, дотримання прав людини, недоторканності та святенності життя певною мірою втрачає сенс, але його не можна остаточно відкидати.

Окремою главою ми розглянемо також міжнародно-правові обмеження насильства на війні та регулюючих нормах бойової моралі.

Попередньо ми встановили, що війна набула у порівнянні з класичною нових модусів: «гібридна», «асиметрична», «нового покоління» тощо, так само і армія у зрівнянні з минулими набула *нових форм, характеристик, функцій*.

Руйнівний характер сучасної війни та вимоги захисту від фактору «кібер-зброї» примушують суттєво змінити погляди на бойові можливості армії. Керування зброєю наразі стає все більш залежним від цифрових пристроїв та технологій, тому захист країни поширюється на цивільні структури, дотичні до оборони, на запобігання крадіжки інтелектуальної

власності, збереження управління інфраструктурою, енергетичними об'єктами, на безпеку державних установ тощо, включно зі штабами та центрами управління.

Тобто, питання військової безпеки, яким є головна функція армії, інтегрується з цивільним захистом людей, об'єктів та небезпечних споруд.

Стосовно потужності армій вважається, що тепер відповідь повинна бути «дещо сильнішою першого початкового удару», бо слабка відповідь підштовхне противника до наступних ударів.

Скороминуці війни мабуть що відходять у минуле: «шестиденна» війна Ізраїлю не повторилась у боротьбі із значно слабкішими у організаційно-технічному відношенні палестинськими силами (склад їх настільки строкатий, від іранців, ліванців до палестинців із самого Ізраїлю, встановити достеменно не можливо). Тому Ізраїль покладається на вишколені «сили спецоперацій», «космічно-розвідувальні частини» тощо.

Важливо, що армія являє собою незамінну нічим організацію, здатна вести збройну боротьбу за досягнення політичних цілей сил, які її застосовують. Цим інструментом зовнішньої політики влада може значно підсилитись всередині держави та на міжнародній арені. А отже армія не може бути «деполітизована», як думалось на початку «деконструкції» «радянської воєнної машини».

Американський авторитетний вчений С. Хантінгтон у роботі «Солдат і держава» вказують, що постійна армія («Standing Army») є джерелом небезпеки для свободи вільного народу своєї країни, тому для зближення солдат із мирними громадянами він повинен мати статус «солдата-громадянина»[37]. Відмітимо, що значно раніше в Україні у «Статуті військової повинності» 1918 р. гетьмана Павла Скоропадського вказувалося на необхідність виховання солдата - вояка патріота, щоб військо не було «зібранням преторіанців небезпечних».

Встановлюється двосторонній соціальний зв'язок: громадянин своєї держави захищає її у «загальному стані вояків», а воїн не відірваний від держави, виконує обов'язок захисту демократичного режиму.

Отже, армія – важливий державний та певною мірою самостійний збройний організм, знати його основні характеристики, функції, мету ще 100 років тому закликав останній український гетьман Павло Скоропадський: «кожен свідомий громадянин повинен мати певний тінитет (мінімум) знань про власну збройну силу».

5.2. Збройні інституції громадянського суспільства: синергія єдності із збройними силами держави.

Конфліктогенний устрій сучасного світу генерує утворення нових «центрів сили» та поляризує людську спільність, розпорошену розривом між бідністю та багатством, технологічними досягненнями та науково-технічною відсталістю, збройною боротьбою за абстрактні «лідерства»,

«глобальне панування», «історичну справедливість», що надає нові теми роздумів

Академік Сергій Кримський у свій час вважав за необхідне «осмислити екзистенційний досвід ХХ століття», нині таким завданням нового століття є оптимістичний, трагічний, повчальний досвід спонтанної появи (створення), участі у бойових діях добровольчих батальйонів 2014 – 2021 рр. на Сході України та їх трансформацію у справжні незамінні бойової одиниці відсічі російській агресії з 2022 р. Це організовані частини територіальної оборони, спеціальні загони «парамедиків», які діяли на самих «гарячих» точках спротиву агресії, цивільні добровольці матеріальної допомоги армії., рух спротиву партизан «АТЕШ».

З історії нам відомо, підтверджено у літературних пам'ятках, спогадах учасників Першої світової війни, що бойовища викликають не тільки відразу, «втечу» від дійсності, а й сплеск патріотичних почуттів у членів самоврядованих політизованих організацій. Від захоплення «ідеєю-фікс» боротьби за владу вони переорієнтовуються на захист батьківщини в структурно-організаційному відношенні, намагаються підсилити збройні інституції наявної існуючої на даний момент держави.

Створені на початку минулого століття у Великій Британії «батальйони друзів» в час Першої світової війни показали приклад «суспільної оборони», згідно сучасної термінології, за умов недостатності у країні військових сил. Символічною була участь у добровольчому батальйоні у бойових діях проти німців молодого сина Редьярда Кіплінга та швидка загибель у контрнаступі 1915 р. під містом Лоон у Франції певною мірою і внаслідок недостатньої військової підготовки.

Розмах добровольчого руху на Україні у зв'язку із збройною агресією росіян на Сході, коли цивільні структури (волонтери) та парамілітарні організації (добровольчі батальйони) об'єднались у справі відбиття загрози українському суспільству показав значущість та силу громадянського суспільства на тлі браку збройних сил державного організму. Вказувалось, що масштаб чисельності та запеклості у борні українських добробатів (назви віддзеркалювали їх склад) не бачений у історії за останні 100 років, додамо, що нині 65-67 тисяч жінок-добровольців також склали прецедент військової практики.

Як показала історія постійної боротьби України за достойне існування у сім'ї демократичних європейських держав за умов доведення Збройних Сил України до вкрай ослабленого стану «реформами» та «скороченнями», закономірним став суспільний попит на самодіяльні, але під орудою держави, добровольчі об'єднання різних форм організації.

Йдеться про те, що коли самі небезпечні тижні української державності 2015 р. минули, держава у офіційному воєнно-політичному документі «Воєнна доктрина» (2015 р.) визначала подальшу долю

добровольчих батальйонів *інтеграцією їх у офіційні, легітимні структури свого оборонного сектору.*

Із повномасштабним нападом на Україну утворилась мережа цивільних та військових (парамілітарних) структур, які добровільно об'єднались навколо доленосного для існування країни та захисту територіальної цілісності та суверенітету.

Ми маємо обов'язок зосередитись також на переживаннях, мотивах, нелегкій долі організаторів та учасників добровольчих об'єднань.

Примітка історична: *Зарубіжний автор І. Бочарников наводив приклад трагічної долі провідника добровольчих структур І.В.Турчанінова, який отримав звання генерала та помер на чужині (США) у бідності, згадав про першого командира французького «Іноземного легіону», що поклав життя за незалежність африканської країни.*

Автор, як і очікувалось, не обійшовся без заідеологізованих нападів на українські «добровольчі батальйони». З початком агресією проти України вони набули вкрай негативних конотацій, названі «націоналістичними батальйонами», інші росіяни вживали термін «незаконні батальйони».

Аналіз мотиваційної сторони добровольчих структур жінок показав, що ними рухав не приватний інтерес (напр. вийти заміж), а суспільне завдання захисту суспільства, родини, дитини.

Проблема добровольчих структур для ведення війни поставала і перед нашим противником, не можна вважати її вирішеною, оборонні бої росіян на Курщині показали майже повну неспроможність таких частин.

В Україні на рівні публіцистичних хронік та перших дисертаційних роботах відзначимо роботи В. Стасюка, С. Марко, Г. Перепелиці.

Корені добровольчих батальйонів, як не дивно, зв'язані не з найманими арміями, проти яких із полемічним запалом виступав Н. Маківавеллі. Причини появи добровільних мілітарних структур знайдені у недоліках масових армій, масштабних збройних змагань держав, різних формах прояву громадянської активності, які вимагають особливого контингенту вояків – самовідданих, патріотично бездоганно налаштованих, ініціативних. Тобто дійсно «добровільних».

Масові армії за своєю природою мають певну інерційність у реакції на несподіваний для політичних «миротворців», які не думали про смертельні небезпеки країні, початок збройних акцій. Нерідко агресивний напад здійснюється саме у таких розрахунках на повільну реакцію мілітарної сфери ворожої країни, починаючи з міністерств оборони, парламентів та бюрократичних структур управління збройних сил.

Армію Макс Вебер небезпідставно відносив до «бездоганної бюрократичної організації», а нині 20-й голова Об'єднаного комітету начальників штабів генерал США Марк Міллі та тлі фундаментальних змін у засобах та формах ведення війни зробив підтвердження цієї тези: збройні сили не можуть швидко адаптуватись в організаційному

відношенні, вишколі, у застосування новітніх озброєнь до війн «нового покоління».

Доказом громадянської природи «добробатів» були «батальйони друзів» Великобританії, створені у часи Першої світової війни, ініціатором яких був військовий міністр, фельдмаршал Кітченер (Horatio Herbert Kitchener), хоча ті отримали іронічне найменування «армія Кітченера», ще більш фамільярно прозвані «натовпом Кітченера» (Kitchener's mob).

Історично-актуальна примітка: у склад англійського добробату (армії Кітченера) включився по напущенню батька письменника Річарда Кіплінга його син, який короткозорим за умов зливи у цей день, загинув на фронті у цей перший день і останній день його війни.

Це при тому, що за повідомленням міністерства оборони Британії більше 1 мільйона чоловіків ухилились від служби у війську (чи не повторились картина через 120 років в Україні, адже за кордон після війн виїхало біля 600 тисяч чоловіків призовного віку?).

Оскільки Британія була урбанізованою країною, центром формування батальйонів стали міста. Більшість з них названа «pals battalion» – «батальйон друзів», словосполучення винайшов Едвард Стэнли (Edward John Stanley) з Ліверпуля при організації такого військового формування.

У другій половині ХХ ст. виявлено інтерес до громадянського суспільства. Г.Беккер, лауреат Нобелівської премії 1964 р. за роботу "Людський капітал", виходив з того, що сфера владно-політичних відносин, яку цілком контролювала держава, звужується, це місце займає громадянське партнерство. У подальшому буде встановлено (дослідниця Ірина Грабовська), що потужність громадянського суспільства зростає мірою слабкості держави.

Інститути громадянського суспільства, до яких відносимо добровільні товариства, перебувають в обернено пропорційному співвідношенні із військовою потугою держав, міцніючи в міру послаблення влади, стають вагоміші за тих, які не можуть захищати своїх громадян.

Такі підходи дають ключ для соціального аналізу накопичених емпіричних даних щодо місця та діяльності парамілітарних структур в системі організацій боротьби з російською навалою.

З початком агресії проти України, форми якої еволюціонували від прихованої підтримки озброєних сепаратистів на Донбасі до вводу на територію нашої країни військових частин спеціального призначення, а далі до масштабних воєнних акцій «спеціальної операції», відбувалось стихійне формування добровольчих цивільних волонтерських структур та формально більш чітко організованих «добровольчих батальйонів».

Інтересно, що «добробати» з різними назвами відображали географію та символи Батьківщини: «Волинь», «Воля», Київ», «Чернігів – 1», «Суми», «Полтава», «Одеса» і т.д.

Статистика показувала, що всього за два роки (2014-2015 рр.) добровольчі батальйони, добровольчі козацькі роти, медичний батальйон, партизанські групи («Тесла», «Тіні») нараховували приблизно 2900 - 3200 осіб різних національностей, тому в склад Збройних Сил входило 32 добровольчих об'єднань, 6 підрозділів сформовані переважно з добровольців, 38 батальйонів у МВС, 4 у Національну гвардію.

Якщо дослідники цієї проблеми з воєнно-технічної сторони вели дискусії, суперечки стосовно чисельності, ролі у захисті територіальної цілісності, боєздатності (А. Матіос) парамілітарних утворень, то ми зосередили увагу на соціокультурних чинниках.

Виявлено різну функціональність добровольчих структур: від парамедиків на фронті (їх міжнародно-правовий статус поки що нелегко визначити) до помічників і помічниць у плетенні маскувальних сіток, окремих, але не одиноких громадян, надаючи значні кошти на допомогу армії.

З 2014-2015 рр. в Україні відбувся «сплеск» громадянської ініціативи та енергії, які привели до небаченого у другій половині ХХ століття феномену волонтерського руху. В Україні почали відзначати з 5 грудня 2018 року «День волонтера», людини не зрівняного із буденністю величі духу. Українцям здавна були притаманні традиції допомоги воюючим, для викупу бранців – полонених з неволі козаки навіть себе продавали у турецьке рабство, але роком народження організованого руху слід вважати саме Революцію Гідності на початок війни на Сході.

Волонтери добровольцями йшли на фронт, вони збирали по світу гроші і везли на передову що могли, від шкарпеток до тепловізорів, приймали біженців, здавали кров пораненим, знаходили ліки, плели маскувальні сітки, готували борщові набори. Саме завдяки українським волонтерам – їхній жертвовності, активній громадянській позиції та відданості справі захисту Батьківщини Україна вистояла. Особливою активністю відзначалась Мелітопольська громада, яка із окупацією у 2022 р. росіянами, повністю виїхала разом з колективом університету (МДПУ ім.Богдана Хмельницького).

На тлі критики волонтерів за «втручання у всі справи» вони продовжують проявляти активізм, ініціативу, переживають за майбутнє держави.

«Життя делегата гуманітарного руху сповнене мужності, її висвітлює світ радості, коли гуманітарна акція приносить плоди, вона сповнена болі, коли все слід починати заново», - мовилось в промові в соборі святого Петра в Женеві при вшануванні загибелі у Чечні шістьох волонтерів холоднокрівно вбитих у шпиталі.

Ми погоджуємось із ствердженням Є. Левінаса «Виправдання болі мого ближнього є джерело усякої аморальності». А герой п'єси Сартра «Диявол і Господь Бог» справедливо «радить»: «Якщо хочеш заслужити

ад, достатньо не вилізати із свого ліжка. Мир несправедливий, раз ти його приймаєш, стаєш пособником».

По-друге, волонтерський рух в Україні продемонстрував єдність цивільних та військових структур, що підтвердило не випадковість єднання добровольчих структур Великої Британії та Франції у відновлені зруйнованих міст, найбільш постраждалих у Першій світовій війні. І якщо добровольці військовики повертались з фронтів нерідко спустошеними, як справедливо писав у романах «Смерть героя» та «Всі люди - вороги» Р. Олдінгтон, то у цивільній сфері волонтери знаходили сенс продовження життя.

Окремий пласт проблем складає проблема *суб'єктів* добровольчих парамілітарних структур, зокрема, жінок. Актуальним у цьому річище було прийнято на законодавчому рівні України рішення щодо рівності прав чоловіків та жінок у Збройних Силах.

Нові дослідження мотивів участі жінок-добровольців у бойових діях у Лівані доктора Дженіфер Єггерт із Уорікського ун-ту Великої Британії, оприлюдненому у журналі «Studies in conflict & Terrorism», показали, що на відміну від широко поширеної думки щодо особистих мотивів, жінки (69 опитаних), як ми вже попередньо відзначили, йшли на війну з *політичних громадянських* міркувань, а не приватних, це їх індивідуальний внесок у боротьбу проти несправедливого режиму. Як правило, це були незаміжні жінки віком 19-25 р, які вже брали участь у збройних та політичних акціях.

Символом участі жінок-добровольців у захисті правди, справедливості, свободи стали загиблі на Донбасі медсестри, матері 4-х дітей, розстріляної у санітарному автомобілі, а найбільш виразно у Аміні Окуєвої, яка врятувала чоловіка, добровольця української допомоги нашим Збройним Силам, а себе не змогла від підступних пострілів із засідки.

Разом з іншими патріотами вона відстоювала незалежність Чечні-Ічкерії та України: на нашому боці були створені 3 чеченські добровільні батальйони, 2 грузинські, 1 білоруський, навіть один російський. І нині на фронті відзначається чеченський батальйон Шейха Мансура (самий чисельний добробат) і діє у складі Добровольчого українського корпусу.

По-третє, історична доля українських добробатів формально визначена у положенні Воєнної доктрини України 2015 р., щодо *«інтегрування добровольчих формувань»*, що були утворені або самоорганізувались для захисту територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції в Донецькій і Луганській областях, забезпеченні її проведення, *до складу Збройних Сил України, МВС України, Національної гвардії України, інших військових формувань»*, тобто вони включені у суто державно-організаційну форму воєнізованих частин, як і належить бути у «субстанціональній державі», за Гегелем.

Тривожна перспектива продовження збройного відвоювання незалежності України припускає появу нової можливості полігенезису добровольчих батальйонів у відповідь на нові агресивні напади з боку Росії.

Актуальне дослідження «РЕНД корпорейшен» США звернулось до «волі до опору» державних та не державних структур, в результаті чого концептуалізовано положення, що воля до боротьби у суспільному вимірі найбільша у розвинених демократіях (теорія громадського опору) та у тоталітарних країнах тільки у тому випадку, коли режими контролюють силові структури.

З цього випливає необхідність розвивати, підтримувати життєво важливі структури громадянського суспільства для підсилення сектору безпеки і оборони, у тому числі враховувати досвід створення, участі, трансформації добровольчих батальйонів.

Висновки: структурно-функціональний підхід до громадянського суспільства в сучасній Україні надав нам можливість виявити мережу цивільних та військових (парамілітарних) структур, які добровільно створились та об'єднались навколо доленосного для подальшого існування українського суспільства захисту територіальної цілісності та суверенітету.

Добровольчі батальйони та частини територіальної оборони мають бути досліджені радше не з воєнно-технічної сторони у відсічі російської агресії, а як прояв активізму громадянських структур в оборонній сфері у суперечливому зв'язку-взаємодії із державними силовими організаціями.

Потрібен аналіз складових системи громадянського та військового опору російській навалі: корисності журналістських форм розслідування зловживань у сфері оборонних закупівель та витрат, роботи парамедиків, об'єднаних у такі структури як «Госпітальєри», наявність таємних організацій допомоги на окупованих територіях та інші.

5.3 Небезпеки претензій армії на домінанту у політичному житті та необхідність демократичного контролю

Отже, актуальна проблема, яким чином організувати об'єднані сили, залишається бути важливим завданням у сучасній війні у **організаційному плані**, бо число суб'єктів не тільки збільшилось, вони є різнорідними із своїми інструментами участі у війні та впливом на керування армією. Однак ним не вичерпується вплив збройної сили на соціально-політичне життя.

Попри намагання зміцнити воєнну могутність держави синергією (інтеграцією) всіх силових інституцій, легітимних, а можливо і не легітимних організацій, з якими приходиться миритись, може статись так, що збройна сила стане претендувати та особливу роль в житті всього суспільства. Небезпечну сторону такого повороту «інструмента завоювань» вже показали російські вояки, які дивом повертаються додому,

де чинять насильство над своїми близькими, рідними підтверджуючи давні перестороги.

Камю у дискусії на сторінках доволі рідко згадуваних «Листів німецькому другові», написаних у розпал Другої світової війни, відповів на риторично на запитання: «А що є дух? Ми знаємо лише його протилежність, ім'я якої - вбивство». Доречним також стане зверненням до сури Священного Корану, де засуджено тих, які «вбили душу і сварились щодо неї». «Вбивство духу» ми порівнюємо з назвою роману Сартра «Смерть в душі», це у загарбників, російських агресорів вона настала на Україні.

Проблема, нерідко вирішальна для долі держави: двостороння **взаємодія армії та політикуму** досліджувалися здавна.

Мислителі античного періоду закладали підвалини теорії держави та звертали особливу увагу на армію та залишили цінні спостереження, якщо не цілісні вчення. У "Державі" Платона та "Політиці" Аристотеля заявлено про можливий тиск армії на політичну владу, відзначено тенденцію впливу армії на владні відносини рабовласницької демократії. Вказувалось на необхідність озброєння чоловічого населення для боротьби з зовнішнім ворогом, критикувалось втручання воєначальників у політичне життя суспільства.

У Новий час постає проблема національного замість найманого війська, що вважалось Н. Макіавеллі основою державної могутності. Проблема армії обговорювалась інтенсивніше у зв'язку претензіями буржуазії в боротьбі з феодалними інститутами політичної влади. Феодалні армії поступались арміям буржуазним, прикладом чого стала молода наполеонівська армія. Вона недарма називалась «революційною».

Події ХУІІІ - ХІХ ст. надали чимало нового у взаєминах держави та власних збройних сил, оскільки: по-перше, на війні все більшого значення набуває діяльність народних мас; по-друге, місце відносно невеликих армій або найманих загонів ландскнехтів займають численні збройні сили, які рекрутуються головним чином з народу. А ті самі могли знаходити лідерів воєнно-політичного штабу, наприклад, Ян Гус, Томас Мюнцер.

Доба імперіалізму, породжені нею кризи світової економіки і політичних систем, дві світові війни ХХ ст. виявили безпосередній вплив та інфільтрації військових кіл (військової еліти) в усі сфери життя країн ще у мирний час.

Американський теоретик Р. Міллс у 1958 р. зауважив, що «Воєнні міркування часто визначають зовнішньополітичний курс США». Ще недавно відзначали тиск армії Туреччини, Пакистану, Бірми, Колумбії на формування політичного курсу нових урядів, хоча ситуація явно змінилась, тому що уряди цих країн приборкали запити армії.

Натомість армії активізувались у країнах Африки, де відбуваються воєнні перевороти, мінімум два кожен рік. За останні чотири роки відбулось 7 заколотів воєнних, частково підбурюваних росіянами.

Докорінні перетворення суспільного життя в сучасному світі стимулювали зміни у взаємовідносинах між армією і державою.

Перше. Ідея масового озброєння всього народу, як еквівалента постійної армії, зазнає змін. Вона була реалізована у американській конституції і віддзеркалювала реалії – країна не мала досвіду існування регулярної армії, окрім боротьби партизанських військ з колоніальною армією Британії. Переселенці зі Старого Світу відзначались сміливістю, ініціативою, були озброєні та мали вишкіл. Один з англійців повідомляв під час революційної війни США у Лондон: «Американський народ численний і озброєний»[38].

Виникають нові форми озброєного народу – підрозділи територіальної оборони, добровільні самоорганізовані групи партизан.

Друге. Постійні армії, навіть невеликі, залишаються у структурі державних органів практично повсюди, окрім Ісландії та Пуерто-Ріко (безпеку останньої забезпечує армія США), мають специфічні культурно-національні риси: форма одягу, церемоніальні елементи, традиції здійснення військової служби, особлива мілітарна культура.

Третє. Процеси інтернаціоналізації торкнулись і інституту армії – пробивається шлях до уніфікації озброєння, взаємодії національних армій у інтернаціональних місіях, таких як миротворчі операції за мандатом ООН чи регіональних організацій (мандат ОАЕ у Дарфурі, провінції Судану). За останні 10 років минулого століття європейські сили провели 20 операцій на трьох континентах з метою запобігання насильству, відновлення миру, подолання наслідків конфліктів. Сили ЄС тримали під контролем кордони, мирні угоди, здійснювали навчання підрозділів охоронців правопорядку, - вказував колишній євро комісар Х. Солана.

Постає необхідність утворення міжнаціональних збройних сил Європейського Союзу або наднаціональних збройних утворень за прикладом Франції та ФРН, політична роль їх під контролем демократій та інтернаціоналізується. Зауважимо, що африканські країни все частіше відмовляються від послуг європейських армій, покладаються на ПВК, а Європі слід замислитись на воєнну відповідь російським зазіханням.

Політичний тиск армії визначається:

- присутністю реальної сили у суспільстві, ще під час владної кризи в Україні 2007 р. мовилось щодо „силового варіанту”, цей варіант відбувся у «весняних революціях» країн Арабського Сходу 2011 р.
- залученням до політичних процесів військовослужбовців як фактору підсилення політичних сил;
- прихильністю військовослужбовців до певної ідейно-політичної доктрини, особливо із мілітарним аспектом;

- можливість поєднання професійної служби з певним рівнем політичної діяльності у керівного складу армій як громадян держави

За умов демократії армія забезпечує стабільність суспільства своєю неучастю політичній боротьбі, відсутністю демонстрації явних партійних симпатій та антипатій, дотримання заборони використання її в політичних цілях, послідовністю своїх державницьких позицій, які орієнтовані підтримку конституції, законності та порядку, легітимних засад влади.

Проте слід визнати, що армії не завжди вдається здійснювати стабілізуючу роль, вона може самотійно втручається у політику, стає активним суб'єктом таких відносин.

Можливі так ситуації армії у політичній боротьбі :

- армія виходить із підпорядкування уряду, здійснює військовий переворот, характер якого має наслідки для розвитку держави, не виключаючи прогресивні перетворення;

- керівництво країни, що дискредитувало себе перед народом, втратило моральне право керувати суспільством, робить спробу захистити себе, "дисциплінувати" народ за допомогою армії, але та веде себе самотійно – ситуативно, так генерал Дустум у Афганістані під час боротьби із радянським вторгненням зраджує союзника шейха Мансуда та переходить до стану його ворогів;

- армія використовується для призупинення масових заворушень, перебирає функції охорони громадського порядку, підтримання стабільності життя, які не спроможні виконати поліцейські сили, як, наприклад, навесні 2010 р. в Таїланді або 2024 р. у Венесуелі;

- в окремих регіонах країни виникає ситуація, що змушує армію діяти самотійно для захисту громадян, військовослужбовців, їх сімей, забезпечення своїх потреб, без чого збройні сили не здатні здійснювати покладені на них конституційні завдання.

У більшості випадків, коли армія «виходить із казарм» у мирний час, навіть для гуманної мети, зростає протистояння армії та народу.

Історична примітка: при збройному забезпеченні путчу так званого ГКЧП у серпні 1991 року переважна більшість солдат підрозділів, введених у Москву, не розуміли сутність поточних політичних справ та смислу місії – сидіти всередині бронемашин.

Для демократичної держави самотійні дії армії, які здійснюються за її ініціативою за межами правового поля держави, є неприйнятними.

Завищений соціальний статус військовиків, коли ті вважають себе „рятівниками нації” може показово ставити армію „над політикою”, а тим самим проявиться спокуса втрутитись у політику.

Зарубіжні вчені високо оцінюють роль збройних інституцій в політично організованому суспільстві, вказуючи, що влада, крім легітимізації, потребує ще й опертя на примусову силу армії та поліції, при цьому потенціал впливу на владу їх настільки великий, що питання

контролю армії з боку уряду та громадськості ніколи не сходять з порядку денного.

Тому хоча використання армії для внутрішньополітичних завдань суперечить «чистій» теорії та конституційному праву, інколи це єдина реальна сила наведення правого і політичного "порядку" у Північній Ірландії у 1969 р., у Індії у 1984 р., у Чечні в 1994 – 2000 р. р., у Шрі-Ланці 2009 р.

Залишається ще одне питання щодо імпульсу, рушійної сили втручання армії у політичну систему, де їй визначено місце стража конституційного порядку.

Це ступінь **правління військової еліти** військовими елітними частинами, здатними на переворот. Заколот проти Гітлера 1944 р. був підтриманий частиною офіцерів і генералів, але армія була в стороні, невдача «походу на Москву» «вагнерівців» під авторитетним для них керівництвом впливала з того, що провалені надії на підтримку її з боку армійської еліти, тому «боротьба за військо» не коректний наратив.

Важить у таких випадках прихильність військової еліти, як у США, коли у післявоєнні роки політики оперлись на генерала Дуайта Ейзенхауера, який був не вельми вправний у політиці. Нині там відзначають 100 річчя військового коледжу його імені.

Таким чином, інструмент сили для боротьби із ворогами держави може загрожувати їй через форму дій «воєнно-політичного перевороту».

Все зазначене підводить до положень щодо *демократичного контролю* над збройною силою у державі.

Відносно Московії можна зробити попередній висновок, що збройні формування «кадірівців» віддані своєму очільнику та не підпорядковані столиці, бо мали нахабну сміливість погрожувати російському сенаторові, те ж саме можна стверджувати щодо ВПК. Останні поза законом та поза санкціями громадянського цивільного контролю над забезпеченням військ та й над усією сферою оборони.

Смисл цивільного контролю у обмеженні функцій збройної організації, яка має здатність та інтенції самій «контролювати» хід політичного процесу: так у Еквадорі за останні 35 років вона була «арбітром» при зміні влади 3-х президентів країни. У Туреччині звинуватили генералів у підготовці до державного перевороту 2009 р., а потім у 2016 р. контроль перетворився у «чистку» та переслідування верхівки військового керівництва, а також генералів та офіцерів середньої ланки.

Цивільний демократичний контроль має **на меті** забезпечувати:

- пріоритет політичних підходів до вирішення питань військового будівництва, діяльності воєнної організації щодо визначених засадами політики завдань у сфері оборони;

- підтримання політичної стабільності, створення умов, які унеможливають використання армії для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу;

- недопущення порушень конституційних прав і свобод, захист законних інтересів громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України;

- урахування громадської думки, пропозицій громадян та громадських організацій з питань діяльності ЗС України;

- використання за цільовим призначенням державного майна, переданого в управління Збройними Силами України;

- достовірне інформування суспільства про Збройні Сили України, відповідності її дій вимогам законів, нормам міжнародного права, реальній обстановці.

Демократизація нашого суспільства кореспондується з налагодженням в Україні гармонійних цивільно-військових відносин, які сприятимуть прозорості і зрозумілості для народу воєнних реформ. Особливо у воєнний час, впливу на процес підготовки та прийняття рішень у військовій сфері.

Система цивільного контролю над Воєнною організацією держави складається з:

- парламентського контролю;
- контролю, здійснюваного Президентом України;
- контролю з боку органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

- контролю з боку судових органів та прокуратури;

- контролю з боку ЗМІ

- громадського контролю.

Якщо контроль з боку владних інституцій більш-менш зрозумілий, то участь громадян у здійсненні контролю є дискусійною та складною за проблемою. Їх повноваження, цілі, наміри слід з'ясовувати на основі розуміння воєнної та державної таємниці.

Емпірично доведеним є положення: чим менш демократичний режим, тим менше він допускає громадськість до інформації щодо діяльності власних збройних сил. Підтвердженням цієї тези є заборона 4-м інформаційним агенціям Таджикистану ознайомитись з перебігом боротьби з ісламістами у конфліктогенному регіоні Камаробе, де загинуло більше 20 молодих солдат без бойового досвіду, кинутих у вир збройної боротьби, а Міністр оборони Таджикистану звинуватив журналістів у допомозі терористам. У Північній Кореї запроваджену телефонну поліцію, а на Московії поліція та КДБ самі контролюють контроль громадян.

Зміст поняття « демократичний цивільний контроль » не зведений до термінів “перевірка”, “нагляд”, “ службовий контроль ”.

По-перше, це різновид соціального контролю, який має універсальний характер і стосується всіх сфер суспільного життя, особливо політичної та військової.

По-друге, мовиться про консолідацію населення України навколо стану справ у військовій сфері на основі знання про реальний стан речей. Коли інтереси громадянина, громадських організацій, структур влади збігаються, можна прогнозувати їх солідарність і партнерство.

Демократичний цивільний контроль має спільну громадянську відповідальність за долю держави та її воєнну організацію, за реальне функціонування норм права та суспільної моралі у силових структурах, за захист належних прав “громадянина у військовій формі”. Нагадаємо, як Ф. Бекон пов’язував могутність держави з її військовою силою: «Однак всього важливіше для створення могутньої держави – так це щоб військова справа стала у народу головною його честю та основною турботою»[39].

***Примітка:** в країнах зі сталими демократичними традиціями контроль над збройними силами та іншими силовими структурами міцно укорінився в повсякденну практику та сприймається як звичне явище. Так, у Ізраїлі майже півроку проводилась робота державних органів стосовно контролю перебігу і виявлення причин невдалої 34 денної війни з „ХАМАС” у Лівані 2006 року. Стратегія ведення нової війни з палестинським спротивом та Іраном безперечно буде піддаватися перевірці на її відповідність інтересам нації, а тому зазнає змін.*

Комісія дійшла висновку щодо неправильної оцінки воєнно-політичної обстановки, невдалого стилю військового керівництва та засудило дії правлячого кола: міністра оборони, начальника генерального штабу, колишнього Прем'єр-міністра Е. Ольмерта.

У Великій Британії була перевірка легітимності рішення Т. Блера щодо участі британських військ в операції в Іраку, яка визнана неправомірною.

Необхідність запровадження такого роду контролю впливає не лише з природи демократії, але й із сутності самих силових структур, які за певних обставин можуть становити загрозу демократичному устрою суспільства в цілому.

Цивільний контроль має бути демократичним. Це означає, що у процесі його здійснення активними суб'єктами повинні бути формальні й недержавні структури, звичайні громадяни, тоді він і є демократичним.

Існує низка загальновизнаних критеріїв для оцінки зрілості демократичного цивільного контролю: чітке законодавче розрізнення функцій силових органів та тих, хто має право їх контролювати, розподіл відповідальності за стан оборони між державними структурами; відкритість для суспільства процедур обговорення та прийняття рішень з оборонних питань; наявність цивільних фахівців, здатних забезпечити високий рівень вирішення воєнно-політичних питань в органах державної влади та їх підтримка в суспільстві; дієвий цивільний контроль над усіма

військовими формуваннями; чітке визначення завдань та забезпечення їх виконання.

Контроль – одна з важливих функцій державної влади, яка дозволяє виявити, запобігти недолікам дій учасників управління, шукати нові резерви та можливості покращання ситуації. Основною функцією державного контролю є виявлення критичної проблеми, бо її розв'язання залежить від успішності виявлення.

Вимоги до контролю: регулярність, систематичність здійснювання; своєчасність; ретельність та повнота охоплення об'єкта контролю; оперативність, дієвість, гласність; загальний та різнобічний характер, підпорядкування меті підвищення рівня боєздатності країни.

Детально проблема цивільного контролю над власною збройною силою стає все більш актуальною, що доведено в роботах української дослідниці Людмили Будаг`янц (Національний університет оборони України).

У забезпеченні демократичності цивільного контролю важлива роль належить *засобам масової інформації*. Вони не лише інформують суспільство про реальні процеси, які відбуваються у військовій сфері, але й інформують громадську думку, затверджуючи в ній певні уявлення, цінності, пріоритети відносно проблем військових. На державні та відомчі засоби масової інформації покладено відповідальність за своєчасне та повне інформування громадськості щодо діяльності інститутів влади в галузі оборони, забезпечення зворотного зв'язку громадськості та влади.

Країни СНД мають і негативний досвід контролю з боку ЗМІ (особливо відзначився в СРСР 80-х років часопис „Огоньок”), коли у гонитві за сенсацією плямувалась гідність офіцерського складу, затверджувалась думка щодо його нікчемності, тому військовики вимушені були переодягатись у цивільний одяг для появи у громадських місцях.

Примітка: уривок (рос. мова оригіналу) з «Русской книги военных» дасть уявлення про армію РФ (рос. мова): «Ракетные войска стратегического назначения не могут поддерживать свою боеготовность на должном уровне, пока им не запретят протирать контакты этиловым спиртом. Всегда находятся 5-7 скотов, которые блюют на пульт управления, мочатся на приборные панели, бьют друг друга морды из-за официанток офицерской столовой».

Нагадаємо, що мова йшла про ядерні сили потужної країни-агресора.

В світі не розроблено універсальної моделі демократичного цивільного контролю, як і не має єдиної моделі демократії, яка може слугувати однаково добру і злу, миру і війні. Навіть найдосконаліша модель цивільного контролю над воєнною організацією не може бути ліками від проблем, що існують у цивільно-військових відносинах сучасного суспільства.

Слід зважити на об'єктивні складнощі процесу здійснення цивільного контролю над збройною силою – секретні відомості і данні, пов'язані з військовою таємницею, неодмінно стають тоді більш поширеними та певним чином розсекречуються при здійсненні цивільного контролю. Служба наслідного принца Гаррі у складі британських військ у Афганістані у 2008 році настільки щільно «контролювалось» ЗМІ, що стало неможливим без ризику для його життя продовження служби у цьому підрозділі.

Цивільний контроль є обов'язок *вищих цивільних урядовців* з метою спільної відповідальності за стан воєнної безпеки держави, колективної участі у керівництві армією. Президент і уряд визначають пріоритети оборонної політики, а державні установи надають матеріальні та духовні ресурси, тоді як військові керівники забезпечують боєздатність армії та безпеку держави шляхом ефективних управлінських дій. Це досить суперечливий процес, бо демократичний контроль поєднується з посиленням державного контролю.

Тенденціями політично-правового життя сучасного світу являється контроль *міжнародних інституцій*: судів, трибуналів, громадських організацій. Міжнародний трибунал по колишній Югославії (справи Мілошевича, Караджича, Младича) продемонстрував, що оголошений ними внутрішній збройний конфлікт не може бути безконтрольним з боку світової спільноти з огляду на військові злочини.

Таким чином, використання напрацьованого різними країнами досвіду у цій сфері, врахування специфіки національних умов функціонування війська, відповідна політична воля зможуть допомогти запровадити в Україні не лише дієвий демократичний цивільний контроль над військовою сферою, , зміцнити воєнно-політичні підвалини правової держави і громадянського суспільства.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ:

1. Збройна сила держави має своїм ядром армію, на яку покладаються важливі екзистенційні завдання – забезпечувати цілісність, свободу та незалежність нашої багатостраждальної держави. Однак можливі ситуації, коли армія залучається до вирішення конфліктних політичних відносин, або вдається до виконання самостійної політичної місії, особливо в ситуаціях політичної не стабільності та загрозам національній безпеці.

Збройна сила правової держави принципово не відрізняється від інших інститутів з точки зору її політичного управління, вона також підлягає демократичному цивільному контролю з боку громадськості і побудована на нормах права.

РОЗДІЛ VI

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА – ВОЄННА БЕЗПЕКА КРАЇНИ ТА ЛЮДИНИ

6.1. Національна безпека країн на фундаменті воєнної безпеки під новими загрозами

6.2. Моделі воєнної безпеки сучасної України: критерії вибору ефективності моделі та засобів її реалізації.

6.1. Національна безпека країн на фундаменті воєнної безпеки під новими загрозами

Відтепер принципового значення для безпеки нації набуває зміна ролі можливих засобів її зміцнення – з власної самодостатньої на основі військової сили на обмежену «союзницьку допомогу» та їх синтезу у оборонний потенціал країни.

Мірою поступу цивілізацій безпека не стає міцнішою, до старих загроз додаються нові: епідемії, кліматичні потрясіння, злиденність та голодування мас у конфліктогенних регіонах планети, але самими небезпечними є війни та збройні конфлікти – їх руйнівні наслідки неодмінно катастрофічні.

Безпека сучасних країн базується на визнанні смертельних загроз війн та збройних конфліктів, хоча вважається, що припинення війн між демократичними режимами – політичне та дипломатичне явище яке доволі легке для врегулювання. Але як засвідчила мілітарна практика сучасних потужних у воєнно-технічному відношенні держав, в умовах «глобальної конкуренції» за домінування у світовому масштабі, включно із космосом і глибинами світового океану, вони вдаються до «конфліктних зіткнень» із збройною боротьбою.

Американський дослідник К. Кейсен вказував, що війни мають негативні наслідки для всіх сторін життя, тому імовірність її ведення розвиненими країнами начебто вкрай мала. У зв'язку з 30-ю річницею вводу радянських військ в Афганістан, корпорація «BBC» згадала висловлення Усами бен Ладена, що афганська війна стала початком кінця для СРСР. Ми сподіваємось та бойовими діями формуємо новий наратив: «російське вторгнення в України - початок кінця путінської ери правління». Можна сподіватись, що як мінімум континентальна безпека стане міцніше.

Але поки що на рівні ООН спроби її реформування передбачають новий погляд на питання світової безпеки, у Європі закликають до «нової організації континенту» (Є. Макрон). Згідно «реалістичної» політичної ідеології (Г. Моргентау) держави завжди шукають шляхів підсилення своєї влади, а мир, та безпеку можна досягти лише за умов глобального

балансу влади [40]. Таким чином, війни лишаються реальним феноменом міждержавної боротьби разом з постійно існуючою загрозою виникнення нових та поширення старих (як ізраїльсько-палестинсько-ліванської) на інші регіони. У них головна загроза безпеці всьому людству, а тим більше нашій країні, бо прогнози її продовження росіянами включно з 2026 р. є невтішним.

Можливість розв'язання нових війн коріниться у існуванні соціально-політичних, культурно-цивілізаційних факторів, ризиків та викликів безпеці держав фундаментального і ситуативного характеру.

До *фундаментальних* соціально-політичних факторів віднесено:

- наявність у воєнних доктринах потужних держав та оборонних Альянсів концепцій застосування сили у разі виникнення загроз, те ж саме можна стверджувати відносно стереотипів «войовничого» воєнно-політичного мислення;
- зміцнення національних армій та тенденції до утворення міждержавних збройних воєнних формувань, багатонаціональних сил, особливо сил спеціальних операцій, швидкого реагування;
- продовження гонки озброєнь у різних формах, найпростішою є вдосконалення зброї, більш складною - перехід до технічно витонченої зброї, не доступної країнам „третього світу”. Зб. Бжезінський у „Великій шахівниці” дещо хвалювато заявляв, що геостратегічне домінування США базується на неперевершеній технології; тепер це піддано під сумнів Китаєм.
- схильність «технологічних» держав до силового вирішення важких проблем: зростання населення, розвиток технологій із неконтрольованим масштабним енергоспоживанням, кризи сільськогосподарського сектору, зокрема, продовольчої кризи, нестача вода, неможливість забезпечення держав внутрішніми джерелами без залучення зовнішніх ресурсів.

Ситуативні причини загострення безпекових проблем:

- держава приходить до висновку вжити «останні» засоби задля досягнення своїх стратегічних цілей, проводить збройний напад на іншу країну або виступає підбурювачем інших; Московія переконала, що Україну не збити з курсу на євроатлантичну спільноту, тому розпочала війну «на знищення»;
- держава захищається від агресора із правом на індивідуальну або колективну самооборону, згідно із ст. 42 Статуту ООН, що й робить нині Україна у важкій борні із потужним ворогом, якого підтримують тоталітарні і комуністичні режими;
- перманентні збройні сутички, в основі яких - релігійні

суперечності, несумісні політико-правові та моральні переконання, культурні розбіжності, чинники соціокультурного характеру, згідно із концепцією „конфлікту цивілізацій” С. Хантінгтона, поступово переростають у масштабну війну.

Практичне подолання війни як засобу вирішення соціально-політичних суперечностей пов’язане з розвитком **культури миру** і цивілізованих відносин всередині світового співтовариства демократичних держав, поваги до інституту міжнародного права, з розв’язанням глобальних і локальних проблем спільними зусиллями об’єднаних націй.

Особливе значення має подолання нерівномірного економічного розвитку світових регіонів; конфліктності обраного деякими країнами радикального соціально-політичного курсу та іншого, ніж прийнято у даний історичний час, шляху розвитку; ідеологічної й релігійної непримиренності; традиції звернення до силових засобів політичного дійства.

Чим більш руйнівна сила у технічній сторони війни, тим сильніший її вплив на політичну стратегію. Так званий «штучний інтелект», роботизована зброя знищення людей, космічні системи стеження і управління, технологічна перевага провокують агресивні держави до воєнних зіткнень.

На сумнівну думку американського генерала О. Андерсена **ядерна зброя** при її застосуванні першим перетворює наступальну війну у оборонну, бо відвертає небезпеку від США та їх союзників. Ця ідея софістична по своїй суті (президент США Г. Трумен вказав: „Превентивна війна – це софістична дурниця, бо війна не може відвернути війну, проте може зламати мир”) була, однак, підтримана іншими військовими керівниками.

Проблема „ядерна зброя - політична стратегія - безпека” загострюється, не зважаючи на раніше прийняті великими державами домовленості щодо її непоширення. Китай і Московія зробили заяву зниження порогу на рішення про використання ядерної зброї, а остання прямо погрожує НАТО війною

У американських авторів є *дифференція ядерної загрози*:

1. регіональні ядерні амбіції окремих країн Середньої Азії та Сходу,
2. ядерний тероризм неконтрольованих державою сил,
3. складні взаємини між світовими ядерними країнами-лідерами, особливо між КНР, Московією. США, Іраном.
4. небезпека використанні ядерних технологій у воєнних цілях.

Зрозуміло, що у поточній безпековій політиці пріоритети змінюються і відносно загроз: тепер у світових держав з ядерним потенціалом викликають турботу ядерні амбіції Ірану та Південної Кореї, а

програми Індії, Ізраїлю, Бразилії, ПАР поки що конфліктні дії вийшли з поля зору громадськості.

Все це вказує на необхідність нового мислення у зменшення ядерних ризиків та всього безпекового середовища. Ми вважаємо за необхідне формувати відповідальне ставлення у міжнародної спільноти до ядерної зброї, вона за міжнародним гуманітарним правом не являється забороненою (?), а доктрини ядерних лідерів припускають можливість її застосування.

Проголошене «право» Росії на застосування ядерної зброї для свого захисту в першій чверті нового ХХІ століття стає однією із реалій на тлі відмови України від ядерної зброї взагалі, згідно всіх Воєнних доктрин з 1993 та до 2021 рр.

Україна пішла ще далі назустріч побоюванням світових відносно використання збагаченого урану і відмовилась від таких технологій. Але людству прийдеться певний час миритися з наявністю ядерної зброї, тепер головне полягає у тому, щоб та була під контролем легітимного політичного керівництва країни, регіональних безпекових організацій та ООН.

1.2. Моделі воєнної безпеки сучасної України: критерії вибору ефективності моделі та засобів її реалізації

З першого дня повномасштабного вторгнення російських військ в Україну вже ні у кого у нас, у представників світового демократичного простору не викликає сумніву, що це найбільша загроза існуванню життю нашої незалежної держави за всі часи.

На саміті 2023 року НАТО у Вільнюсі у Резолюції (п'ятий пункт) йшлося про те, що «Російська Федерація є найбільш значною і безпосередньою загрозою не тільки безпеці України, її союзників, але миру і стабільності в євроатлантичному регіоні».

Проте погіршення безпекового середовища поширилось на інші регіони планети та навіть на позаземний нейтральний простір.

Плани Московії розміщення ядерної зброї у космосі, милітаризувати ареал Північного полюсу, повернутись до загроз «Кубинської кризи» військовими маневрами влітку 2024 р. поблизу США, перегляд ядерної доктрини щодо розширення меж застосування ядерної зброї примушує у сукупності загроз акцентувати на **воєнній безпеці**.

Останніми роками суспільна свідомість багатьох країн була «заворожена» боротьбою із не воєнними небезпеками пандемій з новими різновидами смертельних хвороб, кліматичними катастрофами, міжнародним тероризмом тощо, але воєнні загрози є безпосередніми, не відтягнутими у часі, непередбачено руйнівними.

Несподіваний напад палестинських збройних угруповань на Ізраїль рівно рік тому, від якого потужна у воєнно-технологічному відношенні

країна тільки оговталась та почала рішучі бойові дії (з критикою щодо «надмірної сили» та не вибірковими ударами), трагічно підтвердила нашу тезу. Ракетні обстріли, використання підземних тунелів, зрештою дистанційний підриг пейджерів терористів у Лівані у вересні 2024 р. продемонстрували найширокий спектр воєнних загроз окремій людині та спільнотам і навіть всій державі.

Умовами появи нових акцентів у безпекових питаннях можна вважати:

1. Несподіваність появи актуальних загроз навіть для правлячих політичних сил із могутнім розвідувальним апаратом: напад на Ізраїль був планомірно підготовленим палестинцями впродовж багатьох років, разом тим виник на межі «раціонального» рішення та «можливістю» нападу, тобто не впливаючого з логіки «співвідношення сил».

2. Масштаби впливу воєн на життя суспільства вийшли за межі поразок армій та підписання мирних умов ворогуючими державами з врахуванням підсумків війни: тепер метою стали руйнування економічних підвалин життєдіяльності всього суспільства, загарбання культурних цінностей, знищення релігійних святинь, а головне – численні смерті не винних цивільних та деформація морального світу особистості вояків.

Останні просякнуті звірячими проявами жорстокості до вже враженого ворога на полях бойових: обезголовлювання полонених, тортури дітей та інше, скидання боєприпасів на санітарні машини.

Словосполучення «втрачене покоління» - символ екзистенційних загроз молодим людям покинутих на війні 100 років тому набуває нової актуальності, так би мовити «реактивується».

Актуальна примітка: командир «кадіровського» полку «Ахмат» у Курській області заявив, що їм не потрібне повернення своїх полонених, вони мовляв, не достойні звання правовірних вояків, тому українська сторона: «робіть з ними, що бажаєте». Між іншим, у Священному Корані висловлене поважне ставлення до полонених, де вказано, що їх годують як подорожуючого та сироту.

Поняття не так давно «безпека» почало входити у перелік найважливіших потреб особистості, якщо раніше Кодекси вояків наголошували на виборі «смерті для життя», то убезпечити всіх – мирних та воюючих стало головним завданням держави (суспільства). Стаття 3 Конституції України підтверджує, що життя, здоров'я, гідність, безпека людини є найвищою соціальною цінністю.

Актуальність проблеми забезпечення належного стану воєнної безпеки в структурі національної безпеки України впливає із попереднього низького рівня. Це вимагає від освітян знання системи теоретичних зусиль по розкриттю сутності загроз національній безпеці країнам сучасного світу, існуючим та перспективним небезпекам у мирний та воєнний час, а у останньому найважливішою складовою є воєнна безпека.

Ключовим пунктом національної безпеки, згідно заяви Президента України на Саміті «Україна – Південно-Східна Європа» є «геополітична визначеність України у Європі», яка має визнати її непорушний суверенітет, усталені кордони з моменту утворення (1991 р.), право на вибір шляху розвитку. Це стосується і росії, яка уникає чесної дипломатії.

Розуміння смислу Стратегії Національної безпеки України, прийнятої напередодні війни у березні 2021 р. та її реалізація, скорегована перебігом бойовищ та перипетій воєнно-політичних відносин, є важливим компонентом компетентності фахівця та патріота України. Термін «Всеохоплююча оборона» вдало поєднав теоретичну та практичну сторону безпеки нашого часу.

Ключовими термінами розділу ми визначили: **безпеку** – стан відсторонення всього суспільства та людини від фундаментальних, так званих екзистенційних загроз своєму існуванню та збереження **національних інтересів** мирного життя всіх громадян.

Термін «національний» потребує додаткових роз'яснень: з часів Великої французької революції нація означала єдність всіх громадян держави, а нинішній наголос безпеки на слові «національний» означає єдність людини і суспільства в своїй багатонаціональній українській державі.

Національна безпека України – це ступень ступінь захищеності життєво важливих структур держави та людського життя, яке дозволяє забезпечувати життєдіяльність суспільства у цілому. *Головна мета* – захищеність людини, недоторканість і безпека особистості у безпечному середовищі всієї нації.

Критична примітка: це не «комплекс заходів законодавчих та організаційних, спрямованих на постійну (?) захищеність, як вказано у Законі 2003 р. у Законі України про національну безпеку, а інтегральна якість життєстійкості суспільства, нації включно із відчуттям захищеності для кожної людини. Причому у шкільних підручниках 2023-24 рр. повторюється це помилкове ствердження «кучмівських» часів.

Згідно класифікації потреб, представлених Абрагамом Маслоу у вигляді «піраміди», потреби у безпеці, у тому числі й більш високі для планування майбутнього життя, стоять на другому місці після задоволення фізіологічних потреб, без яких людина взагалі не може жити. Для того, щоб переслідувати інші індивідуальні та соціальні цілі, людське життя вимагає виконати вимоги фундаменту біологічних потреб. Рухаючись далі у історичному розвитку, виникають потреби вирішувати нові завдання, але знов на базі відчуття своєї захищеності.

Проблема безпеки держави на противагу від особистої безпеки виникла раніше, авторство формулювання належить лорду Беверіджу, який чітко сформулював загрози для Великої Британії у розпал Другої світової війни: бідність населення, хвороби, війни, невігластво, безробіття.

«Убезпечити» - кореневе слово для розуміння смислу слова «безпека», воно означає, що життєдіяльність відвернена від небезпек, обраних у цілому, тотально, які загрожують нормальному функціонуванню суспільства.

Забезпечення національної безпеки – створення сприятливих умов для захищеності державного суверенітету, демократичного конституційного ладу, життєво важливих національних інтересів України. Керівництво, координацію зусиль відповідних органів, які є ключовими у створенні належного функціонування системи національної безпеки здійснює Рада національної безпеки і оборони (РНБО), яку очолює Президент України. Вона:- розробляє заходи та розглядає на своїх засіданнях питання, які належать до національної безпеки та подає пропозиції Президентові України.

- здійснює контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони,
- ініціює розробку нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони.

Реалізація вимог щодо підтримки національної безпеки покладена на самі високі щаблі влади: РНБО, Кабмін України, органи виконавчої влади на місцях та сектору безпеки і оборони, Державне бюро розслідувань (ДБР).

***Примітка:** за 600 днів та ночей війни ДБР впровадило розслідування 1600 злочинів проти національної безпеки, з них 1360 за державну зраду, біля 300 за колаборацію, 40 за співпрацю із окупантами.*

На саміті НАТО у Вільнюсі визначили, що безпека України пов'язана із безпекою Європи, тому у міжнародно-правовому аспекті сформовано декілька **моделей воєнної безпеки** для України. Ми виокремили найбільш виразні з них.

Перша, головна, до якої все сильніше схиляються західні союзники, так звана, **внутрішня модель** для нашої країни, полягає у реалізації більш-менш повною мірою принципів положень:

- *синергії* всіх оборонних зусиль українського суспільства, тобто поєднання сил військових та цивільних структур, в результаті чого загальна міць України збільшується;
- *всеохоплюючої* оборони, сутність якої у превентивних діях по зриву планів ворога, та стійкому опорі агресору на суші, морі, повітряному просторі, протидії у кіберпросторі;
- використання для відсічі збройної агресії *всього потенціалу держави* та суспільства, матеріального та духовного;
- *базою оборонних зусиль* України має стати воєнно-оборонний комплекс із операціями на внутрішні ресурси, які наша країна має реалізувати.

Серед **зовнішніх** (дорадчих) моделей на чільному місці, найбільш прийнятна для нас та «сильна» для безпеки від системних воєнних загроз, перш за все, від російської агресії – вступ у Південно-атлантичний Альянс черговим 31-32 членом НАТО (окремі європейські лідери вживають число 35-36), де гарантії стають зобов'язання спільного захисту члена Альянсу.

Однак на Саміті НАТО було заявлено, що безпекове середовище навколо України динамічне, завершенню війни не видно, тому питання дати вступу залишається відкритим. Більш відверто заявляється через офіційних осіб, що за умов продовженні війни досягти одностайності серед 30 членів, яка потрібна згідно Статуту Альянсу, не вдасться.

Тим не менш українська дипломатія, виступи Президента України неодмінно піднімають питання необхідності конкретизувати «дорожній шлях» вступу України у НАТО, а це головний пункт протидії російським стратегічним цілям «спецоперації».

Друга модель зовнішньої безпеки, так звана «ізраїльська», дає можливість одній невеликій країні за рахунок значної фінансової допомоги на воєнні цілі (38 мільярдів дол. США воєнної допомоги Ізраїлю у порівнянні із 3 мільярдів звичайної допомоги, в 2024 ще не завершеному році надано вже близько 20 мільярдів) дозволяє мати потужні матеріальні ресурси для боротьби і стримування противника. Ця модель включає в себе силу новітнього технологічного потенціалу з перевагою над відсталим у воєнно-технологічним потенціалом противником, хоча й більш чисельним, але із науково-технічним та технологічно застарілим озброєнням.

За рік ведення обмеженого масштабу дій, переважно ракетно-повітряними ударами та діями спецслужб у збройній боротьбі із палестинськими та про палестинськими силами, яких Ізраїль називає «терористичними», вдалось майже обезголовити верхівку релігійно-політичного руху «ХАМАС» та «Хезб аллах». Війна не закінчена, підсумки робити зарано щодо ефективності обраної моделі безпеки, яка навряд чи може скопійована. Але вона виглядає агресивно-силовим способом стримування безпосередніх загроз конкретній країні руйнуванням стратегічною воєнного потенціалу Ірану на найближчі 2-3 роки.

Така модель може бути названа моделлю надання «обережних» гарантій союзників або дистанційного реагування на потреби зміцнення національної, перш за все воєнної, безпеки нашої країни. Звертаючись до актуального сьогодення зауважимо, що на забезпечення безпечного середовища Києва у 2023 р. було витрачено 1,1 мільярда гривень у порівнянні з 0,8 мільярди минулого року.

Третя модель, ми називаємо її «покращений варіант Будапештського меморандуму», передбачає надання тепер вже начебто «реальних гарантій» безпеки України з боку групи країн «сімки», всього ЄС. Його особливості:

А) довгостроковий характер воєнно-економічної допомоги, хоча ЄС та Україна не бажають тривалої війни з Московією;

Б) не спішна інтеграція та продовження сумісних зусиль ЄС та НАТО у оборонних зусиллях довгострокового характеру;

В) допомога військовою технікою та підготовкою військового персоналу, а не прямою участю своїх вояків, при цьому участь іноземних добровольців не обмежується;

Г) рішення всередині європейської спільноти приймаються демократичним шляхом, тому можливі дебати та ускладнення прийняття та реалізації рішень допомоги Україні.

Наразі відбуваються спроби створити ще *четверту модель «глобальних гарантій»*: за ініціативи Президента України вже декілька років розробляються детальні Угоди та підписуються Двосторонні Безпекові гарантії між нашою країною та конкретним союзником-гарантом.

Слід зауважити, що винайдений термін «глобальна безпека» невдала абстракція протидії щодо якихось загальних для всього людства загроз: це кліматичні небезпечні зміни та хвороби то інших. Війні у цілому для людства не вдається запобігти : за 6 тисяч років таких ескасували 298 (цифра багато разово повторювана).

Однак для поточного стану воєнної безпеки характерним є *конкретна* воєнно-силова загроза певній країні, вона не може бути однаково небезпечною для всіх. Так, для Тайваню реальною воєнною загрозою є КНР з 4-х мільйонною армією, оснащена ядерно-космічною зброєю, меншою мірою, але це загроза і для Японії, для Ізраїлю воєнною загрозою виступає сукупність парамілітарних озброєних угруповань арабсько-палестинського регіону та збройна сила Ірану (КСІР та добровольці «Басидж» - декілька мільйонні угруповання).

Безпекове середовище – зовнішня та внутрішня сфери існування, держави, які можуть містити реальні та потенціальні загрози людині та суспільству.

Аналітики Інституту Стратегічних досліджень вказували у 2022 р. що обстановка характеризується «високим ступенем мінливості й непередбачуваності», що, на наш погляд, примітивно і банально: насправді відбувся самий складний та небезпечний сценарій, передбачений Стратегією воєнної безпеки 2021 р. – ескалація збройного конфлікту та «гібридної війни рф, розпочатою з захоплення українських земель та млявих бойових обмінів ударами з лютого 2014 року, до повномасштабної війни через 8 років. Ми схарактеризували її «війною на винищення українства» у публікаціях на сторінках «Українознавчого альманаху» (№ 31).

Характеристики безпекового середовища до 2022 р. та у наш час суттєво різняться: головними воєнними загрозами раніше були:

збройна агресія і порушення територіальної цілісності України: тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та захоплення нових районів України, Донецької і Луганської областей, це 25 -35% їх території,

- мілітаризація Російською Федерацією ДНР-ЛНР шляхом формування нових військових з'єднань і частин у додаток до 1 та 2 армійських корпусів, а також постачання бойовикам військової техніки та засобів матеріально-технічного забезпечення про вокативних дій;

- активізація спецслужбами росіян підривної діяльності в Україні з метою дестабілізації внутрішньої соціально-політичної обстановки та дискредитації воєнно-політичного керівництва

- створення умов для неможливості деокупації захоплених територій, як думалось згідно Закону України 2018 р. «Про деокупацію Донбасу»

Кардинальні зміни та різке погіршення безпекового середовища нашої країни сталося з початком повномасштабної російської агресії у лютому-березні 2022 року і небезпечні фактори створювати такі загрози:

1. швидке (стрімке) вторгнення 130 тисячної армії рф в Україну, здійснене з території Московії, республіки Білорусь, окупованих територій АР Крим, призвело до захоплення спочатку двох АЕС, частини територій Харківської, Запорізької, Херсонської, майже всієї Луганської та Донецької областей та розширення меж ТОТ - «тимчасово окупованих територій».

2. Завдячуючи запеклому опору українського війська, частин територіальної оборони, партизан, добровольців-волонтерів, підрозділів інтернаціональної оборони частина території з Чорнобильською АЕС, м. Херсон та Правобережжя Дніпра було звільнено, на інших ділянках фронту ініціатива переходить з рук в руки, тому склалась ситуація динамічних змін «не визначеного майбутнього», однак наразі слід визнати розширення окупованої території від небезпечним гаслом «нові території».

3. Привернення на свою сторону військових ресурсів Білорусі, ударних ракет, БПЛА та іншого воєнно-технічного потенціалу Ірану, та комуністичної Кореї, схиляння до позитивного нейтралітету та до обходу санкцій КНР, Індії підсилює бойові можливості російської армії щодо нанесення ударів по енергетичних об'єктах, інфраструктурі, цивільних об'єктах України у поточному часі та у перспективі.

4. Відбувається послідовне захоплення населених пунктів Донецької та Луганської областей, анексія та приєднання на «псевдо правових засадах» захоплених територій як «нових територій». Цивільне населення, особливо студенти та школярі активно обробляються у антиукраїнському напрямку розуміння війни;

5. Моральна деградація керівництва Московії та варварська жорстокість військового командування приводить до того, що сподіватись

на благородство, гуманну бойову мораль, людяність не приходить, тому до проявлених злісних дій насилуванням і вбивства дітей, обезголовлювання полонених, катування всіх захоплених, незалежно від віку та статі, буде доповнюватись все новими військовими та кримінальними злочинами.

Зміст національної безпеки у системній єдності всіх її складових : насамперед, військової, державної, економічної, гуманітарної для адекватній реакції на зміни без пекового середовища. Це такі елементи:

- *державна безпека, основи якої встановлені Указом Президента України від 16.02.22 № 56 ;*
- *воєнна безпека (Закон України 2021 року «Про воєнну безпеку України)*
- *інформаційна безпека;*
- *безпека гуманітарного простору;*
- *економічна безпека*

У зв'язку із тривалим періодом ведення бойових дій на території України та системним характером змін стану наявного безпекового середовища слід реалізувати заходи «Стратегії національної безпеки».

1. стримування ворога для унеможливлення подальшої агресії проти України (не повністю вдалось внаслідок не контрольованого демократичною спільнотою рішення воєнно-політичного керівництва РФ під розбишацьким гаслом «я їх знищу») та значної переваги у збройних засобах і людської маси;
2. стійкість – здатність швидко адаптуватись до небезпечних змін безпекового середовища, особливо важлива витримка стійкості оборони на період 2024-2025 рр.
3. взаємодія із ключовими партнерами ЄС, НАТО, США у питаннях оборони та відновлення функціонування всіх сфер життя, суспільства, громад, окремих прошарків суспільства.

Пріоритетами національної безпеки в Україні визнано:

- А) незалежність та державний суверенітет;
- В) відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаних кордонів (Договір 1977 р. Хельсінкі, який остаточно встановив кордони України з грудня 1991 року після розпаду СРСР);
- С) Європейська та Атлантична інтеграція у завершеному варіанті.

Для розуміння ситуації з національною безпекою України варто також звернутись до доктринальних настанов (контекстуальне осмислення) інших держав, дії яких безпосередньо впливають на стан безпекового середовища.

РОЗДІЛ VII

ВІЙНА у ФОРМАХ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

7.1.1. Правовий аспект російської агресії проти України: нехтування правом війни та миру.

7. 1.2. Правова термінологія воєнного стану: основні поняття права війни.

7.2. Бойова мораль та гідність патріота – захисника країни

7.3. Гуманітарні виміри збройної боротьби

7.1.1. Правовий аспект російської агресії проти України: нехтування правом війни та миру.

Російська агресивна війна, яка розпочалась у повномасштабному розмаху збройних дій без ніяких розумно обґрунтованих політично-правових доводів з боку нападників, радикально змінила погляд на існуючі здавна, але, як здавалось, начебто застарілі погляди на правові підвалини війн. Висловлювання Гая Марія «глас законів заглушується брязкотом зброї» поступово втрачало своє «право сили», на противагу якому мудрець Лао Цзи зауважував: тому, хто веде війну людинолюбно і небо допомагає», а у Священному Корані наставлялось: «Ніколи не переступайте межі правосуддя».

Світові лідери наразі стверджують щодо переламних моментів у функціонуванні всієї системи глобальної безпеки та «гігантських» або «катастрофічних» змін геополітичного середовища внаслідок російської агресії, тому існуючі правові регулятори війни залишаються важливими та актуальними. Хоча турбує не тільки їх низька ефективність, а й перетворення права із знаряддя захисту до «сили права» як ідейної зброї агресора, який у «правовий спосіб» намагається виправдати беззаконня на міжнародній арені та й всередині суспільства.

Західні офіційні особи та аналітики називають російсько-українську війну «не законною» збоку нападника, а більш поглиблений погляд на правові засади війн дозволяє здійснити науковий аналіз інших сторін соціальності права та сформулювати політичні пропозиції щодо правового регулювання стихії війни, яка сама на себе не накладає ніяких обмежень.

Законність з боку українського захисту не викликає сумніву у міжнародно-правовому полі (Статут ООН) та внутрішньому законодавстві (Закон 1991 року «Про оборону України»). Головна настанова статті 4 закону полягала у тому, що «у **випадку збройної агресії** органи державного та військового керівництва вживають заходи для відсічі агресії», зрозуміло, що з використанням збройної сили та всіх інших ресурсів держави.

Мирні наміри України підкреслювались навіть у Воєнних доктринах 1993-2004-2012 рр. і тільки після окупації АР та м. Севастополь, частини території Донецької і Луганської областей у останній Воєнній доктрині 2015 р. п. 28 вказувалось, що «на сьогодні Україна вважає РФ воєнним противником» з мало зрозумілим словосполученням сьогодні «на сьогодні».

Хоча в термінології системи національного законодавства практично не вживається термін «війна», бо в одному із самих ранніх з часів незалежності України політично-правовому документі «Воєнній доктрині України» 1993 року вказувалось, що Україна не визнає війну, як засіб міжнародної політики. Але наше не визнання війни як політичного явища не могло змінити воєнно-політичні реалії – війну між республіками колишньої Югославії 1993-1994 рр., дві чеченські війни 1996 та 2000 рр., напад на Грузію 2008 року та окупацію частини її території

Війна – це не свавілля або примхи монархів чи політичних лідерів, ще з часів Стародавнього Риму існувало «правило» визнання законності війни вагомими причинами, у тому числі й рішеннями Сенату. Ця правова інституція здійснювала вище керівництво військовими справами та займалась виданням законів-постанов, обов'язкових для виконання. Всі вільні громадяни-римляни були зобов'язані виконувати військовий обов'язок.

Примітка: згаданий полководець Гай Марій, який з малих літ служив у армії, реформами перетворив її у професійну, де вояки чекали нових завоювань, здобичі, збагачення, не зважаючи на законність своїх дій. При потребі йшли за полководцями змінювати політичну владу. Це стало зародком воєнної диктатури, та як і політична диктатура сама встановлює закони.

Відтепер існують морально-правова вказівкою для сучасних держав, які керуються правовими засадами збройної боротьби, тексти статей 42, 51 Статуту ООН, прийнятого 80 років тому, де вказано *право членів організації на самооборону у випадку не спровокованої агресії*.

Вже на початок минулого століття Гаазька Конвенція 1907 року встановила чітку правову процедуру «оголошення війни» та її більш-менш дотримувались. Навіть гітлерівський режим Німеччини, всупереч радянській міфологемі щодо нападу на СРСР «без оголошення», через посла графа Вернер Шуленбурга (страченого у 1944 році за участь у замаху на фюрера, він як солдат брав участь у Першій світовій війні) 21 червня 1941 року надав повідомлення свого уряду міністру Молотову про припинення дії мирного договору 1939 р. Вночі з 21.06. на 22.06. його півтори години протримали у приймальні МІД СРСР, ноту свого уряду він передав міністру Вяч.Молотову не пізніше 4.00 ранку (почалось бомбардування Києва).

Наразі не відкинуті остаточно, хоча затуманені важливі правові процедури *оголошення початку та завершення війни*. Навіть одіозний російський диктатор переддень нападу збирає Раду національної безпеки та доводить - «оголошує» через неї своє «рішення про початок спецоперації в Україні» 21 лютого 2022 року. Хоча воно здійснено у побутовому стилі висловлюванням розбишацької манери, яким він багато років хизується, «будем вводять» (мовилось про війська), залишки правової свідомості проглядались у спробі обґрунтувати необхідність захисту громадян «руського миру» у фейкових республіках «ДНР-ЛНР».

У неявній формі російське керівництво попереджало Захід про «можливе» застосування сили, щоб начебто завадити розширенню НАТО на Схід через вступ до нього України. Характерною є найдена нами аналогія листа-повідомлення Гітлера до Муссоліні 21 червня 1941 року щодо свого «найважливішого рішення» в житті: розпочати війну проти СРСР, бо попередня політика союзу з Сов`єтами вважалась ним не природною.

Так званий «великий» договір про дружбу та співробітництво з Україною росіяни також вважали не природним, бо імперське мислення в міжнародній політиці не визнає суверенну рівність сторін, тим паче по відношенню до колишньої колонії «Малоросії». Військове захоплення частини території України росіяни супроводжують процедурою (не правовою) приєднання як «нових територій» окупованих районів до й так найбільшої у світі території країни.

Побіжно звертаючись до політично-правового аспекту начала нинішньої смертоносної війни скажемо, що у Воєнній доктрині України 2015 року імовірним сценарієм розвитку подій на тлі еволюції «гібридної війни» з 2014 р. з РФ було названо «спеціальну воєнну операцію». Наразі складно сказати: це збіг політично-правових термінів чи розумне передбачення розвитку млявої тягучої «гібридної війни», коли з окупованими територіями не були розірвані торгівельні зв'язки, постачалось продовольство, енергія?

Отже, у формально-юридичному аспекті московітами чітко не було зроблено оголошення цих воєн, окрім завуальованих висловлювань з погрозами, тоді як в українській воєнно-гуманітарній традиції живе така норма: київські князі з самого початку історії збройних змагань почали *явно оголошувати початок війни*.

У історію світової воєнно-гуманістичної думки увійшло повідомлення Святослава щодо початку війни, який «посилав до краю», кажучи: «хочу на вас іти».

Війну, як правило, оголошували святочно через послів. Мова йшла про війни під проводом Богдана Хмельницького з польською шляхтою, та й про боротьбу між українськими гетьманами, де початок боротьби

сповіщали «Універсали». Звертаючись до «всіх українських малоросіян» у червні 1948 року, Зиновій Богдан Хмельницький промовляв: "...Ознаймуєм сим універсалом нашим, не без причин слušним, мусілиємо зачати війну і піднести оружє наше ...".

І в подальшому у визвольних війнах українського народу XVII століття початок збройних змагань у переважній більшості випадків мав попереднє повідомлення.

Але бувало і так, як вказувалось у літописах, що війну починали не виголошуючи своєчасно її, щоб напасти несподівано, тобто вимоги воєнної необхідності здобуття перемоги, які розумілись гіпертрофовано, вже тоді (в лицарські часи) починали брали верх над лицарськими ж вимогами надати ворогові можливість ретельно підготуватись до війни, поставити противників у рівні умови (зрівняти шанси – гандикап).

Навіть більше, американські дослідники звернули увагу на те, що право як міжнародно-правовий регулятор війни, за сталінською традицією, росіянами використовується у зворотному, стосовно його «духу» захисту людей, напрямку - для виправдання агресії на сусідні держави привласненням права на «превентивний» напад.

В час підготовки до широкомасштабного вторгнення в Україну РФ були здійснені заходи провокаційного щодо своїх правових зобов'язань характеру: погрози вийти з числа підписантів Римського Статуту 1999 року, а далі із ратифікованих положень Додаткових протоколів 1977 р. до Женевських Конвенцій 1949 р.

У текст конституції РФ 1993 року, де стверджувався пріоритет міжнародних правових норм над національними, спішно робляться зміни на протилежну координацію. Це рідкісне явище для правових держав у сучасних системах права.

Примітка: тому, що створений на основі Римського Статуту Міжнародний суд провів лише 4 засідання майже за 20 років, зауважили у МІД Росії, це начебто неефективно та занадто витратно (сума у 1 млрд. дол.), таке обрано пояснення виходу із взятих міжнародних зобов'язань в галузі судочинства. Ще більше, на тлі видання ордеру на арешт злочинця путіна у розшук оголошують самого Генерального прокурора МКТ.

Це турбує світову спільноту тим, що оголошені зміни до Конституції РФ передбачають виключення положення пріоритету міжнародного права над національним. нехтування міжнародним правом безпеки, морським правом тощо. Вони надають простір беззаконню та поза правовому переслідування людей. Не важливо яких, чужих та своїх як «іноземних агентів».

Примітка: при обговоренні у четвертому Комітеті ООН питання щодо порушення РФ прав меншин у Криму в листопаді 2019 р. її представник погрожував ще й виходом з Додаткових Протоколів 1977 р., спеціально розрахованих на країни «третього світу».

Натомість Україна реалізувала намір ратифікувати Римський Статут та підтверджує своє суверенне право на збройний захист територіальної цілісності та державного суверенітету. Безумовно, реалізувати вимоги Міжнародних судів дуже складно, ордер на арешт кремлівського лідера деякі країни побоюються виконати, бо за ним стоїть величезна державна міць ядерних сил.

Історія цивілізаційного регулювання війн свідчить також щодо різноспрямованих правових зусиль людства.

У період розквіту рабовласницького суспільства одним з найдревніших договорів є угода єгипетського фараона Рамзеса II з царем хетів Хаттушилем III, підписана у 1278 р. до Р.Х. В ній фіксувались дружні відносини між державами після довготривалої війни, утворювався новий оборонний союз, передбачалась допомога у випадку внутрішніх заворушень.

У приписах Законів Ману мовилось щодо права війни – необхідність оголошення її, нейтральність храмів, споруд цивільного і культового призначення, заборона отруйної зброї.

Вавилонський *цар Хаммурані* знаменитий кодекс законів починав зі слів: "Я встановлюю ці закони для того, щоб не дати сильним підкорити слабших".

Коротко резюмуючи правовий поступ міжнародної спільноти до створення оновленого «права війни та миру» і «міжнародного гуманітарного права» вкажемо, що його наразі важлива його подальша кодифікація, адже остання Міжнародна Конференція із прийняттям Двох Додаткових Протоколів була проведена у 1977 р., тобто майже 50 років тому.

Ми виокремлюємо три аспекти «права війни», бо зазвичай звертаються лише до міжнародного гуманітарного права, як «*jus in bello*» - права у війні(1), хоча існує і «право на війну» так зване '*jus ad bello*' (2).

Окрім цих традиційних напрямків є правова проблема покарання злісних порушників права війни, встановлення відповідальності яких та притягнення до справедливого міжнародного осуду складає особливу важку проблему. Вона складна у міжнародному правовому полі та на вищому щаблі воєнно-політичного керівництва військами, які у бойовій діяльності не дотримуються вимог права війни. На Україні відкрито вже біля 90 тисяч впроваджень за військові злочини росіян, а також досягнуто успіху у притягненні до відповідальності путіна через процедуру видачі ордеру на його арешт прокурором МКТ Карім Ханом з Великої Британії (3).

Зрозуміло, що реалізувати його вкрай важко, бо учасники Римського статуту побоюються силової реакції ядерно-космічної країни із право «Вето» у Раді Безпеки ООН. Відомо, що всі 5 країн – постійних членів Радбезу його у різний час використовували.

Перший напрямок права війни звернений до подальшої кодифікації права війни, у класичному вигляді представлених нормами офіційних документів рівня Женевських Конвенцій 1949 р. та Додаткових Протоколів до них 1977 р. Вони встановлюють *дозволи* на використання дозволеної зброї (легітимної та летальної), *заборони*, зокрема, на використання підступних методів війни, на напад на цивільне населення, використання мін-пасток, протипіхотних мін, отруйних та задушливих газів тощо, а також *рекомендації* щодо гуманітарного захисту всіх втягнутих у вир збройної боротьби.

До середини 19 століття діяли обмеженому обсязі та не мали загально обов'язкової сили традиції, усні домовленості, двохсторонні угоди стосовно правил ведення бойових дій, тому знаковою подією була перша Конвенція (міжнародний Договір) 1864 р. про обмеження деяких видів озброєнь.

Наразі особливо важливим є заповнення правових прогалин щодо застосування «дронів», роботизованих систем на полі бою, заборона реактивації використання хімічної зброї попри заяви, що вона ліквідована у арсеналах сучасних армій. Потрібен також перехід від доктрин знаних фахівців, які науково та з гуманних позицій обґрунтовують право війни, до механізмів міжнародного примусу визнання правових підвалин ведення війни та їх виконання.

У концентрованому вигляді зміст 4-х Женевських Конвенцій та додаткових Протоколів зводиться до сукупності принципів, норм, правил поведінки комбатантів на полях бойовищ та інституцій притягнення до відповідальності, надання захисту пораненим і хворим, полоненим, цивільному населенню. Читач може самостійно звернутись до текстів Женевських Конвенцій 1949 р. та Двох Додаткових Протоколів 1977 р. , які Україна ратифікувала (російська сторона також), до Інструкції МО України січня 2017 року № 417 щодо їх застосування у Збройних Силах.

Остання частина та третій напрямок осмислення права війни у нашому викладенні віднесено до найбільш актуальних для України політично-правових процедур.

Це обґрунтування правового створення та діяльності Міжнародних трибуналів по засудженню «головних військових злочинців» за аналогією Нюрнбергу, де такими було визнано 23 особи, висунення звинувачень та засудження «звичайних» військових злочинців, при цьому докази щодо декілька сотень військових армії РФ вже зібрані. Існує варіанти пропозицій створення трибуналів для розгляду воєнних злочинів росіян, однак, на наш погляд, варто створити Трибунал по типу Нюрнбергу.

Його *переваги*: міжнародний надзвичайний суд із спеціальним Статутом, розробленим країнами – членами ООН, декількома

прокурорами із цих країн, захисниками, згідно традиційних правових процедур. Є й *недоліки*: «Суд переможців», правова процедура проти звинувачених, вирок має бути «скорим..»

Не варто забувати щодо необхідності дотримання принципу неминучості покарання стосовно чоловіків, громадян України, віком від 18 до 60 років, які з 24 лютого 2022 р. намагались незаконно перетнути кордон з метою ухилення від виконання військового обов'язку (за даними ДПС їх більше 30 тисяч, тобто числа достатнього для комплектування 25-30 батальйонних тактичних груп).

У подальшому постане питання відновлення правового порядку у післявоєнному мирі, адже не секрет, що такий надзвичайний стан як війна зменшує обсяг конституційних та природних прав людини.

Однак на порядку денному наразі стоїть питання довести до суспільної свідомості не стільки до вояків, скільки цивільного населення, наше суверенне право «на війну». Це той напрямок, смисл якого нерідко приглушується вимогами міжнародного гуманітарного права (МГП), щоб основні зусилля зосереджувати на гуманітарному захисті постраждалих від стихії ненависті, насильства, жорстокості на війні.

Згідно статей 47 та 51 Статуту ООН та ст. 4 Закону України «Про оборону України» у випадку збройної агресії держава має використовувати **право на захист** індивідуально або колективно.

Навіть більше, слід ставити публічно питання: які заходи були прийняті «органами державного та військового керівництва» України з 24 лютого 2014 року - дати початку агресії РФ, визнаної Верховною Радою у зв'язку із захопленням окупантами АР Крим та міста Севастополь, щоб дати відсіч агресору? Адже у Законі 1991 року «Про оборону України», прийнятому одним із перших у правовому полі незалежної суверенної держави, у тексті ст. 4 вказано, що у випадку збройної агресії органи державного і військового керівництва, «не очікуючи оголошення стану війни», вживають заходи для відсічі агресії.

Таким чином, Україна з повним правом та справедливістю використовує «своє право» на збройний самозахист проти агресії, право на повернення захоплених територій з 2014 року військовим, економічним та дипломатичним шляхом, відновлення рівноправних міжнародних правових відносин з усіма сусідами.

Не менш важливим є дотримання «законів і звичаїв» війни, за старою термінологією, або «права війни» у сучасному розумінні – міжнародного гуманітарного права. Про його важливість недавно було заявлено речником КНР при висвітленні реакції на удари по Кримському мосту, було сказано дослівно «утримуватись від ударів по цивільним об'єктам та виконання приписів міжнародного гуманітарного

права». Отже, негласний союзник Московії визнає хоча б у обмеженому обсязі міжнародну зобов'язуючу роль для агресора права війни.

Це одне з делікатних питань: чи можливо зменшувати лихо війни? І. Кант – ідейний засновник ЄС та теоретик системи миру у свій час зазначив, що право націй в перебігу воєнних подій - одна з самих делікатних проблем, яку тільки можна уявити. Продовжує існувати думка, що існує принципова несумісність між правом, яке встановлює порядок ведення бойових дій і обмежує надлишкову силу руйнації, та реальною війною, яка у свою чергу силою зневажає закони. Відомий мислитель і психолог Густав Ле Бон з іронією писав: гуманізм на війні «пустий».

У 1907 році Д. Фішер, творець лінкора «Дредноут» у відповідь на заклик Гаазької конференції щодо права на війні, йдеться про Конвенцію «Про закони і звичаї сухопутної війни», заявив: «Облагороджувати війну, все одно, що облагороджувати пекло». Софізм таких міркувань в тому, що війна - тимчасовий стан суспільства, який не зможе відмінити необхідності дотримання загальнолюдських моральних норм і правових приписів (законів), які є універсальним регулятором.

Право війни нині утворило правову систему, що включає принципи, джерела, норми, основні приписи, які є важливими для гуманізації збройної боротьби. Остання фраза проблематична для виконання, адже здавна поширена думка, що «війна та гуманізм несумісні».

Складність реалізації приписів МГП впливає з таких чинників:

по-перше, воно *договірне*, залежить від волі держав-підписантів, причому ті можуть відмовлятися від виконання добровільно спочатку взятих зобов'язань належної морально-правової поведінки на війні. У «філософії права» Г. Гегеля, міжнародне право в цілому названо «не справжнім», якщо не реалізується у законодавстві держав із її примусовою силою.

Показовим прикладом стала ситуація з дотриманням гуманітарного права у Московії, де за 50 років з моменту підписання та ратифікацією нею 4-х Женевських Конвенцій 1949 року не було засуджено жодного військового злочинця, і це на тлі численних злодіянь першої та другої Чеченської війни.

Міжнародно-гуманітарна примітка: символом російського беззаконня та аморалізму стало з'ясування та вбивство 18 річної дівчини-чеченки російським полковником, який отримав незначне покарання та амністію. Тільки завдячуючи чеченському меснику його ганебне життя біло завершено кулями біля дому у Москві.

Сутність вимог гуманітарного права виражається в добровільному та сумлінному дотриманні їх всіма суб'єктами міжнародного права принципів людяності в умовах війн. Йому властиве поступове узгодження волі суверенних держав та публічне вираження своєї волі шляхом голосування. Але як показує, єдність поглядів суверенних країн Європи у

ЄС щодо війни в Україні складно досягти при всій очевидності факту російської агресії.

По-друге, *джерельна база* вкрай ускладнена, містить майже 600 статей, які заповнюють 1000 сторінок текстів та нерідко суперечать одна одній. Вони вимагають сучасного модернового тлумачення, бо віднесення до некомбатантів «маркітанток» не зрозуміле ані воякам, ані цивільним. Окремі норми або застарілі, або відірвані від реалій: наприклад можливість «створення нейтральних» або «санітарних зон», до яких не заходять ворогуючі. Джерельна база більше 40 років не оновлювалась після підписання Трьох Протоколів 1980 р. щодо обмеження звичайних видів озброєння.

З початку нового століття прийняті та обмежено виконуються деякі нові угоди із суттєвими недоліками: так, Третій Додатковий Протокол 2006 стосується рекомендацій по використанні емблем медичних і санітарних служб, щоб не торкатись почуття віруючих, Оттавська конвенція 2003 року про заборону протипіхотних мін підписана незначною кількістю держав, Договір про заборону касетних боєприпасів не підписали включно з Україною 3 великих держави з 5 Членів постійної Ради ООН.

Але коли межі права стають занадто вузькими для регуляції збройного насильства, до уваги береться *«застереження Федіра Мартенса»*. Його сенс полягає у тому, що гуманне ставлення до людини залишається обов'язковим, навіть коли правові норми не встигають за новою ситуацією, бо діє регулятор на «основі загальнолюдської совісті та моралі». Це ідеальне, не писане право для непередбачених випадків, що засноване на моральних засадах суспільної свідомості й гуманізму, наприклад, вбивство цивільних безпілотними системами, походження та керування якими не визначено. Американський дослідник вжив дуже обережно-нейтральну формулу, що це «заміщення цілей». Або використання замінованих пейджерів Ізраїлем у вересні 2024 р. для враження ватажків терористичних угруповань, які складно віднести до протипіхотних мін.

Втретє, *об'єкти регулювання можуть бути складними* для співставлення та розрізнення, внутрішній конфлікт (не міжнародний) та збройний конфлікт міжнародного характеру (так прийнято називати війну), суттєво різняться по ступені урегульованості меж збройного насильства. А стосовно «гібридної війни», бо та взагалі не оголошується та не визнається, сказати нічого не можна, окрім сподівання на розробку *нових правових доктрин провідних знавців*: це не основні джерела МГП.

Річ у тому, що з метою невтручання у внутрішні справи суверенних держав Другий Додатковий Протокол містить всього 28 статей тому запроваджує тонке обмеження дій сторін.

Примітка: найбільш показовий приклад - бойові дії між республіканськими збройними угрупованнями у колишній Югославії, коли після завершення так званої «Балканської війни» президент колишньої Югославії Слободан Мілошевич в Гаазькому трибуналі на свій захист, як адвокат, заперечував відповідальність за ігнорування норм Першого Додаткового Протоколу 1977 р. щодо регуляції міжнародного збройного конфлікту, бо це, начебто, внутрішній конфлікт.

До речі, дипломати західних країн обіцяли, що не притягнуть його до відповідальності («джентльменська угода») за команди завершення бойовищ, але порушили слово – це не правове, а моральне негативне явище.

Ствердження деяких інтернет-джерел, що усна угода так само обов'язкова для виконання як письмовий акт, не відповідає ідеям міжнародних угод, які твердо встановлюють держав-підписантів, автентичність текстів та місць зберігання угод (депозитаріїв).

Світову спільноту турбують низька дієвість гуманітарного права, як права міжнародних угод, поглиблена загрозами та намаганнями низки африканських країн вкупі з Росією (вплив тієї у доведений втручанням у вибори більш ніж 20 країн континенту та нинішнім «зерновим» шантажем вкраденого збіжжя з України) вийти з числа підписантів Римського Статуту 1999 року, а далі із положень Додаткових протоколів 1977 р. до Женевських Конвенцій 1977 р.

Надзвичайно важливо закласти в принципи сучасного права збройних конфліктів такі концептуальні ідеї, щоб базові підвалини віддзеркалювали існуючі протиріччя і компроміси сучасного світового порядку, наявність різних форм збройної боротьби, визнавали б суперечливу людську природу, її прагнення до добра і справедливості разом з проявами жорстокого насильства та суворого поняття «військової необхідності» - нищити ворога.

За своєю природою однаково древніми є прояви жорстокості та насильственного способу вирішення конфліктів, з іншого боку - взаємодопомоги, співчуття, милосердя, людяного ставлення до людей.

Тому слід розуміти смисл **гуманітарних принципів** права війни у суперечливій єдності зі своїми антагоністами, а саме: з вимогами знищення ворога у визначеній військовим керівництвом спосіб. Це так звана «військова необхідність», термін прийнятний у текстах Права Женеви і права Гааги.

Першим базовим принципом права війни є пріоритет гуманістичних загальнолюдських цінностей, які знайшли історичне виправдання в цивілізованому поступі людства у розвитку культури війни та миру. Ці цінності захищаються міжнародним правом і через нього мають упроваджуватись в практику регулювання ведення збройної *боротьби*.

Гуманізм - це стрижень загальнолюдських цінностей, він означає визнання самоцінності будь-якого людського життя, як противників, так і союзників у збройній боротьбі, повагу до невід'ємних прав свобод, достоїнства особистості у екстремальних умовах війн..

Реальний гуманізм передбачає реалістичне розуміння історично досягнутого ступеня розвитку людства. Він базується на визнанні поки що неможливості позбавлення людини від страждань при проявах соціального збройного насильства. Тому у сучасній доктрині міжнародного гуманітарного права визнається наявність «військової необхідності», проте трактувати «гуманність» як у Воєнній доктрині України 2015 року принципово невірно: це не ступінь відповідності ...а визнання людяності у ставленні до страждаючих за будь яких обставин.

Критика абстрактного гуманізму давня, ще з часів Середньовіччя гуманізм Еразма Роттердамського називав інший гуманіст 20 століття Стефан Цвейг «наївним та смішним», але коли він сам зіштовхнувся з варварською жорстокістю фашистів у Другій світовій війні, то ви рішив покінчити життя самогубством.

Другим важливим базовим принципом є поєднання високих моральних та правових аспектів регулювання збройної боротьби.

Гуманність здавна розумілась як почуття спорідненості, єдність людей в межах одного роду, тому у відношенні до противника іншої спільноти могли застосовувались криваві дії; нерідко полонених позбавляли життя.

Збройна боротьба супроводжувались пограбуванням та нищенням майна, а в деяких випадках спалювались книги та старовинні документи, які належали чужій спільноті. У деяких етносів впродовж сотень років існувала бойова традиція дикої помсти і каліцтва навіть загиблого ворога. Так суперечливо формувався сотнями років і закріплювався зв'язок норм бойової моралі з поняттям «гуманізм». Він став «кодіфікованим» в певному змісті у нормах міжнародного гуманітарного права, які стали першою історичною формою існування міжнародного права після прийняття перших Конвенцій Женеви 1864 р., а далі законів війни Гааги 1907 р.

Як зауважив сам правник-міжнародник Федір Мартенс, упродовж всієї історії народного життя діє один закон, поєднуючи право та бойову мораль – «поваги до людської особистості».

Третім принципом визначаємо необхідність знаходження гнучкого балансу між воєнною необхідністю (воєнно-технічною стороною збройного конфлікту, яка має за мету знищення ворогів, їх військових споруд) та вимогами людяності, гуманності.

Складність розуміння і практичної реалізації цього принципу полягає в тому, що він визнає правомірність дій обох сторін – необхідності воякам (у певних випадках й озброєним загонам добровольців), зі зброєю в руках захищати свободу і незалежність держави, маючи право на застосування сили, тобто брати безпосередню участь у мілітарній практиці, яка прийнята на час дії гуманітарного права. Та водночас вояки мають зважати на дотримання вимог людської природи боронити своє і чуже

життя, намагання завдавати якомога меншої шкоди цивільним.

Суть проблеми у тому, що не можна зневажати ані вимоги гуманності, ні воєнної необхідності. У статті 60 Віденської конвенції щодо права договорів 1969 року вказано: «положення договорів гуманітарного характеру, що стосуються захисту людини» є обов'язковими. Цікаво, що ще до початку конфлікту на Сході України з 2014 року була запропонована програма уряду Великої Британії 1998 р. ознайомлення наших громадян з загальними гуманітарними вимогами Європейської Конвенції з прав людини, що підкреслює спільну для континенту тенденцію посилення уваги до гуманітарно-правових аспектів сучасного життя.

Тепер, коли чисельність антигуманних жорстоких подій під час війни з росією зросло до катастрофічних ситуацій загибелі невинних в Буче, на Азовсталі, у таборі полонених Оленівки, вбивства беззбройних полонених, зґвалтування дітей на очах батьків, постала проблема привернути увагу світової громадськості до антигуманної природи війни.

Вимоги воєнної необхідності впливають із начебто «суб'єктивного бажання» досягнути поставленої мети війни. Звернення до військ сил союзників у боротьбі проти гітлерівської агресії генерала Дуайта Ейзенхауера стало попередженням не допускати зловживання цими термінами. Він відзначав: «Я б не хотів, щоб недолугість і байдужість прикривались терміном «воєнна необхідність»; його часто використовують тоді, коли б точніше було сказати «воєнна зручність» або навіть «особиста зручність». Але це різновид соціальної необхідності, які Лев Шестов, мислитель українського походження, викладав філософію у Франції, називав з Великої літери грізної необхідності захищати себе, близьких, державу. Народ, зрештою, всіх людей.

Міжнародне гуманітарне право виходить з того, що не можна зобов'язувати робити в самих гуманних намірах неможливе, зважати на матеріально і духовно детермінований характер збройної боротьби.

Розвиток бойової техніки унеможливорює сьогодні передбачену заборону “бомбардування будь-яким способом незахищені міста, селища, житло або будови” (ст. 25. IV Гаазької Конвенція (II). Незважаючи на доволі жорстокий характер повітряного бомбардування в структурі сучасних бойових дій в Україні, ці види зброї і тактика їх використання входять в положення Воєнних доктрин, військової практики та не піддаються зовнішній забороні. Створений новий вид Збройних Сил України «Сили безпілотних систем» налаштовані саме на бомбардування живої сили та об'єктів ворога, які можуть розташовуватись у «не захищених містах і селищах».

Зважаючи на важливість знань з міжнародного гуманітарного права його включення у систему військової та цивільної освіти стає, на відміну від будь-яких правничих дисциплін, рекомендованим ОБСЄ та по-можливості, стати обов'язковим.

Слід зважати, що ставлення військових, які беруть участь у бойових діях, до гуманітарного права, а його дія починається із фактичним початком боїв, не виглядає райдужним: наприклад біля 30% вояків у Іраку вважали його «дисфункціональним», тобто тим, який не дає можливості ефективно воювати. Це зрозуміло, адже право війни накладає певні обмеження, виходячи із необхідності впорядкувати стихію війни: наприклад заборона піддавати атакам незахищені міста без попередження позбавляє нападаючу сторону важливого фактору «раптовості». Або «позначення спеціальним символом об'єкт, які містять небезпечні сили», наприклад, споруди Київської ГЕС, стосовно Каховської ГЕС вже пізно щось стверджувати.

Тим не менш «сила права» є універсальним фактором тиску на противника, навіть одіозні режими, наприклад дуче італійських фашистів Муссоліні у війні з Абіссинією відмовився від використання хімічної зброї під впливом звернення МКЧХ.

Остання частина із визначених проблем права війни та третій напрямок його осмислення у нашому викладенні віднесено до найбільш актуальних для України політично-правових процедур.

Це обґрунтування політично-правового створення та діяльності Міжнародних трибуналів по засудженню «головних військових російських злочинців» за аналогією Нюрнбергу де такими було визнано 23 особи, висунення звинувачень та засудження «звичайних» військових злочинців, при цьому докази щодо сотень військових армії РФ вже зібрані.

Актуальна примітка: слід зважати на двосторонній процес як ведення бойових дій, так і покладання відповідальності за порушення права війн. Існує декілька пропозицій створення трибуналів для розгляду воєнних злочинів росіян, однак, на наш погляд, варто створити Трибунал названого вже ЗМІ щось типу «Нюрнбергу -2».

З точки зору сучасного ставлення до міжнародного права війни та безпеки не можна повторювати «суд переможців», як вважали у Німеччині та Японії після судових процесів 1945-1946 р. у Нюрнберзі, Токіо та Хабаровську.

Не варто забувати щодо необхідності дотримання принципу неминучості покарання стосовно чоловіків, громадян України, порушників закону «Про військовий обов'язок та військову службу», молоді людини віком від 18 та зобов'язані до 60 років з 24 лютого 2022 р. Вони намагались незаконно перетнути кордон з метою ухилення від виконання військового обов'язку чи незаконно перетнули кордон, як цинічно заявив один із народних депутатів, «з одним портфелем».

У подальшому постане питання відновлення правого порядку у післявоєнному мирі, адже не секрет, що такий надзвичайний стан зменшує обсяг конституційних та природних прав людини.

7.1.2. Правова термінологія воєнного стану: основні поняття права війни.

Однією із особливостей цього підрозділу є роз'яснення і тлумачення міжнародно-правових понять, які є універсальними принаймні у європейській спільноті. Вони характеризують правовий статус людей, явищ, процесів, станів суспільства. Водночас у буденному вжитку слід враховувати відмінності побутових слів: військовослужбовець, вояк, воїн, солдат, де переплутано звання, соціальний статус, стан війни чи миру. У праві війни воюючий є таким незалежно від звання та військової посади, він «комбатант», тобто воює.

Війна – це стан збройної боротьби всього суспільства із ворогом, інструментом якої є синтетична збройна сила держава, яка регулюється *правом війни*. Як ми неодноразово підкреслювали, із політичної точки зору війна є продовження мілітарної політики, тільки іншими, а саме насильницькими засобами. Правовий аспект війни полігає у вимогах до ініціатора щодо оголошення початку та завершення, встановлення особливого правового режиму всередині держави та на окупованих територіях, передбачення покарання за злочини проти миру, людяності, військові злочини.

Комбатант – воюючий, якому надано державою право застосовувати не заборонену зброю та дозволені (не підступні) методи ведення війни для знищення противника та його військових споруд. Навіть якщо в Україні немає смертної кари за самі найтяжчі злочини комбатант Збройних Сил має право ранили, вбивати, брати у полон ворога. Він має входити до складу збройних сил, підкорятись внутрішній дисциплінарній системі та виконувати вимоги права війни.

Некомбатанти – у складі збройних сил це допоміжна сила виступає із законною підтримкою комбатантів духовно (капелани, військові священики), інформаційно (військові журналісти, військові юристи) та зберігають здоров'я (медичний і санітарний персонал). Вони не беруться у полон і не мають зброї, окрім медиків для самозахисту.

Цивільні особи – зрозуміло, що вони не складі армій, не носять військової форми одягу (заборонено Женевським Конвенціями), їх не переслідують за догляду за пораненими після бойовища на місцевості, як у Другій світовій війні, не беруть у заручники і полон. У жовтні ПАРЄ прийняло важливо резолюцію щодо знаходження та надання допомоги майже 60 тисячам пропалим без вісті українцям та захисту «цивільних та військових полонених», де не здійснено акцент на порушення росіянами 4-ї Женевської конвенції 1949 р. «Про захист цивільного населення», яке не береться у полон та не захоплюються у заручники.

Полонені із числа комбатантів вже не вважаються воюючими. Їх утримують в полоні держави до завершення бойових дій, а далі передають

іншій стороні незалежно від бажання полонених. Полонених не доводять до смерті через голодування, тортури, каліцтво, що наразі роблять російські вояки із схвалення свого командування. Прокуратура України заявила про розстріл 107 полонених станом на 1.11.2024.

Поранені і хворі з числа воюючих, згідно Женевської Конвенції 1 вважаються вибулими із бойових дій, їм надається медична допомога всіма воюючими сторонами, не дозволяється добивати навіть за їх проханням за непереносними стражданнями від ран.

Діти – особи, яким не виповнилось 15 років, їм надається особливий гуманітарний захист, як і **жінкам**.

Відповідальність за порушення права війни: військові злочинці та воєнно-політичне керівництво країни-агресора, які порушили природне «право миру» кожної нації, спільноти, держави.

Безпрецедентне рішення Великої палати Верховного Суду України 2024 р. щодо визначення **суб'єктів злочину агресії** є знаковим і визнанням у світі, воно стосувалося підготовки, планування, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України). Це конкретизація кваліфікації «Злочину проти миру», прийнятому у Нюрнберзі 1945-46 рр.

Тепер постало питання, притягати так само як у Хабаровську – Токіо - Нюрнбергу тільки найвище політичне і військове керівництво держави-агресора чи інших також? У такій справі притягували двох учасників бойових дій рівня рядового складу, які брали участь у збройній боротьбі в районі АТО 2015-2016 років, і Велика палата Верховного Суду визначила, що ст. 437 КК України - не для цих суб'єктів.

У своєму рішенні Велика палата ВС України наголосила, що «діяння, передбачені ст. 437 КК України, здатні вчиняти особи, які в силу своїх службових повноважень або суспільного становища спроможні контролювати або керувати політичними чи воєнними діями», цей злочин агресії можуть вчиняти особи, які здатні чинити суттєвий вплив на політичні, військові, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси у власній державі або за її межами. "Тобто суб'єктами злочину агресії можуть бути і представники бізнесу на прикладі справи щодо будівництва Кримського мосту приватною компанією", - пояснив голова Суду.

Він повідомив, що за ст. 437 КК України в судах заслуховувалось лише шість справ, більше застосовується ст. 438 КК (порушення законів і звичаїв війни) - за нею ведеться 291 провадження. Зокрема, це справи за фактами насильства над мирним населенням, притягнення до примусових робіт, сексуального насильства.[41]

Отже правові засади війни означають її правове регулювання від початку до завершення покаранням всіх причетних до злочинів на війні.

7.2. Етика військовослужбовця, бойова мораль захисника країни.

Правові межі війни, які б вони не були широкими та зобов'язуючими для воюючих сторін, не носять універсального всеосяжного характеру, адже право завжди має «прогалини», не заповнені конкретними текстами міжнародних Договорів чи внутрішньодержавними актами.

Нині актуальним стає План реформування ООН 2024р. за ініціативи Німеччини, який вже передбачає протидію шкідливого впливу 'AI' - так званого «штучного інтелекту», його автор вважає правильніше називати «МГТЗ» - мережевий генератор текстів та зображень, тобто йдеться про заповнення прогалин «Права Нью-Йорку» щодо рекомендованих норм міжнародної поведінки.

Моральний аспект війни виник раніше правових обмежень її жорстокості та звертається до милосердя всіх воюючих та людинолюбіві на основі принципу «Адамійят» перського поета Сааді, який терміном позначив спорідненість всіх жителів Землі, породжених від Адама та Єви. «Всі ми створені із єдиної сутності» - така строчка вірша Сааді викарбувана на фасаді штаб-квартири ООН.

Однак моральний поступ вояків на війни проходив складно та боляче: у далекі часи доля солдата – відособлене знаряддя війни - мало кого цікавила. Часто вояк виконував криваву роботу, в якій пограбування було ніби частковою оплатою його праці. Поранений, він не міг розраховувати на милосердя, навіть двері монастирських лікарень для нього були зачинені. Медичної служби в арміях не було, своїх лишали помирати в муках, а поранених ворогів зазвичай вбивали, як і полонених, якщо не було бажаних внести за них викуп. Примітимо, що «нео» варварство росіян точно повторює первинність жорстоких звичаїв ведення на війні.

Поступово складалось шанобливе ставлення до мілітарної діяльності як складової національної культури багатьох спільнот світу. це сприяло встановленню етичних норм, вони були особливим показником (окрім суто військових) досягнень, мірилом честі й доблесті. Значення асимілювання військового обов'язку з нормами шляхетної моралі охарактеризував Й. Гейзінга: “А ці дві ідеї - лицарства і права стали родючим ґрунтом ідеї чистої людськості”.

Зрозуміло, що лицарський середньовічний кодекс спирався не тільки на благородство, але й на власний інтерес, але це не перекреслює відзначену тенденцію переходу до створення моральних кодексів мілітарної поведінки від окремих проявів милосердя і благородства у збройній боротьбі.

Якщо вживати правовий термін «кодифікація», то моральні настанови оформлялись у «моральні Кодекси вояків». Найбільш відомий у історії військової етики став Кодекс вояка-Бусі, здебільшого кодекси

вважають «не писаними правилами», яка сотнями років «викарбовувалась» у пам'яті та мілітарній культурі людства. Це має відношення й до «Кодексу честі офіцера Збройних Сил України».

Моральний кодекс вояка-Бусі, як і правовий Кодекс Наполеона Бонапарта, живучі упродовж сотень років, бо вони узагальнюють правовий та моральний досвід багатьох поколінь.

Вчення Бусідо проголошувало сім моральних догматів. Це - чесність, моральна сміливість, гуманність, любов, прямота, щирість, честь, слухняність й вірність вищестоящим ланкам суспільства.

Особливим змістом для японського вояка наповнювалась *честь*, яка складала невеличку частину честі імператора. Прояв на полях бойовищ людяності особливо до слабких, поранених, переможених завжди вважався достойним для справжнього воїна.

Японський правник С. Адаші пише, що раніше знаменитої книги Анрі Дюнана “ Спогади про Сольферіно”, в якій було показано страждання поранених без ніякої допомоги їм, вийшов роман Такідзави, з наголосом на суспільній цінності допомоги переможеному ворогові.

У цілому кодекс Бусідо, віддзеркалював концепцію морального спротиву, згідно з якою мир слід підтримувати, а до війни звертатись коли це потрібно лише для захисту країни. У ті часи японці полонених часто звільняли й дозволяли їм поселятись в певних місцевостях, в результаті чого більшість колишніх іноземців асимілювались та зробили внесок у розвиток японської культури. Адже Японія була «закритою» для іноземців аж до 18 століття.

Воєначальник Огаю Сорай писав, що людяність - це стрижень воєнних операцій, бо армія без почуття гуманності втрачає єдність. Оскільки основний закон війни полягає у необхідності покарати зло й відновити справедливість, то категорично заборонялось причиняти невинуватим законам війни насильство, наносити шкоду дітям, жінкам, старикам, руйнувати могили, але заради істини слід визнати, що така традиція порушувалась у роки Другої світової війни у питанні знущання над китайськими полоненими.

У Європі сформувався *кодекс Лицаря* (лицарської поведінки) Морально-бойовий кодекс лицаря (лат. термінології “*milites*”) був складовою підготовки світських феодалів-вояків, яка починалась задовго до майбутніх збройних випробувань. Комплекс морально-позитивних рис, що становили честь лицаря, мав виявлятися публічно, а коли честь зазнавало небезпеки, її також публічно слід було підтвердити чи відвоювати.

За неписаними правилами лицарської моралі перемога важить тоді, коли підвищується престиж лицаря-полководця. А досягають цього не здобуттям військової переваги, а навпаки - стриманістю, шляхетною

поведінкою з супротивником. Гуманізм, таким чином, впливав насамперед з найбільшої поваги до своєї честі й шляхетності.

У Новому світі відзначимо два моменти в етико-правовому полі США - кодексу Лібера та Інструкції військам 1863. Німецький правник який емігрував у США Френсіс Лібер на підставі бачення жорстокості і насильства на полі бою почав розробляти морально-правові правила бойової поведінки вояків. Він складався за дорученням іншого великого американця - Аврама Лінкольна, були закладені основи гуманної поведінки військовослужбовців з метою зменшення жертв збройного насильства та уникнення зайвих страждань.

Комітет, створений з представників військових та цивільних фахівців, перетворив моральні норми у неписані правила бойової поведінки, фактично одній особі, - справедливо вказував Дж. Дрейпер, - поталанило кодифікувати етичні звичаї сухопутної війни. У 1863 році Президент США А. Лінкольн видав по армії Наказ № 100: "Інструкція про дії армії США в поході".

Інструкція була адресована командирам федеральної армії, що не мали досвіду керівництва підрозділами під час ведення бойових дій. Таким чином, уперше в історії розвитку армії, військового мистецтва в одному наказі були поєднані юридичні, моральні, організаційні норми (правила) ведення бойових дій і керівництва військами.

Встановлюючи, що надалі не всі проблеми врегулювання збройних конфліктів підлягають негайному вирішенню і водночас не лишаючи їх на довільне вирішення військовим, застереження Федіра Мартенса давало людям шанс перебувати "під захистом і дією начал людської совісті".

Воно надала світло шляху переходу від юридичних важелів регулювання війн, які нерідко запізнюються, до синтезу правових, моральних норм і правил людської поведінки, зумовлених ідеалами та станом загальнолюдських цінностей.

Так, зокрема, війна у В'єтнамі у 60 - х роках ХХ століття, не знайшла усталеної конституційної (згідно із законами США) оцінки внаслідок такого стану речей. За твердженням Девіда П.Каррі, усі спроби домогтись від Верховного суду постанови щодо законності цієї війни лишилися безплідними з огляду на неможливість юридичного розв'язання справи вибухової політично й морально.

Вже у наш час 58 видатних учених, письменників, громадських діячів у «Декларації світового гуманізму» (журнал «Free inquiry» 1980 р.). встановили 10 фундаментальних принципів світського гуманізму, серед яких: вільне дослідження; етика, яка базується на критичному мисленні; моральна освіта; релігійний скептицизм; розум; наука і техніка; еволюція; освіта. На жаль нічого не вказано щодо моральності вояка на полі бою.

Стосовно етичних засад бойової діяльності сучасного вояка дцільно звернутись до положень сформованої професійної етики. У звязку з тим,

що офіцер має значно більшу ступінь свободи, що автоматично тягне більшу відповідальність за вибір моральної позиції, розглянемо лише професійну етику офіцера.

Її визначено як сукупність моральних принципів, норм та військово-етичних категорій, які виражають його ставлення до свого військового обов'язку спочатку як обов'язку професійного, а через нього – до обов'язку громадянського.

В етиці офіцера виражене загострене ставлення до важливих духовних цінностей. Тут головною соціальною, моральною цінністю є відданість Батьківщині, народу. Разом з тим саме в цій професійній сфері особливо високо цінується героїзм, мужність, відвага, сміливість. Власне, без цих якостей офіцер не здатний виконувати свої обов'язки як професійний захисник Батьківщини.

Офіцер Збройних Сил України наділений широкими правами, які не суперечать суспільній моралі, зокрема правом віддавати накази і розпорядження, виконання яких може бути пов'язане із смертельним ризиком для виконавців, бо цього потребують інтереси держави.

Для військовослужбовця також важливим є виконання встановлених у корпоративних моральних норм, правил, порядку, вимог воїнської честі. Погодимося, що для флотського офіцера накази надання допомоги всім, хто потерпає у відкритому морі, або для офіцера медичної служби визначити першість (послідовність) надання хірургічного допомоги справа не тільки професійна а й моральна, значущі для іміджу держави.

Примітка: українські миротворці набули високого морального авторитету серед країн, які формують миротворчі підрозділи, бо, по-перше, вони безстрашно діють у самих небезпечних місцях (Демократична республіка Конго, Сербія-Хорватія), а по-друге, їх ніколи не звинувачували у злочинах, особливо поширених у Африці, сексуальних домоганнях щодо місцевих, пограбування та привласнення чужого майна.

Відповідно, порушення норм моралі офіцером завжди оцінюється громадською думкою дуже суворо. У цій верстві народ бачить людей, суспільний престиж професії яких великий. Кожен представник офіцерського корпусу виступає носієм бойових традицій народу.

Професійна етика офіцерів відзначає, що морально-політичний елемент виступає провідним. Підвищення рівня освіти, індивідуальний досвід, професійні якості офіцера тільки тоді мають реальну цінність для суспільства, армії, військового підрозділу, коли вони поєднуються з моральною зрілістю.

Таким чином, професійна етика певною мірою уточнює, доповнює, конкретизує загальні положення моралі стосовно військової і бойової діяльності офіцера. Сьогодення вимагає підвищеної уваги до проблем культури управління, де склались вимоги до етики військового керівника у ситуації нелегкого морального вибору бойовій обстановці.

7.3. Гуманітарні виміри людини і суспільства у збройної боротьби

Деякі псевдо моральні ствердження на подив живучі, особливо щодо несумісності гуманізму та військової необхідності, подані різними модифікаціями, починаючи від іронічного неспішливого параграфу твору «Нудота» Сартра, де він пише: я бачив багатьох «гуманістів...», для Густава Лебона на тлі роздумів про жорстокості Першої світової війни гуманізм виглядає «мізерним», аж доки Петер Слоттердаjk не визнав, що ми живемо у нову епоху «пост гуманізму». Тобто війна існує та виключно живуча, а людяність, гуманізм разом з історією чомусь «померли».

Але не зважаючи на усне й письмове заперечення гуманізму він «живе» та має облагороджувальну силу на воюючих. Існує тисячолітня традиція бойової моралі, яка встановлює універсальні закони - вимоги благородства, пощади, прощення ворогів та навіть своїх малодухів.

Нещодавно пішов із життя польський письменник-фантаст та філософ Станіслав Лем, якому належить важлива думка у контексті обраної нами теми: «Люди будуть багато говорити про гуманізм і ще більше грішити проти нього», при цьому він сам намагався у знаменитому романі «Солярис» зобразити людство, що шукає не інших розумних, а самих себе у безмежному просторі Всесвіту.

Перекладаючи цю «турботу» про людину у площину філософського дискурсу М. Гайдеггер писав: «На що ж ще спрямована турбота як не на звернення людини до її сутності? Який ще інший смисл, окрім повернення людині (homo) людяності (humanitas)? Отже, уся подібного роду думка хвилюється щодо людяності, Humanistas; значить, це “гуманізм” [42].

У переламні моменти історії переходу від миру до війни, пов'язані із переживанням екзистенційних загроз власному існуванню, найбільш проникливі мислителі неодмінно знов і знов повертаються до змісту і смислу терміну “humania”, який вважається увів у обіг Цицерон (цей знаний мислитель, демагог, діяч відзначався ще й пристрасстю до компіляції та скоріш за все запозичив думку Панетія Родоського).

Пік дискусій стосовно смислу і спрямованості гуманізму прийшовся на період другої світової війни, коли розчарування у людськості виразилось у полеміці між А. Камю, Ж.-П. Сартром, М. Гайдеггером, а далі його напругу намагались підтримати Х. Арндт, П. Слоттердаjk, хоча останній оголосив настання начебто завершального етапу гуманізму.

Нині вважається за потрібне заміни позиції «стороннього спостерігача» сучасного вченого на включеність у центр подій (об'єкту), адже його «об'єктивна точка зору» неодмінно включає у себе суб'єктивність, а у цілому доля людини вирішується за її активної участі.

З цього приводу філософія Симона Вейль, відносно доробку якої стверджують, що час визнання його ще не прийшов, приписують риторичне запитання іншій жінці, яка опікувалась захистом абстрактної

людини, «А ви самі коли-небудь голодували?» Мислитель, науковець не може стояти осторонь проблем гуманізму, яка зважає на мільйони голодуючих, на участь 300 тисяч дітей у «дитячих арміях», на масові знущання та страти обеззброєних полонених, вбивства хворих та лікарів, священнослужителів, спортсменів, музикантів, письменників, які є втілення людськості.

Ми погоджуємось із ствердженням авторів «Філософського енциклопедичного словника» (М., 2001) у частині того, що гуманізм це «рефлектований антропоцентризм», хоча не згідні з подальшим викладенням матеріалу статті, де аж ніяк не згадуються вчення великого гуманіста А. Швейцера, переживання «трагічного гуманізму» А. Камю.

Вони справедливо наголошували на тому, що ідея гуманізму еволюціонує та наповнюється конкретним змістом і на початок ХХІ століття втілилась у Гуманістичні маніфести, положення екзистенціальної філософії, етики, антропології, гуманітарного права, всі вони виходять з базисного положення Мартіна Гайдеггера, що *humanitas* поки ще не повністю «олюдненого» чоловіка визначається загальною картиною світового устрою та розумінням місця людини у ньому.

Виразно під своїм власним ім'ям, яким ми відтепер користуємось, гуманізм виникає при запозиченні римлянами ідеї, щоб цивілізована людина відрізнялась від варварів з метою протиставити тим себе шляхом засвоєння «добродетелей». Стати гуманним означало і охоплення визначеного кола знань, і сприйняття наставляння у добрих мистецтвах. Недарма Платон значну частину часу присвячує вихованню дітей і навіть вояків музикою. Цей етап є діалог вчителя гуманності із вдячними учнями.

Європоцентристське розуміння гуманізму доповнено творчим доробком китайських та індійських мислителів – царя Ашоки, прозваного «великодушним», про якого згадує Дж. Неру, Гаутама Будди, який наставляв з повагою ставитись до цінності людини, а Вчитель Кун вчив, що правити – означає людяно ставитись до підлеглих, як батько ставиться до дітей.

Трагізм Другої світової війни полягав ще й тому, що вона поділяла людство на друзів і ворогів, у тому числі й у середовищі філософів. А. Камю у «Листах до німецького друга», М. Гайдеггер у статті-листі до його прихильника француза Ж. Бофре відкривають думки ідейного наповнення гуманістичної ідеї. Згубний вплив війни, у тому, що вона «виснажує серця», людина ставиться до інших з національно-ідеологічної точки зору, не має людяної емпатії – співпереживання «чужого горя».

Академік Мирослав Попович висловився у статті з нагоди 90-річчя народження Альбера Камю, що бути гуманним означає бути «не примиренним до вбивств та підлості «у ім'я ідеї», «не дозволяти виправдовувати зло прогресом», служіння людині рятівне для історії».

У той час, коли прийшли війна та страждання, то бути відтепер, згідно слів із промови Глави УГКЦ, означає співстраждання, вміння

співпереживати і здатність терпіти, як терпить український солдат на полі бою...«На війні людське життя знецінене, - вказував Блаженійший Святослав на Десятому з'їзді військових капеланів, необхідно «олюднювати військовослужбовців, щоб у нелюдських ситуаціях вони залишались людьми

Завершальна примітка: у Великій Британії 11 числа 11 місяця в 11 годин запроваджена «хвилина прощення» тих, хто не витримав жорстоких смертельних вимог війни: йдеться про полонених, дезертирів, боягузів. Нам складно у розпал російсько-української війни коментувати таке незвичне нововведення гуманітарної культури, потрібен післявоєнний час замирення осмислення процедури «прощення» всіх наших громадян. Ворогів ніколи не простимо.

Тепер сама складне завдання: як поєднати загальну (абстрактну) гуманістичну ідею «чистої людяності» до нинішньої ситуації війни, справедливої боротьби із російськими агресорами та їх посібниками?

Відповідь на офіційному політично-правовому рівні була дана у Воєнній доктрині України 2015 р.: «не перевищувати рівень збройного насильства (опору) противнику вимогам міжнародного гуманітарного права, загально людської та бойової моралі у поєднанні з справедливою вимогою військової необхідності нищити ворога.

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

ЛЮДИНА НА ВІЙНІ: ВЕЛИЧ ДУХУ І БЕЗМЕЖНІСТЬ НАДІЇ ЖИТТЯ

В індивідуальне, неповторне життя сучасного українця увійшла ВІЙНА: визначена термінами АД, ПЕКЛО, БЕЗОДНЯ, якими часто користуються майже 3 роки учасники бойових дій на російсько-українському фронті, термінами, що поєднані неземним смислом стосовно смертельних загроз самому існуванню людини і людяності.

Дослідження еволюції громадської думки останнього часу на Заході показують, що ЗМІ, формують світосприйняття так, що думки про реальну війну обиватель відсуває у віддалений кут свідомості. Добробут, безпека є першими цінностями. А герой роману Дж. Селінджера «Ловець у житті» додав би лицемірство, байдужість до життя іншого.

Війна у певному новому модусі ведеться Україною не з химерами, а із справжнім потужним ворогом, завдання його - знищити демократичну країну, вільнолюбний народ, як такі. У що тоді перетворюються люди, ми не можемо достеменно сказати. В історії країни були часи, писав дослідник голодомору Джемс Мейс, коли вільні, свободолюбні українські громадяни перетворювались у рабів з єдиною мрією – зайняти місце своїх поневолювачів у «пост геноцидному радянському суспільстві». Боротьба із

зовнішнім ворогом ще більш трагічна, адже на кону доля живих та майбутніх поколінь.

У всіх війнах головним актором, діючою та страждаючою особою була конкретна людина. Характерно, що філософ-екзистенціаліст А. Камю у доволі глибокому есе «Суддя на покуті» вустами головного героя каже: «Я не був на війні і це мабуть що мій недолік».

Склалось декілька принципових позицій вирішення гуманітарних проблем війни, яка, вказував Аристотель, є випробовування на людяність. Перша позиція характеризується висловом відомого вітчизняного хірурга М. Пирогова, що на війні гуманні міркування мають відходити на другий план, надалі виявилось у теоріях «дисфункціональності війни», якщо при веденні бойовищ зважати на гуманітарні обмеження.

Його сучасник начальник Академії Генерального штабу початку ХХ століття Г. А. Леєр писав, що командири вважали солдата за проміжне місце між людиною та військовим спорядженням. Як висловився перший президент республіки Білорусь І. Шушкевич, для росіян «людина – найдешевша зброя».

Друга позиція стосовно морального світу вояка висловлена Еразмом Роттердамським у «Сповіді солдата», де Трасімах («Відважний воїн» у перекладі з грецької) визнає: «Надія на здобич зробила мене відважним, вертаюсь обтяжений злодіяннями», на питання «Де ділось, що ти награбував?», відповідав – давно розтратив на повій, виноторговців, тих, хто обіграв мене в карти. «А від святотатства, надіюсь, все-таки утримався?» «Де там! На війні немає нічого святого». З такою оцінкою вояка нерідко зіштовхуються ті, хто повертається з війни, палива у вогонь додають дії бізнесменів від горя та діячів, які намагаються нажити капіталу на війні.

Третя постава виражена нами спробою зрозуміти «закритий» для мирної людини мир вояка-комбатанта, його складно виразити словами, хіба що символом С. Далі «Передчуття громадянської війни», але учасники бойовищ зрідка вживають слово *абсурд*, вони відшукали смисл – завершити війну перемогою, бути живим і ще раз увійти у мирний світ.

Якщо спробувати схарактеризувати у цілому буття людини у збройній боротьбі та ставлення її до війни, то це буде формула : «Я живий, я живу» з явно вираженим життєстверджуючим смислом. У публікації Народної армії щодо діяльності військових медиків України (за «довоєнні» роки АТО їх загинуло біля 40, поранено більше 200, а тепер додалось значно більше) вказувалось, як смертельно поранений, затиснутий у сплющеному БМП молодий борець кричав: «Я буду жити», його на жаль не вдалось врятувати.

Отже людина сприймає свою твердо обрану чи мимовільну участь у збройній боротьбі через усвідомлення крихкості свого існування, яка поєднується з величчю чи навпаки ницістю духа. У розділі роботи

Фрідріха Ніцше «Так казав Заратустра», названим «Про війну і воїнів», нагадано, що воїн живе «*послухом, любов'ю до життя, найвищою надією – найвищою думкою про життя*».

Люди відчують не стратегії та плани командування, а особисте переживання свого буття на війні. Що дає надію на життя? Це дружба бойових побратимів, у А. Камю є вислів «людська ніжність до іншого».

Боець повертається з фронту іншою людиною, інакшою особистістю, у якій залишається вже не так багато від колишньої: за короткий проміжок часу вона переглядає попередні життєві цінності, швидко і завжди стає старшою за віком, а значить, менш бездумно радісною.

Для українського вояка характерним є переживання крихкості існування, радість за пролонгацію власного життя, очікування завершення випробувань на «людськість» та невмируща надія на перемогу над війною. Ти міркуєш, згадував учасник бойовищ на Донбасі, що «війна перетворилась на якийсь не зрозумілий релікт людства. Не тільки кулі і снаряди не припиняють війну – її зупиняють школи, що вчать дітей критично мислити і поважати один одного» (цит. з «Війна. De facto». К. 2016). Ми додамо – нове покоління молоді високоосвіченої, морально загартованої, критично мислячих та діючих рішуче на захист України.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ прямого посилання:

1. Борхес Х.Л. *Deutshes Requiem* // Алеф. Прозові твори. Пер. з ісп. Харків. Фоліо. 2008.
2. Книга пророків Соломонових // Біблія. Біблейське видання. К.1992.
3. Стівен Пінкер. «Добрі янголи людської природи та чому у світі з'являється зло». Електронний ресурс: <https://nashformat.ua/products/dobri-yangoly-lyudskoi-pryrody.-chomu-u-sviti-panuvalo-nasylstvo-i-chy-stalo-jogo-menshe-709465>
4. Брехт Бертольд. Матінка Кураж та її діти. Добралюдина із Сичуані. Пер. з нім. К. Дніпро. 1987.
5. Лао Цзи. Дао де Цзин. Книга про дао і де. Пер. з кит. // Всесвіт. 1998. № 10.
6. Цюрупа М. Філософія актуального права: природного, воле встановленого, міжнародного, гуманітарного. К. Вадекс, 2020.
7. *Nature of The War*. London. 1980.
8. Орвелл Дж. Данина Каталонії. Пер. з англ. К. 2018.
9. Цюрупа М.В., Ясинська В.С. Основи загальної та воєнної політології. К. Кондор, 2013.
10. Коран. Пер. М.-Н.О. Османова. М., 1999. С. 85. У Корані акад. Ю. Крачковського 1963 р. перекладу схоже: "Прийдіть, бийтесь на шляху Аллаха або відгоньте". М., 1990. С.71.

11. Клаузевиц К. О войне. Пер. с нем. М. 1997. Положення Клаузевица цитуються автором за перекладом з рос. мови у зв'язку з відсутністю адекватного українського видання. Спершу твір Клаузевица "Про війну" українською мовою вийшов у 1936 році Переклад сучасними тлумачниками цієї роботи як «Природа війни» суперечить головним ідеям мінливості природи війни, яку кожен раз слід знаходити окремо.
12. Towards NATO's Political and military Strategy for The 21'st Century. - Bratislava, 2004. P. 7.
13. Журнал Національного університету оборони США (JFQ) Joint Forces Quaterly.-2022. № 110.
14. Крістофер Чін, Ніколас Шеффер. Когда драконы наблюдают за медведями: тенденции информационной войны... рос. пер. з англ.. Joint Forces Quaterly.2022. № 109.
15. Дж. Толкиен. О волшебных сказках// Утопия и утопическое мышление.: Антология заруб.литер. (Укр. перекладу не існує).М. 1991.
16. Малиновский В.В. Избр. Общественно-политические сочинения. М., 1958. (Укр. перекладу не існує)
17. Сунь Цзи. Про мистецтво війни. Пер. з кит. Львів, 2015.
18. Томаш Пласкота. Наемники Китая в глобальных корпорациях.(оригінал рос. мовою).Електронний ресурс: <https://yezhenedelnik.tvp.pl/64925982>
19. Революция на Украине. По мемуарам белых. Репринтное издание. – М.-Л. 1930.(Укр. перекладу не існує)
20. Пен Дехуай. Мемуари маршала. Пер. с кит. (Укр. перекладу не існує) М.1988.
21. Джорж Орвелл. Данина Каталонії. Пер. з англ. Ірини Савюк. К. Вид-во Жупанського. 2019.
22. Кайл Дж. Вулфлі. Переосмислення воєнної могутності: зростання та майбутнє формування . // Joint Forces Quaterly.2022. № 109. (JFQ). 2021. № 102.
23. Цюрупа М.В. Оборонна політика як фактор консолідації політичних сил України. Політики та політологи про Україну. 2009. №19.
24. Гросман Вас. Жизнь и судьба: роман. (Укр. перекладу не існує). М. 1988.
25. Ханна Арендт. Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі. Пер. з англ. К. 2013.
26. Камю Альбер. Сторонній. Падіння. Пер. з франц. К. Дніпро. 1988.
27. Волковинський В. «Братання фронтове» // Енциклопедія історії України. Т. 1. К. 2003.
28. Камю А. Чума. Пер. з франц. К. Дніпро. 1988.
29. "Military review", 9 січень 2018 р.

30. Статистика щодо військових злочинів критична, а військової поліції досі нема // Україна кримінальна. 2024. 5 серпня. Електронний ресурс:
31. Адорно Теодор. После Освецима. Пер. с нем. *(Укр. перекладу не існує)* М. 2004.
32. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина. Калуш. 1937.
33. Юнгер Є. Війна як внутрішнє переживання. Пер. з нім. К. 2022.
34. Кріс Баранюк. Жінки, які розшифрували таємні коди. Повідомлення Агенції «ВВС». -2017. -10 жовтня.
35. Русско-японская война 1904-1905 гг. *(Укр. перекладу не існує)* – Спб, 1910. – Т. VII. – С. 295-296
36. Політологія. Підручник / Під. Ред.. В. Горлача, В. Креміна. - Харків, 2009.
37. Phillip S. Meilinger. American military Culture and Strategy // JFQ. - 2007. Issue 46.
38. John Shy, s. A People Numerous and Armed. - N.Y., 1976.
39. Бекон Ф. Опыты или наставления нравственные и политические // Собр. Соч. в 2-х т.Т.2. *(Укр. перекладу не існує)*. М, 1972.
40. Morgenthau H. Politics among nations: The struggle for power and peace. – NY., 1960
41. Статистика щодо військових злочинів критична, військової поліції досі нема. URL: <https://cripo.com.ua/main/statystyka-shhodo-vijskovykh-zlochyniv-krytychna-a-vijskovoyi-politsiyi-j-dosi-nema/> (дата звернення: 23.01.2024).
42. Цюрупа М.В. Становлення метафізики гуманізму. Рубіжне-Лисічанськ. VIRTUS. 2019.№ 42

ПРОГРАМА «БАЗОВОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ»:
смысл та призначення

Війна у формі агресивного нападу на Україну вимагає інтеграції всіх матеріальних і духовних сил нашого суспільства, а освітянський процес у справі загальнонаціонального спротиву російському вторгненню займає особливе місце. Як би не називали сучасний етап російсько-української війни: «війна дронів» чи «війна нового покоління», діючою особою - головним актором бойових дій виступає люди у розквіті фізичних, інтелектуальних і моральних сил.

У історії *інтелектуального спротиву освітян* знаменними стали позиції ректора Мадридського університету Мігеля Унамуно, професорів і викладачів Паризької вищої нормальної школи Жоржа Кангієма, Жан Поль Сартра, авторів часопису «Комба» («Боротьба») Альбера Камю, німецьких письменників Ліона Фейхвангера та Ернста Юнгера. 100 викладачів та 150 студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка пішли на фронт, викладацький склад Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького виступив проти колаборації із загарбниками та покинув ТОТ.

На фронті за 3 роки загинули учителя, викладачі, аспірати, студенти, учні - патріоти України, прийшов час серйозно, із знанням військової справи готуватись до війни студентській молоді ВСІХ навчальних закладів ВСІХ освітянських рівнів. Саме для нашого видання підійде зауваження майора Чада Бакеля, ад'юнкта Штабу НАТО у Європі: «То, як ми розуміємо війну, визначає, то як ми з нею і боремось».

Президент Володимир Зеленський 15 січня 2024 року підписав законопроект щодо змін до закону України 1992 р. «Про військовий обов'язок і військову службу». Тепер Закон передбачає зміни щодо прийняття громадян України на військовий облік, їх медичне обстеження під час проходження базової загальновійськової підготовки

Курс базової загальновійськової підготовки (БЗВП), який із 1 вересня стане обов'язковим для студентів вищих навчальних закладів, передбачає 300 академічних годин, із них 90 годин теоретичних занять та 210 годин практичних занять, йдеться у повідомленні Міністерства оборони.

«Програма складається з двох компонентів: теоретичний курс (90 академічних годин) проводиться безпосередньо у закладах освіти, а практичний курс (210 академічних годин) реалізовуватиметься у спеціальних «Навчальних центрах ЗСУ». Зазначається, що програма БЗВП розроблена з урахуванням сучасних викликів та досвіду провідних європейських країн, зокрема Польщі, Фінляндії та країн Балтії. Вона

спрямована на формування у молоді необхідних військових навичок та забезпечення готовності громадян до захисту держави.

Для здобувачів вищої освіти на основі повної загальної середньої освіти БЗВП викладатимуть на другому році навчання. Для здобувачів вищої освіти на основі освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста, освітньо-професійного ступеня фахового молодшого бакалавра та освітнього ступеня молодшого бакалавра – на першому році навчання.

При цьому, за даними Міноборони, «якщо теоретичний курс проходитимуть усі студенти, то практичний є обов'язковим для чоловіків, які придатні до служби в армії за станом здоров'я. Жінки проходитимуть практичні заняття за бажанням».

Теоретична підготовка буде інтегрована в навчальний план як окрема дисципліна. Практичні заняття проводитимуться під час канікул, що дозволить не заважати логіці основних предметів навчанням, Міноборони України повідомляє, що відмова здобувача освіти чоловічої статі, який визнаний придатним до військової служби, від проходження практичної підготовки базової підготовки є підставою для його відрахування із закладу освіти відповідно до законодавства.

Після проходження курсу студенти складають військову присягу та отримують сертифікат і військово-облікову спеціальність. Це звільнить їх від проходження обов'язкової базової військової служби, яку, згідно з чинним законодавством, мають пройти всі чоловіки у віці 18-25 років.

Офіційні джерела наголошують, що «базова військова підготовка буде необхідною умовою для першого працевлаштування на державну службу, в органи місцевого самоврядування та прокуратуру».

Теоретичний мають пройти громадяни України, які навчаються: чоловіки і жінки. Практичний курс – обов'язковий для чоловіків. Водночас якщо жінки захочуть пройти практичний курс БЗВП, вони матимуть тоді пройти Воєнно-лікарняну комісію, а якщо будуть придатними до військової служби, то стати на облік в ТЦК.

У *монографії* «Полемологія. Воєнносознавство. Динамічна соціологія війни» акцент зроблено на формуванні у студентів навичок розуміння політичного-правового характеру війни, на соціологічних характеристиках людей, так чи інакше втягнутих у вир війни, простіше кажучи - всіх українців. які наразі на фронті, в тилу, у підпіллі, у таборах для полонених.

А конкретні питання військового вишколу, підготовки офіцерів та військових лідерів, правопорядку, міжнародного гуманітарного права, які висвітлено у 7 розділах, безпосередньо відповідають Програмі теоретичних знань, розрахованих на 90 годин інтенсивних навчань основ військової справи та реалізації їх у практичній діяльності українських військовиків.

Навчальне видання

ЦЮРУПА Михайло Володимирович

**ПОЛЕМОЛОГІЯ. ВОЄННОЗНАВСТВО:
ДИНАМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ ВІЙНИ**

Монографія

Друкується за авторською редакцією

В оформленні книги використано фрагмент картини «СПИСИ»
або «ЗДАЧА БРЕДИ» «La rendición de Breda» 1634–1635 Diego Velázquez
(Дієго Веласкес), яка символізувала один із ранішніх шляхів
завершення «класичної» війни.

Підписано до друку 11.02.2025 р. Формат 60×84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Romanl.
Ум. друк. арк. 15,6. Наклад 300 прим.
Замовлення № 11

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Київ)
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

Видавництво «МІЛЕНІУМ»

м. Київ, вул. Кирилівська, 60

Тел.: +38 (067) 849-34-60

+38 (044) 222-50-84

E-mail: mlenium_ofis@ukr.net